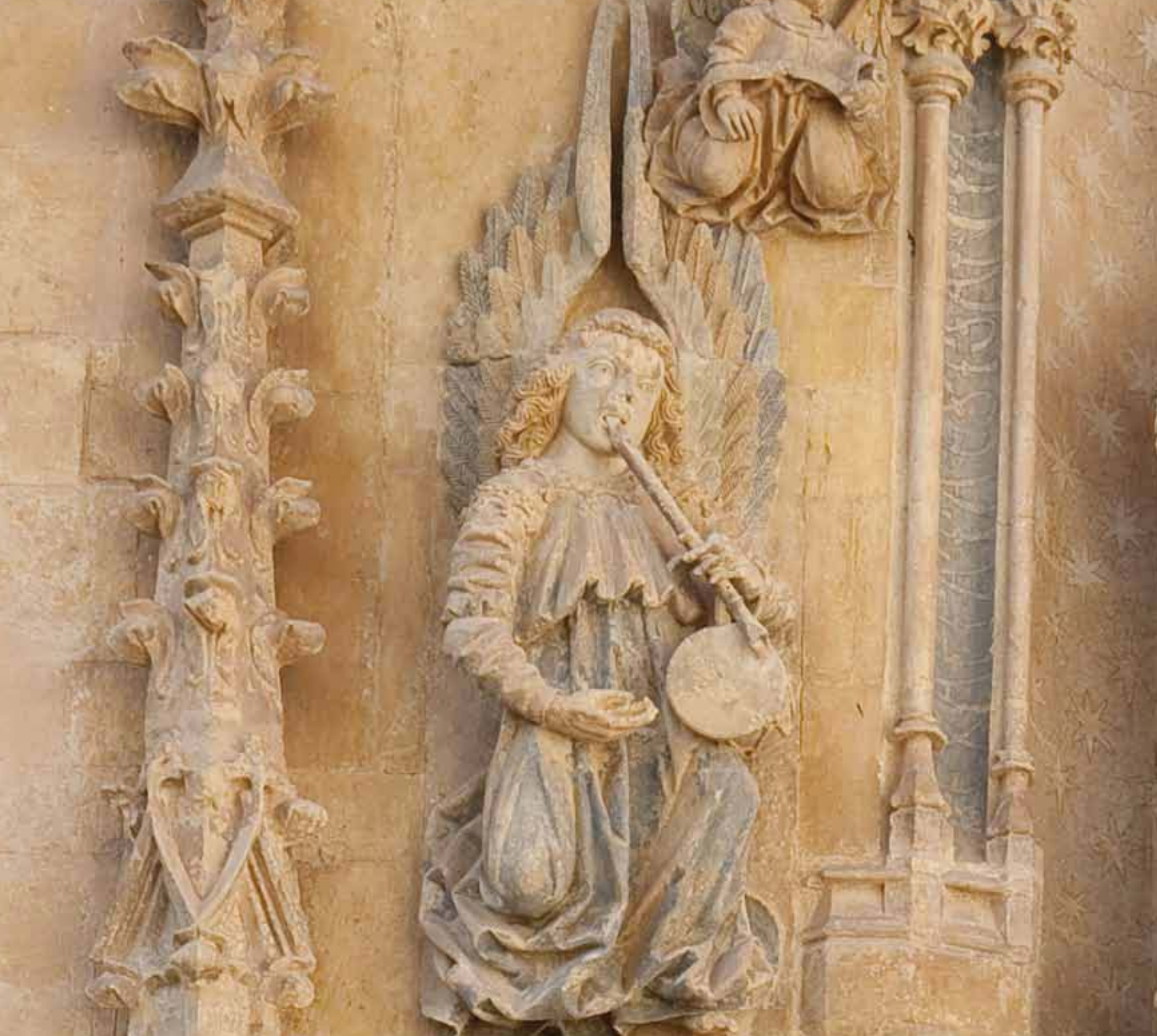

Actes de la
**III Jornada
d'Onomàstica**

Xàtiva 2008

Actes de la
**III Jornada
d'Onomàstica**
Xàtiva 2008

COL·LECCIÓ ACTES, 3

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius

Impressió: Industrias Gráficas Ecir

ISBN: 978-84-482-5396-7

Depòsit legal: V-702-2010

CABANES I FITOR, Vicent, AMORÓS I FRANCÉS, Joaquim <i>Estudi de l'etimologia i la grafia del topònim Alcoi</i>	9
CASANOVA HERRERO, Emili <i>Toponímia d'origen antroponímic: el cas de la Vall d'Albaida</i>	19
CASTELLS FERRANDO, Adrià <i>Cartografia lingüística i nomenclàtor de toponímia menor de Vallada: reflexions per a tot el territori valencià</i>	51
CODINA BAS, Juan <i>Xativa i Xavea: estudi demostratiu de quina d'aquestes poblacions fon l'antiga Setabis i quina la Setabicense (lema: Setabitanía). Treball presentat als Jocs Florals de 1912 per Luis Fullana Mira</i>	61
COSTA SEGUÍ, Adelina <i>Toponímia de frontera: la toponímia de Xella</i>	79
DESCALS CAMARASA, Immaculada <i>Els topònims de la Vall d'Albaida a través del temps: el Palomar i Bufali</i>	81
FERRER NAVARRO, Ramon <i>La mobilitat dels llinatges de Xàtiva durant l'Edat Mitjana</i>	89
LLÁCER BUENO, Francisco José <i>Notes sobre la toponímia d'Algemesí</i>	97
MORA, Ramon, RIBERA, Agustí <i>La toponímia de la Font de la Figuera</i>	115
MORAN, Josep <i>L'etimologia a la toponímia</i>	133
MUT I RUIZ, Enric <i>Caracterització de la toponímia de Guadassuar</i>	141
PÉREZ I PIQUER, Aigües Vives <i>Els treballs toponímics de d'AVL</i>	153
SANCHIS CARBONELL, Josep, GIRONÉS MICÓ, David <i>L'aprofitament del Mapa toponímic del terme d'Ontinyent i el seu estat actual</i>	163
SANCHIS I MARTÍNEZ, Vicent <i>Toponímia de Rafelguaraf, un projecte de llibre</i>	179
SENTANDREU ESQUER, Arantxa <i>Toponímia de Bellús</i>	191
VENTURA I CONEJERO, Agustí <i>Toponímia urbana històrica de Xàtiva</i>	201
VILA MORENO, Alfons <i>Aportació dels arxius parroquials als estudis d'onomàstica (el cas de l'Alcúdia de Crespins i de Canals)</i>	225

Conferències i ponències

ESTUDI DE L'ETIMOLOGIA I LA GRAFIA DEL TOPÒNIM ALCOI

Vicent Cabanes i Fitor
Joaquim Amorós i Francés

El municipi d'Alcoi, cap de la comarca de l'Alcoià, està situat en la capçalera del riu d'Alcoi o Serpis. El centre urbà es troba a uns 545 m d'altitud sobre el nivell del mar i té, aproximadament, uns 60.000 habitants. El terme municipal, de 130,61 km² de superfície, està situat entre els vessants de la serra de Mariola i el Carrascal de la Font Roja, al País Valencià, al SE de la península Ibèrica. Per tant, el topònim *Alcoi* fa referència tant a la ciutat i terme com al riu.

Pel que fa a l'extensió geogràfica del topònim, ens apareix com a orònim: *Nevado Alcoy*, cim de 5.780 m, a la Cordillera La Viuda (Perú) (USGS 1999); també com a nom de població: *Alcoy*, en l'illa de Cebú (Filipines), el qual, segons la hipòtesi que ens fa saber el doctor Josep Lluís Santonja, s'origina a causa de l'arribada a aquestes terres, a mitjan s. XVII, de monjos agustinians (alguns dels quals provinents de les nostres comarques) que fundaren parròquies, en pobles que ja existien abans, amb el nom de les poblacions peninsulars d'origen d'aquests religiosos on hi havia un convent de l'Orde. Finalment, cal esmentar l'existència d'una població en el continent americà (concretament a Cuba) fundada el 1842, que durant els primers anys va ser anomenada *Palmira de Alcoy*, cercant la connivència del governador general de l'illa de Cuba d'aleshores —el comte d'Alcoi, León Federico Roncali—

arran de la polèmica suscitada en la tria d'aquest nom —*Palmira*— per l'influx de la novel·la *Ruines ou Méditations sur les révolutions des empires* (1791) del revolucionari comte de Volney, traduïda a l'espanyol amb el títol de *Las ruinas de Palmira* (Azurina 2003). En l'actualitat només se la coneix com a *Palmira*.

Respecte al nostre topònim, apareix per primera volta en el *Llibre del Repartiment* el 1248 referint-se al nom del riu: "[...] et hereditatem que fuit alchayd de Colzentaina que est (in termino) inter rivum de Alchoy et rivum de Colzontaina, in loco ubi dicti amb rivi conjunguntur [...]" (Ferrando 1979: 182); i en una donació d'alqueries l'any 1249: "[...] Furtunio Petri de Falçes scutifero domos in Barcheta alcheria de Alcoy [...]" (Ferrando 1979: 183); "[...] Fortunio Garcez de Çitina scutifero domos in Barcheta, alcheria de Alchoy [...]" (Ferrando 1979: 183); així com a l'*Esborrany de la Cort del Justicia d'Alcoi 1263-1264*: "[...] quam habet ville et <termino> de Alcoy [...]" (Bañó 2008: 1r), al *Llibre dels Fets* del Rei en Jaume de primeries del XIV, "[...] anar a Cocentayna ni Alcoy ni a les partides de Sexona [...]" (Bruguera 1991: 281), i a la *Crònica* de Pere el Cerimoniós, de finals del XIV, "[...] e anam al loch d'Alcoy [...]" e anam (al loch de Biel) a un loch apellat Sayx, pres lo loch de Castalla [...]" —381.24, ed. Pagès— (*OnCat* 1989-1997: II, 101). D'aleshores ençà el trobem àmpliament documentat:

- s. xv: “[...] lo justicia de la vila de alcoy o a son lochtinent de nos en Anthoni calabuig justicia de la vila de bocayrent [...]” (AMA 1465: 233).
- s. xvi: “[...] Al honrat lo justicia de la vila de bocayrent o a son lochtinent de nosaltres en pere stanya donzell en pere vilar y en luis marti jurats de la vila de alcoy [...]” (AMA 1515: 249).
- s. xvii: “[...] Consell sobre la compra de forment de Cocentayna [...] frances valls ciutada justicia de la present vila de Alcoy [...]” (AMA 1623: 314); “[...] als familiars o familiar del St. Offiçi de la vila de alcoi o de Bocairent [...]” (AHMX 1659: sf, 28 de set.).
- s. xviii: “El Rey: Concexo Justticia Regidores Cavaleros Escuderos Oficiales y hombres buenos de la fiel y amada villa de Alcoi [...]” (AMA 1723: 7 de jul.); “[...] El rio de Alcoy [...] entra con pocas aguas en la canal contigua de Alcoy [...] Sigue así hácia el Condado de Concentayna [...]” (Cavanilles 1981: II, 144).
- s. xix: “[...] Alcoy sobre el rio de su nombre al N. de Gijona, villa la mas industriosa y tal vez la mas rica del reyno [...] y mas abajo por la der. las aguas de otro rio mucho menor, llamado Albayda, cerca de cuyas márgenes tiene asiento la ciudad de Játiva ó San Felipe [...]” (De Antillon 1815: 33).

Quant a l’etimologia del mot, diversos autors n’establixen tres de possibles: àrab, llatina i ibèrica. Coromines (*OnCat* 1989-1997: II, 101-103) dóna per segur que ve de l’àrab, no justament com a mot arabitizat, sinó realment aràbic, per dues raons: per l’article *Al-*, que n’és un fort i racional indicatiu, i per una base *Al-qauī*, on —segons aquest autor— la *a* aràbiga sonava tan fortament velar entre la labial *u* i l’emfàtica velar *q*: *qauī*, que s’havia de sentir *coui*, i és clar que *koui* es tornava *kòi*. *Al-qauī* ‘el fort, el ric, el poblat’ donà, doncs, ben planerament *Alcoi*. I allò que l’acaba d’induir és l’aparició d’un bon nombre de noms de lloc valencians amb el sufix *-coi* / *-oi*, tots els quals ens han arribat en forma aràbiga o arabitzada, com *Jubalcoi* (Baix Vinalopó), *Alboi* (la Costera) i *Lambroi*

/ *Olimbroi* (Marina Alta). Amb tot, segons ens fa saber Carme Barceló, de la Universitat de València, per tal que un àrab diga *fort* a un lloc ha de fer servir el gènere femení (que és el gènere de tots els noms de lloc que són adjectius). Per tant, aplicant-hi la teoria, i si *Alcoi* vol dir ‘la forta’, en àrab seria *al-Qawwīyya*, i escrit amb les nostres lletres **Alcavia* o **Alcovia*. És més, l’adjectiu adduït per Coromines (*Al-qauī* ‘el fort’), que apareix sovint sota la forma *Alcahue*, va ser l’adaptació al català del malnom d’un bon grapat de musulmans valencians dels segles XIV-XVI. També —continua dient-nos Carme Barceló— cal esmentar l’existència d’unes cartes (Barceló 1984: 314, 319, 321, 324) de l’alamí de Benilloba adreçades al justícia d’Alcoi, de principis del segle XVI, on apareix el nostre topònim escrit en l’àrab de l’època morisca amb les grafies <’lqy>, llegit *Al-quy*. Segons aquesta autora, és una transcripció en lletres aràbigues d’un nom no aràbic. Així doncs, es tracta del mateix sistema pel qual nosaltres usem topònims d’altres llengües adaptats a la nostra fonètica i escriptura, com per exemple *Milà*, en italià *Milano*, etc.

A més, Joan Antoni Sempere, de la Universitat Estatal de San José (EUA), fa notar que quan Coromines parla del barri alcoià de *Batoi* (*OnCat* 1989-1997: II, 102, 374), el fa més o menys suspecte d’etimologia aràbiga o bereber, però quan analitza *Biscoi* (*OnCat* 1989-1997: III, 25), diu que la terminació *-òi* es prestaria difícilment a un origen aràbic i la fa derivar d’*EPISCOPIUM* ‘l’habitatge del bisbe’, ‘qualitat de bisbe’, que passant a *biskòvi* perdria la segona labial per dissimilació; i encara manifesta més contrast quan, parlant del topònim *Corroncui* (*OnCat* 1989-1997: III, 442), Coromines el fa derivar d’una antiga forma bascoide *kunkurru* > *kurrunku* amb el sufix iberobasc *-ui*, tot admetent l’etimologia preromana (Sempere 1997: 1070).

Pel que fa a l’origen llatí, Alcover-Moll (1985: I, 457) i Moreu-Rey (1999: 39) el fan derivar de *collis* ‘coll, muntanyola’ precedit de l’article aràbic *al* i modificat el so de [ʎ] en [j]. Coromines però, ens fa observar que una *ll* llatina (< *L-*, *-LL-*) de cap manera no pot donar un fonema central [j] enlloc del domini català, sinó una lateral sonora palatal [ʎ]. És *-yl* (< *-CL-*, *-LI-*) el que es redueix a [j] en alguns parlars de l’extrem del nord-oest del Principat i a les Illes, produint el fenomen fonètic de la iodització (p. ex. *OCULUM* > *oc’lum* > *ull* > /*ui*/;

VETULUM > vet'lu > vell > /vei/), però això no s'ha donat mai al País Valencià. Així, segons Coromines, Alcover es desorienta per la grafia antiga *Alcoll*, tot considerant-la una grafia alterada d'*el coll* (nom actual del poble del mateix nom del Vallès), i Moll no va reaccionar perquè altres autors van relacionar el topònim *Alcoi* amb el de la ciutat nord-africana *Alcoyll* (DCVB 1985: I, 459), actualment coneguda com a *Collo*, tot i que això no era més que una convergència casual, perquè aquest nom sempre havia tingut una *l* o *l·l* (OnCat 1989-1997: II, 102).

Així, descartades la tesi àrabica i la llatina per qüestions morfològiques i fonètiques respectivament, diversos autors han proposat un possible origen ibèric d'*Alcoi* (Faus 1957: 13, 14; Coloma 1975: 34; Tormo 1989: 168). Entre ells, Joan Antoni Sempere, amb una forta dosi d'especulació com ell mateix reconeix, tenint en compte la proximitat de troballes arqueològiques ibèriques per tot arreu de la població i els seus voltants, tot acceptant la segmentació morfològica *Al-coi* que proposen tant els qui estan a favor de l'etimologia àrab com de la llatina, i alertant del perill que representa associar l'ibèric amb el basc, planteja dues hipòtesis: una primera de formació del mot i una altra d'interpretació (Sempere 1997: 1071).

Quant a la primera hipòtesi, i respecte a la segona síl·laba *-coi*, partix del supòsit que l'ibèric UGI dona OI (actualment la població bastitana de Tugia es coneix a Jaén com a *Toya*) i planteja una forma primitiva hipotètica CUGI que evolucionaria a COI. Quant a la primera síl·laba *Al-*, la considera derivada del preromà IRI- i la seua variant ILI-, que amb el sentit de 'ciutat, població', com hui en basc, s'escampava des del sud de França amb l'adjectiu *berri* (Iriberry, Uribarri...) en la toponímia basca (Menéndez Pidal 1968: 10-15). A més, com que una sèrie de noms ibèrics en ILI- evolucionen a EL- (ILICE > Elx, ILIBERRIS > Elvira), adduïx una forma hipotètica ILICUGI, que amb síncope de la vocal pretònica esdevindria ELCOI, i d'aquesta *Alcoi*, tot suposant per al canvi *el>al* un filtre àrab (ILIBERRI > Elberri > Alberri) o inflexions per l'entorn fonètic (ILICINA > alzina) (Sempere 1997: 1072).

Pel que fa a la hipòtesi de la interpretació, conjectura el topònim murcià *Carrascoy* compost pel prefix KARR- 'carrasca, alzina' de substrat preromà, probablement ibèric (DECat 1980-1991: IV, 390) i el suposa combinat amb elements de

relleu, com passa amb els topònims: *pla de la Carrasca*, *pla del Carrascal*, *morro del Carrascal*, *barranc del Carrascalet*, on *morro* i *barranc* són paraules de probable substrat preromà (DECat 1980-1991: V, 799; DECat 1980-1991: I, 672). Amb això, suposa una possible interpretació del sufix *-COY* com a 'pla' o 'camp' i per reforçar-ho, utilitza un altre topònim murcià, *Campo Coy*, que li recorda fenòmens de redundància semàntica en topònims compostos per l'acció de llengües en contacte: Vall d'Aran 'vall de la vall' (romanç + basc), Puente de Alcántara 'pont del pont' (romanç + àrab)... Així, *Campo Coy* 'camp camp'. I a més, fa servir un tercer topònim murcià: *Ascoy*, (que el considera una combinació dels sufixos ASC i COY), per replantejar el significat de *Carrascoy*, on hi hauria la base KARR-, l'inflix *-ASC-* que el suposa morfema de col·lectius vegetals, i el sufix *-COY*. Així, *Carrascoy* 'camp del carrascal' i *Ascoy* 'camp d'arbres'. Quant a *Alcoi*, la combinació d'ILI 'població' i CUGI 'camp' el situa com a 'camp del poble', en relació, possiblement, amb els poblats ibèrics elevats que envoltaven Alcoi (Sempere 1997: 1073-1074). Amb tot, quan es tracta de llengües preromanes, hem de tenir sempre present el caràcter provisional d'aquestes deduccions, ja que les temptatives de recuperar la forma indígena probablement no passen la majoria de les voltes de ser elucubracions (Villar 2002: 65).

Pel que fa a la grafia del nostre topònim, en la documentació consultada, tant en textos en llatí com en textos en català, al llarg dels segles XIII, XIV, XV, XVI, sempre hi figura "*Alcoy*" o "*Alchoy*". No obstant això, a partir del s. XVII també ens apareix amb grafia *i*, així com amb la forma *Alcodii*: es tracta d'una reconstrucció llatzinista dels escriptors d'aquest segle tot seguint les regles de reconstrucció fonètica castellana, on els grups *-dy-* esdevenen */y/*, com per exemple *HODIE* > *hoy*, i per això *ALCODII* > *Alcoy*.

- s. XIII: "[...] en la plaça d'Alcoy [...]" (Bañó 2008: 27v)
- "[...] in villa de Alcoy [...]" (AMA 1297: sf jul.)
- s. XIV: "[...] vicino de alcoy [...]" (AMA 1343: 20v)
- "[...] en la vila de alcoy [...]" (AMA 1365-1390: 45r)
- s. XV: "[...] vjle de Alcoy [...]" (AMA 1445: 9r)
- "[...] de la vila de Alcoy [...]" (AMA 1405-1406: 3v)

- s. xvi: “[...] quondam vicinus ville de Alcoy [...]” (AMA 1535: sf 24 d’oct.)
 “[...] jurats de la vila de alcoy [...]” (AMA 1523-1536: 15r)
 s. xvii: “[...] villae alcodii vicinus [...]” (AMA 1607: sf 14 d’abr.)
 “[...] Gaspar Descals, generos de la vila de Alcoi [...]” (AHMX 1657: sf 11 de set.)
 “[...] de la present vila de alcoy [...]” (AMA 1669: 49r)

Aquest ús generalitzat de la grafia y (com en altres topònims amb semivocal: *Almodayna*, *Cocentayna*, *Bayrèn*, *Leyda*, etc.) s’explica pel caràcter sincrètic (diferents funcions per a una sola forma) que tingué aquesta grafia fins al s. xx. Així, durant els segles xiii-xvi la grafia y (amb alternança amb la grafia i) s’utilitza amb els valors següents (Cabanès Fitor 1992):

VALOR DE SEMIVOCAL:

- s. xiii. *Furs de València*: pleit, aygua, rey, fruyts.
 s. xiv. *Valeri Maximo*: aygua, servey, menysprei(s)ts aquells.
 s. xv. *Processos*...: Leyda; *Johan Mercader*: Cocentayna; *Tirant lo Blanc*: servei.
 s. xvi. *Vida de St. Vicent*: huyt, spay; *Estefania de Requesens*: servei.

VALOR DE CONSONANT:

- s. xiii. *Furs de València*: leyals, sgleya.
 s. xiv. *Miracles*: veyeren; *Histoires Troyanes*: maiors; *Valeri Maximo*: maiors.
 s. xv. *El cavaller i l’alcavota*: haye.
 s. xvi. *Cavallers*...: Mayals; *Estefania de Requesens*: deia.

VALOR DE IOD:

- s. xiii. *Furs de València*: cavayl, trebayl.
 s. xiv. *Llibre de Cort Reial*: Rosseyló.
 s. xv. *El cavaller i l’alcavota*: fiylla; *Sermons de St. Vicent*: huylls; *Tirant lo Blanc*: ventaills.

VALOR DE VOCAL:

Principi de mot:

- s. xiii. *Crònica de Desclot*: infant, Irrehel.
 s. xiv. *Histoires Troyanes*: ylla, ydolatria; *Furs de València*: infeels.
 s. xv. *Tirant lo Blanc*: Ypolit, infants; *Vita Christi*: Hierusalem, Ysayes.
 s. xvi. *Llibre de les grandeses de Tarragona*: yverns; *Vida de St. Vicent*: inichs frares.

En hiat:

- s. xiii. *Furs de València*: aytal; *Crònica de Desclot*: sarraïns, sarraïns.
 s. xiv. *Miracles*: oyr, obeyr; *Valeri Maximo*: trahits.
 s. xv. *Vita Christi*: Syon, proysmes; *Tirant lo Blanc*: malehia.
 s. xvi. *Cavallers*...: Orosoya; *Vida de St. Vicent*: ohir.

Entre consonants:

- s. xiii. *Furs de València*: restituir, tribut.
 s. xiv. *Furs de València*: jurista.
 s. xv. *Vita Christi*: eclypsi; *Tirant lo Blanc*: tinguessen.
 s. xvi. *Col·loquis Tortosa*: tonyynes; *Llibre de Job*: tyra; *Vida de St. Vicent*: homecides.

Fi de mot:

- s. xiii. *Furs de València*: altruy, negoci.
 s. xiv. *Miracles*: oy, raylls; *Furs de València*: juhí.
 s. xv. *Curial e Guelfa*: sarraïns; *Tirant lo Blanc*: destruynt, destruhí.
 s. xvi. *Vida de St. Vicent*: dimoni; maleyr; *Sta. Catharina*: hoy.

VALOR DE DÍGRAF:

- s. xiii. *Furs de València*: destrenyer; *Crònica de Desclot*: compta de Foix, puyg.
 s. xiv. *Miracles*: lleig, senyor; *Valeri Maximo*: companyhia, mateyx; *Histoires Troyanes*: mateix.
 s. xv. *Johan Mercader*: Ontinyen, almenys; *Tirant lo Blanc*: embaixadors, veig.
 s. xvi. *Tarragona*: vayxells, Bellpuyg; *Vida de St. Vicent*: revixque, goij.

Així, tenint en compte aquestos exemples, el joc d'alternances *y/i* és complet amb tots els valors de vocal. Pel que fa a la semivocal, consonant i iod aquesta alternança es resol, majoritàriament, a favor de la *y*. Finalment, en els dígrafs l'alternança *y/i* és bastant generalitzada amb l'excepció del dígraf *ny*, on mai no s'observa.

Al segle *xvii*, el català encara es manté com a idioma oficial en l'administració, tot i que n'era pràcticament irrellevant en textos literaris. És en alguns textos administratius d'aquesta època —a l'Arxiu Històric Municipal de Xixona— que es troba, no solament, el nostre topònim escrit amb la grafia *i* sinó també d'altres: "[...] Jaume bottella siutada de la vila de Alcoi [...]" (AHMX 1655: sf 23 d'ag.), "[...] hereters de la foia de Biscoi y partida de Santa Maria [...]" (AMI 1654: 61r-62r), com també passa amb els diftongs decreixents *ei*, *ui*, *ai*; a voltes amb la conjunció copulativa *i*; amb el dígraf *ix* i, de tant en tant, amb la *i* consonàntica entre vocals: "[...] franques de dret de Rei [...] de huit sous i sis dines [...] que deixara [...]" (AHMX 1657: sf 11 de set.); "[...] dita Aigua Bruta de dit derramador [...]" (AHMX 1660: sf 23 de maig). Resultats que en part coincidixen amb els que trobem a l'Arxiu Municipal d'Alcoi en textos d'aquest segle, tot amb alternança *y/i*: "[...] rihuet de Benisaido [...] ab cami de Cocentina [...]" (AMA 1669: 21); "[...] peytes [...] peites [...]" (AMA 1669: 1, 19).

Al segle *xviii*, arran dels decrets de Nova Planta, el castellà suplanta el català —i fins i tot el llatí— com a llengua oficial d'actes i documents de tota mena. Com a exemple d'aquestos tipus de documents es troba a l'Arxiu Municipal d'Alcoi una ordre de 07-07-1723 (on el nostre topònim apareix escrit dues vegades amb la grafia *i*). Veiem-ne un fragment:

El Rey: Concexo Justticia Regidores Cavalleros Escuderos Oficiales y hombres buenos de la fiel y amada villa de Alcoi: En mi Real Decreto de 29 de junio de 1707 fui servido abolir y derogar los fueros privilegios practica y costumbres hasta entonces obsservadas en los mis Reynos de Aragon y Valencia, siendo mi voluntad que estos se redugessen a las Leyes de Castilla y al uso practica y forma de gobierno que se tiene y ha tenido en ella y en sus tribunales sin diferencia alguna en nada... (AMA 1723: 7 de jul.)

La nostra llengua, però, no deixarà d'utilitzar-se en dietaris i, preferentment, en la literatura de caire popular: rondalles, sainets, nades, gojos, col·loquis, etc., on s'observa vacil·lació en l'ús de les grafies *y/i*: *lleí/lley, rey, huit, Albayda*, etc. (Casanova 1989). Aquestos resultats es mantenen fins al segle *xix*, com podem veure en els *Col·loquis valencians* (Martí 1997: 233-388), tot i que en aquells moments, per influència de l'espanyol, ja s'aprecia una major alternança entre les dues grafies *y/i*:

VALOR DE SEMIVOCAL:

may / mai; Blay; espai
rey; remey / remei; lley / lleis
ayre / aire; aygua / aigua
Cocentayna / Cocentina; Pla de la Zayda
Montroy
bescuit / bescuyt; descuit; fruit

VALOR DE CONSONANT:

espayet / espaiet; duya / duia; ya; comboyant
esglayar / esglaiat; desmayen / desmaiar; Ayelo;
Aldaya; Alboraya; Foyos

VALOR DE VOCAL:

Principi de mot: Yndies / Índies; Ybi / Ibi; Ytalia;
yndult; y a / hi a
En hiat: Bocayrent / Bocairent, Payporta; traydor
Entre consonants: vint-y-dos
Entre consonant i vocal: all-i-oli
Fi de mot: oy; oit; hoir-o

VALOR DE DÍGRAF:

cuyxes / cuixes

Anàlogament, en castellà, des del segle *xii* fins al *xviii*, s'observen semblants alternances gràfiques, si més no les corresponents a llengües que encara no han assolit la plena normativització. A tall d'exemple de l'evolució gràfica dels topònims i mots en general en castellà en citem una sèrie tot seguit (pareu atenció a l'ús sincrètic de les grafies *y/i*):

SEGLES XII AL XVI (MENÉNDEZ PIDAL 1982):

- 1150-1160. "Documentos castellanos": Palençia, Vurgos, Monçon, Abilies.
 1196-1209. "Liber regum": Iherusalem.
 1200-1230. "Anales toledanos primeros": Ronçesballes, Segobia, Çaragoça, Breytayna; "La Fazien-da de Ultra mar": Antiochya.
 1235. "Documents notariales": Madriz, Gallizia, Cordova.
 1230-1265. "Vida de Sto Domingo de Silos": Verçeo, Castiella.
 1249. "Libro de Alexandre": Huropa, Reyno de Çeçilia.
 1270. "Estoria de España": Cordova.
 1276. "Libro de la ochava espera": Murçia, Jahen, Cordova.
 1276 (?). "Cantigas de Santa Maria": Estremadura.
 1289. "1ª Crónica General": Çamora.
 1300 (?). "Crónica particular de San Fernando": Xerez, Baeça, Cordova, Castiella.
 1320. "Crónica de veinte reyes": Çamora; "Los siete infantes de Salas": Castiella, Cordova.
 1335. *El conde Lucanor*: Yxcar, Cordova.
 1438. "Corbacho": Barçelona.
 1576. "El deleitoso": Cordova, Xauja.

SEGLE XVII (CABRERA 1619):

Aloxadas, Boemia, cavallos de reytres, dixole, reyna, reyno, os doi gracias, Cordova, toyson, en Uxi-xar de Albacete, Filipe de Lanoy, Lope Çapata, Utrech/Utrtecht, Iuan de Çuñiga, Duque de Alva, Principe de Espinoy.

SEGLE XVIII:

- (Galvez 1765): Cordova.
 (Suarez 1783): Luxo, baxu, reyno, fixado, aceytes, alkalis, xabon, caxones.
 (Risco 1784): Martyres, presbytero, Cypriano, reyno, Froylan, reynado, Pyrineos.
 (AMI 1785): Ybi, reyno, reximiento, exercito.
 (De Almeida 1792): El ayre, ácia baxo, la xicara, aceyte, ácia abaxo, dexaré, dixese, naype, caxita, baylando.

(Cavanilles 1797): Vol. I: Belcayde, Albayda, Alcoy, Alboy. Vol. II: Xarafuél, Xucar, Xalance, Bolbayte, Tuexar, Bexís, Ontinient, Adsaneta, Amoynes, Almodayna, Llorja, Bocayrent, Lloyxa.

Amb tot, els gramàtics castellans, des de 1492 amb la publicació de la *Gramàtica* d'Antonio de Nebrija, comencen a establir normes per a donar consistència al castellà amb afany de perpetuïtat. Al segle XVI, a causa de l'expansió políticossocial de Castella, el castellà es convertix en model de llengua literària a tota la península —fins i tot a Portugal— (Lapesa 1968: 192-204). No obstant això, els preceptes gramaticals i ortogràfics no tindran influència reguladora fins al segle XVIII, tot i que continuen les vacil·lacions gràfiques com les que apareixen en el document de l'Arxiu Municipal d'Alcoi anteriorment esmentat —l'Ordre de 07 de juliol de 1723—, en la qual, entre d'altres, hi ha vacil·lació en els usos de les grafies *y/i*. Així, les trobem com a consonant (*leyes, cuías*) i com a semivocal (*rey, tengais, Alcoi*); a més, la grafia *y* s'empra com a vocal a principi de mot. Finalment, la fundació de la Reial Acadèmia Espanyola de la Llengua (1713), objecte de protecció oficial, i la seua tasca fonamentada amb la publicació del *Diccionario de Autoridades* (1726-39), l'*Ortografía* (1741) i la *Gramática* (1771) seguida pel treball dels erudits il·lustrats, serà el factor decisiu de la fixació idiomàtica del castellà (Lapesa 1968: 270).

Així, en espanyol, aquesta preocupació per la regularitat idiomàtica va permetre refrenar col·loquialismes i resoldre les anomalies gràfiques produïdes per tendències erudites, com és el cas dels il·lustrats valencians del s. XVIII Maïans i Bordassar, autors d'una proposta ortogràfica per al castellà on la grafia *y* s'utilitzava "[...] solo i siempre de consonante, esto es, cuando hiere en otra vocal, como en aya, ayer, apoyo, ayuno, pero no por vocal en Sindico, misterio, Rei, ai, mui, ni aunque vaya sola en conjuncion Pedro, i Pablo, esto, i aquello [...]" (Bordazar 1730: 44-45). Per això trobem el nostre topònim escrit "Alcoi" en un opúscle en castellà de 1769 sobre la festa del Convent del Sant Sepulcre d'Alcoi (Peris 1769), on la grafia *i*, seguint les propostes més amunt esmentades, es fa servir sempre amb valor de vocal i

per als diftongs decreixents amb *i* final. A principis del segle XIX desapareixen les grafies *ss* i *ç*; el signe *x* va deixar de ser l'equivalent del fonema fricatiu velar sord /χ/ i es reservà per a representar la pronúncia /gs/ (*examen*, *axioma*) o la *x* llatina del prefix *ex* (*extraño*, *expuesto*); van ser eliminats els llatinismes *ph*, *th*, *ch*, *qua-*, *quo-*, en benefici de *f*, *t*, *c* (Lapesa 1968: 276), i és en la huitena edició de l'*Ortografia* (1815) on es fixa l'ús actual de *i* o *y* per a la semivocal /i/ (Lapesa 1986: 423) que en interior de paraula es representa per la grafia *i* (*aire*, *peine*, *oiga*...), però en posició final, per la grafia *y* (*ley*, *soy*, *doy*...). Tot i així, l'ús de la grafia *y* amb el valor de vocal (principi de paraula) i de semivocal (diftong decreixent) continuarà fins a finals del segle XIX, com s'observa en protocols notariais i en altres documents conservats a l'Arxiu Municipal d'Alcoi:

- "[...] Yndustria [...]" (AMA 1863: 1)
 "[...] La Ynternacional. Fundose en el año [...]" —any 1874— (Beneito, Blay 1998: 5)
 "[...] La forma federativa y la Internacional [...]" —any 1874— (Beneito, Blay 1998: 11)
 "[...] Partida dels Pinars, termino de la villa de Ybi [...]" (AMA 1880: 302 v.)
 "[...] de la villa de Cocentayna [...]" (AMA 1880: 855)

D'altra banda, i reprenent l'evolució de les grafies *y/i* en català general, recordem que ja al segle XIX presentaven l'alternança d'ús pròpia de l'anarquia ortogràfica dominant arreu del territori lingüístic. Així, totes dues podien utilitzar-se com a vocal, semivocal, consonant i com a constituent de iod i de dígraf, amb un manteniment més elevat de la grafia *y* en els topònims, a causa del caràcter fortament conservador. Més tard, quan comença el nostre procés de normativització, per a clarificar el desori gràfic, s'hi van establir funcions distintives per a cada grafia. D'aquesta forma, amb cada redacció de les normes es precisava cada vegada més l'ús de les grafies. La major variació entre les diverses redaccions es produïx a les normes 5 (substitució de *y* per *i* en els diftongs i ús de la dièresi), 14 (distribució de les consonants oclusives a final de dicció) i 19 (apòstrof postpositiu —descomposició

de l'article contracte—) (Segarra 1985: 328). Així, el conjunt de 24 regles promulgades per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) el gener de 1913 posaren fi a l'anarquia ortogràfica que dominava en els territoris de la nostra llengua des de feia molts decennis. Les normes van ser adoptades per la premsa, diverses revistes i per la majoria dels escriptors, però foren combatudes per aquells que creien que s'atemptava contra la tradició secular de la llengua. Finalment, les normes ortogràfiques, ampliades i precisades en els 50 punts de l'*Exposició de l'Ortografia Catalana* que precedix el *Diccionari Ortogràfic* de l'IEC foren ratificades a les Illes i, més tard, al País Valencià en les *Normes de Castelló* de 1932 (GEC 1988: xvi, 211), on el necessari esperit de concòrdia i la defensa de la unitat de la llengua literària no va impedir el respecte a les particularitats dialectals. Actualment aquestes normes han estat corroborades per l'art. 3 de la Llei 7/1998, de 16 de setembre, de la Generalitat Valenciana, de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Pel que fa a la lletra *y*, la base 32 de les *Normes de Castelló* indica que: "[...] la lletra *y* s'empra en el dígraf *ny* (*any*) i tant esta com les lletres *k* i *w* en paraules extrangeres [...]" (Normes 1933: 15). És per això que, en la nostra llengua, *Alcoi* s'escriu amb *i*, perquè és la normativització la que determina els canvis gràfics, com la que va suposar per a l'espanyol, en el segle XVIII, la fundació de la Reial Acadèmia Espanyola de la Llengua, les propostes de la qual tampoc no es lliuraren de polèmica, ja que al llarg de tot aquest segle es van publicar tota una sèrie de tractats ortogràfics diferents amb els conseqüents pronunciaments a favor o en contra (Esteve 1982: 58-78). Així, s'expliquen els canvis gràfics que afecten els topònims i mots en general en totes les llengües, com és el cas del topònim andalús *Córdoba*, que en castellà, des del s. XIII fins al s. XVIII hom escrivia *Cordova*, i és tan sols a partir del s. XIX quan el trobem, en castellà, amb la seua forma actual: *Córdoba* (una hipercorrecció partint de l'etimologia llatino-culta). No obstant això, encara en aquesta època en trobem d'altres sense normativitzar com: *Xerez*, *Xixon*, *Segorve*, *Iviza*, *Muxacar*, ... (Florez 1814: 158); fins i tot en l'actualitat n'hi ha alguns que conserven les grafies arcaiques: *México*, *Oaxaca*, *Texas*, i els seus derivats s'escriuen amb la grafia *x*, però amb articulació fricativa velar sorda [χ], per ser aquesta la grafia

usada en l'espanyol del mateix país i majoritàriament en el de la resta d'Hispanoamèrica.

D'altra banda, el procés de normativització de l'espanyol i la seua interferència en la nostra llengua, i en concret en la forma gràfica dels nostres topònims, també explica el canvi (sobretot al s. XIX) de la grafia *y* per la *i* quan té valor de semivocal en interior de paraula, concretament en els topònims: *Albayda*, *Cocentayna*, *Almodayna*... Recordem que en espanyol, des de l'edició de l'*Ortografía* de 1815, la semivocal /j/ en interior de paraula es representa per la grafia *i* (*aire*, *peine*, *oiga*...), i per això: *Albaida*, *Cocentina*, *Almudaina*, però en posició final (*ley*, *soy*, *doy* ...) per la grafia *y*. Per la qual cosa no solament es va mantindre en castellà l'ús d'aquesta grafia en el topònim *Alcoy*, sinó que el va reforçar com a paradigma, atesa la falta, en aquell moment, d'una normativa en la nostra llengua que possibilitara la pròpia innovació interna.

Un cas a part és el tractament que reben els exònims en la nostra llengua. Segons Joan Anton Rabella, de l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC, la tendència actual és emprar la forma normativa en els pocs casos que existix per tradició històrica, a causa de relacions comercials, culturals, polítiques, etc. En la resta, la tendència (tal com indiquen els treballs del Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics) és respectar els noms originaris i no crear més exònims. A més, cal tenir en compte que no totes les formes tradicionals s'han mantingut, per exemple hui diem Florència i no Florença, Lisboa i no Lisbona, i Siracussa i no Saragossa de Sicília (formes aquestes, Florença, Lisbona i Saragossa de Sicília, usades durant l'Edat Mitjana).

Comptat i debatut, la toponímia és un dels factors més importants d'identificació d'una comunitat lingüística: és un dels aspectes on la llengua té una major repercussió social per mitjà de la nombrosa informació de la senyalització viària (i, indirectament, dels mapes); per aquesta raó és molt important que aquesta informació s'ajuste a la normativa vigent i que no oferisca una diversitat de formes en casos paral·lels. Fins i tot en el cas que un topònim estiga relacionat amb algun cognom, el fet que en el cognom es mantinguen grafies arcaïques (com és el cas del dígraf *ch* o de les grafies *y* o *ñ*) no vol dir que com a topònim no s'haja d'aplicar la normativa vigent. Així, l'existència dels cognoms

Perpiñá, *Rosas* o *Reixach*, no impediex que s'utilitzen com a topònims les formes correctes *Perpinyà*, *Roses* o *Reixac* (IEC 1996: 165). Igualment, els cognoms *Alcoy*, *Alberich* o *Asensi*, no impediexen les formes toponímiques *Alcoi*, *Alberic* o *Pina-ret d'Ascensi*.

FONTS

*Fonts documentals**Abreviatures*

AMA: Arxiu Municipal d'Alcoi

AMI: Arxiu Municipal d'Ibi

AHMX: Arxiu Històric Municipal de Xixona

AMA: *Bases para la Sociedad Industrial de la villa de Alcoi* (1841), signatura 5545.

AMA: *Cort del Justícia, Bernat de Alçamora* (1465), signatura 279.

AMA: *Carpeta Yndustria* (1862-1897), signatura 5552.

AMA: *Llibre de Consells* (1508-1528), signatura 6.

—(1623-1638), signatura 23.

AMA: *Llibre de Peytes de Alcoi* (1365-1390), signatura 179.

—(1405-1406), signatura 180.

—(1523-1536), signatura 181.

—(1669), signatura 182.

AMA: *Ordenes y Veredas* (1709-1730), signatura 2575. Cèdula de 7 de juliol de 1723 en foli solt. [Informadors: SEBASTIÀ ALCARAZ, Rafael, BLANES NADAL, Georgina]

AMA, protocol notarial de Pere Miró (1296-1303), signatura 481.

AMA, protocol notarial de Pere Barberà (1343-1346), signatura 484.

AMA, protocol notarial de Pere Martí (1445-1446), signatura 493.

AMA, protocol notarial de J. Alçamora (1535-1537), signatura 543.

AMA, protocol notarial d'Onofre Cantó (1607), signatura 683.

AMA, protocol notarial de Gaspar Ripoll (1880), signatura 7707.

AMI: *Consells*, justícia: Amaro Pérez (1649-1678). [Informador: CASTELLÓ CANDELA, Antonio]

AMI: *Libro Padron y Justiprecio, de todas las Casas, edificios y Tieras del termino de esta Muy Noble Fiel Leal y Real Villa de Ybi* (1785), signatura 0006/001.

AHMX, protocol notarial de Thomas Garcia (1659). [Informador: CASTELLÓ CANDELA, Antonio]

AHMX, protocol notarial de Pere Sant Joan (1657). [Informador: CASTELLÓ CANDELA, Antonio]

AHMX, protocol notarial de Thomas Garcia (1655). [Informador: CASTELLÓ CANDELA, Antonio]

AHMX, protocol notarial de Thomas Garcia (1660). [Informador: CASTELLÓ CANDELA, Antonio]

Fonts bibliogràfiques

ALCOVER, Antoni Maria, MOLL, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca. [DCVB]

BAÑÓ I ARMIÑANA, Ricard (2008): *Esborrany de la Cort del Justícia d'Alcoi 1263-1264*, Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics, Alcoi.

BARCELÓ TORRES, M. Carmen (1984): *Minorías islámicas en el País Valenciano*, Universitat de València, València.

BENEITO I LLORIS, Àngel Ramon, BLAY I MESEGUER, Francesc Xavier (1998): *Dos escrits sobre els fets d'Alcoi de 1873 ("El Petrolio")*, Comissió Organitzadora del 125é Aniversari d'"El Petrolio", Alcoi.

BORDAZAR DE ARTAZÚ, Antonio (1730): *Ortografia española fijamente ajustada a la naturaleza invariable de cada una de las letras*, Impremta de l'autor, València.

BRUGUERA I TALLEDA, Jordi (1991): *Llibre dels Fets (segles XIII-XIV)*, Barcino, Barcelona.

CABANES FITOR, Vicent (1992): *Contribució a l'estudi de l'objecte directe de persona en català. Segles XIII, XIV, XV i XVI*, vol. II, (tesi doctoral inèdita), Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, València. Textos consultats:

ARAMON I SERRA, Ramon (1930): *Curial e Guelfa*, Barcino, Barcelona.

BOHIGAS I BALAGUER, Pere (1956): *Miracles de la Verge Maria*, Biblioteca Catalana, Barcelona.

COLÓN I DOMÈNECH, Germà, GARCÍA I SANZ, Arcadi (1974): *Furs de València*, Barcino, Barcelona.

COLL I ALENTORN, Miquel (1949-50-51): *Crònica de Desclot*, Barcino, Barcelona.

DE VESACH, Tomàs (1511): *Historia y portentosa vida de la extatica i serafica verge Sta. Catherina de Siena*, València.

DURAN I GRAU, Eulàlia (1981): *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Curial, Barcelona.

—(1984): *Llibre de les grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona.

FARRENY I SISTAC, M. Dolors (1986): *Processos de Lleida*, IEI Diputació de Lleida, Lleida.

GUISOADO, Maite (1987): *Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*, La Sal, Barcelona,

HAUF I VALLS, Albert-Guillem (1991): *Tirant lo Blanc*, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, València.

MIQUEL I PLANAS, Ramon (1914): *Valeri Maximo*, Biblioteca Catalana, Barcelona.

—(1916): *Les Històries Troyanes*, Biblioteca Catalana, Barcelona.

—(1916): *Vita Christi*, sor Isabel de Villena, Biblioteca Catalana, Barcelona.

MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (1954): *Llibre de cort reial mallorquí*, IEB Moll, Mallorca.

PEREC, Miquel (1510): *Vida de St. Vicent*, València.

RIERA I SANS, Jaume (1987): *El cavaller i l'alcajota*, Club Editor, Barcelona.

—(1976): *Llibre de Job*, Curial, Barcelona

SCHIB, Gret (1977): *Sermons de St. Vicent*, vol. IV, Barcino, Barcelona.

SIMÓN I TARRÉS, Antoni, PLADEVALL I FONT, Antoni (1991): *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents, dietaris*, Curial, Barcelona.

- TINTO SALA, Margarita (1979): *Cartes del Batle General de València Johan Mercader*, Institut Valencià d'Estudis Històrics / Institució Alfons el Magnànim / Diputació Provincial de València / CSIC, València.
- CABRERA DE CÓRDOBA, Luis (1619): *Filipe Segundo rey de España*, Imprenta de Luís Sánchez, Madrid.
- CASAVANO HERRERO, Emili (1989): *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, Institut Valencià d'Estudis i Investigació, València.
- CAVANILLES, Antonio Josef (1981): *Observaciones sobre la història natural, geografia, agricultura, poblaciones y fuentes del reyno de Valencia*, Albatros, València.
- COLOMA PAYÀ, Rafael (1975): "En torno al nombre y origen de Alcoy", dins *I Ciclo de Historia Alcoyana. Seminario de Estudios Alcoyanos*, 1974, Imprenta Suc. de Such, Serra y Cía, Alacant.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial-La Caixa, Barcelona. [DECat] —(1989-1997): *Onomasticon Cataloniane*, Curial-La Caixa, Barcelona. [OnCat]
- DE ALEMIDA, Teodoro (1792): *Cartas Físico-Matemáticas de Teodósio á Eugenio*, vol. II, Imprenta Real, Madrid.
- DE ANTILLON, Isidoro (1815): *Elementos de la geografia astronómica, natural y política de España y Portugal*, Imprenta de Estevan, València.
- ESTEVE SERRANO, A. (1982) *Estudios de teoría ortográfica del español*, Publicaciones del Departamento de Lingüística General y Crítica Literaria, Universidad de Murcia, Murcia.
- FAUS CARDONA, José (1957): "El topónimo Alcoy", *Ciudad*, (24 abril 1957), Alcoi.
- FERRANDO I FRANCÉS, Antoni (1979): *Llibre del Repartiment de Valencia*, Vicent Garcia Editors SA, Paterna.
- FLOREZ, Enrique (1814): *Clave Geográfica para aprender geografía*, Oficina de Medardo Heras, Zaragoza.
- GALVEZ, Diego Alejandro (1765): *Carta respuesta a un amigo que desea saber el juicio formado sobre el papel nuevo impresso en Cordova*, Joseph Padrino, Sevilla.
- GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA (1988): Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona. [GEC]
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996): "Sobre Toponímia", dins *Documents de la Secció Filològica, III*, IEC, Barcelona. [IEC]
- LAPESA, Rafael (1968): *Historia de la Lengua Española*, Escelicer, Madrid. —(1986): *Historia de la Lengua Española*, Gredos, Madrid.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1997): *Literatura de canya i cordell al País Valencià*, Editorial Denes, Païporta.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1968): *Toponimia prerrománica hispana*, Gredos, Madrid. —(1982): *Crestomatia del español medieval*, vol I, Gredos, Madrid.
- MOREU-REY, Enric (1999). *Els nostres noms de lloc*, Moll, Mallorca.
- Normes d'Ortografia Valenciana* (1933): Excm. Ajuntament de València, Miguel Juan, València. [Normes 1933]
- PERIS I PASCUAL, Vicente (1769): *Sermón que en la solemne fiesta que consagró la nobleza de la ilustre villa de Alcoi al prodigioso hallazgo del SS. Sacramento*, Imp. Onofre García, València.
- RISCO, Manuel (1784): *España sagrada*, vol XXXIV, Imprenta de don Pedro Marin, Madrid.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*, Empúries, Barcelona.
- SEMPERE, Joan Antoni (1997): "L'iberisme del nom d'Alcoi", dins *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, Païporta.
- SUAÑEZ, Miguel Geronimo (1783): *Memorias instructivas útiles y curiosas sobre agricultura, comercio, industria*, vol. III, Imprenta Pedro Marin, Madrid.
- TORMO COLOMINA, Josep (1989): "Materials per a l'estudi del parlar d'Alcoi (IV)", dins *Revista de Fiestas de Moros y Cristianos*, Alcoi.
- VILLAR LIÉBANA, Francisco (2002): "Indoeuropeos y no indoeuropeos en Cataluña y el Noroeste hispano", dins *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual*, Societat Catalana de Llengua i Literatura / IEC, Barcelona.

Fonts d'Internet

- US Geological Survey, US Department Of The Interior (1999, 9 de febrer). [en línia]. [Consultat: 7 de març 2009]. Disponible a Internet: <http://pubs.usgs.gov/prof/p1386i/peru/occident.html> [USGS]
- AZURINA Portal de la cultura en Cienfuegos (2003, 1 d'abril). [en línia]. [Consultat: 7 de març 2009]. Disponible a Internet: http://azurina.cult.cu/out_sites/topart/palmira/municip.htm [AZURINA]

TOPONÍMIA D'ORIGEN ANTROPONÍMIC: EL CAS DE LA VALL D'ALBAIDA

Emili Casanova Herrero
[UV-AVL]

INTRODUCCIÓ

L'antroponímia és el tercer camp temàtic que més topònims ha creat, després de la geografia física, o paisatges naturals, i de la geografia humana, o creacions de l'ésser humà. En efecte, des de les civilitzacions més antigues trobem topònims derivats dels noms de persones concretes (per exemple, *Agullent*, *Ontinyent* i *Llutxent* deuen vindre dels noms dels propietaris o posseïdors dels *fundus* romans formats sobre els derivats del sufix gentilici *-anus*: ACULIUS, UNCTINIANUS, LUCIANUS; *Benigànim*, *Benarrai* o *Benatzar*, sobre noms de família àrabs; igualment, en altres zones en trobem procedents de noms germànics, com *Golmés* o *Gisclareny*, i ja en romànic, com els *Ivarsos*, la *Font d'en Carròs* o *Gavarda*) o dels grups que hi arriben (*Atzeneta*, *Benissoda* procedents de tribus àrabs i berbers).¹

1. Vegeu, per exemple, els meus "Toponímia d'origen antroponímic: el cas de Gavarda i altres" (2004), en *Novi te ex nomine: Estudios filológicos ofrecidos ao Prof. Dr. Dieter Kremer*, a cura d'Ana Isabel Boullón, Fundación Pedro Barrié de la Maza, pp. 407-416; "Sobre l'origen etimològic del nom d'Ontinyent", en *Llibre de les Festes dels Moros i Cristians*, 2008, Ontinyent, pp. 288-297; "L'etimologia del nom d'Agullent" (2009), en *Llibre de Festes de Moros i Cristians d'Agullent*, Agullent, pp. 86-9; Barceló, Carme (1983), *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Biblioteca Sanchis Guarnier, València, IIFV i Mikel de Epalza (1988), "La Vall d'Albaida musulmana", en *Almaig-Ontinyent*, núm. 4, pp.17-24.

L'antroponímia és una font toponímica en qualsevol lloc, especialment per a designar espais identificats per un propietari o posseïdor, com masos i cases i partides (com *partida de Saranyana* > *Saranyana*, *corral del Galtero* > *el Galtero*, *casa Osca* > *l'altet d'Osca*), però especialment en els territoris consecutius on, fruit d'una repoblació, hi abunden molt més, perquè les donacions a grans senyors organitzen una part del territori (com *Torralba*, *Vaïllo* o *Matravell*), i molts d'estos antroponims traslladats han originat una part dels topònims actuals. Estos principis bàsics de la toponímia —més el de la doble direcció antroponim > topònim > deotopònim; topònim > antroponim > deoantroponim— fan que hàgem de parar especial atenció al paper de l'antroponímia en els estudis d'etimologia i de motivació dels noms topònims.

L'antroponímia està formada per tres components: a) el nom de pila (les *Cases de Don Lisardo*, la *Rodrigo*), el cognom (*l'Altet d'Ordunya*, el *Pinar de Climent*) i els malnoms (*casa del Nap*, *camí del Roig*, *corral de Naripa*). Este tercer tipus és, en general, el més fosc, perquè naix en un grup social molt reduït, on és transparent i motivat, però una vegada descontextualitzat es torna un mot opac, de difícil explicació, cosa que ha portat de cap els grans etimòlegs.

Per tot açò és molt aconsellable que quan fem un estudi amb buidatge documental toponímic l'acompanyem d'un

buidatge documental dels cognoms² i, sobretot, d'enquestes de malnoms³ —ahora que estudiem la intrahistòria de la zona—, perquè d'esta manera evitem molts dels errors dels nostres

2. De les 57.805 persones majors de 18 anys registrades en el cens electoral de 1988 (PATROM-València), comptem 2.600 cognoms diferents, una gran part dels quals han creat topònims. Com a exemple, citaré els que tenen més de 300 freqüències:

Bataller, 1150	Belda, 1639	Benavent, 2168
Beneito, 800	Calabuig, 1003	Calataiud, 933
Canet, 999	Casanova, 501	Castelló, 576
Cerdà, 634	Climent, 865	Cuquerella, 589
Espí, 817	Ferre, 447	Ferrer, 324
Ferrero, 1981	Ferri, 956	Francés, 794
Gandia, 1286	Garcia, 2447	Gomar, 675
Guerola, 453	Juan, 950	Llopis, 612
Maiques, 646	Martí, 1343	Martines, 2197
Mateu, 511	Micó, 1529	Molina, 678
Mollà, 1156	Mompó, 881	Monçó, 320
Moscardó, 601	Nàtxer, 414	Navarro, 755
Oltra, 571	Pastor, 1444	Penadés, 685
Peres, 825	Pla, 1386	Prats, 495
Quilis, 410	Reig, 671	Revert, 1017
Ribera, 407	Sanç, 1415	Sanxis, 1713
Seguí, 344	Sempere, 410	Silvestre, 553
Soler, 2957	Soriano, 856	Terol, 281
Tormo, 1666	Torró, 848	Tortosa, 759
Tudela, 351	Úbeda, 668	Urenya, 359
Vanyó, 1141	Vicent, 318	Vidal, 1532

Estudis sobre cognoms a través de la història en podeu trobar en Terol, Vicent - Casanova, Emili, (1995), "Els llinatges albaïdins (segles XIII-XVIII)", Terol, V. (ed.), 750 Anys com a valencians: Albaïda i la vall, 1245-1995, Albaïda, pp. 213-226; Soler, Abel - Terol, Vicent (1998), *El Palomar: on es troben la séquia i el camí*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent; Cano, Josep Antoni-Casanova, Emili "Els llinatges d'Ontinyent entre 1343 i 1867", en *BISO*, 26, pp. 57-77. Ací trobem que *Àlvaro lo castellà* pot ser l'origen del topònim *Casa del Castellà*, de Fontanars i d'Agullent. Prescindisc ací de tractar els topònims procedents d'antropònims àrabs, com *Benarrai*, *Benetzar*, *Benialis*, *Beniati*, *Caix*, *Borrído*, *Gàfit*, *Gàlim*, *Nassiu*, *Sandon*, *Asnet*, etc.

3. El projecte *Diccionari d'onomàstica valldalбайдina* ha arreplegat també tots els malnoms de la Vall, poble per poble. Això ha permés tractar a la segura l'origen d'alguns topònims dubtosos. Vegeu els meus articles "Malnom i lèxic comú: el cas de la Vall d'Albaïda", (1997) en *Actes del IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana-XXI de la S. d'O.*, 1995, *Ontinyent, BISO, LXX-LXXI*, pp. 255-260, i "The Forest and Mountain Ranges Toponymy: Its Mobility and Variability", (1998), en W. Nicolaisen, ed. *Proceedings of the XIXth Int Congress of Onomastic Sciences*, Aberdeen, 1996, Universitat d'Aberdeen, vol. II, pp. 53-58.

toponimistes. Per exemple, si Coromines haguera tingut present la gran creació de topònims de serra i altres durant el segle XIX a causa de la roturació del terreny erm per a alimentar les famílies, i haguera tingut present el costum de nomenar els veïns no pels cognoms sinó pels malnoms i noms d'ofici, no haguera fet elucubracions sobre l'origen de molts topònims sense documentació antiga, com per exemple *Porrones*, el *Torrater*, *Cutetes*, *Güenso*, *Mona*, *Rabiós*, *Salido*, *Faixero*, *Iborra*, *Vallcane-ra*, etc., tractats erradament en l'*Onomasticon Cataloniae*, tots provinents de malnoms i cognoms.⁴

4. Joan Coromines va intentar en l'*Onomasticon Cataloniae* aclarir i explicar l'etimologia de tots els topònims de difícil interpretació i d'aparença opaca. No cal dir que entre estos es troben centenars de topònims de procedència versemblantment en malnoms. Este intent etimològic sense documentació, siga per a pretendre arribar a l'últim racó i origen de la base del topònim, siga per no tindre suficientment en compte la procedència en malnoms l'ha fet errar en molts casos. Per exemple, si analitzem els topònims que arreplegue en l'article "Les monografies toponímiques de Joan Coromines i l'*Onomasticon Cataloniae*" (2002), en *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, Universitat de València i Denes, pp. 219-278, hi trobem:

a) Topònims tractats per Coromines en l'*OnCat* dels quals no encerta l'etimologia per no considerar la possibilitat que vinga d'un malnom o cognom:

Aracil / Racila, corralet	Barandano, el	Beneita
Bodí, font de	Borrasca, assut	Calabuig
Campaner, tossalet de	Carrió, partida	Casi
Catalí, el	Catany, els	Culipatxes, casetes de
Cutetes, el molí de	Eixea, fonteta	Espí, pla d'
Faixero	Faixero, pla del	Fancanoll, pouet de
Faus, corral de	Ferri, la font de	Fideu, el
Font de la Bessona, barranc de la	Fuset, casa	Galindo, racó de
Ganyes	Güenso, el (jo l'he sentida també com a <i>Güendo</i>)	Iborra, la
Jordana, la	Llinares, casa de	Lloma (d') Andilla
Maiques, corral de	Mandola, caseta de	Mari, pla de
Marraí, el	Martina, la	Mascarells, les
Matona, la	Matxora, la	Merín, el pontó de
Merseguer, pinar de	Minyana, font de	Moia, la solana de
Mona, pinar de	Moratona, la	Mulió, el
Nadalet, el	Oltra, pla d'	Osca, corral d'
Paiàs, cova de	Paieta, barranc de	Pallola, el
Pallús	Pallús, casa de	Peralta
Pocuí, corral de	Pola, tossal de	Pollecó, alt de
Porrones	Quenquiller, el	Rabiós, el
Raboser, el	Salido, el	Sandon, mas de
Saranyana, barranc de	Sebeta, foia	Soriano, corral de

ELS TOPÒNIMS D'ORIGEN ANTROPONÍMIC DE LA VALL D'ALBAIDA

Per a demostrar la importància del component antroponímic, estudiarem la toponímia de la Vall d'Albaida a partir de l'arreglada en el *Corpus Toponímic Valencià*. En concret, dels 2.680 topònims del CTV, 536 provenen d'antroponims, de cognoms i de malnoms. Són els següents:

a) D'origen en un malnom o nom d'ofici:

Abanderat	Abissínia
Agüeles / Agüela	Alcalde
Alguatzil	Amargo

Soto, casa de	Taret, puntal de	Tiriran
Torralba, barriet	Torrater, alt del / mas de	Torrefiel
Trabuc, forn de	Tudulí, cova de	Turús, torre de
Vallcanera, partida	Vidal, font de	Viota, racó de <Biota
Visedo, racó	Viuda, barranc	Xàfer
Xana, casa de la		

b) Topònims no tractats en l'*OnCat*, però que sí que estan presents en les monografies de Coromines, inèdites, escrites als inicis dels anys 1970:

Alegre, Barranc	Ambelló, alqueria d'	Ballester, font
Barrabassets	Bassaporta, la	Beata, la
Belo, lloma de	Billo, l'escala de	Borràs, partida de Albors / Bors, molí de
Calbo, l'alt de	Canari, el	Candel, foia de
Carabassero, clot de	Caragol, casa de	Carando, costera de
Cerdeny, caseta	Coca, pla de	Columbari, la torre del Tio
Descalc, la caseta de	Espartero, l'	Ferriol, casa de
Felissio, el	Fuster, barranc del	Gaietà, barranc de
Galtero, corral de	Gato, l'ombria del	Guerola, casa
Jàquera, cova	Jarafuels / Caraquels	Llobero, el
Lluna, alt de	Maciana, barranc de la	Madramany, casa
Martinenca, la	Micó, el de	Moixú, l'altet del Tio
Montaner, alt de	Palloc, casa de	Palusseno, carrasques de
Pansat, el	Patge /patxe/, fonteta del	Pepelillo, mas de
Pepo, alt de	Pere Botja, caseta de	Pètre, alt del
Podosso, caseta	Ponce, partida i heretat de	Presència, casa
Sou, caseta de	Sutget, caseta de	Tanta, casa de
Trensano, barranc del	Xopero, foia del	

Prescindisc ací de reproduir el que vaig explicar durant la Jornada perquè es pot trobar en l'article citat s.v. cada topònim.

Anxina	Apotecari
Arrapat	Bacarrilla
Bacora	Balet
Balones	Barandano
Barraquer	Batle
Bellusser	Bernardins
Bessó	Bessona
Bigots	Blanquet
Bollo / Bollos	Bolo
Bordellets	Borrasca
Borratxino	Bota
Boter	Botifarra
Botifarres	Boto
Burro	Cabiscol
Cabot	Caçador
Cacauer	Cacauers
Cagarrita	Calciner
Calent	Camorra
Campanera	Canari
Canonet	Canonge
Cansalada	Capellà
Capot	Caputxins
Caraquels	Carlistes
Carnisser	Cascarra
Castellà	Catxopí
Cebeta	Cego
Cigala	Cinc Germans
Coc	Comanador
Combregats	Comte / Comtes
Conilla	Conills
Corfa	Cornicabra
Coronat	Coronets
Corretger	Corró
Corta	Cota
Cresola	Cucales
Cucó	Cuerno

Cullerer	Cupido
Cutetes	Doctor
Domengero	Duenya
Enginyers	Ermità
Esclafitó	Esgarracalces
Estanquer	Estudiant
Faixeros	Falser
Fancanoll	Febra
Fideu	Fideuer
Flares	Forca
Franc	Franquet
Gaiata	Galliner
Gallut	Ganyetes
Garrut	Gegant
Geperut	Gitanos
Gorrita	Greixet
Guarda	Guàrdia
Guitarro	Hereu
Jaquero	Juristes
Lladres	Llandet
Llapisssera	Llobero
Locos	Magre
Magrets	Malagana
Manco	Manrosa
Maquita	Maravella
Marqués	Marquesa
Marqueset	Matamoros
Matona	Matxo
Monges	Monja
Monjos	Mona
Morenet	Moro
Mosso	Muixú
Mussam	Mut
Nano	Naripa
Ninyo	Nones
Notari	Obrer

Orgue	Palleta
Palleters	Palloc
Pallús	Panader
Pansat	Pantaló / Pantalona
Pantorrilla	Panxa
Panxabuida	Papala
Parinou	Patets
Patiràs	Pelegrí
Peller	Peons
Perol	Perolero
Petre	Pétrola
Picapedrer	Picola
Picopat	Pinaro
Pinet	Pinós
Pintor	Ploradora
Pobil	Pocs-pèls
Polac	Poletana
Pollastre	Pollecó
Polsós	Porquera
Postetes	Querido
Quincaller	Quinze
Quiquereta	Rabiós
Raboser	Rata
Rei	Reiet
Rellonger	Remallarets
Renegador	Retor
Riquet	Roc
Rogera	Rosats (<i>podria ser també un cognom</i>)
Rull	Sabata
Sabater	Safraner
Sagristà	Saladurer
Salvador	Santero
Secretari	Sentero
Sereno	Socarrat
Sou	Sucrer
Sultana	Surdo

Taló	Tanta
Teatino	Teixidors
Tiriran	Tocones
Torrater	Tort
Torús / Turús	Trinitari
Valencià	Vicanera
Vicari	Xato
Xica	Xicot
Xicotet	Xomilla
Xopero	Xorlet
Xorlit	Xotet
Xumbero	

Es pot comprovar com s'hi troben tot tipus de malnoms.

b) D'origen en un cognom o nom de pila:

Aguilar	Aguilella
Alberola	Albert
Alcanyís	Alegre
Almenar	Ambrós
Aparici	Aracila
Ases	Asnar
Badenes	Baldomer
Ballester	Baltasar
Bargues	Barranca
Barratxina	Bas
Batalla	Batiste
Batistet	Belda
Belenguer	Bella
Benet	Berenguers
Blai	Blanes
Blasco	Bleda
Bodí	Borja
Borràs	Borrasset
Boscà	Botella
Brull	Calabuig / Calabuja

Calataiuds	Calbo
Calistra	Calistro
Cambra	Campos
Candel	Canet
Cantavella	Càpito
Cardona	Cari
Carpi	Casanova
Cassi	Català
Catalí	Cavero
Cerdana / Cerdaneta	Cerdeny
Climent	Colom
Colomer	Comas
Conca	Conill
Cornell	Cortés
Corts	Cristina
Cubelles	Diana
Diego	Domingues
Durà	Eduard
Eixarc	Eixea
Elies	Emerenciana
Emili	Enguix
Escrivà	Esparsa
Esperança	Espí
Etxeberri	Eusebi
Falcó	Farinós
Faus	Felício
Felip	Fèlix
Fernando	Ferre
Ferrero	Ferri
Ferriol	Ferrús
Font	Franco
Fuset	Fuster
Galbis	Galiana
Galindo	Galtero
Garcia	Garrido
Gatell	Gavilans

Gilet	Giner
Gironés	Gomar
Granes	Grau
Guarner	Guerola
Hèlios	Ibanyes
Isidre	Jaume
Jeroni / St. Jeroni	Joano
Jordà	Jordana
Julia / Julians	Leandra (Tia)
Linares	Lisard
Llàrio	Llinares
Llomandilla	Llopis
Llorenç	Lluch
Llúcia	Lluís
Lluna	Maçanet
Maciana	Madramany
Magraner	Maiansa
Maïques	Mançano
Mancebo	Marau
Marcer	March
Marco	Maria Oviedo
Martí	Martina
Martines	Martorell
Mas	Matarredona
Mateu / Mateus	Melero
Merín	Messeguer
Micó / Micones	Mingo
Mingol	Mingolet
Minyana	Miquel
Mira	Miralles
Missalgar	Molina
Moll	Mollà
Mollana	Moltó
Mompó	Montés
Montaner	Mora
Moratona	Morelló

Morera	Moscardó
Mossén Conca	Nadal
Nadalet	Nàsio
Navarro	Nicolau
Ordunya	Ortís
Osca	Palàcios
Palau	Pardo
Pasqual	Pastor
Patrici	Peiró
Pellisser	Penalba
Pepelillo	Pere
Pereat	Peres
Peret	Perico
Periquet	Perlàsia
Pifarré	Pola
Poldo	Pòlit
Ponça	Ponceta
Ponçalet	Ponce
Pons	Porta
Prats	Presència
Quarteró	Quelo
Quico Ira	Quicot
Quilis	Rafalet
Rafelito	Rei
Reig	Reiner
Requena	Ribelles
Riello	Ripoll
Ritxec	Roda
Roig	Romero
Ros	Rossells
Roses	Salido
Sanç	Sanxo
Sandon	Santa
Sanxis	Saragossa
Saranyana	Satorre
Segarra	Segrianes

Segura	Selva
Senabre	Senentes
Serafi / Serafina	Serrana
Sicília	Simarro
Simó / Simona	Siscar
Soriano	Soto
Tadeo	Terol
Tia Leandra	Tia Matilde
Tio Blasco	Tio Carlos
Tomàs	Tomasot
Toni	Tormo
Torralba	Torrella
Torres	Torró
Tortosa	Traver
Trensano	Valerià
Ventura	Vermell
Verònica	Vicedo
Vicent	Vidales
Vilaplana	Vitòria
Ximo	

Esta manera de nominar està present des de sempre, com demostren els exemples antics que cite a continuació, extrets del material del *Diccionari d'Onomàstica de la Vall d'Albaida*, que algun dia acabarem:

Terme antic d'Albaida, topònims anteriors al XVIII:

Alqueria d'en Garrigós (1520)
 Alqueria d'en Noverques (1613)
 Alqueria de Bonet "partida del camí del Palomar"
 Barranquet de Durant (1497)
 Barranc d'en Gastó o d'en Boil
 Barranc d'Esquer (1594)
 Barranc de na Cathalina
 Barranc de Pere Adam
 Barranch de Vidal
 Barranch del Pas d'en Aguilar
 Barranch d'en Boil / de Boyl

Barranch de Alfonso (li dóna nom Hieroni Alfonso, que té terres ací)
 Barranch de n'Almenara / d'Almenara (1606)
 Bassa del Molí de Francés Pla
 Bassa de Porta
 Carrer dels Alberts
 Carreró de Francés Orts
 Carreró dels Tormos
 Carreró de Pere Pla
 Casa dels Solers (1460) / Cases d'en Solers
 Céquia de la Font del Pagés (1613)
 Coma d'en Vermell
 Carreró dels Tormos
 Eres d'en Blasquo
 Molí de Miquel Roig
 Molí de Roget
 Pas d'en Aguilar
 Pla d'en Aguilar
 Pla d'en Jaume

Terme antic d'Ontinyent, topònims anteriors a 1900:

Alqueria Bono
 Alqueria d'Albert
 Alqueria d'Almúnia (per Francisco Almúnia)
 Alqueria de Colomer (en Cantamilans, 1802)
 Alqueria de Colomer / Braçal de Colomer
 Alqueria de Don Alonso (1601)
 Alqueria de Ferrandis
 Alqueria de Jornet (1802)
 Alqueria de Luner / Alqueria de Lunel
 Alqueria de Milà
 Alqueria de Reig (per don Loís Reig, en 1731)
 Barranc de Carnissó (cognom del XIV)
 Barranc de la Lluca
 Barranc de Margot o Marcot (1570)
 Barranquet de Gisbert (1570)
 Basseta Sans
 Braçal de l'Ortolà / Partida a l'Ortolà
 Carrer de les Alcaines
 Casa Atienza, propietat de don Joaquim Atienza

Casa Cambra
 Casa Cubelles (per Vicente Cubelles)
 Casa d'Osca
 Casa del Canonge
 Casa del Castellà (1570)
 Casa del Catxó (segle XVIII)
 Casa del Peller
 Casa dels Sanegres
 Casa Maïques
 Casa Peres
 Cases de Bella
 Cases de Cupido
 Caseta de Cervera
 Caseta Esparça
 Caseta Geroni
 Caseta Vicari
 Cavallons de Cucarella (1551)
 Clot d'Alberola (1601)
 Clot d'Albero (1601)
 Corral de Barberà (1497)
 Corral de Blai
 Corral de Garcia / Casa de Garcia
 Corral de Gorrita (1731)
 Corral de Lloret
 Corral de Martínez (1724)
 Corral de Na Garrigosa
 Corral d'Oliu 1570
 Corral de Roca 1551
 Corral del Tortosí 1497
 Corral Roig (1570) > Corral Roget (1750)
 Costereta de Guerau (1731)
 El Conxell
 El Torater
 Finca dels Torrons (1601)
 Foia de Donat (1571)
 Foia de Guerola
 Foia de Móra / Alqueria de Don Tomàs Móra
 Foia del Capellà (1570)
 Heretat d'Aliaga
 Heretat d'Eixea
 Heretat d'Orquín

Heretat de Borredà
 Heretat de Fita/ Heretat dels Fites
 Heretat de l'Aragonés (1731)
 Heretat de Nadal
 Heretat de Quilis
 Heretat de Tirirán o Tirirant (1735)
 Heretat del Comanador
 Heretat del Navarro
 Heretat i Braçal de Traver (1572)
 Heretats de Borja
 Horta al Mancebo
 La Barberana
 La Baronia
 La Casa de Pantorrilla / Partida de la Pantorrilla
 La Ferrera
 La Maïansa (li dóna nom Lluís Mayans en el segle XIX)
 La Ponça / el Ponçalet (derivat de Ponç)
 Lloma (d') Andilla
 Lloma de Primo
 Lo Corral de Morales
 Molí de Moltó
 Molí de Montoro
 Molí de Muntanya / Montanya
 Molí del Batle, partida / Heretat del Batle
 Olivar d'Olzina
 Partida de Casanova (1551)
 Partida de Chenna (1731, malnom de Miquel Lloret)
 Partida de Galindo
 Partida de Missalgar (ve de Micer Alguar, 1502)
 Partida de Morera
 Partida dels Cinc Donzells (1551, després Camí dels
 Cinc Germans)
 Partida Heretat de Borràs
 Partida / Barranc de la Bessona
 Pinar de Blasco
 Pinar de Climent
 Pla de Mossén Conca
 Pla de Cherivia / Heretat Cherevia (1724)
 Pont de Conca (1724)
 Pont dels Cosins
 Pontet d'Alfambra (1551)

Pou de Guerau
 Presa de Bordera
 Punta de Palis
 Senda dels Segrians / Casa dels Segrians / Alqueria
 Segrià / Olivar al Calbo de Segrians
 Serra de Bodí
 Teular d'Úbeda (1724)
 Teular de Penalba
 Teular de Roger
 Torre Ferrero
 Torreta de Bas

Observeu com una gran part d'estos topònims, documentats abans de 1800, encara són vius hui.⁵

CONCLUSIÓ

Després del que hem vist no cal insistir en la necessitat i en l'interés de tindre en compte la importància del corpus antropolímic a l'hora de fer estudis de toponímia, de manera que tota enquesta toponímica hauria d'anar acompanyada per enquestes de malnoms i renoms i del buidatge de llinatges i cognoms, especialment quan es pretén fer un estudi etimològic i motivacional dels topònims. En el Corpus Toponímic Històric Valencià, nou projecte de l'AVL, esperem fer-ho així per acabar amb un diccionari dels topònims valencians.

5. En altres estudis de toponímia sobre la Vall d'Albaida es poden trobar explicacions etimològiques a partir de l'antropolímia. Per exemple, en Gironés, David, "Etimologia popular en la toponímia d'Ontinyent", en *BISO*, 70 (1997), pp. 523-528, on explica l'*alt dels Carlistes*, *alt del Domengero*, *el Renegador*, *font del Xango*, els *Planets del la Tia Rulla*; Ribera, Agustí, "Notes sobre la toponímia de l'Alforí (la Val d'Albaida)", *BISO*, pp. 225-238, on arplega: *Ca Belda*, *Ca l'Alcoià*, *Casa el Peller*, *Casa el Sucre*, *Cal Rull*; Casanova, Emili, "Onomàstica Històrica d'Agullent", en *Agullent 1585-1985*, Ontinyent: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, pp. 99-124, on explica topònims com *el Torrat* o *Porrones*.

Una ample corpus toponímic valldalbaidí es pot trobar en els llibres d'Abel Soler, un dels millors estudiosos de la comarca i el més prolífic, com en les monografies locals (Geografia, història, patrimoni) sobre Bocairent, la Poble del Duc, el Palomar (este en col·laboració amb un altre gran estudiós de la comarca Vicent Terol), Aielo de Rugat, Rugat, Salem, Benicolet, Carrícola i Pinet, a més de diversos articles sobre el tema. Per exemple, en este últim llibre *Pinet. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Pinet, 2007, p. 19, fa una bona observació sobre el nostre tema a propòsit de la *Mallada d'en Simarro*, substituït de la *Sima d'Abdal-là*, ja que crec que a pesar que *Simarro* siga un cognom, el 1558, data del document, potser devia dir *del Simarro* 'sima estreta', fenomen que coneixem molt al Maestrat. Amb tot i això, *el Simarro* de Llutxent hui es considera un antropolímic.

APÈNDIX

Selecció dels topònims valldalbaidins formats amb un antropolímic que apareixen al *Corpus toponímic valencià*:

Abanderat

Barranc de l'Abanderat (*Benigànim*)

Abissínia

Mas d'Abissínia (*Bocairent*)

Agüela

Foia de l'Agüela (*Fontanars dels Alforins*)

Agüeles

el Rogle de les Agüeles (*Agullent*)

Agüelos

Codolla dels Agüelos (*Fontanars dels Alforins*)

Aguilar

Camí de l'Aguilar (*Albaida*)

Pas de l'Aguilar (*Albaida*)

Aguilella

Camí de l'Aguilella (*Bocairent*)

l'Aguilella (*Bocairent*)

Mas de l'Aguilella (*Bocairent*)

Aguilelles

Camí de les Aguilelles (*Bocairent*)

Alberola

Corral d'Alberola (*Quatretonda*)

Albert

Casa d'Albert (*Ontinyent*)

Alcaldes

Coma dels Alcaldes (*Llutxent*)

Alcanyís

Batà d'Alcanyís (*Ontinyent*)

Alegre

Barranc de l'Alegre (*l'Olleria*)

Camí de l'Alegre (*l'Olleria*)

l'Alegre (*l'Olleria*)

Alguatzil

Fonteta de l'Alguatzil (*l'Olleria*)

Almenar

Barranc de n'Almenar (*Albaida*)

Amargo

Barranc de l'Amargo (*Llutxent*)

Ambròs

Font d'Ambròs (*Montaverner*)

Antoni

Assagador de Sant Antoni (*Bocairent*)

Cabeço de Sant Antoni (*Bocairent*)

Ermita de Sant Antoni (*Bèlgida, Benigànim, Bocairent, Castelló de Rugat*)

Ermita de Sant Antoni del Collado (*Bocairent*)

Pas de Sant Antoni (*Ontinyent*)

Sant Antoni (*Bocairent*)

Anxina

Barranc de l'Anxina (*Aielo de Rugat, Montitxelvo, Terrateig*)

Aparici

el Pla d'Aparici (*Bocairent*)

Apotecari

el Pla de l'Apotecari (*Beniatjar*)

la Foieta de l'Apotecari (*Benigànim*)

Aracila

Barranc de l'Aracila (*Ontinyent*)

Corral de l'Aracila (*Ontinyent*)

el Corral de l'Aracila (*Ontinyent*)

Arrapat

Casa de l'Arrapat (*el Palomar*)

Ases

la Cova d'Ases (*Albaida*)

Asnar

Caseta d'Asnar (*Ontinyent*)

Asnet

Camí de l'Asnet (*Castelló de Rugat, Rugat*)

l'Asnet (*Castelló de Rugat, Rugat*)

Asnar

Caseta d'Asnar (*Ontinyent*)

Font d'Asnar (*Ontinyent*)

Bacarrilla

Lloma de Bacarrilla (*Quatretonda*)

Bacora

Molí de Bacora (*l'Olleria*)

Badenes

el Pla de Badenes (*Llutxent*)

Baldomer

el Baldomer (*Bèlgida*)

Balet

Camí del Corral del Balet (*Bèlgida*)

el Corral del Balet (*Bèlgida*)

Ballester

Barranc de Ballester (*Ontinyent*)

Font de Ballester (*Ontinyent*)

Balones

Casa de Balones (*Ontinyent*)

Baltasar

Casa de Baltasar (*Quatretonda*)

el Corral de Baltasar (*Llutxent*)

Barandano

Casa del Barandano (*Aielo de Rugat*)

el Barandano (*Aielo de Rugat*)

Barber

Barranc del Barber (*Montitxelvo, Terrateig*)

el Corral del Barber (*Castelló de Rugat*)

Pont del Barber (*Montitxelvo, Terrateig*)

Bàrbera

Casa de Santa Bàrbera (*Ontinyent*)

el Pla de Santa Bàrbera (*Bocairent*)

Ermita de Santa Bàrbera (*Bocairent*)

Mas de l'Altet de Santa Bàrbera (*Bocairent*)

Santa Bàrbera (*Bocairent*)

Teular de Santa Bàrbera (*Ontinyent*)

Barberana

Barranc de la Barberana (*Ontinyent*)
la Barberana (*Ontinyent*)

Bargues

Camí de la Casa de BARGUES (*Bufali*)
Casa de BARGUES (*Bufali*)

Barraca

Ca Barraca (*Fontanars dels Alforins*)

Barranca

Casa de Barranca (*Castelló de Rugat*)
Font de Barranca (*Castelló de Rugat*)

Barraquer

Casa del Barraquer (*l'Olleria*)

Barratxina

Mas de Barratxina (*Bocairent*)

Bas

Casa de Bas (*Ontinyent*)

Batà

Batà d'Alcanyís (*Ontinyent*)

Batalla

el Pla Batalla (*Ontinyent*)

Batiste

Caseta de Batiste (*Benigànim*)

Batistet

Alcavó de Batistet el Ninyo (*l'Olleria*)

Batle

Cal Batle (*Fontanars dels Alforins*)
Casa del Batle (*l'Olleria*)

Belda

l'Altet de Belda (*Aielo de Malferit*)
la Bassa de Belda (*el Palomar*)

Belenguer

Belenguer (*Bellús*)

Bella

Casa de Bella (*Ontinyent*)
Cases de Bella (*Ontinyent*)

Bellusser

Casa del Bellusser (*Bèlgida*)

Benet

el Pla de Benet (*Pinet*)

Berenguers

els Berenguers (*Benicolet*)

Bernardins

Foieta dels Bernardins (*Ontinyent*)

Bessó

Barranc del Bessó (*Aielo de Malferit*)
l'Hort del Bessó (*Terrateig*)
Punta del Bessó (*Aielo de Malferit*)

Bessona

Barranc de la Bessona (*Ontinyent*)

Bialba

Barranquets de Bialba (*l'Olleria*)
els Barranquets de Bialba (*l'Olleria*)

Bigots

els Aiguamolls de Bigots (*l'Olleria*)

Blanes

Molí de Blanes (*Bocairent*)

Blanquet

Caseta de Blanquet (*Atzeneta d'Albaida*)

Blasco

Caseta del Tio Blasco (*Benissoda*)

Bleda

Foieta de Bleda (*Aielo de Malferit*)
Lloma de Bleda (*Aielo de Malferit*)

Bodí

el Bodí (*Bocairent*)
Mas del Bodí (*Bocairent*)
Racó de Bodí (*Bocairent*)

Bodinet

el Bodinet (*Bocairent*)

Boix

la Casa Boix (*Albaida*)

Bollo

Casa del Bollo (*Agullent*)

el Corral del Bollo (*Ontinyent*)

Bollos

Casa dels Quinze Bollos (*Agullent*)

Bolo

Alteró de Bolo (*Quatretonda*)

Bordellets

els Bordellets (*Fontanars dels Alforins*)

Borja

la Costereta de Borja (*Ontinyent*)

Borràs

Barranc de Borràs (*Ontinyent*)

Borràs de Baix (*Ontinyent*)

Casa de Borràs (*Ontinyent*)

Casa de Borràs de Dalt (*Ontinyent*)

Borrasca

Borrasca (*Benicolet*)

Borrasset

Casa de Borrasset (*Ontinyent*)

Borratxino

Alteró del Borratxino (*Quatretonda*)

Borrído

Séquia de Borrído (*Llutxent*)

Bosca

la Bosca (*Quatretonda*)

Boscà

Boscà (*Fontanars dels Alforins*)

Foia de Boscà (*Llutxent*)

Bota

Bota (*Llutxent*)

Botella

Penyes de Botella (*Ontinyent*)

Boter

Barranc del Boter (*Atzeneta d'Albaida*)

Camí del Boter (*Atzeneta d'Albaida*)

Caseta del Boter (*Ontinyent*)

el Boter (*Atzeneta d'Albaida*)

Botifarra

Casa de Botifarra (*Alfarrasí*)

la Casa de Botifarra (*Alfarrasí*)

la Costera de la Botifarra (*Montitxelvo*)

Botifarres

Pla de les Botifarres (*Ontinyent*)

Boto

Casa de Boto (*Albaida*)

Bova (podria ser la *boga*)

Bassa de la Bova (*Quatretonda*)

Brull

Casa de Brull (*Bocairent*)

Burra

Font de la Burra (*Bocairent*)

Burro

Alt del Burro (*Ontinyent*)

Barranquet del Burro Mort (*Ontinyent*)

Cabiscol

Casa del Cabiscol (*Agullent*)

Cabot

Cova de Cabot (*Bellús*)

la Cova de Cabot (*Bellús*)

Caçador

el Cantal del Caçador (*Benicolet*)

Cacauer

Racó del Cacauer (*Llutxent*)

Cacauers

els Cacauers (*Quatretonda*)

Cagarrita

Lloma de la Cagarrita (*Quatretonda*)

Cairent

Bassa de Cairent (*Aielo de Malferit*)

Calabuig

Tossal de Calabuig (*Aielo de Rugat*)

Tossalet de Calabuig (*Rugat*)

Calabuja

Barranc de la Calabuja (*Bocairent*)

Calataiud

Assagador de Calataiud (*Bocairent*)

Cases de Calataiud (*Bocairent*)

Calataiuds

els Calataiuds (*Bocairent*)

Calbo

Casa de Calbo (*Ontinyent*)

Calciner

Casa del Calciner (*l'Olleria*)

Calent

Camí del Calent (*Beniatjar, el Ràfol de Salem*)

el Calent (*el Ràfol de Salem*)

Calistra

Corral de Calistra (*Aielo de Malferit*)

Calistro

Calistro (*Bocairent*)

Cambra

Casa de Cambra (*Ontinyent*)

Camorra

la Camorra (*Bocairent*)

Mas de la Camorra (*Bocairent*)

Campanera

Casa de la Campanera (*l'Olleria*)

la Campanera (*l'Olleria*)

Campos

Casa de Campos (*Ontinyent*)

Canari

el Canari (*Beniatjar*)

Candel

Barranc de Candel (*Aielo de Malferit, l'Olleria*)

Casa de Candel (*Albaida*)

Foieta del Candel (*l'Olleria*)

Canet

Corral de Canet (*Benigànim*)

Cova de Canet (*Aielo de Malferit*)

Canonge

Cal Canonge (*Ontinyent*)

la Casa Canonge (*Aielo de Malferit*)

Cansalada (era un malnom antic)

la Cansalada (*Bocairent*)

Mas de la Cansalada (*Bocairent*)

Cantavella

Cantavella (*Quatretonda*)

Capellà

Pou del Capellà (*Fontanars dels Alforins*)

Capellans

Cals Capellans (*Ontinyent*)

Casa de Capellans (*l'Olleria*)

Casa dels Capellans (*Agullent*)

Càpito

Casa del Càpito (*Bocairent*)

el Càpito (*Bocairent*)

Capot

Corral de Capot (*Aielo de Malferit*)

Caputxins

Alqueria de Caputxins (*Ontinyent*)

Assagador de Caputxins (*Ontinyent*)

Caraqüels

Solana dels Caraqüels (*Ontinyent*)

Cardona

la Cardona (*l'Olleria*)

Cari

Barranc de Cari (*Bellús*)

el Barranc de Cari (*Bellús*)

Carlistes

Alt dels Carlistes (*Ontinyent*)
el Planet dels Carlistes (*Bocairent*)

Carlos

el Corral del Tio Carlos (*Pinet*)

Carnisser

el Pla de Carnisser (*Beniatjar*)

Carpi

Alt de Carpi (*Pinet*)
els Corralets de Carpi (*Pinet*)

Casanova

Casa de Casanova (*l'Olleria*)
Corral de Casanova (*l'Olleria*)

Cascarra

Font de la Cascarra (*Aielo de Malferit*)
la Cascarra (*Aielo de Malferit*)

Cassi

el Corral de Cassi (*Quatretonda*)

Castellà

Casa del Castellà (*Agullent*)

Castellans

Barranc dels Castellans (*Otos*)

Català

Barranc de Català (*Bèlgida, el Palomar*)
Camí del Barranc de Català (*el Palomar*)

Catalana

Camí de la Catalana (*Llutxent*)
la Catalana (*Llutxent*)

Catalí

el Catalí (*Agullent, Albaida*)

Catina

Font Catina (*Ontinyent*)

Catxopí

Barranc de Catxopí (*Quatretonda*)

Cavero

la Pedrera de Cavero (*Albaida*)

Cebeta

la Foia de la Cebeta (*Montaverner*)

Cego

Caseta del Cego (*Otos*)

Cerdana

el Pinaret de Cerdana (*Fontanars dels Alforins*)

Cerdaneta

Casa de Cerdaneta (*Agullent*)

Cerdeny

Ca Cerdeny (*Ontinyent*)

Cervera

Barranc de Cervera (*Fontanars dels Alforins*)
Font de la Cervera (*Ontinyent*)

Cigala

Corral de Cigala (*Aielo de Malferit*)

Climent

el Pinar de Climent (*Agullent*)

Clotilde

Casa de Santa Clotilde (*Albaida*)
la Casa de Santa Clotilde (*Albaida*)

Coca

Alt de Coca (*Bocairent*)

Colom

el Pla de Colom (*Castelló de Rugat*)

Colomer

Assagador de Ca Colomer (*Fontanars dels Alforins*)
Ca Colomer (*Fontanars dels Alforins*)
Casa de Colomer (*Aielo de Malferit*)
el Colomer (*l'Olleria, Llutxent*)
la Panadeta de Pedro Colomer (*el Palomar*)

Comanador

el Comanador (*Fontanars dels Alforins*)

Comas

Molí de Comas (*Ontinyent*)

Combregats

els Combregats (*Bocairent*)
Mas dels Combregats (*Bocairent*)

Comte

Casa del Comte (*Albaida*)
el Pla del Comte (*Albaida*)

Comtes

Foietà dels Comtes (*Ontinyent*)

Conca

Camí de Mossén Conca (*Ontinyent*)
Casa de Conca (*Ontinyent*)
Pla de Mossén Conca (*Ontinyent*)

Conill

Camí del Pla de Conill (*Benigànim*)
el Conill (*el Palomar*)
l'Escaleta del Conill (*Montaverner*)

Conilla

Font de Conilla (*Aielo de Malferit*)

Conills

Barranc dels Conills (*Quatretonda*)

Corfa

Heretat de Corfa (*Llutxent, Quatretonda*)

Cornell

el Cornell (*Fontanars dels Alforins*)

Cornicabra

Cresta de la Cornicabra (*Ontinyent*)

Coronat

Casa del Coronat (*Benigànim*)
el Coronat (*Benigànim*)

Coronets

els Coronets (*Benicolet*)

Corretger

Ca Corretger (*Fontanars dels Alforins*)
Cal Corretger (*Ontinyent*)
Font de Cal Corretger (*Ontinyent*)

Corta

el Racó de Corta (*Aielo de Malferit*)

Cortés

Casa de Cortés (*Bocairent*)

Corts

Altet de Corts (*l'Olleria*)

Cotan

Basseta de Cotan (*l'Olleria*)

Cristina

Ca Cristina (*Ontinyent*)

Cristòfol

Ermida de Sant Cristòfol (*l'Olleria*)

Cubelles

Casa de Cubelles (*Ontinyent*)
Cubelles (*Fontanars dels Alforins*)

Cucales

Barranc de les Cucales (*Quatretonda*)

Cucó

Camí de Bocairent o del Cucó (*Agullent*)

Cullerer

Casa del Cullerer (*l'Olleria*)

Cupido

Caseta de Cupido (*Ontinyent*)

Cuquello

Alt del Cuquello (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Cutetes

Molí de Cutetes (*Albaida*)

Diana

Caseta de Diana (*Bocairent*)

Diego

Camí del Corral de Diego (*Bèlgida, Bufali, el Palomar*)
Corral de Diego (*el Palomar*)
el Pla de Diego (*Beniatjar*)
Ermida de Sant Diego (*Benigànim*)
Llomes del Corral de Diego (*Bufali, el Palomar*)
Nevera del Corral de Diego (*el Palomar*)

Doctor

Cal Doctor (*Ontinyent*)

Maset del Doctor (*Bocairent*)

Domengero

Alt Domengero (*Ontinyent*)

Domingo

Convent de Sant Domingo (*Llutxent*)

Domingues

Casa de Domingues (*Bocairent*)

Duenya

la Duenya (*Fontanars dels Alforins*)

Durà

el Corral de Durà (*el Palomar*)

Eduard

Tossalet del Tio Eduard (*Bocairent*)

Eixarc

Alt de l'Eixarc (*Bocairent*)

l'Eixarc (*Bocairent*)

Mas de l'Eixarc (*Bocairent*)

Eixea

Alt d'Eixea (*Aielo de Malferit*)

Ca Eixea (*Fontanars dels Alforins*)

Elies

el Mas d'Elies (*la Pobla del Duc*)

Mas d'Elies (*la Pobla del Duc*)

Sant Elies (*Fontanars dels Alforins*)

Emerenciana

l'Emerenciana (*Ontinyent*)

Emili

Sénia de Don Emili (*l'Olleria*)

Enginyers

Senda dels Enginyers (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Enguix

Casa d'Enguix (*Ontinyent*)

Ermità

Barranc de l'Ermità (*l'Olleria*)

els Bancalets de l'Ermità (*Bellús, l'Olleria*)

Foia de l'Escala del Campanar (*Ontinyent*)

l'Escala d'Agres (*Benissoda*)

Escrivà

Caseta d'Escrivà (*Benigànim*)

Esgarracalces

Esgarracalces (*Aielo de Malferit*)

Esparsa

Camí de la Figuera de l'Esparsa (*Guadasséquies*)

Casa d'Esparsa (*Ontinyent*)

la Figuera de l'Esparsa (*Guadasséquies*)

Esperança

l'Esperança (*Ontinyent*)

Espí

el Pla d'Espí (*Benicolet*)

Estanquer

la Caseta de l'Estanquer (*Carrícola*)

Estudiant

Casa de l'Estudiant (*Ontinyent*)

Etxeberri

Etxeberri (*Ontinyent*)

Eusebi

Ca Eusebi (*Ontinyent*)

Faixeros

Pla dels Faixeros (*Benissoda*)

Falcó

Barranc de Falcó (*Fontanars dels Alforins*)

Ca Falcó (*Fontanars dels Alforins*)

Faldeta

Faldeta (*Llutxent*)

Falser

el Falser (*Salem*)

Fancanoll

Pouet de Fancanoll (*Llutxent*)

Farinós

el Barranc de Farinós (*Aielo de Malferit*)

Faus

Lloma de Faus (*Albaida, Atzeneta d'Albaida, el Palomar*)

Febra

els Bancalets de la Tia Febra (*Ontinyent*)

la Febra (*Quatretonda*)

Felício

el Felício (*Agullent*)

Felip

Caseta de Felip (*Beniatjar*)

Fèlix

Alt de Fèlix (*Ontinyent*)

Fernando

Can Fernando (*Ontinyent*)

Ferre

el Poblet dels Ferre (*Bocairent*)

Ferrero

Fonteta de Ferrero (*Ontinyent*)

Torre de Ferrero (*Ontinyent*)

Ferri

Ca Ferri (*Fontanars dels Alforins*)

Ferriol

Ca Ferriol (*Fontanars dels Alforins*)

Ca Ferriol de Dalt (*Fontanars dels Alforins*)

Llomes de Ca Ferriol (*Fontanars dels Alforins*)

Ferrís

Basseta de Ferrís (*l'Olleria*)

Fideu

el Pou de Fideu (*Guadasséquies*)

Pou de Fideu (*Guadasséquies*)

Fideuer

la Garrofera del Fideuer (*Otos*)

Flare

Alt del Flare (*Aielo de Malferit, Ontinyent*)

Barranc del Flare (*Aielo de Rugat*)

el Corral del Flare (*Bèlgida*)

el Flare (*Beniatjar*)

l'Alt del Flare (*Bèlgida*)

Lloma del Flare (*Llutxent*)

Flares

Alt dels Flares (*Albaida*)

Bassa dels Flares (*el Palomar, l'Olleria*)

Cals Flares (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Casa dels Flares (*el Palomar*)

el Pinar dels Flares (*Ontinyent*)

Lloma dels Flares (*Albaida*)

Urbanització L'Ombria dels Flares (*Ontinyent*)

Fondo

Cal Fondo (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Forca

Casa de Forca (*Bufali*)

Franc

el Franc (*Benicolet*)

Franco

Barranc de Franco (*Fontanars dels Alforins*)

Franquet

el Franquet (*Aielo de Malferit*)

Fuset

Fuset (*Ontinyent*)

Llomes de Fuset i de Medina (*Ontinyent*)

Fuster

Barranc del Fuster (*Beniatjar, el Ràfol de Salem*)

Gaiata

Barranc de la Gaiata (*Fontanars dels Alforins*)

Galbis

Casa de Galbis (*Bocairent*)

Lloma de Galbis (*Bocairent*)

Galiana

Casa de Galiana (*Ontinyent*)

Galindo

Barranc de Galindo (*Ontinyent*)

Casa de Galindo (*Ontinyent*)

Gallut

Tossal Gallut (*Bellús*)

Galtero

Casa del Galtero (*Agullent*)

el Corral del Galtero (*Agullent*)

Gandia

Caseta de Gandia (*Ontinyent*)

Ganyetes

Clos de Ganyetes (*Ontinyent*)

Ganyetes (*Bocairent, Ontinyent*)

Garcia

Ca Garcia (*Fontanars dels Alforins*)

Casa de Garcia (*Ontinyent*)

Casa de Garcia de Dalt (*Ontinyent*)

Casa de Garcia Simó (*Ontinyent*)

Depòsit de la Casa de Garcia (*Ontinyent*)

Garrido

el Garrido (*Benigànim*)

Garrut

la Cova de Garrut (*Benissoda*)

Gatell

Camí del Gatell (*Carrícola*)

el Gatell (*Carrícola*)

Gats

Barranc de l'Escala dels Gats (*Ontinyent*)

Cova de l'Escala dels Gats (*Ontinyent*)

Gavilans

Penya dels Gavilans (*Fontanars dels Alforins*)

Geperut

Llomes del Geperut (*Ontinyent*)

Germans

Senda dels Cinc Germans (*Agullent, Ontinyent*)

Gilet

Pou de Gilet (*Ontinyent*)

Giner

Mas de Giner (*Bocairent*)

Gironés

Casetes de Gironés (*Ontinyent*)

Gomar

el Planet de Gomar (*Beniatjar*)

Gorrita

Ca Gorrita (*Ontinyent*)

Granes

Barranc de Granes (*Albaida, Atzeneta d'Albaida*)

el Barranc de Granes (*Albaida*)

Grau

Barranc de Grau (*l'Olleria*)

Greixet

Penya del Greixet (*Ontinyent*)

Guarda

Camí de la Casa del Guarda (*Bocairent*)

Casa del Guarda (*Bocairent*)

Caseta del Guarda (*Bocairent*)

Guardes

Caseta dels Guardes (*Quatretonda*)

Guàrdia

Camí del Guàrdia (*Castelló de Rugat, Rugat*)

el Guàrdia (*Rugat*)

Guarner

Casa de Guarner (*Benigànim*)

Guerola

Assagador de Guerola (*Fontanars dels Alforins*)

Casa de Guerola (*Ontinyent*)

Guerola (*Fontanars dels Alforins*)

Molí de Guerola (*Ontinyent*)

Guitarró

el Guitarró (*Bèlgida*)
l'Altet del Guitarró (*Albaida*)

Hèlios

Urbanització Hèlios (*Ontinyent*)

Heretat

Heretat de Corfa (*Llutxent, Quatretonda*)

Hereu

Barranc del Pont de l'Hereu (*Guadasséquies*)
Camí del Pont de l'Hereu (*Guadasséquies*)
el Pont de l'Hereu (*Guadasséquies*)

Ibanyes

Cova d'Ibanyes (*Bocairent*)

Ira

Caseta de Quico Ira (*Aielo de Malferit*)
Font de Quico Ira (*Aielo de Malferit*)

Jaquero

Casa del Jaquero (*Bocairent*)

Jaume

Barranc de Jaume (*Quatretonda*)
Caseta de Pere Jaume (*Benigànim*)
el Pla d'en Jaume (*el Palomar*)
el Racó de Jaume (*Beniatjar*)
Ermita de Sant Jaume (*Bocairent*)
Lloma de Sant Jaume (*Terrateig*)
Sant Jaume (*Bocairent*)

Jeroni

Camí de la Fonteta de Jeroni (*Aielo de Malferit*)
Caseta de Jeroni (*Agullent*)
Font de Jeroni (*Aielo de Malferit*)

Joano

la Caseta de Joano (*Llutxent*)

Jordà

Ca Jordà (*Fontanars dels Alforins*)
Corral de Jordà (*Fontanars dels Alforins*)
el Clot de Jordà (*Benigànim*)

Jordana

Barranc de la Font Jordana (*Agullent*)
Font Jordana (*Agullent*)

Josep

Ermita de Sant Josep del Pla (*Ontinyent*)

Julia

Molí de Julià (*Benicolet*)

Julians

Casa dels Julians (*Bocairent*)

Juristes

Caseta dels Juristes (*Benigànim*)

Leandra

Racó de la Tia Leandra (*Quatretonda*)

Linares

Casa de Linares (*Terrateig*)

Lisard

Penyetes de Lisard (*Quatretonda*)

Lladres

Barranc dels Lladres (*Albaida*)

Llandet

el Llandet (*Ontinyent*)
Font del Llandet (*Ontinyent*)

Llapissera

Casa de Llapissera (*Albaida*)

Llàrio

Barranc de Llàrio (*Benigànim*)

Llinares

Llinares (*Fontanars dels Alforins*)

Llobero

el Llobero (*Aielo de Malferit, l'Olleria*)

Llomandilla

la Llomandilla (*Ontinyent*)

Llopis

Barranc de Llopis (*Aielo de Rugat, Castelló de Rugat, Montitxelvo, Rugat*)

Llorenç

Casa de Llorenç (*Ontinyent*)

Lluch

Ca Lluch (*Fontanars dels Alforins*)

Corral de Lluch (*Ontinyent*)

Llúcia

Font de la Llúcia (*Ontinyent*)

Port de Llúcia (*Benigànim*)

Llúcies

Penyes Llúcies (*Aielo de Rugat, Castelló de Rugat*)

Lluna

Alt de Lluna (*Pinet*)

Molí de Lluna (*Ontinyent*)

Locos

Pinar dels Locos (*Quatretonda*)

Maçanet

Maçanet (*Bocairent*)

Maciana

Barranc de la Maciana (*Agullent*)

Font de la Maciana (*Agullent*)

la Maciana (*Agullent, Montaverner*)

Madramany

Camí de la Casa de Madramany (*Albaida*)

Casa de Madramany (*Albaida*)

la Casa de Madramany (*Albaida*)

Magraner

Barranc de Magraner (*Albaida*)

el Barranc de Magraner (*Albaida*)

Magre

Molí de Magre (*Benicolet*)

Magrets

Barranc dels Magrets (*Benicolet, Llutxent*)

Maiansa

Camí de la Maiansa (*Ontinyent*)

la Maiansa (*Ontinyent*)

Maiques

Font de Maiques (*Quatretonda*)

Malagana

Barranc de Malagana (*Bocairent*)

Mançano

Pla de Mançano (*Ontinyent*)

Mancebo

el Mancebo (*Ontinyent*)

Manco

Casa del Manco (*Albaida*)

Manrosa

la Manrosa (*Llutxent*)

Maquineta

la Maquineta de Mussam (*l'Olleria*)

Maquita

Casa de Maquita (*Albaida*)

Marau

Casa de Marau (*l'Olleria*)

Maravella

la Maravella (*Sempere*)

March

el Tossal de March (*Agullent*)

Marco

Cara-sol de Marco (*Benicolet*)

Font de Marco (*Benigànim*)

Marcos

Alqueria de Marcos (*Ontinyent*)

Torre de Marcos (*Ontinyent*)

Marqués

el Pla del Marqués (*Aielo de Malferit*)

Ombria del Marqués (*Aielo de Malferit*)

Marquesa

Casa de la Marquesa (*Agullent*)

la Casa de la Marquesa (*Agullent*)

Marqueset

el Marqueset (*Ontinyent*)

Martí

Coveta de Martí (*Llutxent*)

Ermita de Sant Martí (*Quatretonda*)

Sant Martí (*Benicolet, Quatretonda*)

Martina

Altet de la Martina (*l'Olleria*)

la Martina (*Aielo de Malferit*)

Martines

Corral de Martines (*Ontinyent*)

el Corral de Martines (*Ontinyent*)

Martorell

el Pla de Martorell (*Agullent, Albaida*)

Matamoros

Barranc de Matamoros (*Ontinyent*)

Matarredona

Teular de Matarredona (*Ontinyent*)

Mateu

Molí de Mateu (*Alfarrasí*)

Mateus

Barranquet dels Mateus (*Quatretonda*)

Matilde

Planet de la Tia Matilde (*Terrateig*)

Matona

la Matona (*Albaida*)

Matxo

Penyes del Matxo (*Fontanars dels Alforins*)

Melero

Camí del Melero (*el Palomar, Carrícola*)

Font del Melero (*el Palomar*)

Merín

el Pontó de Merín (*Ontinyent*)

Mesquita

Caseta de Mesquita (*Benigànim*)

Mesquita (*Llutxent*)

Messeguer

Pinaret de Messeguer (*Benicolet*)

Micalàs

Casa de Micalàs (*Bocairent*)

Racó de Micalàs (*Bocairent*)

Micó

Ca Micó (*Fontanars dels Alforins*)

Cases de Micó (*Ontinyent*)

Micons

Corral dels Micons (*Fontanars dels Alforins*)

els Micons (*Fontanars dels Alforins*)

Mingo

Barrancó de Mingo (*Quatretonda*)

Mingol

Casa del Mingol (*Bocairent*)

Urbanització El Mingol (*Bocairent*)

Mingolet

Casa del Mingolet (*Bocairent*)

Minyana

Barranc de la Font de Minyana (*la Pobla del Duc, Quatretonda*)

Camí de la Font de Minyana (*la Pobla del Duc*)

Font de Minyana (*la Pobla del Duc*)

la Font de Minyana (*la Pobla del Duc*)

Miquel

Corral de Don Miquel (*Bèlgida*)

Corral de Miquel (*Aielo de Malferit*)

el Teular de Miquel (*l'Olleria*)

Mira

Barranc de la Penya de Mira (*Aielo de Malferit*)

la Penya de Mira (*Aielo de Malferit*)

Penya de Mira (*Aielo de Malferit*)

Miralles

Pouet de Miralles (*Aielo de Malferit*)

Missalgar

Cova de Missalgar (*Ontinyent*)

Missalgar (*Ontinyent*)

Molina

Camí de la Casa de Molina (*Bocairent*)
Casa de Molina (*Bocairent, Ontinyent*)

Moll

Casetes de Moll (*Aielo de Rugat*)

Mollà

Teular de Mollà (*Ontinyent*)

Mollana

Font de la Mollana (*Aielo de Rugat*)

Moltó

Casa de Moltó (*Ontinyent*)
el Racó Moltó (*Fontanars dels Alforins*)
Pou de Moltó (*Ontinyent*)

Mompó

Casa de Mompó (*l'Olleria*)
Corral de Mompó (*Aielo de Malferit*)
Xalet de Mompó (*Ontinyent*)

Mona

el Clot de la Mona (*Bellús*)

Monges

Ca les Monges (*Fontanars dels Alforins*)
Camí de les Monges (*Ontinyent*)
Casa de les Monges (*Bocairent*)
les Monges (*Albaida, Bocairent, el Palomar*)

Monja

Cova de la Monja (*Ontinyent*)
la Monja (*Bufali*)

Monjo

Camí del Monjo (*la Pobla del Duc*)
el Monjo (*la Pobla del Duc*)

Monjut

Alteró del Monjut (*Llutxent*)

Montaner

Camí de Montaner (*Castelló de Rugat*)
l'Alt de Montaner (*Castelló de Rugat*)
Montaner (*Castelló de Rugat*)

Montés

Alqueria de Montés (*Ontinyent*)

Mora

Barranc de la Casa Mora (*Ontinyent*)
Casa de Mora (*Ontinyent*)
Caseta de Mora (*Ontinyent*)
Caseta Mora (*Fontanars dels Alforins*)

Móra

el Bancal de Móra (*Carrícola*)
Foia de Móra (*Albaida*)
Pla de Móra (*Quatretonda*)

Moratona

la Moratona (*el Palomar*)

Morelló

Teular de Morelló (*Ontinyent*)

Morenet

Cal Morenet d'Agullent (*Ontinyent*)
el Morenet (*Ontinyent*)

Morera

Barranc de Morera (*Ontinyent*)
Ermita de Morera (*Ontinyent*)
la Clotxa de la Morera (*Bellús*)
la Punta de Morera (*Ontinyent*)
Morera (*Ontinyent*)

Moro

Alt del Moro (*Fontanars dels Alforins*)
Camí del Pla del Moro (*Aielo de Rugat*)
el Moro (*Fontanars dels Alforins, Montaverner*)
el Pla del Moro (*Aielo de Rugat*)
Font del Moro (*Fontanars dels Alforins*)

Moscardó

Bassa del Moscardó (*Bellús*)

Mossén

Camí de Mossén Conca (*Ontinyent*)
Pla de Mossén Conca (*Ontinyent*)

Mosso

Teular del Mosso (*Ontinyent*)

Muixú

Altet del Tio Muixú (*l'Olleria*)

Mussam

la Maquineta de Mussam (*l'Olleria*)

Mut

la Caseta del Mut (*Beniatjar*)

Nadal

Casa de Nadal (*Ontinyent*)

Nadalet

el Nadalet (*Benicolet*)

Naripa

Corralet de Naripa (*Ontinyent*)

el Corral de Naripa (*Agullent*)

Nàsio

Casa de Nàsio (*el Palomar*)

la Casa de Nàsio (*el Palomar*)

Nassiu

el Pla de Nassiu (*Benicolet*)

Navarro

Ca Navarro (*Fontanars dels Alforins*)

Casa de Navarro (*l'Olleria*)

el Corral de Navarro (*Quatretonda*)

el Navarro (*Ontinyent*)

el Pla de Navarro (*Bocairent*)

Pla de Navarro (*Bocairent*)

Senda del Pla de Navarro (*Bocairent*)

Nicolau

Cova de Sant Nicolau (*l'Olleria*)

Ninyo

Alcavó de Batistet el Ninyo (*l'Olleria*)

Nones

Mas de Nones (*Bocairent*)

Notari

Corral del Notari (*Bocairent*)

Foieta del Notari (*Aielo de Malferit*)

Obrer

el Planet de l'Obrer (*Bèlgida*)

Ordunya

Casa d'Ordunya (*Agullent*)

l'Alt d'Ordunya (*Agullent*)

Orgue

Casa Orgue (*l'Olleria*)

Ortis

Barranc de la Caseta d'Ortis (*Aielo de Malferit*)

Caseta d'Ortis (*Aielo de Malferit*)

Osca

Bassa d'Osca (*Ontinyent*)

Camí de l'Altet d'Osca (*Agullent*)

Casa d'Osca (*Ontinyent*)

el Corral d'Osca (*Fontanars dels Alforins*)

l'Altet d'Osca (*Agullent*)

Oviedo

Casa de Maria Oviedo (*l'Olleria*)

Palàcios

Barranc de Palàcios (*Ontinyent*)

Palau

Partida d'en Palau (*Bocairent*)

Palleta

Barranc de Palleta (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Palleters

Camí dels Palleters (*Alfarrasí*)

Palloc

Casa de Palloc (*Albaida*)

el Fondo de Palloc (*Otos*)

la Casa de Palloc (*Albaida*)

Pallús

Ca Pallús (*Ontinyent*)

Panader

Casa del Panader (*Aielo de Malferit*)

Pansat

Camí del Pansat (*Albaida*)

Pantaló

Pantaló (*Llutxent*)

Pantalona

Lloma de la Pantalona (*Quatretonda*)

Pantorrilla

la Pantorrilla (*Rugat*)

Panxa

Bancal de Panxa (*Quatretonda*)

Panxabuida

Teular de Panxabuida (*Ontinyent*)

Papala

la Creu de Papala (*Aielo de Malferit*)

Parda

Pinaret de la Parda (*Quatretonda*)

Parinou

Camí del Parinou (*Llutxent*)

la Casa del Parinou (*Llutxent*)

Pasqual

Casa de Don Pasqual (*l'Olleria*)

Sant Pasqual (*Ontinyent*)

Pastetes

Casa de Pastetes (*Bocairent*)

Solana de Pastetes (*Bocairent*)

Pastor

Assut de Pastor (*Quatretonda*)

Ca Pastor (*Fontanars dels Alforins*)

Casa del Bon Pastor (*Ontinyent*)

el Pla de Pastor (*Quatretonda*)

Font del Pastor (*l'Olleria*)

Patge

Camí de la Font del Patge (*Benissoda*)

Font del Patge (*Benissoda*)

la Font del Patge (*Benissoda*)

Patiràs

Patiràs (*Ontinyent*)

Patrici

Barranc del Patrici (*Llutxent*)

Pedrera

la Pedrera de Caveró (*Albaida*)

Peiró

Molí de Peiró (*Quatretonda*)

Pelegrí

Casa del Pelegrí (*el Ràfol de Salem*)

el Pelegrí (*el Ràfol de Salem*)

Peller

Cal Peller (*Fontanars dels Alforins*)

Pellisser

Alqueria de Pellisser (*Ontinyent*)

Alt de Pellisser (*Ontinyent*)

Penalba

Barranc de Penalba (*Aielo de Malferit*)

Pepelillo

el Pepelillo (*Agullent*)

Peralta

Ca Peralta (*Fontanars dels Alforins*)

Pere

Casa de Pere Pla (*Albaida*)

Caseta de Pere Jaume (*Benigànim*)

la Panadeta de Pere Colomer (*el Palomar*)

Sant Pere (*Ontinyent*)

Pereat

Tossal de Pereat (*Aielo de Rugat, Castelló de Rugat*)

Peres

Barranc de Peres (*Fontanars dels Alforins*)

Casa de Peres (*Ontinyent*)

Peret

Caseta de Peret (*Quatretonda*)

Perico

el Perico (*Quatretonda*)

Periquet

Casa de Periquet (*Albaida*)

Perlàsia

Alqueria de Perlàsia (*Ontinyent*)

Teular de Perlàsia (*Ontinyent*)

Perol

Racó de Perol (*Quatretonda*)

Perolero

Corral de Perolero (*Aielo de Malferit*)

Petre

Casa de Petre (*Albaida*)

Petrola

Casa de Petrola (*Ontinyent*)

Pi

Cal Pi (*Ontinyent*)

Picapedrer

Barranc del Picapedrer (*Bocairent*)

Maset del Picapedrer (*Bocairent*)

Picola

Casa de Picola (*Albaida*)

Picopat

el Picopat (*Bellús*)

Senda del Picopat (*Bellús*)

Pifarré

el Tossal de Pifarré (*Albaida*)

Pinaro

Alt de Pinaro (*Salem*)

Pinós

Morro del Pinós (*Fontanars dels Alforins*)

Pinquet

el Pinquet (*Fontanars dels Alforins*)

Pins

Assagador de Cals Pins (*Fontanars dels Alforins*)

Pintor

Alt del Pintor (*Salem*)

Piret

Caseta de Piret (*Benigànim*)

Ploradora

la Ploradora (*Ontinyent*)

Pobil

Font de Pobil (*Montaverner*)

Pocs-pèls

el Racó de Pocs-pèls (*Benigànim*)

Pola

Barranquet de Pola (*Ontinyent*)

Casa de Pola (*Ontinyent*)

Font de Pola (*Ontinyent*)

l'Altet de Pola (*Ontinyent*)

l'Arenalet de Pola (*Ontinyent*)

Polac

Casa del Polac (*Agullent*)

la Casa del Polac (*Agullent*)

Poldo

Basseta del Tio Poldo (*l'Olleria*)

Camí del Corral de Poldo (*Castelló de Rugat, Salem*)

Corral de Poldo (*Castelló de Rugat*)

la Pinada de Poldo (*el Palomar*)

Pòlit

Camí de Pòlit (*Otos*)

Casa de Pòlit (*Otos*)

Pollastre

Pou del Pollastre (*Ontinyent*)

Pollecó

Barranc de Pollecó (*Atzeneta d'Albaida*)

Llomes de Pollecó (*Albaida*)

Polsós

Tossal de Polsós (*Aielo de Malferit*)

Ponça

la Ponça (*Ontinyent*)

Ponçalet

Penya del Ponçalet (*Fontanars dels Alforins*)

Ponce

Camí de Ponce (*Bocairent, Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Camí del Pla de Ponce (*Ontinyent*)

Casa de Ponce (*Ontinyent*)

el Carrascal de Ponce (*Ontinyent*)

Pla de Ponce (*Ontinyent*)

Ponceta

Camí de la Ponceta (*Ontinyent*)

la Ponceta (*Ontinyent, Quatretonda*)

Pons

Pla de Pons (*Ontinyent*)

Porquera

Casa de Porquera (*Albaida*)

Porrones

Porrones (*Agullent*)

Porta

Bassa de Porta (*el Palomar*)

Molí de Porta (*Atzeneta d'Albaida*)

Possolo

el Possolo (*Bocairent*)

Prats

Mas de Prats (*Bocairent*)

Presència

Casa de Presència (*Ontinyent*)

Quarteró

Casa de Quarteró (*Albaida*)

la Casa de Quarteró (*Albaida*)

Quelo

Fonteta de Quelo (*Quatretonda*)

Querido

Barranc del Querido (*Llutxent*)

Cau del Querido (*Llutxent*)

Quico

Caseta de Quico Ira (*Aielo de Malferit*)

Font de Quico Ira (*Aielo de Malferit*)

Quicot

la Foia de Quicot (*Aielo de Malferit*)

Quilis

l'Alt de Quilis (*Otos*)

Quincaller

Alt del Quincaller (*Bocairent, Ontinyent*)

el Quincaller (*Bocairent*)

Pla del Quincaller (*Ontinyent*)

Quinze

Casa dels Quinze Bollos (*Agullent*)

Quiquereta

les Casetes de Quiquereta (*l'Olleria*)

Rabiós

el Rabiós (*l'Olleria*)

Raboser

Barranc del Raboser (*Bèlgida, Carrícola*)

Camí del Raboser (*Atzeneta d'Albaida, Bèlgida, Carrícola, el Palomar*)

el Raboser (*Alfarrasí, Atzeneta d'Albaida, Carrícola, el Palomar, Sempere*)

Font del Raboser (*Ontinyent*)

Rafalet

el Rafalet (*Albaida, Castelló de Rugat*)

l'Horta del Rafalet (*Alfarrasí, Montitxelvo*)

Rafelito

Caseta de Rafelito (*Benissoda*)

Rat

Caseta de Rat (*Fontanars dels Alforins*)

Rata

Casa de Rata (*Sempere*)

Lloma de Rata (*Quatretonda*)

Morret de la Senda de la Rata (*Ontinyent*)

Rei

Barranc del Rei (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Barranquet del Rei (*Albaida, Bufali, el Palomar*)

Cal Rei de Baix (*Ontinyent*)

Cal Rei de Dalt (*Ontinyent*)
 Casa del Barranquet del Rei (*el Palomar*)
 el Barranquet del Rei (*Bufali*)
 Font del Rei (*Bocairent*)
 Naixement del Barranquet del Rei (*el Palomar*)
 Pont del Rei (*Llutxent, Ontinyent*)
 Puig del Rei (*Llutxent, Quatretonda*)

Reiet

Barranc del Reiet (*Quatretonda*)

Reig

Alqueries de Reig (*Ontinyent*)
 Font de Reig (*Ontinyent*)

Reiner

Camí de Reiner (*Bocairent*)
 Camí de Reiner al Somet (*Bocairent*)
 Mas de Reiner (*Bocairent*)
 Reiner (*Bocairent*)

Rellonger

Casa del Rellonger (*Ontinyent*)

Remallarets

els Remallarets (*Ontinyent*)

Renegador

el Renegador (*Ontinyent*)

Requena

la Lloma de Requena (*Benicolet*)
 Serra de Requena (*Benigànim*)

Retor

Pouet del Retor (*l'Olleria*)

Ribelles

el Pla de Ribelles (*Llutxent*)

Riello

Barranc de Riello (*Ontinyent*)
 Codolla de Riello (*Ontinyent*)

Ripoll

Solana del Coto de Ripoll (*Albaida*)

Riquet

el Riquet (*Benissuera*)

Rita

Santa Rita (*Bocairent*)

Ritxec

Alt de Ritxec (*Fontanars dels Alforins*)

Roc

el Clot de Roc (*Beniatjar*)
 Lloma de la Parada de Roc (*Quatretonda*)

Roda

Pla d'en Roda (*Albaida*)

Rogera

Font de la Rogera (*la Pobla del Duc*)

Roig

Corral Roig (*Ontinyent*)
 el Corral Roig (*Quatretonda*)
 Puntal del Roig (*Aielo de Malferit, Ontinyent*)

Romero

Casa de Romero (*l'Olleria*)
 Caseta de Romero (*Ontinyent*)

Ros

Caseta de Ros (*Fontanars dels Alforins*)
 el Clot de Ros (*Llutxent*)
 Mas del Ros (*Bocairent*)

Rosa

Alcavó de Rosa Sanxis (*l'Olleria*)
 la Rosa (*Llutxent*)

Rosats

els Rosats (*Ontinyent*)

Rosells

els Rosells (*Bufali*)

Roses

Altet de Roses (*Ontinyent*)

Rull

Assagador de Cal Rull (*Fontanars dels Alforins*)
 Cal Rull (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)
 Casa del Rull (*Ontinyent*)
 el Puntal del Rull (*Benissoda*)

Sabata

Alqueria de Sabata (*Ontinyent*)
Alteró Sabata (*Benissoda*)
Barranquet de l'Alqueria de Sabata (*Ontinyent*)

Sabater

Molló del Sabater (*Quatretonda*)

Safraner

Creueta del Safraner (*Fontanars dels Alforins*)

Sagristà

Casa del Sagristà (*Albaida*)

Saladurer

Barranc del Saladurer (*Bocairent*)

Salido

Barranc del Salido (*l'Olleria*)
Casa del Salido (*l'Olleria*)
el Salido (*l'Olleria*)

Sanç

Casa de Sanç (*Ontinyent*)
la Basseta de Sanç (*Agullent*)
la Foia de Sanç (*Agullent*)

Sandon

Casa de Sandon (*Albaida*)
la Casa de Sandon (*Albaida*)

Santero

Casa del Santero (*Montaverner*)

Sanxis

Alcavó de Rosa Sanxis (*l'Olleria*)
Ca Sanxis (*Ontinyent*)
Casa de Sanxis (*Ontinyent*)

Sanxo

Casa de Sanxo (*Aielo de Malferit*)
el Racó de Sanxo (*Fontanars dels Alforins*)

Saragossa

Casa de Saragossa (*Ontinyent*)

Saranyana

Barranc de la Cova de Saranyana (*Llutxent*)

Barranc de Saranyana (*l'Olleria*)

Saranyana (*l'Olleria*)

Sarient

Barranc de Sarient (*Castelló de Rugat*)
Casa de Sarient (*la Pobla del Duc*)
Sarient (*Castelló de Rugat, la Pobla del Duc*)

Satorre

Casa de Satorre (*Albaida*)

Secretari

Caseta del Secretari (*l'Olleria*)

Segarra

el Pla de Segarra (*Benigànim*)

Segrianes

Casa de Segrianes (*Ontinyent*)

Segura

el Corral de Segura (*Beniatjar*)

Senabre

Alt de Senabre (*Atzeneta d'Albaida, el Palomar*)

Senentes

Ca Senentes (*Ontinyent*)

Sentero

Corral del Sentero (*l'Olleria*)

Serafi

Mas del Serafi (*Bocairent*)

Serafina

Casa de Serafina (*Ontinyent*)

Sereno

Alcavó del Sereno (*Aielo de Malferit*)

Serrana

Casa de la Serrana (*Albaida*)
Font de la Serrana (*l'Olleria*)

Sicília

la Sicília (*Fontanars dels Alforins*)

Simarro

el Pla de Simarro (*Llutxent*)

Simó

Casa de Garcia Simó (*Ontinyent*)

Simona

Simona (*Quatretonda*)

Siscar

Camí del Siscar (*Albaida, la Pobla del Duc*)

Cases de Sicar (*Ontinyent*)

el Siscar (*Albaida, Castelló de Rugat, el Ràfol de Sallent, la Pobla del Duc*)

la Casa del Siscar (*Llutxent*)

Socarrat

el Socarrat (*la Pobla del Duc*)

Soriano

Casa de Soriano (*Ontinyent*)

el Soriano (*la Pobla del Duc*)

Soto

Casa de Soto (*Terrateig*)

Sou

Casa Sou (*Albaida*)

Sucrer

Cal Sucrer (*Fontanars dels Alforins*)

Pontal de Cal Sucrer (*Fontanars dels Alforins*)

Sultana

la Sultana (*Fontanars dels Alforins*)

Surdo

Casa del Surdo (*Carrícola*)

Tacones

Casa de Tacones (*Llutxent*)

Tadeo

Can Tadeo (*Ontinyent*)

Taló

Altet de Taló (*l'Olleria*)

Tanta

Casa de Tanta (*Albaida*)

Teatino

Casa del Teatino (*Albaida*)

la Casa del Teatino (*Albaida*)

Teixidors

Barranc dels Teixidors (*Albaida*)

Terol

Casa de Terol (*Agullent*)

Tiriran

Cabeço de Tiriran (*Ontinyent*)

Tiriran (*Ontinyent*)

Tomàs

Can Tomàs (*Ontinyent*)

Ermida de Sant Tomàs (*Bocairent*)

Tomasot

Barranc de Tomasot (*Bocairent*)

Toni

Corral de Toni (*Quatretonda*)

Tormo

Alt de Tormo (*Aielo de Malferit, Ontinyent*)

el Tormo Gord (*Albaida*)

Torralba

Camí de Torralba (*Bèlgida, Otos*)

Casa de Torralba d'Enmig (*Otos*)

Casa de Torralba de Baix (*Otos*)

Casa de Torralba de Dalt (*Otos*)

Torralba (*Otos*)

Torrater

Alt del Torrater (*Ontinyent*)

Camí del Torrater (*Ontinyent*)

Casa del Torrater (*Ontinyent*)

Pla del Torrater (*Agullent*)

Pou del Torrater (*Ontinyent*)

Torrella

Barranquet de la Bassa de Torrella (*Benigànim*)

Torres

Casa de Torres (*Beniatjar, el Palomar*)

Torró

Ca Torró (*Fontanars dels Alforins, Ontinyent*)

Tort

l'Altet del Tort (*Castelló de Rugat*)

la Casa del Tort (*Bocairent*)

Mas del Tort (*Bocairent*)

Tortosa

Ca Tortosa (*Fontanars dels Alforins*)

Camí de les Casetes de Tortosa (*Fontanars dels Alforins*)

Casetes de Tortosa (*Fontanars dels Alforins*)

Torús

la Punta de Torús (*Ontinyent*)

Torre de Torús (*Ontinyent*)

Traver

Ca Traver (*Fontanars dels Alforins*)

Trensano

el Trensano (*Llutxent*)

Trinitari

Caseta del Trinitari (*Llutxent*)

Turús

Ca Turús (*Fontanars dels Alforins*)

Valencià

Casa del Valencià (*l'Olleria*)

Valerià

Casa de Valerià (*el Palomar*)

Vencinill

Barranc del Vencinill (*Ontinyent*)

Ventura

Ca Ventura (*Fontanars dels Alforins*)

Vermell

Camí de la Coma d'en Vermell (*Albaida*)

la Coma d'en Vermell (*Albaida*)

Verònica

Camí de la Verònica (*Ontinyent*)

Vicanera

la Casa Vicanera (*Otos*)

Vicari

Cal Vicari (*Ontinyent*)

Casa del Vicari (*l'Olleria*)

Caseta del Vicari (*Agullent*)

Vicedo

el Racó de Vicedo (*Aielo de Malferit*)

Vicent

Can Vicent (*Ontinyent*)

Casa de Sant Vicent (*Albaida*)

Vidal

Ca Vidal (*Fontanars dels Alforins*)

Casa de Vidal (*Albaida*)

Corral de Vidal (*l'Olleria*)

Vidales

Barranquet de les Vidales (*l'Olleria*)

les Vidales (*l'Olleria*)

Vilaplana

Casa de Vilaplana (*Albaida*)

Vitòria

la Parada Vitòria (*Fontanars dels Alforins*)

Xato

Casa del Xato (*Bèlgida*)

el Tio Xato (*Otos*)

Xica

Cova Xica (*Albaida*)

les Saleres de la Xica (*Ontinyent*)

Xicot

Camí del Xicot (*Guadasséquies*)

el Xicot (*Guadasséquies*)

Pont del Xicot (*Benigànim, Quatretonda*)

Ximo

Casa de Ximo (*el Ràfol de Salem*)

Xomilla

Xomilla (*Benicolet*)

Xopero

Camí del Xopero (*Aielo de Malferit*)
el Xopero (*Aielo de Malferit*)

Xorlet

Casa de Xorlet (*Ontinyent*)

Xotet

el Xotet (*Otos*)

Xumbero

Casa del Xumbero (*Ontinyent*)

CARTOGRAFIA LINGÜÍSTICA I NOMENCLÀTOR DE TOPONÍMIA MENOR DE VALLADA: REFLEXIONS PER A TOT EL TERRITORI VALENCIÀ

Adrià Castells Ferrando

ANTECEDENTS

L'any 1963 el Servei de Cartografia i Publicacions de l'Institut Geogràfic i Cadastral va publicar un mapa de la península Ibèrica a escala 1:1.000.000 que aplegava la toponímia major, bàsicament les unitats de poblament (ciutats i entitats menors) i el nom de les serralades, rius i accidents geogràfics més importants. Per al cas que ens preocupa, el terme de Vallada, observem que es referencien dos topònims: el nom del poble i la *Serra Grossa*, topònim desplaçat a la part de la solana, quan en realitat es troba a l'ombria del poble. Però encara més, mentre que tota la toponímia apareix en castellà —són pocs els nuclis de població que se'n lliuren—, la *Serra Grossa* apareix grafiada a la valenciana, però curiosament mal localitzada en terme d'Énguera, de parla castellana.

Aquest mapa és només un exemple, entre molts d'altres, que posa de manifest una situació que encara hui no s'ha normalitzat ni resolt de manera satisfactòria. El coneixement que la població, en general, té de la toponímia ha experimentat en les últimes dècades una baixada molt considerable en quantitat i en qualitat, i la cartografia no ha fet més que ajudar en aquest procés d'empobriment lingüístic, perpetuant les errades, quan no afavorint-les, i desvirtuant exponencialment la toponímia patrimonial valenciana; i cal entendre que les errades detectades no són de natura purament lingüística, sinó també de localització o de selecció de la

toponímia apareguda als mapes, moltes vegades, i segons les escales, no ajustada a la importància i jerarquia necessàries. Els usuaris de la cartografia valenciana ens hem vist obligats a consultar les poques publicacions existents fins ara i a acararnos a les aberracions toponímiques que hi apareixien, però era l'únic material de què disposàvem fins fa relativament poc temps. Alguns dels mapes que tots els lectors tindran presents i que hauran consultat reiteradament són els que va publicar l'Exèrcit. En aquestes edicions la toponímia tenia reservat un espai molt subaltern, tal com manifestava el cap de formació d'aquest servei en un article aparegut el 1998, sobre els processos seguits pel Servei Geogràfic de l'Exèrcit en la producció i publicació de cartografia. Amb l'epígraf "Fase 3ª. Revisión de campo y digitalización de la información complementaria", l'autor manifestava l'escala de preferències en la confecció d'aquests mapes: "*Posteriormente en campo, se harán las anotaciones pertinentes para la formación de la hoja; se recuperará la toponimia con nativos de la zona o información de ayuntamientos, Guardia Civil u otros organismos, se tomará nota de los hitos kilométricos y de toda la información, que revista interés desde el punto de vista cartográfico.*"¹

1. Hernández Cifuentes, F. (1998): "Proceso completo seguido por el servicio geográfico del Ejército en la formación y publicación de cartografía", http://www.mappinginteractivo.com/plantilla-ante.asp?id_articulo=575 [consultat el 15 de novembre de 2008]. La cursiva és meua.

L'administració valenciana ja fa anys que es dedica a posar una mica d'ordre en tot aquest *andreu*, però potser a un ritme pausat, i no sempre amb uns objectius clars i ambiciosos. Cal tenir en compte que les particularitats del territori valencià, amb unes circumstàncies històriques conegudes per tots (re població aragonesa, convivència amb els àrabs, permeabilitat al castellà, estructura jurídica pròpia, lateralitat dins del domini lingüístic²) i més modernament un procés de normalització lingüística inestable i problemàtic..., han dificultat, des de l'inici, el ritme desitjat i ens han obligat a moure'ns a velocitats ràpides, sempre en el paràmetre de la urgència, i moltes vegades de la improvisació, tot atenent el panorama tan desolador al qual assistíem. Les filigranes quedaven reservades per a fases més avançades. Es van organitzar en col·laboració amb la Universitat de València cursos de toponímia, es va programar un pla de beques (el pla EVA) i va començar la mampresa de buidatges de tota mena de fonts documentals i cartogràfiques, així com les primeres publicacions dels *Estudis de Toponímia Valenciana* i de la col·lecció de "Toponímia dels pobles valencians",³ fins a arribar, en una travessia per diferents entitats (de Política Lingüística —Conselleria d'Educació— a l'AVL) al *Corpus Toponímic Valencià*, que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua va aprovar en sessió plenària el passat 28 de novembre.⁴

Però motivats per aquesta mateixa urgència, totes les disciplines que es barregen en l'estudi de la toponímia no han estat ateses de la mateixa manera. Disposem de més buidatges municipals, de densitats variables pel que fa al nombre d'elements recollits, de publicacions més generals i d'estudis lingüístics exhaustius, però ens manca una bona cartografia, que al cap i a la fi, és el material que pot arribar a tot el conjunt de la societat, i que en molts casos, és l'únic contacte amb la llengua normalitzada escrita que tindrà gran part de la població. I és que, en la confecció de mapes, l'element cartogràfic ha estat sempre per damunt del toponímic, que

fins i tot ha considerat en termes de simple col·laboració⁵ o afegitó. Però també, seguint el camí a l'inrevés, quan hi ha hagut interès per la fixació toponímica (lingüística), no n'hi ha hagut per la concreció cartogràfica: els mapes tendeixen a ser excessivament oberts, imprecisos i confusos. Per posar-ne una mostra, i sense menystindre el valor social d'aquest material, trobem els llibrets de la col·lecció "Toponímia dels pobles valencians", ara publicats per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Encara que tenen l'objectiu d'acostar la toponímia a la població en general, només poden resultar interessants per als curiosos de l'onomàstica (pels llistats de topònims), i encara així el propòsit de divulgació és massa general, i els mapes, poc atractius i gens consultables. Malgrat tot, hauria de ser un material imprescindible que les administracions locals haurien de fer servir per a la normalització de la toponímia i la retolació dels termes municipals, i no obviar-lo, com moltes vegades passa; això sí, amb una revisió necessària que la mateixa Acadèmia ja ha mamprés per tal d'esmenar els possibles errors de les primeres enquestes. Aquesta feina ha estat sortosament complementada amb la cartografia de la Generalitat Valenciana, elaborada per l'Institut Cartogràfic Valencià amb la col·laboració de la mateixa AVL. A pesar d'aquest conveni, el comunicat de premsa emés per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua a propòsit de l'aprovació del *Corpus Toponímic Valencià*, en el darrer paràgraf, fet significatiu, diu: "Una particularitat del Corpus és que cada topònim està identificat i situat en la cartografia oficial valenciana, per tant, és un instrument pràctic per a la societat." Allò que sembla una particularitat, realment és, o hauria de ser, una necessitat.

Tenint en compte tota aquesta breu introducció i després d'anys de recerca, de buidatge documental, d'entrevistes orals, de redacció de fitxes i d'apamar el territori que ocupa el terme de Vallada, em vaig plantejar, amb el suport d'amics i entusiastes del patrimoni lingüístic i material d'aquest poble, completar la tasca que s'havia dissenyat des de la universitat i l'administració valencianes, tot seguint les mateixes pautes per a poder enllestir un material homogeni que després es poguera integrar en la dinàmica general del procés i servira de patró per a la resta del territori valencià. Ja havia fet un estudi lingüístic

2. Casanova, E. (1995): "Toponímia i normativa: el cas valencià", dins *XX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Perpinyà, Societat d'Onomàstica, Barcelona, pp. 79-91.

3. *Ibid.* p. 79.

4. Consulteu, per a la nota de premsa emesa per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, <http://www.avl.gva.es/premsa.asp?id=273> [consultat el 16 de novembre de 2006].

5. Moran, J. (1995): "Toponímia i cartografia", dins *XX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Perpinyà, Societat d'Onomàstica, Barcelona, pp. 93-96.

Foto 1a. Retolació del terme de Vallada (valencià)

Foto 1b. Retolació del terme de Vallada (castellà)

de la toponímia recollida, un llistat de la toponímia viva i de la desapareguda; havia fet connexions amb la disciplina històrica, i només ens calia completar l'element cartogràfic i fixar la toponímia amb tècniques pròpiament cartogràfiques, és a dir, contemplar la "toponímia aplicada a la cartografia".⁶

Com ja va assenyalar Josep Moran, "un recull que no vagi acompanyat del mapa corresponent és un treball fet a mitges".⁷ Els treballs de codificació i de selecció de la toponímia de Vallada que s'havien fet fins ara no acabaven de satisfer-nos, i a més, l'escala del mapa amb què treballava l'administració, 1:10.000, permetia encara una densitat toponímica més rica. S'ha perdut, possiblement, una oportunitat immillorable de confeccionar, a través dels col·laboradors que té actualment l'AVL, un llistat exhaustiu de tota la toponímia menor, aquella que ha passat més de gairó en la cartografia publicada. L'ús que després es faria d'aquesta informació hauria d'acomodar-se a les característiques i escala del mapa o a les necessitats dels usuaris d'aquell material cartogràfic, però la base de dades ja estaria constituïda; com apuntava també el mateix Moran, sabem que no sempre és fàcil trobar bons coneixedors del terreny que s'està treballant i que alhora tinguen els coneixements

lingüístics necessaris per a dur-la a terme,⁸ i això limita, moltes vegades, la recollida només a la toponímia major o a les zones més conegudes o emblemàtiques. Possiblement s'ha treballat de nou amb urgència i només tenint com a objectiu una escala concreta, l'1:10.000; la metodologia responia, per tant, a unes especificitats de material i de temps concretes.⁹ Fases posteriors havien d'esmenar les conseqüències de la urgència, i és en aquest punt que el nostre propòsit era avançar-nos, completar aquest buit i presentar un projecte pilot a través del qual detectar els problemes que hi havia en abocar sobre el mapa la toponímia menys fixada, més nombrosa, més variable i més afectada per les particularitats lingüístiques de la zona com és la toponímia menor.¹⁰

LA HIPERVISIBILITAT VERSUS EL DESCONeixEMENT DE LA TOPONÍMIA

Una de les raons que ens va empènyer a fer aquesta tasca va ser el fet que, si per una banda el coneixement de la toponímia es troba en un procés clar de recessió —pel que

6. Lleonart, Assumpta (1992): "Toponímia en cartografia. Una base de dades toponímica a Catalunya" dins *XVII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, vol. I, Barcelona, Societat d'Onomàstica, Barcelona, pp. 87-106.

7. *Op. cit.* Moran, J., p. 95.

8. *Ibid*, p. 95.

9. *Op. cit.* Lleonart, A., p. 89.

10. Caldria comentar que aquest projecte també s'ha dut a terme a Ontinyent, gràcies a l'esforç i l'interès del responsable de l'Oficina Tècnica del Valencià que hi ha en aquesta ciutat i del seu col·laborador; en aquestes mateixes actes els seus responsables en presenten les últimes incorporacions. Però com sol passar sovint amb els treballs onomàstics valencians, la informació no es difon, no es coneix, queda atomitzada i no se'n facilita la interconnexió, sobretot quan es tracta de material d'abast geogràfic reduït.

Figura 1. Cova del Sumidor
(exemple de creació de toponímia sense seguir cap criteri lingüístic)

fa a la quantitat i al coneixement que en té la població en general—, per una altra de ben diferent, la poca que queda és cada vegada més visible, i aquest factor està configurant un estadi de fixació poc desitjat i d'inflació de la toponímia aberrant, majoritàriament en la toponímia menor, fase en la qual ens trobem. I sembla que no hi ha massa interès a frenar-lo, almenys des d'un punt de vista normatiu i legal. El que continua és el relat de com el dia a dia de l'administració local té un impacte decisiu sobre la toponímia. Els posaré dos exemples directament relacionats amb el terme municipal de Vallada.

Molts ajuntaments d'interior, a partir sobretot de la fase de declivi industrial que ha afectat i encara afecta els pobles valencians, amb uns índexs encoberts de desocupació, han optat per explotar els atractius turístics de la zona, que bàsicament provenen del medi natural: guies d'oci, obertura de sendes per a l'excursionisme, activitats a l'aire lliure, escalada, etc. I la necessitat de donar a conèixer aquesta nova oferta turística obliga a fer ús de la toponímia, ja que tot allò que es visita té nom. L'Ajuntament de Vallada ha optat per aquesta opció: amb una població activa en minva, amb unes perspectives laborals poc saludables, la muntanya i els seus recursos s'han convertit i en poden ser, amb un ús racional i planificat, un primer remei. Amb la marca "Vallada, cor de la Serra Grossa", aquest Ajuntament ha publicat fullets informatius sobre les atraccions naturals del poble, ha obert sendes antigues i ha retolat el terme, sense cap criteri clar pel que fa a la toponímia, que és més aviat heterogènia, maltractada i

manipulada. De nou, la toponímia no està en l'agenda política ni cultural de moltes entitats locals.

A més, aquesta hipervisibilitat de la toponímia ens presenta un altre problema sobre el qual se n'ha parlat poc, el de la nova toponímia i els mecanismes d'acceptació social que té. No m'estendré en aquest text, però alguns exemples en poden ser molt aclaridors (v. figura 1). Montesa, que malauradament no està representada en aquestes actes, també està afectada per aquest fenomen; en els darrers anys hi ha una zona del poble que s'ha convertit en lloc obligat per als aficionats a l'escalada, la zona de la *Pedra Senyora* i de la *Mola*, i aquests són els noms d'algunes de les vies d'escalada: *Viadelina*, *Ultimatum*, *Menira*, *Rosa*, *Montesejos*, etc., terminologia poc respectuosa amb la tradició valenciana i amb el patrimoni lingüístic. Aquesta toponímia ha passat el filtre de l'administració local sense cap tipus d'esmena, i això no es pot permetre, almenys en les publicacions de tipus oficial, on els organismes competents haurien de detectar i avançar-se al procés de batejament d'una zona i aportar mecanismes de retolació, amb l'objectiu d'allunyar i dissuadir-ne els usuaris de la tria de noms indiscriminada i desviada.

Com ja s'ha dit, les activitats de muntanya s'han diversificat, i paral·lelament també ho ha fet la quantitat d'informació disponible sobre aquestes activitats. Les publicacions es multipliquen, la toponímia més instrumental (coves, per als espeleòlegs, penyes per als escaladors, sendes per als excursionistes) comença a entrar en l'imaginari de més gent, però l'equació és: com més publicacions, més aberració, més divergència, més desgavell. A tall d'exemple poden servir els fullets d'àmbit supralocal que apleguen la zona inclosa en la marca turística *Massís del Caroig*,¹¹ o les publicacions de l'Ajuntament de Vallada.¹²

La tasca de recollida i de fixació de l'onomàstica valenciana no hauria de ser una preocupació única dels lingüistes, o dels geògrafs que se n'han ocupat; aquest procés hauria de rebre el mateix interès per part de les institucions legals: la toponímia és un tema d'interès públic i, com a tal, necessita d'una cobertura legal més clara i efectiva. No es pot deixar

11. <http://www.caroig.com/conoce/municipios/municipios.htm?e=24>.

12. Per a la consulta de les publicacions de l'Ajuntament de Vallada podeu visitar els fullets de la secció "Rincón del senderista" a www.vallada.es.

que siguen els ajuntaments i les entitats locals les úniques corporacions amb competències sobre la fixació i retolació de la toponímia,¹³ perquè aquesta solució ens porta cap a un panorama quan no desolador, extraordinàriament fragmentat. De nou ens falla el mecanisme, el de la bona acollida i opinió pública de la legalitat, com en molts altres aspectes de l'ordenació social de la quotidianeïtat d'aquest país.

DESCRIPCIÓ DEL PROJECTE I ALGUNES NOTES PER AL GUIATGE

El terme de Vallada té aproximadament uns 60 km² i respon a unes característiques físiques de les quals la diversitat toponímica ens n'informa. A grans trets, el terme està dividit en dues grans zones, la part ombria i la part solana, i fins fa relativament poc el riu Cànyoles n'era l'element divisor; ara ho és el progrés, i les dues grans línies de comunicació que divideixen per la meitat el terme són el ferrocarril i l'autovia. Els passos que connecten les dues zones ben bé s'han reduït a uns pocs, en uns set quilòmetres, d'extrem a extrem, des del terme de Moixent fins al de Montesa. Això afecta pregonament l'imaginari espacial de la població. La toponímia de la part solana s'ha perdut a un ritme més ràpid i, conseqüentment, la recuperació de la toponímia menor ha sigut una tasca més complicada. També ajuda el fet que el poble està situat a la part ombria i que aquesta serralada, la Serra Grossa, per les seues particularitats orogràfiques dispose dels elements més singulars, que s'han convertit en la imatge corporativa i en la marca turística del poble.

Quan parlem de la confecció de mapes (toponímics, s'entén), hem de tenir en compte que es tracta d'un procés plural, on cadascuna de les fases es caracteritza per unes singularitats metodològiques que cal seguir ordenadament. El projecte que els presente ha seguit cadascuna d'aquestes fases, que passe a comentar tot seguit i amb l'anotació d'alguns aspectes concrets pel que fa al terme de Vallada.

13. L'IEC va publicar un conjunt d'informes que aclarien les pautes que calia seguir en la normalització de la toponímia catalana. Entre els principis rectors n'hi ha un que postula el respecte de la voluntat popular, ja que cada municipi és autònom per a oficialitzar i vehicular els seus topònims. En el cas valencià, aquesta norma no resulta encoratjadora, si tenim en compte les concepcions extremadament partidistes i localistes de molts ajuntaments, més interessats a promocionar actuacions i capritxos personals que no uns criteris generals per a la consecució d'un panorama lloable.

1. Toponímia fixable al mapa

La toponímia que apareix al mapa és exclusivament toponímia viva, i per a recollir-la s'han entrevistat al voltant de vint persones, a alguns de manera exhaustiva i a altres per contrastar les primeres informacions aplegades. Tots els col·laboradors eren bons coneixedors del terreny: pastors, llauradors, caçadors, guardes de camp; d'edat, i que sempre havien viscut a la zona. Aquesta informació ha estat posteriorment estudiada i cotejada amb totes les fonts escrites, d'arxiu o no, estudis publicats i buidatge i correcció de tots els mapes coneguts de la zona. La toponímia històrica ha estat també destriada i catalogada, i ha servit per a normalitzar i fixar algunes formes. La que no ha sobreviscut queda reservada per a treballs paral·lels o posteriors, com ara per exemple un mapa de la toponímia històrica valenciana.

Es dona el cas que alguns dels topònims que vam recollir en aquesta primera fase ja formen part del llistat de toponímia històrica. I aquest és el segon punt que els volia remarcar en parlar dels canvis que les decisions municipals poden tenir en l'ordenació del territori i en la toponímia. La posada en marxa d'un projecte de construcció d'un macroparc industrial al terme (d'1,3 milions de metres quadrats ampliables a 3 milions)¹⁴ està canviant no només la fesomia de la vall, amb la desaparició física d'alguns elements emblemàtics, com ara la casa Nova, sinó també la nomenclatura d'aquesta zona, que en termes de quantitat s'està simplificant, i en termes de qualitat, només té parangó amb les denominacions de les urbanitzacions, afectades també de poca elegància descriptiva: totes les antigues partides de la zona (*l'Alt dels Carros, el Salt, Montagut, la Marjal, el Censaló...*) han passat a conèixer-se com a *Valpark*, terme de pretenciosa formació.¹⁵

Per tant, el nostre és un treball a escales de detall, un projecte de densificació toponímica (sobretot d'aquelles àrees que encara quedaven fosques o per buidar), de micro-toponímia. És una fase avançada dels treballs que està fent l'administració valenciana, amb les mateixes metodologies de

14. <http://valpark.net/>

15. Esperem que l'Ajuntament de Vallada opte per una solució coherent i done als carrers i les altres construccions de l'àrea el nom de les partides que ocupa, ja que seria una bona manera de respectar el patrimoni toponímic.

treball per procurar un sol mètode i uns resultats aprofitables en altres projectes: per tant, recull, revisió i informatització¹⁶ de tots els elements toponímics. La fase d'informatització és essencial per al bon aprofitament de les dades, ja que permet fer busques més selectives, com ara tots els *avertencs* d'un terme, o a escala superior, la distribució dels genèrics en el territori valencià, posem per cas. El mateix passaria amb el recull dels antropònims per a resseguir la distribució històrica o sincrònica d'un llinatge per tot el territori estudiat. Es tractaria de fer, sense entrar ara en massa detalls, un ús més creatiu de les noves tecnologies i de confeccionar material consultable a través d'entorns hipertextuals.

2. Normalització i fixació lingüística de la toponímia

Hi ha una toponímia de consens i una altra que cal que consensuem entre tots. La de consens correspon bàsicament a la toponímia major, encara que no sempre; els podria parlar de la promoció del topònim *Vallà*, terme que encapçala en els últims anys el procés de vulgarització de la toponímia de Vallada. La toponímia menor és més complicada, per la seua casuística i varietat, i moltes vegades la coherència i el consens no és gens fàcil d'aconseguir. A grans trets, hi ha una sèrie de tasques que eren improrrogables i que han estat ateses en aquest projecte a través d'uns criteris de bones maneres toponímiques, a saber:

a) La recuperació de la toponímia patrimonial i l'ordenació ortogràfica. Calia evitar les pronúncies vulgars, com la de *Vallà*, a través d'un acostament a la grafia normativa valenciana, però sempre tenint en compte que treballàvem amb testimonis lingüístics i històrics que havien de ser tractats singularment atenent-ne les característiques pròpies. No podem tampoc, per exemple, acceptar un terme com *Saraella*, perquè va en contra de la tradició escrita, vulgaritza el topònim innecessàriament i se separa de la forma històrica, molt més transparent. En canvi, la recuperació del terme patrimonial, *Saladella*, aporta molts beneficis: fa comprensible el nom, que passa a ser denotatiu i connecta directament amb la realitat física pel principi de significativitat, amb la qual cosa també fa més comprensible el territori —fa referència a un barranc

que porta aigua salada per l'erosió de la capa salina que hi ha immediatament abans de la surgència¹⁷, i a més ens dóna informació molt valuosa sobre la formació toponímica del terme de Vallada, ja que:

- El topònim està format sobre una base diminutiva, ja improductiva en la llengua actual, *-ell/a* (*Saladella*), però la magnitud i importància del barranc no farien pensar en cap diminutiu. Paral·lelament trobem a la documentació d'arxiu *la Salada*, actualment es trobaria a *la Sobirana*, partida també de riu, encara que aquest topònim primer s'ha perdut. Les connexions, per tant, amb la *Saladella*, semblen més que clares.
- Però encara tenim una altra saladella, la *Saladella Llarga*, a prop de la fita entre els termes de Vallada i Montesa. La documentació ens remet a una *Saladella de Montesa*. Vallada va ser un poble primerenc pel que fa als processos de segregació de les entitats locals, la majoria dels quals es donen a finals del segle XVI (l'Olleria, Agullent). Vallada es va segregar de Montesa el 1547, no sense passar abans per un procés judicial llarg i molt costós econòmicament, sobretot pel que fa a la separació dels termes i l'amollonament;¹⁸ a partir d'aquest moment la *Saladella de Montesa*, en terme de Vallada, comença un procés de canvi de nom fins a la nova denominació, la *Saladella Llarga*,¹⁹ no per ser més llarga que l'altra, sinó per estar més apartada del poble, a la fita amb el terme veí.

17. Per a més informació sobre les característiques naturals de la *Saladella*, consulteu Muñoz, M. A. i al. (1987): *Guia ecológica de la Saladella y su entorno*, Vallada, Ajuntament de Vallada.

18. El 14 de setembre de 1547, fra Pere Lluís Galceran de Borja va atorgar a Vallada "jurisdicció plena, alta i baixa, mer i mixt imperi". El 17 de gener de 1548 comença el primer amollonament del terme. L'any 1740 es va fer un segon amollonament, al qual correspon bàsicament l'actual terme de Vallada. Done les gràcies a José Aurelio Pelejero per les informacions tan detallades que em va passar sobre aquest procés de segregació.

19. En el parlar de Vallada, *llarg* és el terme que es fa servir per *lluny*, que no s'usa.

16. *Op. cit.* Lleonart, A., p. 90.

Això és un veritable exercici de geopolítica a escales toponímiques.

El canvi de *Saraella* a *Saladella*, per tant, no pertorbaria la identificació i adhesió dels seus usuaris ni dels valencians en general.

b) Fixació de la toponímia d'origen antroponímic, ja siguen cognoms o malnoms: ací hi hauria tres aspectes bàsics que caldria considerar, a causa dels processos més canviants d'aquesta toponímia:

- L'aparició de doblats, de dobles nomenclatures, pel canvi de propietari d'aquella parcel·la o terreny, que simplifiquem amb la forma més coneguda i més arrelada (encara que també anotarem al llistat les formes menys populars per tractar-se d'estructures usades en sentit toponímic). Com a exemple, anotem a Vallada dos termes per a la mateixa zona, el *Racó de Joan Nadal* i el *Racó del Bombo*. El primer propietari apareix als llibres de la peita del XVI i el nom, passat a topònim, encara és viu al poble, motiu suficient per a mantenir-lo, per raons patrimonials.
- La formació en les darreres dècades de molts topònims derivats de malnoms, sobretot de petites extensions de terra i majoritàriament de serretes, que castellanitzen gratuïtament el quadre toponímic. Aquests exemples prenen la forma de "Serra de ...", "Serreta de ...", "Racó de ..." (de vegades acompanyades de "Tio": en el cas de Vallada, *Serra del Tio Quico el Trencat*, *Serra de Castanyol*, *Racó Sarró*, *Serreta de Pere*, *Racó de Junquera*, *Racó del Tio Pepe el de l'Era*).
- Ús de l'estructura "lo de...", molt general a les terres del sud valencianes. Per a Vallada trobem: *lo de Mona*, *lo de Catxorro*, *lo de Perra*.

En els dos últims casos, anotaríem en el llistat general totes aquestes entrades per ser referenciades com a topònims, però en el mapa en faríem un ús una mica més restrictiu, per no fixar elements excessivament recents i poc coneguts ni fer del mapa un inventari cadastral. No obstant això, mantin-

Figura 2. Pla local de cremes (publicació de la toponímia menor, Ajuntament de Vallada)

drem sempre aquests topònims quan es tracte d'elements del relleu, per la seua singularitat física i per tractar-se d'elements d'orientació: la *Mola dels Xuferos*, la *Moleta de Rata*, el *Piquet de Xeremita*, el *Puntal de Cama*. També mantindrem les serretes amb una denominació més fixada per fer notar que temps arrere van formar part de l'estructura econòmica del poble, per tant, com a prova documental.

En qualsevol cas, els adaptarem a la grafia valenciana i respectarem les característiques fonètiques o morfològiques:²⁰ *Eixea* (per *Exea* o *Egea*), *Pinar de Sanç* (per *Sans*), *Cova de Pates* (per *Patas*); així com també les formes dialectals generals de tota la zona: els *Bancals de Paixerell* (per *Paixarell*).

c) Un dels punts més conflictius és el del tractament de la toponímia d'origen castellà. Ja hem esmentat que l'antroponímia n'és una font inesgotable, moltes vegades perquè se'n fa un ús conscient d'aquesta llengua per a marcar la diferència i com a element identificador. Però hi ha molts altres casos en què els topònims afectats no són antropònims. Cal corregir els mapes publicats, on hi ha una inflació de termes castellans, bé per un procés conscient de

20. *Op. cit.* Casanova, E., p. 88.

castellanització,²¹ bé pel desconeixement del valencià per part de l'autor, o bé per una mala transcripció de l'entrevistador. Així, en els mapes que sobre el terme de Vallada hi ha publicats trobem, entre d'altres, els següents casos: *Barranc del Balado* (per *Baladre*), *Barranc de Boquilla* (per *Boquella*), la *Bolleta* (per *Bolteta*), *Barranc del Sallo* (pel *del Salt*); i, sobretot, detectar la toponíma d'aquest tipus que ha passat als mapes més actuals (per desconeixement o ingenuïtat del compilador, o per voler atribuir una oficialitat més marcada al document, que malauradament en moltes administracions valencianes té el castellà, i no el valencià, com a preferència): alguns exemples, *Casa del Campiller*, *Cañaeta*, *Mezquita*, *Puntarrón*, *Font de España*.

Aquests canvis sempre els aplicarem amb un estudi previ del topònim en qüestió. Destaquem-ne ara aquests tres casos:

- *La Vuelta*, terreny situat entre els termes de Vallada i Montesa. El topònim dóna nom als bancals i a la resta d'elements que hi ha a tocar d'un dels meandres més pronunciats que fa el Cànyoles en aquesta zona. El terme es va crear al XVIII, apareix per primera vegada documentat al justipreu de 1772 com a "Vega Buelta"; amb la pèrdua del genèric, "por Buelta", al padró de riquesa de 1818, i com a "partida de la Buelta" al padró de riquesa de 1848. Seria partidari de valencianitzar el topònim, per ser de creació purament castellana i de fixació segurament administrativa i per no afectar-ne la comprensió. No ho faria per l'entrada en plural, *les Boltes*, com apareix en alguns mapes, sinó en singular. Ara, la particularitat podria ser la retolació amb *b*, la *Bolta*, com es presenta a la documentació, per diferenciar *bolta* de *volta*, 'vegada'.²²
- *La Maravillosa*. Aquest terme no el documentem de manera escrita, bàsicament per tractar-se d'un topònim de muntanya, poc referenciat als

llibres de propietat, i sembla que relativament recent. Ara només hi trobem algunes serretes, poc productives, i bancals abandonats que abans eren treballats pels masovers de la *casa de la Maravillosa*. Xàtiva s'ha consolidat com el focus d'atracció de la comarca, però fins fa ben poc, tots els pobles de la Vall de Montesa estaven adscrits al partit judicial d'Énguera, i el tràfec de gent per la serra de *la Plana* cap a Énguera des de totes les poblacions veïnes a Vallada era constant, i la toponímia ens n'informa: el *camí d'Énguera*, el *camí dels Moixentins* (la via que feien servir els de Moixent per a aplegar-s'hi). Els habitants de la vall valencianoparlant incorporaven en el seu vocabulari el nom de les cases, dels alts, de les fonts, que prenién com a referència.

La *partida de la Maravillosa* es troba entre els termes de Vallada i d'Énguera; sospitem que el lema seria introduït per parlants de l'altra banda del molló, castellanoparlants, si tenim en compte la pronúncia de l'alveolar fricativa sorda que fan tots els parlants de Vallada, en aquest cas, a la castellana, però que contràriament és ben sonora en la resta dels contextos. La valencianització d'aquest topònim no desfiguraria la identificació per part dels parlants (*maravilla* > *meravella*), encara que caldria veure a través de l'estudi de les fonts documentals d'Énguera si la forma castellana és la primigènia i si, per tant, el manteniment del terme castellà ajudaria a una millor comprensió del contacte entre les dues llengües en zona de frontera lingüística.

Aquest topònim ens parla d'un fenomen encara poc estudiat i que caldrà reservar per a investigacions posteriors, la toponímia en aquesta frontera lingüística i la interpretació que en fan els parlants de les dues zones; això ens pot aportar molta informació no només sobre els noms de lloc pròpiament dits, sinó sobre les relacions socials a banda i banda de la serra i sobre la

21. Gens modern, Rosselló-Verger ja en fa referències per al segle XVI.

22. *Op. cit.* Casanova, E., 85, nota 12.

sociolingüística de la toponímia: absorcions de la forma castellana, *barranco de la Carrasquilla*, *cueva de la Carrasquilla*, *barranco de las Viletas*, la *balsa Blanca*; valencianització de la pronúncia, la *Cebolla* [sebóla]; aparició de toponímia de filiació aragonesa, la *casica Flores*, o termes més clarament valencians, *Santich*, *Montanyola*. Ara bé, els castellanismes de la zona de Vallada que fita amb Énguera no són més nombrosos que a altres parts del terme, sinó que es troben, per diferents motius, repartits homogeniament per tot el terme, i com hem dit adés, bàsicament en l'antroponímia: la *cova de Carretero*, la *cova dels Castanyos*, el *Molí de Jaime*, la *casa Santiago*.

- *El Sumidor* (o el *túnel del Sumidor*). Aquest terme ens apareix ja al padró de riquesa de 1848, que diu: "partida del Peñón [i] el Sumidor". El terme és actualment conegut en plural, *els Sumidors* (o més popularment *els Sumideros*), per haver-hi més d'un escolador en aquella zona kàrstica. Ara, el que no és gens popular és el genèric túnel, clarament de filiació espeleològica. Caldria deixar com a forma genèrica *cova* i optar de moment pel primer terme documentat, *Sumidor*, fins a trobar una solució més contrastada.

3. Fixació cartogràfica

Per a la confecció del mapa hem seguit el mateix procediment que segueix l'AVL. El recull ha estat informatitzat i s'ha inclòs informació de tipus cartogràfic, perquè com ja hem dit abans, tan important és l'estudi com la fixació en un mapa. Per a les coordenades fem servir els quadrants del *Mapa Topográfico Nacional* a escala 1:25.000, que també serveix de suport per als treballs que se supervisen des de l'AVL i que publica l'Institut Cartogràfic Valencià. Posteriorment, aquests topònims, prèviament enumerats al llistat informàtic, s'han abocat sobre els mapes, que han servit per fer les últimes revisions dels termes més dubtosos pel que feia a la localització. Amb aquests

mapes degudament emplenats es tornava a eixir amb els informadors en una nova passejada toponímica i s'esmenava, si calia, la localització sobre el mapa. Nosaltres hem treballat amb tres mapes. Sobre el primer abocàvem tota la toponímia anotada prèviament, i després es revisava amb l'informador (primera fase d'enquesta oral). Tota aquesta informació va ser col·locada sobre un altre mapa, que ens servia per a l'última revisió. Més endavant, per tal d'adequar el mapa a les necessitats del projecte del *Corpus Toponímic Valencià*, novament, amb la nomenclatura i l'enumeració requerida pel projecte, s'han tornat a abocar totes les dades sobre el mapa de l'Institut Cartogràfic Valencià. Sempre hem treballat a escala 1:10.000.

CONCLUSIONS. USOS I APROFITAMENT DELS MAPES

A l'inici d'aquest escrit ja he assenyalat les prioritats que ens vam marcar a l'hora de confeccionar el mapa. Si hi havia una necessitat prèvia de rescatar, de ressuscitar la toponímia del poble —del geogràfic, perquè l'humà se'ns mor (en el moment d'escriure ja descomptem el 50% dels entrevistats, que han faltat)— i de dignificar el patrimoni lingüístic i la seua memòria (els mapes també els hem de considerar com a tapisos sobre els quals s'imprimeixen les narracions de la memòria), hi ha també un objectiu paral·lel de buscar complicitats, de comprometre els ens públics amb la necessitat de donar a conèixer aquest patrimoni.

I d'altres molt menys simbòlics, però fortament necessaris: fornir mapes per a l'ús administratiu, que l'ens municipal i, per extrapolació, tots els valencians tinguen un material de referència per a omplir els seus mapes amb uns criteris homogenis, clars i normalitzats. Mapes que es podran fer servir a les escoles, perquè les generacions venidores tinguin la possibilitat de conèixer més i millor aquesta parcel·la lingüística, fer-la seua i projectar-la en totes les noves dinàmiques de la vida moderna. Excursionistes, usuaris de l'espai, naturalistes, investigadors, tots fent un ús unificat, consensuat, ordenat de la toponímia.

Per aquesta raó hem seguit els treballs que sobre toponímia i cartografia s'han fet fins ara i hem aplicat les mateixes coordenades per al projecte de Vallada: estudi i

fixació de la toponímia viva, a través d'un procés documentat de normalització ortogràfica; consideració de la casuística de la inflació de la toponímia d'origen antroponímic, i recuperació de la toponímia patrimonial, majoritàriament a partir del tractament de la toponímia d'origen castellà i de la posterior valencianització. I tot per a poder dotar-nos, els valencians, d'una cartografia fiable i extensiva, superadora de les fases anteriors d'erudició sense més.

XATIVA Y XAVEA: ESTUDI DEMOSTRATIU DE QUINA D'AQUESTES POBLACIONS FON L'ANTIGA SETABIS I QUINA LA SETABICULENSE (LEMA: SETABITANIA)

TREBALL PRESENTAT ALS JOCS FLORALS DE 1912 PER LUIS FULLANA MIRA

Juan Bta. Codina Bas

INTRODUCCIÓ

L'organització dels Jocs Florals per part de la societat valenciana Lo Rat Penat (la premsa escrivia *Jochs Florals*) permetia que diverses institucions oficials o privades proposaren temes i, al mateix temps, atorgaren els premis als que presentaven treballs sobre estes qüestions i els aconseguiren, després de presentar-los amb un lema, per a evitar que el jurat coneguera per endavant l'autor i el premiara més per ser conegut que pel treball realitzat. Almenys això era el que es pretenia.

En els Jocs Florals de 1912, la Diputació d'Alacant va proposar un tema per a premiar el treball que es presentara prenent com a base l'assumpte proposat. En la sessió de la Comissió Provincial de 22 de febrer de 1912 es va acordar el següent: "Dada cuenta de una comunicación de la Sociedad Valenciana Lo Rat Penat interesando el conceder un premio como en años anteriores para los próximos Juegos Florales que dicha sociedad ha de celebrar, y que se fije un tema para dicho premio, la Comisión acordó conceder como tal premio un objeto de arte y fijar el siguiente tema: **Jativa y Jávea. Estudio demostrativo de cual de estas poblaciones fue la antigua Setavis y cual la Setavículense.**" (Ramos Vicente 2002: 150)

Quin seria el motiu de la proposta del tema per als Jocs Florals? El desconexim, però sí que volem fer constar

que l'any 1912 hi havia dos diputats provincials del partit de Dénia-Callosa, originaris de Xàbia: Celestino Pons Albi¹ i Julio Cruaños Soler.² Vam pensar que alguna veu tindrien ells en la suggerència del tema sobre el qual calia treballar.

La proposta que havia fet la Diputació d'Alacant no estava tan mal orientada, si es basava en els criteris que exposa Madoz copiats de Miguel Cortés en el seu *Diccionario*, on este últim escriu: "Pedro de Marca opinó que Sætabicula era Alcira; pero en esto, como en otros mil puntos de nuestra geografía, mereció poca autoridad. Alcira era *Sucro civitas*. Sætabicula, según la mas probable opinión de los escritores valencianos, estaba donde *Xabea*; y esta villa cercana al mar conserva la huella del diminutivo *Sætabicula*. Acaso su verdadero nombre fue *Sægabacula*; y los copiantes aquí, como otros mil nombres, trocaron la T en G."

Una vegada proposat el tema, els interessats o estudiosos van realitzar els seus treballs i els van presentar amb un lema. El fet és que quan van ser atorgats els premis, d'acord amb la relació que va eixir en la premsa del dia 27 de juliol

1. Celestino Pons Albi (Xàbia 1865-1920). Arribà a ser president de la Diputació Provincial d'Alacant des de maig de 1918 fins a març de 1919. Va ser diputat provincial pels districtes de Dénia-Callosa d'en Sarrià i la Vila Joiosa-Xixona entre els anys 1908 i 1919.

2. Julio Cruaños Soler (Xàbia 1856-1929). Va ser advocat i diputat provincial d'ideologia conservadora entre 1904 i 1919 pel districte de Dénia-Callosa d'en Sarrià.

de 1912, els premiats per al guardó que concedia la Diputació d'Alacant amb el tema "Xativa y Xavea. Estudio demostrativo de cual de estas poblaciones fue la antigua Setabis y cual la Setabicense" foren:

"Premio al Rvdo. P. Fullana, franciscano

Accésit a D. Emeterio Muga."³

En la sessió del 17 d'agost del mateix any, les actes de la Comissió Provincial de la Diputació d'Alacant indiquen el següent: "Dada cuenta de una comunicación de la sociedad *Lo Rat Penat* de Valencia, manifestando que el premio ofrecido por esta Excm. Diputación para los Juegos Florales celebrados en dicha capital, ha sido adjudicado a D. Luis Fullana Mira, la Comisión acordó remitir al agraciado el objeto de arte ofrecido y darle la enhorabuena por su triunfo."

Consultat l'arxiu de *Lo Rat Penat*, en la caixa corresponent als treballs de 1912 ens vam trobar amb un altre treball presentat amb el lema "Veritats històriques", l'autor del qual desconexim i que consta de cinc fulls manuscrits. No hem trobat més treballs en eixa caixa amb este tema.

Fr. J. Benjamí Agulló Pascual, en la seua obra *El pare Lluís Fullana Mira i els jocs florals de la Ciutat i Regne de València*, fa referència a este treball encara que li dóna un altre títol, però com que no el va trobar, no va poder detallar-ne les característiques, encara que sí que al·ludix al pensament del Pare Fullana expressat en treballs anteriors i arreplegat en la *Geografia històrica del Reyne de València*. (Agulló Pascual, 2002: 66-68). També parla d'este treball Josep Daniel Climent en *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira* (Climent, 2004: 126).

Amb estos antecedents i amb l'ajuda valuosa de Josep Daniel Climent i de Carmen Gómez-Senent, directora de la Biblioteca Central Municipal de València, posseïdora dels fons del Pare Fullana, vam trobar un lligall (Fullana R-86-1) que contenia el que, en principi, vam creure que era el treball del pare Fullana. Posteriorment descobrirem que al costat del treball del pare Fullana estava el d'Emeterio Muga que havia obtingut l'accésit. Els dos treballs estan manuscrits en quartilles apaïssades i porten el lema inscrit. Cal assenyalar que quan la premsa fa la relació de premiats el fa amb l'autor,

però amb antelació han aparegut els lemes. La correlació de treballs premiats amb els lemes premiats va fer que distingirem un treball de l'altre. El Pare Fullana l'havia presentat amb el lema "Setabitania" i Emeterio Muga amb el lema "Estudia tu patria y aprenderás a amarla".

Una anàlisi dels dos treballs ens mostra les diferents formes de treballar, així com les fonts utilitzades. I és curiós que els dos treballs arriben a conclusions diferents, encara que en esta exposició ens cenyirem al treball del Pare Fullana. Este treball porta cites a peu de pàgina i té una extensió de 64 pàgines, mentres que el d'Emeterio Muga té una extensió de 29 pàgines, i al final presenta la bibliografia utilitzada. Cal constatar que també manegen fonts distintes, encara que pot haver-ne alguna compartida.

Els dos treballs, i inclús el que existix en la caixa conservada en *Lo Rat Penat*, estan redactats en castellà. Per què estos treballs estan entre el fons del pare Fullana en la Biblioteca Municipal i no en la caixa de *Lo Rat Penat*? Desconexim el motiu, encara que pareix que en aquells anys l'autor podia retirar el treball presentat i, segurament, així ho va fer el pare Fullana, que també s'emportà, creiem que sense voler, perquè el color de les quartilles és idèntic en els dos treballs i, fins i tot la lletra, el treball que havia presentat Emeterio Muga. De fet, els dos treballs estan en el mateix lligall.

Fullana estructura el treball en capítols. De les fonts que utilitza, ens n'assabentarem per les cites que apareixen al llarg del treball, 90 en total. La forma de citar és molt simple i en moltes ocasions només indica l'autor i el títol de l'obra, mentres que altres vegades apareix la pàgina on es troba la font.

Un estudi de les dites fonts ens porta a les següents conclusions: Fullana utilitza les fonts més actuals en aquell moment, encara que també es fonamenta en els textos geogràfics de grecs i llatins, sense oblidar els clàssics valencians com Pedro Antonio Beuter, el pare Diago, Escolano, etc., i altres d'èpoques més modernes, com Boix, Chabás, Cessar Cantú, Ribelles o el pare Florez. Ara aprofundirem en estes fonts.

Els dos tractats que li servixen de base al començament del treball són els referits als ibers i als celtes. El primer, d'Édouard Philipon, publicat en 1909 amb el títol *Els ibèrs* i el segon titulat *Els celtes en Espagne*, que havia sigut publicat uns anys abans, en 1893-1894 per D'Arbois

3. Emeterio Muga (Saragossa 1877-València 1956). Va ser diputat a Corts pel districte de Sueca en 1914-1916, 1919-1920 i 1923. Autor de *Descripción físico-geológica del Reino de Valencia* i col·laborador de l'obra *Geografía general del Reino de Valencia* de Martínez Aloy.

de Jubainville. En estos llibres, a part de la història, es fan també asseveracions filològiques.

Per a la fonamentació etimològica utilitza, entre altres, el diccionari de Roque Barcia: *Primer diccionario general etimológico de la lengua española*, publicat a Barcelona en 1880-1881.

Si veiem els autors citats i les referències arreplegades, observem algunes obres localistes, com la del dominic Jenaro Buitrago de la Rosa, que havia sigut publicada en 1906 i que relatava la vida del beat Castañeda amb el títol *Biografía del Beato Jacinto Castañeda: Mártir de la Orden de Predicadores*. Però també ens trobem amb la de Luis Pareja y Primo, publicada l'any 1728 i que es titula *Canals ilustrada*; o la d'Aureliano Fernández-Guerra i Orbe, de 1879, publicada amb el títol *Deitania y su cátedra episcopal de Begastri*. Un text que utilitza (també ho fa Emeterio Muga) és el de Bartolomé Ribelles de l'Orde de Predicadors, cronista de la ciutat i Regne de València i que és autor de *Leve reseña de diferentes antigüedades y memorias valencianas anteriores a la dominación cartaginesa*.

El treball del Pare Fullana té els fonaments i les bases científiques, històriques i filològiques que en aquell moment eren utilitzats, si bé al·ludix als textos clàssics. Utilitza la biografia de Jaume I de Bernardino Gómez Miedes, publicada per la viuda de Pedro de Huete en 1584 amb el títol *La historia del Rey Don Jayme de Aragón primero deste nombre, llamado el Conquistador / compuesta primero en lengua latina por ... Bernardino Gomez Miedes ... ; agora nuevamente traduzida por el mismo autor en lengua castellana*.

Per a realitzar el seu treball, el pare Fullana consulta i maneja les geografies de Bernardo Monreal i Ascaso: *Curso de geografía* (1881); de Francisco de Paula Ocat, titulada *España geográfica, histórica, estadística y pintoresca: descripción de los pueblos mas notables del reino é islas adyacentes...* (1845), i també el *Diccionario geografico-histórico de la España antigua tarraconense, bética y lusitana...* de Miguel Cortés y López (1835-36) i *Historia general de España y de sus Indias: desde los tiempos más remotos hasta nuestros días* de Victor Gebhardt.

Cal destacar un paràgraf del text en què fa al·lusió a les autoritats que estan d'acord amb la seua postura: "Afirman

doncs que Setabis és Xàtiva, el nostre Escolano en el seu *Historia de Valencia y su Reino*; Beuter en la *Historia general de España y especial del Reino de Valencia*; Blaeu en la *Geografía llamada Blaviana*; Miedes en la *Historia de D. Jaime I de Aragón*; Abraham Urtelio en la *Sinonimia*; Brotier en les seues *Notas sobre Plinio*; Florez en la *España Sagrada*; Florian d'Ocampo en su *Cronicón*; Nebrija en su *Diccionario Latino*; Boix en las *Memorias, recuerdos y tradiciones de Xàtiva*; Chabás en la *Historia de Denia*; Chabret en la *Historia de Sagunto*; Piles en la *Historia de Cullera*; Lafuente en su *Historia general de España*; Victor Gebhardt en la *Historia de España*; Cesar Cantú en la seua monumental *Historia Universal*, etc., etc."

En el treball que va presentar hi ha una al·lusió a la recent mort de Chabás, perquè el seu òbit havia tingut lloc el 20 d'abril de 1912, és a dir, mes i mig abans que s'escriguera el manuscrit.

Per a comparar la distinta fonamentació de Fullana per a realitzar este treball, vam relacionar la bibliografia utilitzada per Emeterio Muga per a documentar-se i que va inserir al final del treball que va obtindre l'accèssit. És la següent: *Décadas del Reino de Valencia* (Escolano); *Historia del Reino de Valencia* (Perales, Escolano); *Valencia* (Teodoro Llorente); *Historia de Valencia* (Viciàna); *Historia Universal* (Cantú); *Historia de España* (Lafuente); *Historia de España* (Mariana); *Geografía Universal* (Dufour y Duvoteny); *Geografía Antigua* (Martínez Añibarro); *Descripción del Reino de Valencia* (Cavanilles); *Apología* (Rivelles); *Diccionarios geográficos y de la Lengua*; Revista *El Archivo* (Chabás); *Documentos inéditos* (Chabás); Archivo General del Reino; Archivo Municipal de Valencia.

Els majors coneixements filològics del Pare Fullana van ser essencials per a la realització d'este treball i l'obtenció del guardó. Fullana, que era de formació autodidacta, va ser a més professor de francès a Ontinyent i coneixia perfectament el llatí, la qual cosa el col·loca com una de les persones amb més coneixements sobre el valencià de principis de segle, juntament amb Josep Nebot i Pérez, bibliotecari de la Universitat de València. Hem d'arribar a 1968 quan Gabriela Martín publica en *Saitabi* un treball relatiu a Xàbia titulat "La supuesta colonia griega de Hemeroskopeion: estudio arqueológico de

la zona+ Denia-Javea" per a conèixer com s'argumenta en l'actualitat i deixant a banda el tractament filològic, encara que sense obviar-lo, per a centrar-se en el treball dels arqueòlegs i en la recerca de restes del passat.

El treball transcrit pretén presentar una forma de treballar que va estar en voga al començament del segle xx i recuperar un text que no s'havia trobat del pare Fullana, donant-lo a la llum.

BIBLIOGRAFIA QUE VA UTILITZAR EL PARE FULLANA

(En esta ressenya creiem que els textos que el pare Fullana va consultar d'autors grecs i romans [Estrabó, Avieno, Silio Itàlic, Plini, Festo Avieno...] es troben en el primer volum del *Diccionari* de Miguel Cortés i López publicat en 1835-36).

- BARCIA, Roque (1879?): *Primer diccionario general etimológico de la lengua española*, Barcelona.
- BEUTER, Pere Antoni (1538, 1604): *Primera part de la història de València*, València.
- BOIX, Vicente (1856): *Xàtiva: memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*, Xàtiva.
- BOIX, Vicente (1868): *Crónica de la provincia de Alicante*, Madrid.
- BUITRAGO DE LA ROSA, Jenaro (1906): *Biografía del Beato Jacinto castañeda mártir de la Orden de Predicadores*, València.
- CHABÁS, Roque (1909): *Episcopologio valentino*, València.
- (1874-76): *Historia de la ciudad de Denia*, Dénia.
- (1886 y ss.): *El Archivo*, *Revista de ciencias históricas*, Dénia.
- CHABRET FRAGA, Antonio (1888): *Sagunto: su historia y sus monumentos*, Barcelona.
- CORTÉS y LÓPEZ, Miguel (1835-36): *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua tarraconense, bética y lusitana*, 3 vol, Madrid.
- D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, H. (1904): *Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre ère*.
- (1905): *La famille celtique*, París.
- DIAGO, Fray Francisco (1613): *Anales del Reyno de Valencia*, València.
- ESCOLANO, Gaspar (1878-1880): *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, València.
- FERNÁNDEZ GUERRA y ORBE, Aureliano (1879): *Deitania y su cátedra episcopal de Begastri*, Madrid.
- FLOREZ DE SETIÉN y HUIDOBRO, Enrique (1752): *España Sagrada*, vol. v, *Trata de la provincia cartaginense*, Madrid.
- (1752): *España Sagrada*, vol. viii, *De las iglesias que fueron sufraganeas de Toledo, Palencia, Setabi, Segovia, Segobriga, Segoncia, Valencia, Valeria y Urci, según su estado antiguo*, Madrid.

- GEBHARDT y COLL, Victor (1863-64): *Historia general de España y de sus Indias desde los tiempos más remotos hasta nuestros días*, Barcelona.
- GÓMEZ MIEDES, Bernardino (1584): *La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón*, València.
- MADOZ, Pascual (1845-1850): *Diccionario Geográfico-Estadístico de España y sus posesiones en Ultramar*, Madrid.
- MELLADO, Francisco de Paula (1845): *España geográfica, histórica, estadística y pintoresca: descripción de los pueblos más notables del reino e islas adyacentes*, Madrid.
- MONLAU y ROCA, Pedro Felipe (1856): *Diccionario etimológico de la lengua castellana*, Madrid.
- PALAU, Marco Antonio (ca. 1643): *Diana desenterrada*, manuscrit.
- PAREJA y PRIMO, Luis (1728): *Canals ilustrada: Historia de las personas venerables y varones ilustres que han avido naturales de la Universidad de Canals en el Reyno de Valencia*, València.
- PHILIPON, Édouard (1909): *Les Ibères*, París.
- RIBELLES, Bartolomé (1912): *Leve reseña de diferentes antigüedades y memorias valencianas anteriores a la dominación cartaginesa. Lo Rat Penat*.
- SIVERA FONT, Sebastián (1907): *Apuntes histórico-descriptivos de la villa de Canals*, València.

BIBLIOGRAFIA

- AGULLÓ PASCUAL, Benjamín, O.F.M., (2002): *El pare Lluís Fullana Mira i els jocs florals de Lo Rat Penat*, València.
- CLIMENT, Josep Daniel (2004): *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*, Denes, València.
- RAMOS, Vicente (2002): *Historia de la Diputación Provincial de Alicante*, tom IV, Alacant.

TRANSCRIPCIÓ

XATIVA Y XAVEA: ESTUDI DEMOSTRATIU DE QUINA D'AQUESTES POBLACIONS FON L'ANTIGA SETABIS Y QUINA LA SETABICULENSE (LEMA: SETABITANIA)

I. ORIGEN FABULOSO DE SETABIS

Afirma nuestro historiador Pedro Antonio Beuter que, en los primitivos y poco después del Diluvio, Brigo, cuarto rey de España, fundó la ciudad de Setabis para que los setabitanos, con la ayuda de esta fortaleza, pudiesen defenderse de sus vecinos los edetanos, quienes subiendo por las riberas del Sucro penetraban en su campo. Como la fábula de los 24 reyes primitivos de España, inventada por el Beroso de Caldea, recogida por Anio de Viterbo y seguida por Beuter, ha merecido la censura y hasta el menosprecio de los historiadores de sano criterio, nada hemos de añadir nosotros.

No anda más acertado el P. Diago al hablar del origen y fundación de Setabis. Según este cronista, Setabis fue fundada unos diez y seis siglos antes de la venida de nuestro Divino Redentor y su verdadero fundador no fue otro que el rey primitivo Hércules Egipciano. En apoyo de su aserto cita una inscripción, esculpida en una lápida, encontrada, según él cuenta, en su mismo tiempo, la cual decía así: *Setabis Herculea condita divina manu*. De donde infiere que Setabis fue fundada por Hércules.¹ Esta opinión del P. Diago, además de apoyarse en una falsa suposición admitiendo como indiscutible la serie de reyes prehistóricos, adolece de una mala interpretación de la lápida hallada en su tiempo. El adjetivo hercúlea, amén de significar 'cosa de Hércules', en su sentido recto, también puede significar 'grande, poderosa y fuerte' en su sentido figurado. Cuando Horacio escribe: *Herculeus labor*, no quiere decir precisamente el trabajo de Hércules, sino un trabajo que supera a las fuerzas humanas, porque no habla en el sentido obvio, sino en el figurado. De manera que la palabra *hercúlea* es simplemente un calificativo de Setabis, y no representa, en manera alguna, la persona agente de *condita*, como supone el P. Diago.

Mucho nos extraña que el docto P. Buitrago, siguiendo a su hermano en religión, diga todavía estas palabras:

"No faltan documentos graves que aseguran haber sido fundada (Jativa) por los años 399 después del Diluvio. Lo que si es indudable, y consta por una lápida, en la cual se lee esta inscripción,

Setabis herculea condita divina manu,

es que si no fue fundada, por lo menos, mejorada y engrandecida por Hércules (Livio)."²

Otros, como Monlau y Roque Barcia,³ aseguran que los fenicios dieron el nombre de Setabis por alusión a las ricas telas de lino que desde muy antiguo se fabricaban en ella, apoyándose sin duda en que Bochart supone que Setabis es palabra compuesta de las voces fenicias *Seti*, *buts*, que significan 'tejido de lino'. Pero esta etimología ha sido, con razón, rechazada como falsa por el sabio filólogo Puig-Blanch.

No hay que quitar a Setabis el calificativo de antiquísima ni la gloria de ser una de nuestras ciudades prehistóricas; pero tampoco nos debe alucinar, como les ocurrió a Beuter, a Diago y a otros, el testimonio de cualquier escritor que revele secretos sin aducir pruebas, el sentido aparente de alguna inscripción, ni las etimologías muchas veces acomodaticias, cuando no se poseen los conocimientos suficientes basados en los principios de la lingüística.

Dejando, pues, a un lado las opiniones más o menos falsas sobre el origen y fundación de la Setabis, indicaremos con brevedad las razones que nos asisten para afirmar que dicha ciudad debe su nombre y fundación a los primitivos iberos, pobladores de nuestras tres regiones, llamadas: Contestania, Edetania e Ilercavonia.

II. VERDADERO ORIGEN Y FUNDACIÓN DE SETABIS

Mucho se ha hablado y discutido entre los historiadores antiguos y modernos acerca de la primitiva raza que habitó la península Ibérica, sin que se haya podido averiguar nada con certeza; y se puede calificar de atrevida y temeraria, por no decir falsa, cualquiera suposición lanzada sobre este punto. Lo único que podemos afirmar con algún fundamento, apoyados en los escritos de los historiadores y geógrafos antiguos, y ayudados de los estudios hechos recientemente por medio de la *lingüística* y la arqueología, es que mucho tiempo

1. Diago, *Anales*.

2. Buitrago. *Biografía del Beato... Castañeda*.

3. Monlau. *Dicc Etim.*; Roque Barcia. *Dicc. Cast.*

antes de los fenicios aparecieron en España cuatro pueblos procedentes de la Libia y originarios del Asia Menor, los cuales, después de haber recorrido las costas africanas, franqueando el estrecho de Gibraltar, lograron entrar en nuestra península. De esos cuatro pueblos llamados tatesios habitaban el sur y este de la península; los kempas y sepas al oeste y los cántabros al norte. Los primeros, llamados también libio-tartesios, se subdividían en tartesios propiamente dichos, en silbusinios, martienos, etmaneos y kalpianos. De todos estos fueron más conocidos los martienos y los kalpianos. Los martienos ocupaban las regiones conocidas en tiempo de los romanos con los nombres de Contestani, Icositani, Ilicitani, Setabitani, Dianenses, Sucrunenses, Bastitani y Bastuli.

Los kalpianos, siguiendo las costas del Mediterráneo, se extendían, desde el Júcar hasta el Ródano, en la vecina República como lo afirma Herodoto, que escribía por años 1130 antes de la era cristiana. Más tarde, a mediados del siglo VII antes de J. C., llegaban los iberos a nuestra península, penetrando por la cordillera pirenaica. Un siglo después siguieron los celtas, que, invadiendo algunos países iberos, mezcláronse las dos razas, originando los celtiberos, en las cuales siempre predominó el elemento ibero sobre el celta. No tardaron los fenicios, seguidos de los griegos y cartagineses, y por fin los romanos. Estas son, pues, las razas y estos los pueblos que, en las edades primitiva y antigua poblaron y habitaron la península Ibérica.

¿De dónde eran originarios los iberos españoles? Nada hemos de hablar de las opiniones más o menos acertadas de Bondart, Gabelentz, Giacomino, Philips, Arbois y de Humboldt, ya relacionando esta raza con otra de África Septentrional, ya emparentándola con los egipcios y coptos, o bien originándola de América; ya haciéndola descendiente de aquellos diez millones de hombres legendarios que, según Teopompo y Platón, debían salir de la Atlántida, unos nueve mil años antes de J. C. para conquistar la Europa Occidental, o ya, finalmente, creyendo que son hijos de la Vasconia. La opinión más probable es, sin duda alguna, la sustentada por el eminente crítico francés Mr. Edouard Philippon, según el cual los iberos españoles son de origen indoeuropeo y proceden del Asia Menor, lo mismo que los tartesios. Prueba Mr. Philippon con gran profusión de datos que los iberos, saliendo del

Asia Menor, franquearon el Elesponto y entraron por el sur de Italia. Luego pasaron a Sicilia, a Cerdeña, a Córcega, a la Galia y, por fin, a España. Poblaron el norte de la península y, bajando luego a Cataluña, se extendieron por esta región y por la que después debía llamarse Reino de Valencia. Esta raza laboriosa y fuerte fue, sin duda, la que fundó en nuestro Reino las ciudades llamadas por los iberos Edē (Edeta), Sucrō, Diniū, Ilicī, Setabī y Segobrī. Cuanto llevamos dicho acerca de los tartesios, iberos, celtas y celtiberos podrá verlo comprobado el lector curioso en las dos obras publicadas recientemente por D'Arbois y por Philippon.⁴

III. ALGO DE LINGÜÍSTICA

Gracias a la incesante labor de muchos sabios contemporáneos, se ha hecho hoy un estudio minucioso y bastante detallado de la lengua ibérica por medio inscripciones y leyendas monetarias en caracteres iberos, y además de un número muy considerable de nombres comunes, reconocidos como iberos por los autores de la antigüedad, se han hallado también muchísimos nombres de personas, de pueblos, de ríos y de montañas verdaderamente iberos, recogidos desde el siglo VII antes de nuestra era por autores griegos y latinos o conservados en inscripciones latinas de la península Ibérica, de la Aquitania y de la Galia Narbonense.⁵

Mr. Philippon, después de largas investigaciones sobre la derivación onomástica en las lenguas indoeuropeas, se convenció de que la ibera en nada se diferenciaba de las arias. En un principio creyó este célebre investigador que la lengua ibera era de las llamadas aglutinantes y por lo mismo hermana o derivada de la Vascuence; pero después de haber estudiado debidamente esta cuestión, no tardó en convencerse del carácter indoeuropeo de la derivación ibera, con la ayuda de las inscripciones y de las monedas, cuyas raíces y temas vio que estaban en completa conformidad con las lenguas arias.⁶

Como todas las demás lenguas arias, el ibero empleó, para sus formaciones onomásticas, del doble procedimiento de la derivación y de la composición. Se ha observado, además,

4. D'Arbois. *Les Celtes*; Philippon. *Les Iberos*.

5. Philippon. *Les Iberos* C.V. pag. 183.

6. Philippon. *Introduction aux Iberos*.

que los iberos tenían muchos nombres de ciudades con tema vocálico largo. Sirvan de ejemplo las siguientes:

Ausē	Illicī	Calagurī
Edē	Icosī	Mastī
Setabī	Segobrī	Diniū
Sucrō	lIerdē	Turdē

Para la formación de los nombres étnicos empleaban varios sufijos, siendo los más comunes *t-es*= *tes* según se puede ver en los siguientes:

Edē – Edetes	Illicī – Illicites
Setabī – Setabites	Ausē – Ausetes
Icosī – Icosites	Mastī – Mastites

También usaban con frecuencia los sufijos *g-es*, variante, *g-es* como podemos verlo en:

Segobrī – ges = Segobriges
Calaguri – ges = Calaguriges

Los romanos, para latinizar las palabras iberas, añadían ordinariamente una /s/ que es característica de la flexión nominal latina:

Ibero	Latín
Setabī	Setabis
Illicī	Illicis
Calagurī	Calaguris

Otras veces daban la terminación neutra /um/ como de *Icosi* – *Icosium*. Otras cambiaban el tema /u/ en /a/, según vemos en *Dinia*, de *Diniu*,⁷ y en no pocos se servían del sufijo ibero /t/ y /g/ y de la /a/ latina, como *Edeta*, *Segobrica*.

7. Philippon. Pag. 268, n. 3, y 273.

Igual procedimiento empleaban los romanos para la formación de sus étnicos, esto es, tomando ibero con su primer sufijo (*t*) y añadiendo los sufijos latinos *a-ni* = *ani*. Examinense estos ejemplos:

Ibero	Latín
Setabī = Setabit	Setabit – a – ni
Icosī = Icosit	Icosit – a – ni
Illicī = Illicit	Illicit – a – ni
Edē = Edet	Edet – a – ni

Siguiendo este mismo procedimiento y con solo añadir el tercer sufijo latino /a/ formaron los nombres de regiones como vemos en:

Contestan	Contestania
Edetani	Edetania
Setabitani	Setabitanía
Icositani	Icositania
Bastitani	Bastitania

Además de los sufijos *a, ni*, usaban los romanos, y con no menos frecuencia, del sufijo *ense*, después de haber caído la vocal temática, *ei*. Vemos algunos ejemplos:

Ibero	Latín
Dianiu	Dianenses
Setabi	Setabenses
Illici	Illicenses

Y en algunos casos no solamente conservaban la vocal temática ibera, sino admitían también el sufijo *q, c*, como sucede en *Segobricenses*.

Sabido es también que los romanos, para la formación de los nombres diminutivos, ya comunes ya propios, usaban el sufijo *culus, cula, culum*, como los podemos ver formando:

de pauper	Paupercula
de Setabi	Setabícula

Y aun para formación de los étnicos de nombres diminutivos usaban el mismo procedimiento anterior:

De Setabi = Setabícula = Setabiculense

De lo cual hemos de sacar la siguiente consecuencia: *Setabi* es nombre ibero; *Setabis* nombre romano o latino; *Setabícula* diminutivo latino formado del ibero *Setabi* y *Setabiculense* no es más que el nombre étnico de *Setabícula*.

Como las palabras iberas *Setabi* y su étnico *Setabites* en su transito al griego y al latín, por un lado, y las corrupciones de los códices antiguos, por otro, han modificado notablemente estas palabras, juzgamos muy del caso indicar las modificaciones introducidas en los textos de Avieno, Plinio, Ptholomeo y Estrabón, con las que fueron luego de nuevo introducidas en tiempo de los godos:

Setabis = Setabī	Setabitani = Setabites
Saitebis = Setabī	Setabitanæ = Setabites
Saetabis = Setabis	Sedentanus = Setabitanus
Setaba = Setabis	Sedentani = Setabitani
Sitaba = Setabis	Sedentana = Setabitana
Saitebi = Setabi	Sedentanae = Setabitanæ
Saetebi = Setabi	Sedetani = Setabitani
Sitaba = Setaba	Sedetanus = Setabitanus
Sativa = Setaba	Sedetana = Setabitana
	Sedetanae = Setabitanæ
	Sitanus = Setabitanus
	Sitani = Sitabitani
Sitana = Setabitana	Setatua = Setabitana
Sitanae = Setabitanæ	Setatuae = Setabitanæ
Sitanitanus = Setabitanus	Saetavis = Setabitanus
Sitanitani = Setabitani	Saetava = Setabitana
Sitanitana = Setabitana	Setavi = Setabitani
Sitanitanae = Setabitanæ	Setavae = Setabitanæ
Setanus = Setabitanus	Setavi augustanus = Setabitanus
Setani = Setabitani	Setabi augustanius = Setabitani
Setana = Setabitana	Setabi augustana = Setabitana
Setanae = Setabitanæ	Setabi augustanae = Setabitanæ
Setavitanus = Setabitanus	Setabenses = Setabitani

Setatavitani = Setabitani	Setabienses = Setabenses
Setavitana = Setabitana	Setanenses = Setabenses
Setavitanae = Setabitanæ	Sitanienenses = Setabenses
Setatuvi = Setabitani	Sedetania = Setabitana
Setatuvus = Setabitanus	Sedentania = Setabitania
Setania = Setabitania	Sitanitania = Setabitania
Sitania = Setabitania	Setavitania = Setabitania

Hemos indicado también todas las modificaciones que han sufrido las palabras *Setabis*, *Setabitani* y *Setabenses*, para que mejor aparezca la causa y fundamento de los errores en que han incurrido de buena fe muchos historiadores y a fin de que nos sirva de luz en el desarrollo del tema.

Interpretando Victor Gebhardt el texto de Avieno cuando habla de la *civitas sitana* cree que la población a que se refiere no puede ser otra que Cullera.⁸ Y Monreal no duda en afirmar que es Gandia.⁹ Los que como Gebhardt sostienen que *sitana civitas* es Cullera y *sitanus omnis*, el río Júcar, se apoyan en aquellas palabras de Avieno cuando dice:

Attolitur inde se sitana civitas
Propincuo ab amne sit vocata Hiberis

Y traducen: "Mas adelante se levanta la ciudad sitana llamada así por los Ibéros, a causa de su proximidad a mi río del mismo nombre."¹⁰ Si hubieran caído en la cuenta de que *sitana civitas* es lo mismo que *Setabitana civitas*, y hubiesen traducido *sitanus amnis* por *río setabitano* o *río de Setabis*, no hubieran caído en semejante error.

Confesamos ingenuamente que también nosotros incurrimos en el mismo error cuando escribimos en otro tiempo sobre la ciudad de Cullera, y fue por carecer de los conocimientos lingüísticos que se requieren para tratar estas materias.

IV. SETABIS NO PUEDE SER JÁBEA

Es un hecho hoy indiscutible que, tanto los libio-tarsetios, como los iberos, los ligurios, los ilirienses y los tracios empleaban un procedimiento toponímico muy particular, que

8. Gebh. *Historia de España*. T. XIII, pag. 119.

9. Monr. *Geografía histórica*.

10. Vich Gebh. *Historia de España*. T. XIII, pag. ...

consistía en dar nombres a los principales ríos de las regiones por ellos habitadas y en poner luego esos nombres a las ciudades edificadas en las riberas de esos mismos ríos. Lo comprobaremos con algunos ejemplos:¹¹

Salduba (río)	Salduba (ciudad)
Sucrō (río)	Sucro (ciudad)
Pallantia (río)	Pallantia (ciudad)
Setabī (río)	Setabi (ciudad)
Malaca (río)	Malaca (ciudad)

Siendo Setabis ciudad tan importante como lo comprueban todos los historiadores y geógrafos así antiguos como modernos, el río que le dio el nombre necesariamente no debía tener menos importancia, puesto que la importancia de las ciudades estaba siempre en razón directa de sus ríos. Ahora bien, ¿qué río pasa por Jábea y cual es su importancia? Todos sabemos que río (si es que merece el nombre de tal) es el que baña los campos de Jábea: el Jalón. ¿Y cuál es la abundancia de aguas del Jalón?¹² Veamos lo que dice el P. Ribelles, hablando de este río Jalón. "Nace este río en las raíces occidentales del Jaro, monte muy elevado y fronterizo al lugar de Benigembla, recibe el barranco de Malafi, y desde allí corre hacia el Oriente, dejando a la derecha a Parcen, y a la izquierda a Murla, Alcalali y a Llosa de Camacho. Pasa por el lado de la villa de Xaló, dejándola a la derecha con su anexo Lliber. Y cruzando el monte de la Solana de Benisa, y los términos de Gata y de Xabea, entre en el mar, por la derecha de esta villa, habiendo corrido sólo cinco leguas. Son pocas sus aguas cuando no llueve, pero furiosas sus avenidas en tiempos lluviosos, de que ha resultado su cauce embarazado de cantos enormes por las lluvias."¹³ Como vemos, no aparece por ninguna parte la importancia del río que pasa por Jábea.

Además, ¿hay algún historiador sensato que haya llamado Setabis al río de Jalón? Entonces, ¿dónde está el

río Setabis que dio el nombre a la ciudad? Y si no pasaba el Setabis por la actual villa de Jalón, ¿cómo puede ser esta la antigua Setabis?

Es un hecho indudable que Setabis tuvo silla episcopal durante la dominación goda en España. El P. Florez, en su *España Sagrada*,¹⁴ pone la serie de todos los obispos setabitanos. La misma serie de obispos deja consignada D. Roque Chabás¹⁵ (cuya muerte aun lloramos sus amigos). Y podemos ver comprobado este hecho en los concilios toledanos, segundo cartaginés, y en otros varios.

Y no es menos cierto que Dianiun (Denia) tenía silla episcopal al mismo tiempo que la tenía Setabis y la antigua Ilicis (Elche), ¿cómo es posible, pues, que habiendo silla episcopal en Denia la hubiese también en Jábea, dada la corta distancia que media entre estas dos poblaciones? La razón que alega Escolano para probar que, en tiempo de los godos, no hubo silla episcopal en Orihuela (Orcelis) es por haberla entonces en Bigastro, ciudad vecina de Orihuela. Al hablar Escolano del hecho de no hallarse mención en los concilios de ningún obispo de Orihuela, dice: "Ni podían hallarse, porque la silla episcopal de aquella diócesis estaba cerca de Orihuela, en la ciudad de Bigastro".¹⁶

En fin, que no puede ser Jábea la antigua Setabis se deduce claramente del mismo texto de Avieno en su descripción de las costas mediterráneas de España. En efecto, Avieno va describiendo el litoral desde sur a norte. Y después de haber descrito, con todos sus pormenores, la ciudad Hemeroscopium, dice que más lejos se encuentra la ciudad Sitana, esto es, Setabitana, así llamada por los iberos a causa de su proximidad a un río del mismo nombre.¹⁷ ¿Quién duda, pues, que si Setabis fuese la villa de Jábea no la hubiera descrito Avieno antes de describir a Hemeroscopium? Y si como sostiene Philipón,¹⁸ Hemeroscopium estaba en la desembocadura del Sucro, y el adverbio *inde* del texto de Avieno significa 'desde allí', menos razón para creer que Jábea fuese la *sitana civitas*.

11. Philepon *Les Iberes*. Pag.s 50, 55, 63, 66, 119, 134, 137.

12. No hay que confundir este riachuelo con el Jalón, afluente del Ebro, llamado Satón en Ibero.

13. Leve reseña de diferentes antigüedades y memorias valencianas anteriores a la dominación cartaginesa publicada por la revista *Lo Rat Penat*.

14. Florez. *España Sagrada*. T.VIII, pag. 116.

15. Chabás. *Episcopologio*. T. I. C. XII.

16. Escolano. Parte II, L. VI, Cap. IV.

17. Avieno. *Ora marítima*.

18. Philipón. *Les Iberes*.

V. LA ANTIGUA SITABIS ES LA ACTUAL JÁTIVA

No hemos visto escritor alguno de reconocida autoridad que se haya atrevido a negar a Játiva la gloria de ser la ciudad sucesora de la vetusta Setabis, y la heredera y continuadora de su historia, de su valor y de sus proezas. Mas ya que se presenta la ocasión, confirmaremos una vez más, por medio de la autoridad de muchos historiadores y con las razones que podamos aducir, una verdad que, si bien está en la conciencia de todos los eruditos, no faltará quien la ignore, bueno será se divulgue para gloria de la ciudad de Játiva y honra de sus esclarecidos hijos.

Que la antigua Setabis es la actual ciudad de Játiva se desprende con claridad meridiana de los antiguos historiadores y geógrafos, y especialmente de Estrabón, Ptholomeo, Festo Avieno, Silio Itálico, Catulo y Plinio; y bastará leer sus escritos para convencerse de ello. Y si quisiéramos valernos de la autoridad de todos los historiadores de la Edad Media y Moderna, sería preciso citarlos a todos, puesto que todos afirman la verdad que estamos comprobando; lo cual, además de ser inútil, no dejaría de ser embarazoso y como fuera de propósito. Citaremos, pues, únicamente los autores que tenemos a la vista, y con ello bastará.

Afirman, pues, que Setabis es Játiva nuestro Escolano en su *Historia de Valencia y su Reino*; Beuter en la *Historia general de España y especial del Reino de Valencia*; Blaeu en la *Geografía* llamada *Blaviana*; Miedes en la *Historia de D. Jaime I de Aragón*; Abraham Urtelio en la *Sinonimia*; Brotier en sus *Notas sobre Plinio*; Florez en la *España Sagrada*; Florian d'Ocampo en su *Cronicón*; Nebrija en su *Diccionario Latino*; Boix en las *Memorias, recuerdos y tradiciones de Xàtiva*; Chabás en la *Historia de Denia*; Chabret en la *Historia de Sagunto*; Piles en la *Historia de Cullera*; Lafuente en su *Historia general de España*; Victor Gebhardt en la *Historia de España*; Cesar Cantú en su monumental *Historia Universal*, etc., etc.

La comprueba la importancia y celebridad que aún conservaba en tiempo de los godos, mereciendo la honra de tener silla episcopal con que únicamente se concedía a las grandes poblaciones.

"Parece raro, escribe Chabret, que Sagunto ciudad importantísima durante la dominación romana, no tuviera iglesia propia, como Valencia, Saetabis, Dianium, etc., pero como muy

oportunamente señala un sabio escritor contemporáneo,¹⁹ es hecho constante y seguro, de no haberse establecido primitivas sedes episcopales, sino encabezara de región; y a esto tal vez, y a otras causas que nos son desconocidas, debemos atribuir la ausencia de monumentos cristianos".²⁰ Para el Sr. Chabret, historiador de Sagunto, Játiva gozaba de mayor celebridad en tiempo de los godos que la celeberrima Saguntum, puesto que le concede el título de silla episcopal y la honra de haber sido capital de región, cuyas prerrogativas solo se concedían a las grandes y distinguidas poblaciones.

Entre mil razones, dice Escolano, que tuvieron²¹ para afirmarlo así (esto es que Játiva es la antigua Setabis) es clara y evidente la del obispado que hubo en Setabis, en el reino de Valencia, en tiempo de los godos y constarnos por la tradición y escrituras públicas que realmente la hubo en Játiva.²²

Otro de los motivos que inclinaron a nuestros escritores a creer que Játiva es la antigua Setabis son los textos de Silio Itálico, de Cátulo y de Plinio elogiando el lino y las telas de Setabis, por creer que en tiempo de los romanos no existía otra población más a propósito que Játiva y su campo para producir aquel distinguido lino y las finas telas de que nos hablan los autores citados. Veamos lo que dice Silio Itálico:

Et Setabis telas Arabum sprevisse superbas
Et Pelusiaco filum componere limo.²³

En donde vemos claramente que Silio hace superar las telas de Setabis a las famosas de la Arabia y pone en parangón su lino con el de Perusio (o Danuita) en Egipto.

Cayo Valerio Cátulo hace mención de Setabis al hablar de las finas y delicadas telas de lino que le regalaron Fábulo y Veranio, en prueba de su cordial amistad. Veamos sus versos:

Nam sudaria Setabis ex Hiberis
Misserunt mihi muneri Fabulus
Et Veranius²⁴

19. Fernandez Guerra. *Deitania y su silla Bigastri*. Pag. 31.

20. Chabret. *Historia de Sagunto*. Tomo I, 149.

21. Se refiere Escolano a Beuter, a Antonio Agustín, a Florian d'Ocampo, a Autest, al moro Rasis y otros.

22. Escolano. Parte II, Libro IX, cap. XVI.

23. Silio Itálico. *Libro III*.

24. Catulo. *Carmina*, 12.

Y Plinio afirma, después de haberlo visto con sus mismos ojos, que el lino de Setabis merecía el tercer lugar entre todos los de Europa. Estas son sus palabras: "Ubi a Saetabi tertia in Europa palma".²⁵ Y Brotier, comentador aventajado de Plinio, añade: "Linteum autem dicta Setaba a Saetabi nunc Xàtiva vel San Phelippe in Hispania".²⁶ En cuyas palabras afirma Brotier que los linos a que se refiere Plinio son los de Játiva, por corresponder esta población a la antigua Setabis.

No menos prueban que Játiva es la vetusta Setabis la situación y límites de la Setabitanía o campos setabitanos y el mismo río que fertiliza los campos de Játiva. Y como estos dos puntos merecen particular estudio los trataremos por separado.

VI. LA SETABITANIA

Si detenidamente examinamos los escritos de Estrabón, de Ptolomeo, de Plinio, de Silio Itálico y de Tito Libio, con las interpretaciones de nuestros historiadores Beuter, Diago y otros, fácilmente podremos deducir cual sería la situación y cuales los límites de la Setabitanía o campos setabitanos durante la dominación romana.

Tenemos por exagerada la opinión de Miedes al decir que Játiva fue siempre cabeza de toda la Contestania.²⁷ Sin duda lo dice fijándose en su importancia, tanto por haber gozado de silla episcopal en la época goda, como por haber sido capital de un pequeño reino, en tiempo de los árabes; pero no debemos olvidar que también Denia gozó de esas dos prerrogativas, y sin embargo nadie se le ocurrió hacerla metrópoli de la extensa región llamada Contestania. Es cierto que las grandes regiones se dividían en otras más pequeñas en tiempo de los romanos, y aun anteriormente a estos. De manera que dentro de la Contestania estaban los icositanos, los ilicitanos, los setabitanos, los dianenses y los suronenses; y unos más, otros menos, todos tenían su esfera de acción.

La jurisdicción de la Setabitanía no era, sin duda, muy limitada. Aun en tiempo de la dominación árabe sabemos que su jurisdicción se extendía a más de cuarenta pueblos. También es una prueba de los vastos límites de la Setabitanía en los tiempos antiguos los que le concedió D. Jaime, una vez conquistado este

reino; pues nos consta que este rey le señaló como límites de su jurisdicción y como término propio desde la Puebla Larga y río Júcar hasta Montesa: todo Valle de Albaida con las villas de entonces y hoy ciudades de Albaida y Onteniente; la villa de Concentaina y la ciudad de Denia, mandando a sus vecinos que siguieran la bandera de Játiva que su justicia conociese en todas las causas por apelaciones.²⁸ Nosotros entendemos que fuera de Concentaina y Denia, esa dio ser poco más o menos lo de la Setabitanía en los tiempos antiguos. Así es que debía comprender, por un lado, toda la Ribera Alta hasta Alcira inclusive; por otro lado, y siguiendo el río Setabis o río Cañolas, los pueblos de Canals, Enguera, Montesa, Vallada, Mogente y Fuente la Higuera; por la parte sur, los Alhorines de Onteniente esta población y la de Albaida con todo su valle. Por lo tanto, limitaba al norte con Júcar y montañas de Enguera y de Montesa; al sur con las sierra de Corbera, de les Agulles, Mondúber, Benicadell, con las de Agullent y Benejama; al este con el campo Sucronense y el mar, y al oeste con el puerto de Almansa. De manera que no solamente formaba la Setabitanía la cuenca del Setabis, sino que también las de todos sus afluyentes, más la de la parte sur del Júcar hasta el campo Sucronense, como acabamos de ver.

Que la Setabitanía se extendía hasta Fuente la Higuera, bien lo demuestra el nombre antiguo de esta población; pues según el ilustrado geógrafo Monreal se llamaba *Statnae Setabitanæ*.²⁹

Que Onteniente con sus Alhorines pertenecían también a la Setabitanía bien claro lo demuestra la pretensión de los hijos de Setabis a las aguas del caudaloso manantial, llamado *pozo claro*, y la resolución del Senado de ceder el derecho a los de Setabis en caso de no hacer los de Onteniente la conducción de aquellas aguas dentro del brevísimo plazo señalado por el mismo Senado romano.³⁰

Y que dicha región Setabitanía se extendía por el oriente hasta la misma Alcira, lo demuestra el nombre de Setabícula que le dieron los romanos, como luego veremos.

25. Plinio. Libro XIX, C. I. De natura lino.

26. Brotier. *Notae in Epistolam nun cupatoriam Plani*.

27. Miedes, Historia de D. Jaime I de Aragón I, XIV, pag. 316.

28. Boix. *Memorias, recuerdos y tradiciones de Xàtiva*.

29. Monreal. *Geografía Histórica*.

30. Perales. *Anotaciones a Escolano y Plinio en sus Antigüedades de España*.

Y porque al mismo Sucro se le dio el nombre Setabis, sino porque sus aguas bañaban gran parte del campo Setabitano? Veamos sino las palabras de Festo Avieno cuando dice:

Hoc inter clara shorace luce micabat
Sedentana cohors, quam Sucro rigentibus undis
Atque altri celsa mittebat Setabis arce.³¹

Lo cual en castellano dice así: "Entre estos se distingue el escuadrón Setabitano, a quien envía el Júcar, en sus embravecidas olas y la madre Setabis, con su elevado alcázar." Como es sabido, habla aquí Festo Avieno del escuadrón de la Setabitanía que Aníbal se llevó para el sitio de Sagunto.

VII. SERABIS Y SETABIS

Estrabón, Pthlomeo y Pomponio Mela se ocupan de un río que desembocaba en el mar, dentro del Sinu Sucronense. Su nombre aparece escrito bajo estas dos formas: *Serabis* y *Setabis*. La semejanza de estos nombres y la coincidencia de desembocar ambos en el mismo Sinu Sucronense dio que pensar a los autores, creyendo unos que sería el río Segura, otros el río de Altea, quienes el Jalón y quienes el río de Alcoy, confundiendo todos a Setabis con Serabis y dando por sentado que eran un mismo río. Pero los autores más graves establecen diferencia y sostienen que son dos ríos enteramente distintos; afirmando que Setabis es el río de Játiva, aunque no se atreven a designar el lugar que corresponde el Serabis. Nosotros nos inclinamos también a creer que Serabis y Setabis son ríos distintos y tenemos motivo para afirmar que Serabis es el actual río de Alcoy, conocido también con el nombre de río Sèrpis. ¿Hay alguna dificultad en creer que *Serpis* es modificación de *Serabis*? Entendemos que ninguna. Primeramente, *Serpis* conserva el mismo acento tónico de *Serabis*, primera condición exigida en la derivación de las lenguas romanas. En segundo lugar, la desaparición de la *a* postónica es un fenómeno eufónico de la ley llamada del menor esfuerzo, muy frecuente en la evolución morfológica de la lengua valenciana. En virtud de este fenómeno eufónico, cae o desaparecen la vocal postónica al pasar la palabra del latín al valenciano, como puede verse en los siguientes ejemplos:

31. Festo Avieno *De ora maritima*.

Latín	Valenciano
Monacal	Monja
Stoream	Estora
Canonicum	Canonge
Parabolam	Paraula
Merulam	Merla

Como vemos, han desaparecido las cinco vocales postónicas. De la misma manera desapareció la *a* postónica de *Serabis*, resultando *Serbis*; pero como otra ley eufónica reclamaba el cambio de la suave *b* en su fuerte *p*; de ahí la completa modificación de *Serabis* en *Serpis*. Lo mismo ocurrió en *gepa*, 'jorobado', que es derivado del latín GIBBA. Al desaparecer la primera *b*, la segunda tuvo que cambiarse por eufonía en *p*. Luego no hay inconveniente en admitir que *Serpis* es una modificación o evolución de *Serabis*. Y lo que más nos inclina a creer que *Serabis* es el Sèrpis o río de Alcoy que los mismos autores citados manifiestan que dicho río desembocaba en el mar, entre Sucro y el cabo de San Martín, según lo interpreta Beuter.³² Ahora bien: hay otro río importante, entre el Júcar y el cabo de San Martín, fuera del río Sèrpis. Por precisión hemos de terminar, pues, diciendo que el río Serabis de Mela no puede ser otro que el río de Alcoy, llamado también, como hemos dicho, río Sèrpis, que Serabis no debe confundirse con Setabis y que este no puede ser en manera alguna el río Segura ni el de Altea, ni el de Jalón, ni tampoco el de Alcoy.

El valenciano Bartolomé Antist afirma paladinamente que jamás hubo en el antiguo reino de Valencia otro río Setabis que el que dio el nombre a la ciudad llamada hoy Játiva. Y Escolano asegura también que nunca hubo más que un Setabis y que este no puede ser otro que el río de Játiva. Veamos ahora cual es el curso de este río y la importancia que por la abundancia de sus aguas.³³ El río de Játiva, dice el mismo Escolano, tiene su origen en la frontera de Almansa, en el campo de la Fuente de la Higuera, pueblo último del reino

32. Beuter. Estas son sus palabras: Lo Stabo, Plini, Ptholomeu y Mela fan mensio del riu Serabí o Setabí, apres de Sucro, deves Cartagna en lo sinu Sucronense. L. I, cap. IV. de la edición primitiva escrita en valenciano.

33. Escolano. P. II, L. VI. C. X.

de Valencia, y hendiendo por Mogente, Vallada y Montesa, da vista a unos de muchas fuentes, situados sobre su ribera; que por ser tantos y sobre aguas se llaman las Ranas, en tierra de Játiva. El de Albaida hace cuerpo con el de Játiva, cerca de Énova, y de conformidad caminan a juntarse con Júcar.³⁴ Esta es a grandes rasgos la descripción que del río de Játiva o Setabis nos hace Escolano. Posteriormente se llamó a este río de *Cáñolas*, y éste es el nombre oficial que ahora tiene, aunque D. Luis Pareja le llama *río de Montesa*.³⁵

Este río, dice Sivera, tiene dos orígenes; uno en la partida de Fontanares, en el término de Onteniente, y otro en el puerto de Almansa. Constituye la cuenca o región hidrográfica de este río el valle desde Almansa se extiende hasta y cierran las montañas de Enguera y de Montesa, por la izquierda, y los de Fuente la Higuera, Mogente, Vallada, Sierra Grossa por la derecha. Su longitud sería de unos 70 kilómetros hasta el punto de confluencia con el río de Albaida, cerca de Manuel.³⁶

Alimenta copiosamente al río de Játiva o río Setabis el afluente llamado río de los Santos. Oigamos lo que dicen también Sivera de éste: "A unos cuatro kilómetros al noreste de Canals, en término de Alcudia de Crispins, entre las estribaciones del lado de allí del cerro de la Santos de la Piedra y las convergentes de otro opuesto que se levanta en cuenta suave y descarnada, brotan con fuerza, abundantísimas aguas cristalinas y tibias que dan origen al río de los Santos."³⁷ Según las observaciones del ingeniero agrónomo Sr. Janini, la región que subministra el líquido al manantial que sirve de origen al río de los Santos es muy extensa, montuosa y árida, puesto que comprende gran parte de las vertientes de la sierra Caroche y las de los montes de Ayora y de Enguera.³⁸ La cantidad de líquido de este río, añade el Sr. Sivera, según los aforos practicados por diferentes ingenieros y en distintas ocasiones, es de 1750 litros por segundo, como término medio. Computase también este caudal en 24 filas, que se distribuyen en la siguiente forma: Alcudia

y Canals tienen cuatro y, además, el aumento del listón del miércoles. De los veinte restantes, Játiva se lleva ocho y la Costera nueve.³⁹

Tiene otro afluente el Setabis que nace en el campo de Onteniente, y por su origen se llama Clariano, hasta llegar a la ciudad de Albaida, desde donde toma el nombre de esta población; pasando luego por Montaberner y Bellús, atraviesa la Sierra Grossa para fertilizar los campos setabitanos juntamente con el Setabis.

Es, pues, indiscutible que la vetusta Setabis corresponde a la actual ciudad de Játiva. Lo hemos comprobado por la autoridad de los historiadores y geógrafos, tanto antiguos como modernos, por la importancia y celebridad de esta ciudad, por la región de que fue metrópoli, por el río que fertiliza sus campos, y, como sello de esta comprobación, añadiremos las palabras del Nubiense, en donde se verá claramente que Játiva es la misma Setabis de los iberos, con sola la modificación del nombre. Estas son las palabras del insigne geógrafo citado por el P. Florez: "Ab urbe Valentia, ad Gezirat Socar, omni Soccar adjacentem XVIII. M. P. A. Geziratt. Soccar ad urbem Setabam XII. M. P. Setaba autem urbs est vetusta habetque oppida tam pulcra atque munita, ut proverbio circumferantur. In ipsa praeterea, conficitur papyrus praestantissima et incomparabilis. A Setaba ad Deniam XXV. M. P. Pariterque a Setaba ad Valentiam. XXXII. M. P."⁴⁰

De este texto del Nubiense, dice el P. Florez,⁴¹ se deducen algunas comprobaciones de los puntos geográficos. Primeramente, se ve el modo con que el nombre antiguo de *Setabis* se fue desfigurando en el actual de *Játiva* o *Xàtiva*, pasando a *Sateba* y finalmente a *Xàtiva*. Consta también la identidad entre una y otra, por las distancias; pues se verifica que Játiva dista menos de Gezirat Socar, hoy Alcira, que ésta de Valencia, como expresa el geógrafo.

Terminaremos esta cuestión con aquellas otras palabras de Florez: "Más pruebas hay de la identidad de Setabi y Jativa, pero siendo cosa no controvertida, sino admitida generalmente por los escritores, bastan las apuntadas."⁴²

34. Escolano, id.

35. Pareja. *Canals ilustrada*. Pag. 3.

36. Sivera. *Apuntes históricos descriptivos de la villa de Canals*.

37. Sivera. *Apuntes históricos descriptivos de la villa de Canals*.

38. Janini. *Reseña del río de los Santos*.

39. Sivera. En el lugar citado.

40. Florez. *España Sagrada* T. 8. C. V.

41. Florez, id.

42. Florez. T. 8; C. II.

VIII. SUPUESTA ANTIGÜEDAD DE JÁBEA

Algunos escritores, deseosos, sin duda, de dar a Jábea una antigüedad que nunca ha tenido, han creído ver en ella, unos a la antigua población focense llamada *Hemeros copium*, otros a la célebre Malaca, y no pocos a la ciudad Setabulense de los romanos.

Victor Gebhardt,⁴³ en sus observaciones sobre Festo Avieno,⁴⁴ dice: "En la tercera división, desde Benidorm a la desembocadura del Ebro el poeta nombra muchos pueblos y ríos, y en primer lugar a Hemeros copium, ciudad griega cuyo nombre significa Lugar desde donde se observa el día, y que corresponde al pueblo de Jábea, inmediato a Denia." Esta afirmación de Gebhardt, suponiendo que Jábea se llamó Hemeroscopium en la antigüedad, ha sido sabiamente rechazada por Mr. Philipon⁴⁵ apoyándose en los historiadores antiguos Estrabón (3, 4, 6), Tito Libio (28-24), Plinio (320) y Apiano (*de Bellis civilibus*. I. 110).

El P. Florez,⁴⁶ citando las palabras de Estrabón,⁴⁷ afirma paladinamente que Hemeroscopium corresponde a la ciudad de Denia. Y. D. Gregorio Mayans y Siscar dice: "Hemeroscopium quiere decir Atalaya del día. Es lo muy apropósito Mongó altísimo promontoio o cabo de Denia, desde donde se descubre uno y otro golfo de Valencia y de Alicante. Dice Avieno que en su tiempo era un suelo sin habitantes, húmedo por causa de un estanque dañoso a la salud. Esta ciudad era la antigua Denia."⁴⁸

Del mismo parecer son Beuter,⁴⁹ Escolano,⁵⁰ Chabás⁵¹ y la generalidad de los historiadores antiguos y modernos, a excepción del Sr. Boix,⁵² que sostiene su Hemeroscopium. Ulldecona y Cortés⁵³ asegura que corresponde a la Rápita. No

hay razones, pues, para dar a Jábea origen griego como supone Gebhardt, atribuyéndole el nombre de la factoría griega Hemeroscopium.

Menos acertado anduvo el P. Ribelles⁵⁴ al creer que el nombre primitivo de Jávea fue *Mallaca*, o *Melacha* o *Málaga*, apoyándose en Estrabón,⁵⁵ Festo Avieno,⁵⁶ en la descripción que D. José Antonio Cabanilles hace del río que pasa por sus cercanías. No creemos en manera alguna que Malacha, Malaca o Málaga, de que hacen mención Estrabón y Avieno, haya sido la actual villa de Jábea. Dice el crítico escritor francés Mr. Eduardo Philipon, en su reciente estudio histórico arqueológico lingüístico sobre los iberos, apoyándose, así mismo, con el texto de Estrabón: "Son sin duda los Selbusinios, pueblo tartesio, los que dieron el nombre manifiestamente indo europeo de Malaca, al riachuelo en cuya desembocadura fundaron una ciudad que designaron con el mismo nombre del río que lo atraviesa. Malaca, hoy Málaga cayó en poder de los fenicios, los cuales fundaron en ella una importante factoría."⁵⁷

Para probar Philipon que Malaca o Mallaca no fue fundada por los fenicios, ni mucho menos por los focenses, añade: "el origen indo europeo de Malaca, hoy Málaga, no ofrece duda alguna. Por su misma formación, se ve claramente, además que Malaca trae origen indo europeo; pues se deriva del tema Mal, por medio del sufijo a, ca. Por otra parte, este nombre de Malaca es el mismo de otras dos localidades situadas muy lejos de la esfera de acción de los fenicios: me refiero a Málaga, provincia de Guadalajara, y a Malagón, provincia de Ciudad Real edificadas en la ribera de un río del nombre".⁵⁸

La razón en que se apoya el P. Ribelles para creer que Mallaca es la ciudad antecesora de Jábea, y que según él "no podía menos de estar en el sitio que hoy ocupa Jábea"; son aquellas palabras de Estrabón, cuando dice: "In hac ora prima Urbs est Malacha, tanto a Calpe quantum ab hac Gades intervallo".⁵⁹ Lo cual quiere decir: Malcha (Málaga) dista

43. Victor Gebhardt. T. XIII, pag. 49.

44. Avieno. *Ora marítima*. vº 459, 533.

45. Philipon. *Les Iberos*.

46. Florez. T. 7, C.I.

47. Estrabón. Inter. Sucronen et carthaginem tria sunt, Massiliensium oppida, non procul a fluvio, quorum notissimum est Hemeroscopium. L. 3, pag. 159.

48. Mayans. Carta al padre Teixidor.

49. Beuter. *Historia* part. I, L. I.

50. Escolano.

51. Chabás.

52. Boix. *Crónica de la provincia de Valencia*. Pag. 26.

53. Cortés. *Dicci*. T. 3º.

54. P. Ribelles. *Leve reseña* ... pags. 139-142, publicado en la Revista de Lo Rat Penat.

55. Estrabón. L. III, pag. 156.

56. Avieno. *Ora marítima*. V.

57. Philipon, *Les Iberos. Etude d'Histoire, d'Archeologie et de linguistique*, pag. 63.

58. Philipon, L. *Iberos*, pag. 168.

59. Estrabón, L. III, pag. 116.

lo mismo de Calpe que ésta de Gades. Y ahora preguntamos nosotros. ¿Qué población era Gades mencionada por Estrabón? No cabe la menor duda que Estrabón se refería a la ciudad que hoy llamamos Cádiz. Además, es cierto que dicho Estrabón no podía referirse a Calpe de la Marina, sino a la que fue capital de los antiguos calpianos, que se hallaba situada donde hoy tenemos a Gibraltar, junto a la montaña llamada también Calpe, en aquellos tiempos.⁶⁰ Y suponiendo que Calpe de Estrabón sea la Calpe de la Marina, ¿puede hacerse la aplicación que hace el P. Ribelles al texto de aquel autor? ¿Hay acaso la misma distancia del Calpe de la Marina a Cádiz que de aquella a Jábea? No cabe pues la menor duda que Malacho o Malaca mencionada por Estrabón es la ciudad de Málaga y no la villa de Jábea, como podrá convencerse cualquiera midiendo las distancias con el mapa de España a la vista.

De la supuesta antigüedad de Jábea, suponiendo unos que es la antigua ciudad Malaca de los tartesios y afirmando otros que es la Hemeroscopium de los griegos de Marsella, se ha querido deducir, sirviéndose de la autoridad del Ptholomeo, que esta villa corresponde a la ciudad Setabiculense de los romanos. Pero una lamentable equivocación de Diago y de sus secuaces como lo vamos a demostrar.

IX. SETABÍCULA NO CORRESPONDE A LA VILLA DE JÁBEA

Tampoco creemos que sea Jábea la antigua ciudad Setabiculense de los romanos y mencionada por Claudio Ptholomeo en sus tablas. Lo afirma el P. Diago⁶¹ y varios escritores que lo han seguido guiados, sin duda, por una equivocada interpretación del texto del mismo Ptholomeo. Veamos lo que dice el P. Diago: "A cosa de cuatro leguas más acá de este río de Altea,⁶² y no a menos de siete de Xucar, tiene su asiento la población de Jábea, en cuyo nombre se halla rastro de la Setabícua de la suerte que en de Xàtiva se descubre el de Setabis. Que ponderando todo esto, de su peso cae no puede responder Alcira a la antigua Setabícula, sino que debe este honor a Jábea."⁶³ Cortés, siguiendo a Diago, dice: "Setabícula según la más probable opinión de los escritores valencianos,

estaba donde Xábea, y esta villa, cercana al mar, conserva la huella del diminutivo Setabícula. A caso su verdadero nombre fue Setabícula."⁶⁴ Madoz, copiando a Cortés y añadiendo algo de su cosecha, escribe: "Setabícula: La circunstancia de ser este nombre diminutivo de Saetabi que designó la actual Játiva, ciudad famosa en aquel tiempo, particularmente por sus lienzo y la especial razón de ser ambas ciudades contestanas inducen a creer que ésta fuera edificada en la costa por aquella para servir a su comercio, como depósito o factoría. Respecto de su correspondencia moderna es muy difícil determinarla. Jábea que otros se han empeñado en sostener haberse llamado Hemeroscopium es el punto que reúne más probabilidades para esta reducción."⁶⁵ De la misma opinión fueron Miedes⁶⁶ y D. Vicente Boix.⁶⁷

D. Roque Chabás, después de haber refutado el error del P. Diago interpretando sencillamente el texto de Festo Avieno al hablar de Hemeroscopium, dice: "Lo que acabamos de demostrar echa también por tierra otra opinión de Diago. Pretende este autor que la ciudad de Avieno estaba situada junto al pequeño lago que hay cerca de Jábea, llamada la Fontana y que la dicha ciudad se llamaba Setabícula. Como se ha visto, la ciudad era Hemeroscopium, o sea la nuestra, y en cuanto a llamarse Setabícula es una pura invención de Diago."⁶⁸ Y más adelante añade el mismo Chabás: "lo que está fuera de duda es que Saetabícula, o como se lee en otras ediciones Saetabísula era ciudad situada tierra adentro y no del litoral, como lo es Jábea. En vista de esto y de que el P. Diago niega hubiera ocasión para la destrucción de Denia, preguntaría a este historiador ¿cómo pues hubo ocasión para la ruina de Saetabícula? ¿Dónde se encontraron los restos (que algunos debían quedar) de la supuesta ciudad? ¿Qué se hará de Ptholomeo que la sitúa tierra adentro? Es esto de Saetabícula, dice Palau, aunque Diago grande y diligente anticuario dormivit, sino es que aliquid humani passus sit".⁶⁹ Dice el mismo Chabás que de las tablas de Ptholomeo han

60. Philipón. Pag. 61, 62, 67, 169, 265.

61. Diago. *Anales*. Lib. II, Cap. VII.

62. Cree que el río Setabis es el de Altea. Seg. Cit.

63. Diago. *Anales*. Lib. II, Cap. VII.

64. Cortés Diez. T. III.

65. Madoz. *Diccionario*.

66. Miedes. *Historia de D. Jaime I de Aragón*.

67. Boix. *Crónica de la provincia de Alicante*, pág. 16.

68. Chabás. *Historia de Denia*, P. I, Cap. VII.

69. Chabás, *Historia de Denia*. P. I, Cap. VII; Diago. *Anales*. Lib. II. Cap. XVI., Palau. *Diana Desenterrada* XVI y Escolano. L. VI. Cap. XIV.

querido sacar algunos la consecuencia de que Jábea se llamó Saetabícula, pero que bastará consultar dichas tablas para ver claramente la falsedad de su aserto. Efectivamente, haciendo Ptholomeo, en el *Libro II*, la descripción de la España Tarracense, describe primero los pueblos del litoral, y no aparece en esta descripción la Saetabícula, sino que hace mención de ella al tratar de las ciudades del interior. Haremos un pequeño extracto de Ptholomeo, en la parte que nos interesa, dividiendo como él las ciudades en litorales y del interior.

Ciudades litorales

	Longitud	Latitud
Lucentum	12 grados, 30 minutos	37 grados, 30 minutos
Carthago Nova	12 grados, 15 minutos	37 grados, 44 minutos
Alonae	12 grados, 40 minutos	38 grados, 35 minutos
Danium	15 grados, 40 minutos	39 grados, 30 minutos

Ciudades del interior

	Longitud	Latitud
Meularia	13 grados, 45 minutos	39 grados, 15 minutos
Valentia	14 grados, 00 minutos	39 grados, 0 minutos
Saetabis	13 grados, 30 minutos	39 grados, 0 minutos
Saetabícula	13 grados, 40 minutos	38 grados, 55 minutos
Ilicias	12 grados, 20 minutos	38 grados, 30 minutos

En cuanto a Saetabícula o Setabísula, dice Chabás, haré notar que su nombre es diminutivo de Saetabis, Játiva, y no puedo comprender como Jábea se pudiera llamar Játiva la pequeña. Más aun, los grados de longitud y de latitud que se señalan a dicha Saetabícula no convienen a Jábea, ni tampoco el ser pueblo interior, como firma Ptholomeo.⁷⁰

Es, pues, una pura ficción creer que Jábea es la ciudad sucesora de Saetabícula, de Hemeroscopium o de Malaca. Estamos convencidos de que la historia de Jábea no puede remontarse más allá de la dominación árabe en España, y que careció de importancia hasta últimos del siglo XIV o principios del XV.

Nuestro cronista Escolano no duda en afirmar que Jábea es de fundación árabe y que fue llamada *Xibia* por los moros, cuya palabra en su lengua quiere decir 'harta,

abundante'. Lo mismo sostiene Viciano en el libro de los linajes, al hablar de Sandoval.⁷¹

D. Francisco de P. Mellado, en su *España Geográfica*, sostiene también el origen árabe de Jávea y que se deriva de *Jabeatit*.⁷²

Otros opinan que, durante la dominación árabe, fue fundada por unos pescadores, los cuales le dieron el nombre de *Xabega*, palabra que significa cierto instrumento de pesca usado en aquellos tiempos. Pero nosotros entendemos que su verdadero nombre fue *Exabea*; así aparece latinizado en una escritura del año 1301, donde se leen estas palabras: "Inter Deniam et Exabeam."⁷³

Jábea, hasta el siglo XIV, no fue más que una alquería dependiente de Denia, tanto en lo civil como en lo eclesiástico. En 1321 empezó a emanciparse de Denia, comenzando por una simple autonomía y terminando por una completa independencia. Todo lo cual consta en documentos auténticos que podrá ver el lector en *El Archivo* del Sr. Chabás.

El 16 de noviembre de 1304 ordena Jaime II que los de la alquería de Jábea derriben la fortaleza que estaban levantando, porque no querían otra fortaleza en el término de Denia que la del castillo de esta villa.⁷⁴

En 10 de diciembre del mismo año dispone Jaime II que no se derribe dicha fortaleza y ordena a los de Denia que no permitan edificar a los de Jábea otra fortaleza que aquella.⁷⁵

El 5 de marzo de 1306 ordena dicho Jaime II que los de la alquería de Jábea, dependiente de Denia, edifiquen una fortaleza y que sus moradores puedan construir allí casa, y que si los habitantes de la alquería de Jábea no quisieren hacer dicha fortaleza en un término prefijado, ordena el rey que dichos habitantes sean trasladados a vivir a la villa de Denia.⁷⁶

En el día 29 de mayo de 1308 vuelve a escribir Jaime II a los de Denia, ordenándoles hiciesen cumplir a los de Jábea

70. Chabás. P. I. Aclaración I, pag. 127.

71. Escolano. P. II. Lib. VI, XIV.

72. Mellado. *España geográfica*. Pág. 122.

73. Chabás. *El Archivo*. T. I., pag. 259.

74. Chabás. *El Archivo*. T. I. pag. 160-168.

75. Chabás. *El Archivo*. T. I. pag. 160-168.

76. Chabás. *El Archivo*. T. I, pag. 176.

lo ordenado por él en la carta de 5 de marzo de 1306 y que les obligasen rigurosamente a trasladarse a la villa de Denia.⁷⁷

Cuando en 1380 hubo desavenencias entre Denia y Jábea, por fallo del infante D. Alfonso se dio mayor amplitud a la jurisdicción de Jábea, y en el de 1397 se le concedió término particular.⁷⁸

Queda pues demostrado el origen y fundación de Jábea, y que, por lo mismo, no se le puede conceder el honor de haber sido la Saetabacula de los romanos.

X. OPINIONES ACERCA DEL NOMBRE PRIMITIVO DE ALCIRA

No andan acordes los autores al tratar del nombre primitivo y del origen de Alcira, dándole unos el de *Sucro*, otros el de *Sitana civitas*, muy pocos el de *Tyria* y la mayoría de ellos sostienen que Alcira ni fue nunca ibera, ni tampoco fenicia, sino romana y con nombre de *Saetabacula*.

El curioso e infatigable Cortés, en su *Diccionario de España antigua*, se expresa de esta manera: "Han pensado muchos que Sucro era Sueca y otro Cullera. Así los editores valencianos de Mariana, L. II. C. 23, Nota: pero no tiene fundamento pues no era sino Alcira que está combatida por las aguas del Sucro, y conserva un gran puerto romano, indicio del camino por donde se pasaba el río. Sueca y Cullera estén en la Edetania."⁷⁹

Madoz, fiel copiadador de Cortés, en estos puntos de geografía histórica antigua dice: "Alcira combatida por las aguas del Sucro, razón geográfica que la designa con precisión para aquel nombre (Sucro), todavía conserva el gran puente romano, por donde pasaban las legiones, y descansar en ella, siguiendo el camino a Cástulo."⁸⁰ De la misma opinión fue Harduino, anotador de Plinio, con estas formales palabras: "Sucro oppidum hodiae Alcira". Pero esta opinión de Harduino, de Cortés y de todos los autores de diccionarios geográfico-históricos que la han seguido ciegamente; pero la opinión más general y probable es que la antigua Sucro de los iberos corresponde a la actual ciudad de Cullera. "Sucro, dice el P. Diago, a quien ahora llamamos Xucar, le recibió de una ciudad que tuvo el mismo nombre, cerca de

su boca, que de inmemorable tiempo atrás asiento Cullera",⁸¹ y el P. Florez se expresa de la siguiente manera: "Hubo en su costa (del sini Sucronense) una ciudad llamada Sucro, la cual se propone en Estrabón, como existente en aquel tiempo, y el modo con que la menciona, después de expresar la embocadura del río Sucro, prueba que era Marítima; pues consta también que va hablando de la costa que hay entre Cartagena y el Ebro, y en el punto casi medio coloca la embocadura del Sucro y de la ciudad; dammodo intervallo Sucronem habet fluvium et ejus excursuum et ejusdem nominis urbem (pag. 150).

Después de Plinio, continua el mismo Florez, hallamos en itinerario de Antonino, puesta una mansión en Sucro, del mismo modo que en los demás lugares, y en el mismo sitio de la embocadura del río. En esta suposición existió la ciudad de Sucro, donde hoy Cullera o Sueca, pueblos de la embocadura del Sucro en el mar, por la orilla septentrional del río".⁸²

Notaremos, de paso, la equivocación del P. Diago en creer que el río Sucro tomó su nombre de la ciudad así llamada; repetimos que, por los estudios hechos recientemente por Mr. D'Arbois y por su aventajado discípulo Mr. Philipon, se ha averiguado que los libio-tartesios, lo mismo que los iberos, los ligurios, los ilirios y los tracios, guardaban un procedimiento toponímico muy general, que consistía en dar a las ciudades que edificaban en las riberas de los ríos el nombre de esos mismos ríos.⁸³

Isac Vosio, en sus observaciones sobre Pomponio Mela, "leyó Sicana en vez de Sitana civitas, y dice que corresponde a la ciudad de Alcira."⁸⁴ Como ya hemos dicho en otro sitio *Sitana civitas* es lo mismo que *Setabitana civitas* y esta es la ciudad de Játiva.

Blaeu, en su *Geografía Histórica*, sostiene que "los primeros pobladores de Alcira fueron los Phenices de Tiro que la apellidaron Tiria o Tirsus, en memoria de su patria, o del río Tirio vecino hoy dicho río de Carlete, ya incorporado con Júcar; aunque otros sostienen ser esta ciudad Tiria el pequeño pueblo llamado Turis, en las márgenes del mismo río."⁸⁵

77. Chabás. *El Archivo*. T. I, pag. 192.

78. Chabás. *El Archivo*. T. IV, pag. 278.

79. Cortes. *Diccionario de Geografía Histórica*. Tomo 3º.

80. Madoz. *Diccionario*.

81. Diago. *Anales*. Libro. II, C. VII.

82. Florez. *España Sagrada*. T. 5. trat 4º, C. I.

83. D'Arbois *Les Celtes*.- Philipon. *Les Iberos*.

84. Citado por Mayans. Carta al P. Teixidor.

85. Blaeu. *Geografía histórica*, llamada también *Geografía Blaviana*.

Así como no hay razones ni motivo para sostener que Alcira debe su origen a los iberos bajo el nombre de Sucro, tampoco lo hay para suponer que la fundaron los fenicios, como gratuitamente afirmó Blaue. Su fundación no puede remontarse más allá de la época romana y su verdadero nombre antiguo no puede ser otro que *Setabícula*, como a demostrarlo.

XI. SETABÍCULA CORRESPONDE A LA CIUDAD DE ALCIRA

Como hemos visto más arriba al tratar del origen y formación del nombre *Setabi*, con todos sus derivados y modificaciones, *Setabícula* no es más que el diminutivo de *Setabi*, y, por lo mismo, significa 'la pequeña Setabi', esto es la pequeña Játiva. También vemos que *setabiculense* es el nombre étnico de Setabícula, formado por medio del sufijo latino *ense*. Esta derivación fue admitida hasta por los mismos partidarios de la opinión que sostiene ser Jábea la antigua Setabícula. También afirman los mismos partidarios que los habitantes de Setabi fueron los fundadores de Setabícula. Por otro lado sabemos que la Setabitanía, o Campos Setabitanos, se extendían por la parte oriental, hasta incluir a la actual ciudad de Alcira. ¿No parece, pues, natural que los setabitanos fundasen, para su ayuda, a su pequeña Setabi dentro de la Setabitanía, donde con toda libertad podían ejercer su amplia y omnímoda jurisdicción? ¿Y que razón y motivo hay para creer que los setabitanos fundasen dicha población dentro del campo Dianense y, por ende, fuera de su jurisdicción? Bien dijo nuestro erudito y sabio escritor D. Roque Chabás que "era una pura invención de Diago" suponer que Setabícula estaba situada donde hoy tenemos la villa de Jábea.⁸⁶ Esta misma invención de Diago fue la que obligó al Dr. D. Marcos Antonio Palau a escribir las siguientes palabras: "En esto de Setabícula, Diago dormivit, sino es que aliquid humani passus sit."⁸⁷ Y fue grande ficción de Diago y de Cortés afirmar, el primero, que Jábea es derivación de Setabícula, y ver el segundo en aquella "cierto rastro de esta".

Según los grados de longitud y latitud que da Ptholomeo a Setabícula, ya vimos que en ninguna manera convienen a Jábea; y es cierto que corresponden, al menos aproximadamente,

a la ciudad de Alcira. Por eso el P. Florez, en su mapa de la provincia antigua cartaginense, siguiendo la opinión de Claudio Ptolomeo, pone a Setabícula donde hoy tenemos a Alcira.⁸⁸

El argumento que sirve de base a Cortés, a Madoz y a otros para apoyar su opinión es el puente romano que todavía se conserva a la entrada de Alcira; pero este dato solamente puede probar que en Alcira existió realmente una población romana, y no que fuese ésta la ibera Sucro. Como hemos dicho, según el testimonio de Ptholomeo y Estrabón, Sucro estaba situada en la misma desembocadura del río que le dio nombre. Luego la población que en tiempo de los romanos existía donde hoy tiene su asiento Alcira no puede ser Sucro; puesto que desde aquella hasta la desembocadura del mar hay una distancia de más de diez y seis kilómetros. Esa población, según el parecer de Escolano, del P. Florez, de Blaue, de Pedro Mata, de Chabás y de la generalidad de los autores, no pudo ser otra que la ciudad Setabiculense de los romanos.

Escolano lo afirma con estas palabras: "Setabícula no puede ser otra que la actual Alcira", y para ello se apoya en Ptholomeo, que la pone "entre los pueblos algo apartados de la marina y en la ribera del Júcar, según su mapita que trazó de España antigua".⁸⁹ Lo confirma el P. Florez en su mapa de la provincia antigua tarraconense, como hemos dicho y puede verse en su *España Sagrada*, tomo V, pág. 401. Lo dice el célebre geógrafo Bleau en la geografía llamada vulgarmente Blaviana, en donde, después de suponer que Alcira se llamó primero Tiria, añade: "Amplificaronla romanos y la nombraron Setabícula, diminutivo de Setabis, que es la ciudad de Játiva. Otros que fuese su nombre primitivo Sucroninsula o Setabinsula, isla del Júcar o isla de Setabis. Cuando la ocuparon los mahometanos la llamaron Algezira; y en la geografía Nuviense leemos, Algezirat Júcar, apellido que se conserva corrompido en Alcira."⁹⁰

Queda, pues, comprobada que la ciudad Setabiculense antigua corresponde a la actual ciudad de Alcira, así como la vetusta Setabis no pudo ser otra que la ciudad de Játiva.

86. Chabás. *Historia de Denia*. P. I, C. VII.

87. Palau. *Diana desenterrada* Cap. XVI.

88. Florez, *España Sagrada*. T. V. pag. 401.

89. Escolano. Part. 2, lib. 1 C. 24.

90. Blaue. En el tomo de España.

TOPONÍMIA DE FRONTERA: LA TOPONÍMIA DE XELLA

Adelina Costa Seguí

INTRODUCCIÓ

Xella és un poble de la Canal de Navarrés de 43,5 km² que es configura com una vall estreta en l'extrem oriental del massís del Caroig; en este es troben les serres de Bicorn i d'Énguera, les quals constitueixen el final de la serralada Ibèrica alhora que marquen la transició entre les planures litorals i la meseta. Esta frontera geogràfica coincidix, per altres raons, amb una frontera lingüística.

Tot i que hi ha dades arqueològiques d'un poblat ibèric a la partida de Los Secanicos de Arriba, traces d'un assentament d'una granja romana en l'actual Casa de Fulgencio o restes d'habitaclles musulmans excavats en les coves de La Peña del Turco, l'origen del municipi fou una alqueria musulmana situada en l'actual Plaza de la Iglesia Vieja, on encara es conserva el mur de la mesquita —documentat el 1931 per Sanchis Guarnier— que s'utilitza per a guardar una còpia de la imatge de la Virgen de Gracia, patrona de la localitat.

Arran de l'expulsió dels moriscos, decretada per Felip III el 1609, Xella quedà totalment despoblada i fou el 1611 quan es va repoblar amb famílies com els García, Esparza, Navarro i Llobregat, entre d'altres; els quals demanaren que la redacció de les capitulacions es fera en castellà per bé que la resta del document està escrit en un llatí notarial.

Ens trobem així amb un poble de parla castellano-aragonesa que limita amb els termes de Sumacàrcer i de Cotes

entre d'altres, la qual cosa farà que hi trobem influències lèxiques i fonètiques de la llengua amb què entrà en contacte, com ja assenyalaren Gulsoy i Lapesa.¹

En este article farem esment d'alguns topònims que mostren la singularitat de la parla xellina, per a la qual cosa els presentarem classificats en les tres unitats geomorfològiques i de paisatge que presenta el terme.

ELS TOPÒNIMS

La part que va des del Camino de la Sierra fins a la part més occidental o vèrtex geodèsic de La Cruz del Gallinero s'anomena *La Sierra*; esta es caracteritza pel terreny càrstic i, per tant, és natural la formació de clotxes, coves, simes, etc., i la flora mediterrània de terreny calcari —romaní, romer, pins, carrasques, mata, coscolla, margalló, esbarzers, etc. Molts dels topònims que hi trobem prenen el nom de la forma que presenta la natura o de la flora que li és pròpia: *Camino del Zarzalet*, *Barranco del Zarzalet*, *Fuente del Zarzalet* —pronunciat amb alveolar fricativa sorda + sufix –et per al diminutiu, propi del valencià—, *Las Clochicas* —sufix –ica per al diminutiu, propi de l'aragonés. D'altres fan referència

1. Veg. J. Gulsoy, "L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrés", *Estudis dedicats a la memòria de Pompeu Fabra I, Estudis Romànics*, núm. 12, 1966-68 [1971], 317-338; Rafael Lapesa, *Historia de la Lengua Española*, Gredos, 1981.

a construccions fetes per a traure aigua, *La Norieta* —sufix *-eta* per al diminutiu—, i als habitatges propis d'esta zona, *casa* vs. *caseta* i *corral*.

Pel que fa a la zona central o vall, cal posar en relleu tota la xarxa hidràulica que es construí arran del descobriment d'un brollador, *El Abrullador* —topònim que Cavanilles consignà com a *Brollador*. Així doncs, hi trobem el topònim *Acequia Madre* —pronunciat amb alveolar fricativa sorda— i tot un conjunt de braços: *Brazal del Lugar*, *Brazal del Abrullador*, etc. —pronunciat amb alveolar fricativa sorda.

Es troba ací també la línia de trencament entre el terreny calcari de la serra i el terreny de la vall, més argilós, línia que ve des de la marjal de Navarrés anomenada *Playa Monte* i que continua fins a l'Albufera d'Anna i el riu de Canals; i així tenim en els barrancs d'esta zona un conjunt de fonts anomenades amb el genèric *fuentecica* seguit d'antropònims com *Abogado* —pronunciat amb caiguda de la *-d-* intervocàlica—; *Bernardino* i *Esparsa* —cognom d'un dels repobladors i recollit amb la grafia *s* en la Carta Poble de 1611, posteriorment signat amb la grafia *z*; i una sèrie de pous perforats al segle *xx*, entre els quals destaquem el de los Royos. Pel que fa a este topònim cal esmentar que *pozo* es pronuncia amb alveolar fricativa sonora i que el malnom *Royo* és molt viu a Xella —del castellà antic i este del llatí *RUBEUS* que significa 'ros' o 'roig'.

Al nord d'aquesta vall i tocant Bolbait es troba la partida d'El Quinceno —topònim pronunciat amb alveolar fricativa sonora— la qual rep el nom del pleit que al segle *xviii* hi hagué entre les baronies de Bolbait i Xella per diferències en la delimitació de termes i que es va resoldre de la manera següent: els veïns de Xella regaven cada quinze dies esta partida amb aigua de la Fuente Susana de Bolbait; i els de Bolbait anaven a les partides d'El Volantín, Gorga i El Prado a pasturar i a arreplegar llenya.

Per últim, destacarem ací la Balsa de la Moixeta, nom que fa referència a l'animal que hi anava a abeurar.

A l'altra banda de la vall es troba el que es denomina en geografia física el *badlands*; tota una zona molt abrupta on predomina el terreny d'argila i algeps.

Ens referirem a topònims que assenyalen partides com *Gorga* —remolí que formen les aigües del riu—, *La Agüica*, *El*

Matet i *La Cañadeta* on notem, de nou, l'alternança del sufix *-ico/a*, *-et/eta* per al diminutiu i la caiguda de la *-d-* intervocàlica.

Pel que fa als desnivells del terreny, hi ha topònims com *El Collado*, que servix per a anomenar un conjunt de pujolets i pronunciat amb caiguda de la *-d-* intervocàlica, i *Las Rochas*, per a fer referència al terreny costerut.

Per últim, no podem estar-nos de citar alguns carrers del nucli antic perquè també són una bona mostra de la parla de frontera xellina; així tenim la Calle de la Morera, la Calle de la Garrofera, la Calle de la Olivera i el Carreónico de la Vessana enfront d'altres com la Calle Higueral, la Calle Nueva, la Calle Mayor i la Calle de Enmedio.

BIBLIOGRAFIA

- CAVANILLES, A. J. (1795): *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 2 vols.
- COROMINES, J. (1987): *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, Gredos, Madrid.
- GRAN LAROUSSE CATALÀ (1966), Ed. 62, Barcelona, 13 vols.
- GULSOY, J. (1971): "L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrés", dins *Estudis dedicats a la memòria de Pompeu Fabra, Estudis Romànics XII*, pp. 317-338.
- LAPESA, R. (1981): *Historia de la Lengua Española*, Gredos, Madrid.

ELS TOPÒNIMS DE LA VALL D'ALBAIDA A TRAVÉS DEL TEMPS: EL PALOMAR I BUFALI

Immaculada Descals Camarasa

1. INTRODUCCIÓ

La toponímia és una font d'informació molt valuosa tant per als historiadors com per als filòlegs. Possiblement per interessos un tant diferents, però pròxims. En el meu cas, com a filòloga i, en els darrers anys, professora de llengua, m'he interessat pels topònims de la meua comarca, la Vall d'Albaida, perquè he volgut conèixer tot allò referent a la meua cultura, llengua, història, avantpassats, etc. Sempre he sentit curiositat per saber o imaginar-me qui hauria habitat aquestes terres que ara maltractem, i els topònims m'han ajudat. Com a filòloga m'agrada escoltar com parlen les generacions més majors, la meua i les més joves. Cada dia em pose les mans al cap quan sent parlar els meus alumnes i veig que també maltracten la nostra llengua a més del nostre entorn físic: quan et diuen que no saben distingir les alveolars sordes o sonores, on va l'accent cap ací o cap allà, com s'escriu *vull* o *vaig* o el que em resulta més fort és quan volen escriure *ma mare*. Poden arribar a escriure-ho de mil maneres diferents i cap de correcta. Apostrofat, amb *h*, tot junt, etc. Bé, no vull allargar-me més per aquest camí, que seria etern. Com és que escriuen pitjor que ma mare, si ma mare mai no havia après de lletra en valencià?

I aquesta reflexió la vaig traslladar al terreny de la toponímia i vaig veure que, curiosament, la majoria dels topònims que coneixia del meu entorn havien canviat molt poc

o gens des que es coneixia documentació escrita fins ara. És a dir, hi ha topònims que tenen huit segles de vida, huit-cents anys o més amb tots els intents de traducció que han sofert i que pocs han aconseguit. És cabuderia dels nostres avantpassats? És una casualitat? O és l'estima d'aquells que han palpat cada dia de la seua vida aquestes terres, els seus trossets de terra, l'aliment dels seus fills, l'herència dels seus pares? És la necessitat de conservar la terra, d'aferrar-t'hi, el que ha fet mantenir també els seus noms?

Però, així com els meus alumnes reben influències de totes bandes (nous codis comunicatius: audiovisuals, mòbils, etc.) que interfereixen en la consolidació de la seua pròpia llengua, així passa també en el nostre entorn, que canvia a la velocitat amb què ho ha fet els darrers quinze anys: carreteres, polígons industrials, PAI desficaciats i insostenibles. Partides que desapareixen, termes que es redueixen espectacularment, és un fet més habitual cada dia. Com afecta això els topònims?

I això és el treball que ara vos presente. M'he centrat en dos pobles veïns, per una banda del poble en què vaig nàixer, Montaverner, i per l'altra, del que visc actualment, Albaida, ço és: Bufali i el Palomar. Dos pobles menuts, fronterers en el seu dia de l'antiga Governació de Xàtiva. Tots dos, com la resta, han experimentat un fort canvi en els darrers anys fruit de la proliferació de naus industrials que anaven substituint

els conreus per bancals enformigonats. Ara em centraré, principalment, en el Palomar perquè és, dels dos, el més avançat; és el que disposa, ara per ara, d'un estudi complet, d'un pla general de planificació i gestió del poble i del seu terme.

Així, he consultat documentació històrica a partir de l'esplèndida edició del llibre de la història d'aquest poble que feren dos companys i amics, Abel Soler i Vicent Terol, *El Palomar, on es troben la séquia i el camí*, publicat per l'Ajuntament del Palomar i la Caixa d'Ontinyent l'any 1996, i també el llibre *Bufali. Geografia, història i patrimoni*, d'Abel Soler, publicat per l'Ajuntament de Bufali, l'any 2008 (en impremta).

2. ELS NOMS DELS DOS POBLES: BUFALI I EL PALOMAR

2.1. Bufali

Bufali és un poble de poc més de 200 habitants, de la comarca de la Vall d'Albaida. La seua població s'ha dedicat tradicionalment a l'agricultura d'horta i secà, i a les indústries de tèxtil de poblacions veïnes, sobretot Albaida. Recentment, també s'han implantat algunes indústries tèxtils i de cera, a l'entrada mateix del poble, que han originat un xicotet polígon industrial.

Pel que fa al terme municipal, està constituït per terra de conreu, de 247 hectàrees, i la serra de Bufali, de 79 hectàrees. Al nord limita amb el terme de l'Olleria; per l'est, amb el del Palomar, i pel sud i oest, amb el terme d'Albaida.

Quant al nom, cal observar que la denominació ha anat ballant principalment entre dues formes: la històrica i etimològica *Bufàlit* i la popular i tradicional *Bufali*.

Bufàlit

Alqueria del riu d'Abohàlit < *Abú Khàlid* (*Llibre del Repartiment*, 1248).

Abohàlid, Abohalyt i Bocàlich (altres variants del *Llibre del Repartiment*, 1248).

Bufali

Bufali, Boali, Bohali (s. xv).

Buffali i Bufali (s. xvi).

Bufàlit

Bufàlit, Bufàlit < etimologia a partir del *Llibre del Repartiment*, defensada per mossén Esplugues

(s. xviii). La forma anterior és considerada apòcrifa i incorrecta.

Bufali: a partir de la denominació popular, l'utilitzarà Antoni Cavanilles (s. xviii).

Bufàlit: documentació escrita i usos formals dels segles xviii i xix.

Bufalí

Bufalí: proposta de denominació oficial, el 1935, de Nicolau Primitiu, Sanchis Guarner i Josep Giner. Aparegué escadusserament en alguns cartells de ferrocarrils i carreteres.

Bufali

Bufali: correcció feta per Joan Coromines al llistat de municipis valencians de Sanchis Guarner.

Bufali: ús oral des de sempre i nom oficial a partir de 1966 en la versió castellana i, després, en la proposta de normalització valenciana.

2.2. El Palomar

El Palomar és un poble de poc més de 500 habitants de la Vall d'Albaida, que tradicionalment s'ha dedicat a l'agricultura, encara que la gent ha treballat en les indústries d'Albaida o d'Atzaneta en les últimes dècades, i que també al poble ha esdevingut un sector important.

Pel que fa al terme, consta de 8,1 km² i està format per horta, terra de conreu divers i la serra. Per l'est limita amb Carrícola, Bèlgida i Montaverner; pel sud, amb Albaida; per l'oest, amb Albaida i Bufali, i pel nord amb l'Olleria, Alfarrasí i Montaverner.

Quant al nom, veiem que la variació ha estat només en l'ús o no de l'article, que podria ser a causa de la castellnització a partir del segle xviii o bé per la pèrdua de la funció de l'article determinant.

El Palomar

Alqueria del Palomar (entre 1280 i 1327).

Lloc del Palomar (1375).

Universitat del Palomar (s. xv-xviii).

Palomar

Palomar. Lugar o Universidad de Palomar (s. xviii-xix, a partir del Decret de Nova Planta).

Palomar: ús oral i popular (s. xix-xx).

El Palomar

El Palomar (s. XIX-XX): coincidència en els usos oficials en castellà i normalitzat en valencià.

3. ELS NOMS DELS TOPÒNIMS MÉS USUALS I CONEGUTS A TRAVÉS DEL TEMPS

De tota la quantitat de topònims que es poden trobar als termes de Bufali i el Palomar, he fet una tria d'aquells que m'han semblat més coneguts i vius encara en la parla dels habitants d'ambdós pobles. El recull i l'estudi de pràcticament tots els topònims els van fer en el seu dia els dos estudiosos força citats en aquest treball: Abel Soler i Vicent Terol i estan editats en els seus treballs citats en la bibliografia.

3.1. *Els topònims de Bufali a través del temps*

A continuació hi ha un llistat dels topònims de Bufali que també apareixeran més endavant en els quadres referits als topònims del Palomar. Cal tenir en compte que els termes estan junts i les partides, si són grans, s'infilten en els dos termes.

El territori local de Bufali estava estructurat per una xarxa radial de camins i sendes de ferradura que s'intercomunicaven entre els pobles de la vall. Alguns dels més importants, que encara ara mantenen el nom, són:

- el camí d'Albaida
- el camí d'Atzeneta
- la senda dels Roures
- la senda de les Barraques
- la senda de la Bassa (conduïa des del poble a la bassa comuna de l'horta)
- el camí del Palomar
- la senda de Bèlgida
- la senda de l'Algar
- la senda de Fora-fora (darrere cases)
- la senda de Montaverner
- la senda de les Cases d'Atzueva (del 1589); ara, camí d'Aielo.

Pel que fa al terme, hi ha partides que han conservat el nom àrab i d'altres que són clarament interpretables:

La Tandeta de Bufali. Fa referència a un *transó* d'horta.

L'Horta de l'Asseit. Segons Abel Soler l'*asseit* és un tractament de noblesa (àrab *as-sayyid*, 'el senyor') propi de l'aristocràcia almoràvit i almohade (segles XII-XIII), en referència a un propietari moro del paratge que la gent coneixia com a *al-Wazir*, "el Visir".

La Casa dels Rengs. Segons Abel Soler, deu fer referència a l'existència antigament d'uns rengs o retafiles solitàries d'arbres.

Les Barraques i els Corral de Bufali.

els Barranquets, la Casa del Barranquet de Dalt i la Casa del Barranquet de Baix.

L'Arboleda. Segons Abel Soler, fa referència a l'existència d'una muda de cavalls de correu, *al-Burayda* (diminutiu d'*al-barid*, 'la posta de correus'), situada 12 milles àrabs (22,3 km) al sud de la ciutat o medina de Xàtiva, en el camí habitual en temps d'Al-Àndalus.

La Solana és l'aiguavessant de la lloma encarat al sol de migdia.

La Palanca era una passarel·la de fusta subjecta a una cadena i que servia per a passar el riu d'Albaida.

La Foia és una clota extensa de terra fèrtil, de difícil drenatge.

el Barranc de Junda fa referència al nom antic de la séquia del Port i d'una alqueria àrab situada en terme del Palomar, sobre la riba esquerra del barranc.

La partida Alfardí i antiga alqueria veïna d'Alfadadí o *Alfadedí* (documentada així el 1248). Segons Abel Soler, deu tractar-se de l'àrab *al-Fadādīn*.

La partida de l'Algar, podria venir del llatí *ALICARE* (arabitzat *aliqār*) o de l'àrab *al-'Agarr*, 'el blanc, el resplendent', per ser la terra del barranc de l'Algar clarament més blanca i alcalina que la dels voltants de Bufali, segons Abel Soler.

3.2. Els topònims del Palomar a través del temps

Segles XIII-XV-XVI	Segles XVIII-XIX	Segle XX	Segle XXI
1. lo Riu de la Olleria 2. la Tanda de les Parres 3. Corral i Tanda dels Rauzells 4. l'Asseit 5. lo Collado de l'Asseit 6. Barranc dels Barranquets 7. l'Arboleda 8. Riu d'Albaida/ Arboleda 9. l'Algar 10. l'Alfadadí (<i>Ll. Repartiment</i> , 1248) 11. lo Pla d'En Jaume	1. Rio Clariano 11. el Pla del Chaume/Denchaume, 1787	1. l'Olleria/Clariano 2. l'Horta de les Parres 3. els Rossells 4. l'Asseit 5. l'Alt de la Corona 6. B. dels Barranquets 7. les Arboledes 8. Riu d'Albaida 9. l'Algar 10. l'Alfardí 11. el Pla d'en Jaume	1. Riu Clariano 2. l'Hora de les Parres 3. els Rossells 4. l'Asseit 6. dels Barranquets 7. les Arboledes 8. Riu d'Albaida 9. l'Algar 10. l'Alfardí 11. el Pla d'en Jaume
12. los Caus 13. la Font de Bufali 14. l'Arrenda Guanya 15. Junda (barranc, camí..), 1248 16. Camí de Xàtiva/Camí Reial de Xàtiva 17. lo Serrat 18. la Bassa de Porta 19. les Parets/les Covetes 20. lo Raboser 21. la Foia de l'Hostal 22. Darrere les cases, 1569	15. Chunda, 1787 16. Camí d'Alacant 18. Balsapuerta/Balsaporta/Passaporta 22. Las Espaldas de las Casas, 1787	12. els Caus 13. l'Assut 14. la Rendaguanya 15. la Junda/Xunda 16. l'Empalme 17. el Serrat 18. Bassa de Porta 19. les Parets Altes de Bèlgida 20. el Raboser 21. la Foia	12. els Caus 13. l'Assut 14. la Rendaguanya i zona industrial la Rendaguanya 15. la Junda 16. l'Encreuament de Gandia 17. el Serrat 18. la Bassa de Porta 19. les Parets Altes de Bèlgida 20. el Raboset 21. la Foia 22. Av. Diputació
23. l'Ermita 24. les Eres 25. la Moratona 26. la Creu 27. lo Caminaç 28. l'Abeurador 29. l'Alqueria d'en Pere Puig (1277) 30. la Coma d'en Vermell (1409-1510)/ la Coma (1589)		23. l'Ermita 24. les Eres 25. la Moratona 26. la Creu 27. els Caminars 28. l'Abeurador 30. la Coma	23. l'Ermita 24. Zona industrial Les Eres 25. la Moratona 26. la Creu

4. TOPÒNIMS MÉS ACTUALS

En el quadre següent podem veure com alguns topònims del Palomar han estat substituïts per altres, la majoria perquè l'element que ha originat el nom del topònim o bé a desaparegut o bé algun altre element nou té més força que el primer i l'ha reemplaçat. També hi ha casos en què una

partida ha esdevingut més extensa i, llavors, ha emmudit el nom d'alguna partida menuda que hi ha quedat assimilada (*la Solana, Barranc de la Rendaguanya*). Finalment, n'hi ha que s'han creat recentment, possiblement a partir de la partició en xicotetes propietats per herències familiars.

Segles XV-XVI	Segles XX-XXI
el Jueu	Horta de les Parres
les Nou Oliveres	
lo Molí de Baix	
les Carrasques	
la Riba Alta	la Solana
	les Hortes del Corral
los Roures / los Robles (s. XVIII)	els Roures
	les Solcides
Barranc de Na Catalina	Bc. de la Rendaguanya
	el Molló
	el Clotet
los Romeus	l'Esclafitó
Barranc de la Texonera o de Bèlgida	Bc. de Català i zona industrial Beli
la Punta de Bèlgida	
lo Barranc Fondo	
Davall l'Hostal	Cementeri/Conill
lo Berbegal	la Bassa Belda i zona industrial Sanz
lo Pinar d'en Pere Sesplugues	
el Colomeràs	
los Àlbers	
les Parets	
lo Çafareig	la Bassa i zona residencial i industrial La Bassa
lo Teular	
la Plana	
l'Alfabegueta	
lo Parrallar	
les Cases dels Solers	
lo Coll del Palomar	les Jornades
lo Camí Vedat	el Sifó
	el Camí de les Clotes
	el Reguet
	la Font de Dos, ara Carrer de la Font
	la Font/la Font de Sis
	les Monges i zona residencial Les Monges
	la Parada
	la Frontera
	les Retges
	el Molí

5. CONCLUSIONS

A partir de la recopilació i l'estudi de la pervivència de la majoria dels topònims dels dos termes estudiats, Bufali i el Palomar, hem pogut veure que en tots dos la variació des dels seus orígens en la nostra llengua ha sigut ben poca. Fins i tot en l'època de màxim perill de transformació, com va ser en els anys posteriors al Decret de Nova Planta, en què alguns topònims van ser castellanitzats, la resta s'han mantingut inalterables o han evolucionat d'acord amb la pròpia evolució de la llengua (pèrdua del masculí clàssic *lo* pel masculí *el*, pèrdua d'algun antropònim que podria resultar estrany o innecessari amb el pas dels anys, com ara la *Coma d'en Vermell*, etc.). És més, en el cas de Bufali, hi ha un topònim curiós que és *la Palanca*, una passarel·la de fusta subjecta a una cadena i que servia per a passar el riu d'Albaida quan aquest venia ben ple; actualment s'ha construït un pont i ha desaparegut la passarel·la però encara es coneix amb el nom antic.

El cas és que, arribats al segle xx, sembla que la majoria hagen resistit tots els embats, encara que de tots no coneixem del cert la motivació que els originaren. Tanmateix, és un fet constatable que la Vall d'Albaida està experimentant grans i evidents canvis, sobretot quant a l'economia, tradicionalment agrícola i ara majoritàriament tèxtil. Això ha provocat que importants terrenys dedicats al conreu s'hagen transformat en polígons industrials, noves carreteres s'han engolit antigues partides d'oliveres, vinya, fruiters, horta, etc. I això no hauria de suposar un greu problema per als nostres històrics topònims, perquè els nous polígons podrien batejar-se amb els noms de les antigues partides. Tanmateix, en toponímia és habitual que un element nou done pas a un nom nou, és a dir, si en alguna partida algun llaurador plantara uns fruiters exòtics i únics en la contornada, segurament els veïns batejarien aquell bancal amb algun nom que fera referència a la nova fruita i, així, es fixaria o es popularitzaria. Doncs el mateix ha passat amb els nous polígons, amb les noves carreteres i amb les noves rotondes o circumval·lacions. Aquest és el cas de Bufali, on la construcció primer d'una fàbrica de cera i després d'alguna de tèxtil entre el Calvari i el baixador del tren nominat *el polígon*. O el cas d'un pas de

circumval·lació que envolta el poble pel sud i darrere les cases i que se'l coneix com *el desvio*. L'Ajuntament, però, encara no ha concretat cap nom oficial.

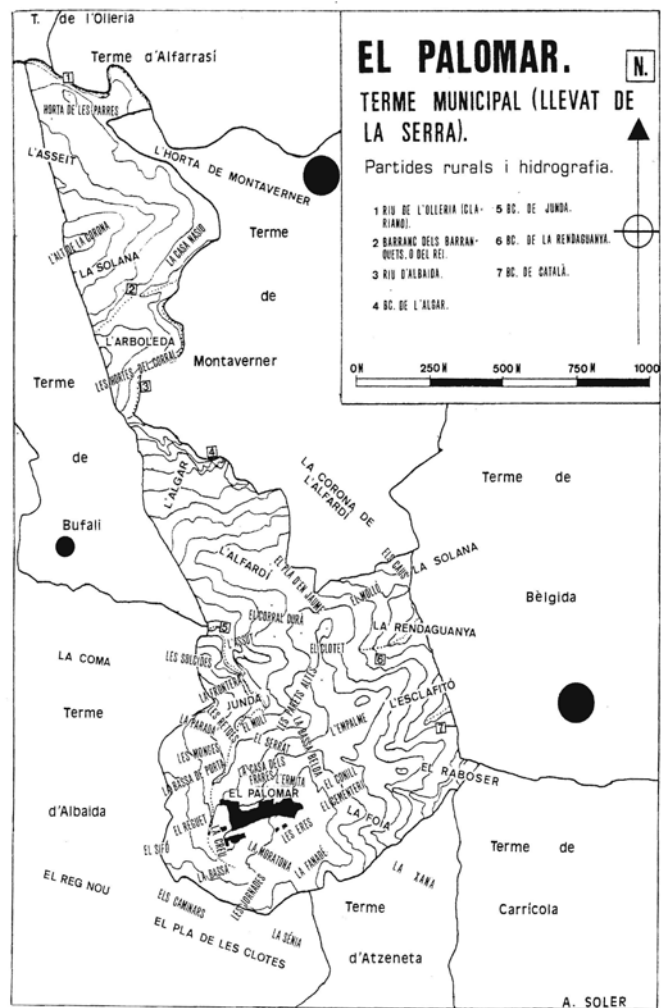
No és el mateix cas que al Palomar, on l'Ajuntament, des del naixement del procés de normalització lingüística encetat en els anys huitanta, ha treballat i ha tingut cura perquè el nom històric de les partides, camins, fonts, paratges, etc., es mantinguera viu i normalitzat (des del punt de vista ortogràfic, ja que com hem vist la majoria estaven ben vius). Aquest és el cas del treball de retolació del nom de camins i partides més populars i pròxims al nucli urbà. Tanmateix, l'experiència ens diu que no hem de confiar en la bona voluntat dels nostres representants a l'Ajuntament, perquè es poden cometre errors importants, com el que mostra aquesta foto d'un esplèndid paratge del Palomar: la *Font de Sis* (pel nombre de dolls que té la font) i que en la retolació apareix com la *Font d'Àsis* (només faltaria que algun fervorós creient posara la imatge de sant Francesc i l'error ja no tindria solució).

Pel que fa a les zones dels nous polígons, l'Ajuntament ha respectat el nom d'antigues partides juntament amb algunes de noves (*Zona Industrial Beli*, *Zona Industrial Sanz*), però l'ús oral i popular fan servir el nom de les primeres indústries que s'instal·laren o les més grans d'aquestes noves zones: *la Fàbrica de Sanz*, *Curvasa* o *Plastiken*.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni, MOLL, Francesc de Borja (1985): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- BARCELÓ TORRES, Carme (1982): *Toponímia àrabiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Ajuntament de Xàtiva, Xàtiva.
- CASANOVA, Emili (1989): *Memòries d'un capellà del segle XVIII. Josep Esplugues, rector de Montaverner*, ed. Alfons el Magnànim, València.
- COROMINES, Joan (1995): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial eds. / la Caixa, Barcelona.
- FERRANDO, Antoni (ed.) (1979): *Llibre del Repartiment de València*, Vicent Garcia editors, València.
- GINER I MARCO, Josep (1998): *Obra filològica (1931-1991)*, a cura d'A. FERRANDO, Denes, València.
- MAINAR, Eladi (1996): "Índex dels arxius parroquials de la Vall d'Albaida: Bèlgida, Bellús, Benissuera, Bufali i Carrícola", dins *Alba*, 11, Ontinyent.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1983): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. IV*, vol. 5 de l'*Obra Completa*, 3 i 4, València.
- SOLER, Abel – JORDÀ, Rafa (2006): *Carrícola. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Carrícola.
- (2007): *Aielo de Rugat. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament d'Aielo de Rugat.
- (2007): *Pinet. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Pinet.
- (coord.) (2007): *Atzeneta d'Albaida. Imatges i paraules per a la memòria*, Ajuntament d'Atzeneta d'Albaida.
- (2008): *Bellús. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Bellús.
- (2008): *Bufali. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Bufali.
- TEROL, Vicent (1996): *El Palomar. On es troben la séquia i el camí*, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent / Ajuntament del Palomar, el Palomar (la Vall d'Albaida).

ANNEX

Terre muncipal del Palomar.

Mapa extret del llibre *El Palomar. On es troben la séquia i el camí*, d'Abel Soler i Vicent Terol, publicat per la Caixa d'Estalvis d'Ontinyent i l'Ajuntament del Palomar l'any 1996.

LA MOBILITAT DELS LLINATGES DE XÀTIVA DURANT L'EDAT MITJANA

Ramon Ferrer Navarro
[UV-AVL]

L'objectiu del present estudi és esbrinar l'onomàstica dels repobladors de Xàtiva després de la conquesta de les tropes de Jaume I, i a través d'esta determinar-ne el possible lloc d'origen així com també la seua perduració al llarg de l'Edat Mitjana.

El 1245 s'acabava la conquesta del territori que des de 1239 s'anomena Regne de València. A pesar de portar ja tres anys en mans dels cristians, les comarques meridionals del Regne no havien estat repoblades amb colons cristians; el procés repoblador s'inicia el 1248 i al llarg d'este any i del següent s'instal·len una sèrie de repobladors en diversos llocs situats al sud del riu Xúquer: una de les localitats on acudixen els pobladors al llarg del bienni 1248-49 és Xàtiva.

COGNOMS

Coneixem només parcialment la repoblació de la localitat xativenca, ja que no totes les donacions que s'efectuaren es registraren en el que hui anomenem segon volum del *Llibre del Repartiment*; un nombre indeterminat de concessions s'anotaren en uns volums custodiats per la muller de Bernard Sicard, els quals s'ignora on es troben hui en dia. El mateix Jaume I ens informa d'açò: "la muyler d'en Bernat Sicart, de Xàtiva, ten tres llibres de la partició de Xàtiva e de les seues alqueries" (f. 88). Allò que coneixem de la repoblació de Xàtiva durant els anys 1248-1249

ens indica que foren agraciats amb donacions els següents personatges:

Eximinus Petri de Tirassona	I. Laguarres
Berengarius Tovia	B. Sanç
M. Lupi de Rigulis	D. Xiarch
Atoreylla	G. Ballebrera
R. Vergantera	P. Guil de Suera
P. Montmaior	D. Monzon
Garcias Develsa	I. Lopez de Calataiud
P. Hueso	M. Cesaraugusta
Sancius Garcias	Gasco de Navaza
P. Novalas	P. Egidi de Turolio
G. Borgia	G. Sancto Melione
Bartholomeus	R. Golmers
P. Dominici	R. Mulner
F. Grimad de Calataiud	T. Menescal
N. Suera	P. Vicenti de Zaragoza
D. Porchet	G. Gausera
P. Jorda de Tirassona	P. Carcasona
B. Raphals	I. Miedas
Frontinus	A. Carnicer
B. Trencamuntaynes	B. Graz
V. de Osca	G. Roda
P. Pina	D. Montesono

D. Pobon	P. Raymundi	G. Berga	D. Serrani
B. Bayneras	B. Teroves	A. Curtibus	P. Andre
B. Berga	F. de Bayona	G. Trillis	G. Dezarboz
G. Petri de Loriz	I. Bosch	D. Osca	P. Christiani
P. Arens	M. Egidi	R. Osca	L. Conca
I. Bitoria	R. Sancto Minato	P. Carbonell	I. Cerda
P. Cilis	P. Almenar	G. Benviure	M. Turmo
A. Iafa	P. Cristian	P. Pulcroloco	G. Duran
B. Cintilis	G. Ninot	I. Benviure	F. Mohoylla
A. Torrafraer	B. Monte	A. Curtis	B. Regali
G. Polo	B. Torraylla	G. Berga	B. Ros
P. Vicent	B. Sorribas	F. Bauserens	P. Gavarda
V. Daroca	B. Sanz	A. Aura	P. Baynolis
D. Nicolas	P. Deiz	G. Hoteyça	P. Arnaldi de Tremp
M. Petri	P. Comadols	E. Rigulis	B. Besturz
P. Ayerbe	R. Layn	I. Daroca	P. Arnaldo
P. Royz	B. Palazin	P. Stephani	B. Comabella
P. Berberia	I. Bove	D. Monsone	G. Petralada
B. Tayllada	D. Domno Philipo	B. Monte	P. Bosch
E. Tovia	R. Osca	B. Gil	R. Soler
P. Carbonell	D. Serrano	A. Torrefresario	A. Maians
B. Portella	P. Serrano	A. Acromonte	G. Bisaldu
P. Montoliu	A. Natali	E. Atrossillo	A. Serran
B. Claret	D. Natali	C. Fortea	B. Sanaugia
G. Tortosa	Buscayllolo	R. Milano	P. Turre
G. Arnaldo de Manresa	M. Molian	A. Amaldano	P. Martin
G. Maçoteris	F. Cahorç	H. Milano	B. Aymerich
I. Almanara	I. Ferrero	P. Saurini	P. Sangarren
R. Turolio	B. Folcalt	P. Bosch	D. Saragoça
J. Groyn	P. Cadena	R. Calvera	H. Calataiub
A. Ferrer de Villa Mager	A. Sancto Celedonio	I. Gasca	A. Iafa
B. Cubells	A. Luch	B. Fox	R. Andres
E. Çapata	E. Albero	R. Albert	A. Rionz
I. Unocastello	G. Duran	P. Salvador	G. Bisaldu
I. Tirasona	P. Eximen	A. Curtibus	A. Mauri
I. Turre	G. Franch	P. Bateiat	B. Bagnari
R. Rochafolio	I. Turre	P. Troves	P. Rius
B. Claramunt	A. Monsone	B. Gras	Ceyt Abuceyt
R. Osca	I. Banyoles	R. Salino	P. Rabassa
B. Castro Albo	I. Camos	B. Barbaran	P. Monfalcho
G. Franch	P. Lupi	P. Carcasona	B. Sespiles

P. Pic	P. Rius	P. Corb	M. Violeta
S. Boyer	M. Lupi de Bolas	I. Sanz	I. Sancto Raymundo
A. Moya	B. Soler	M. Violeta	D. Xiarch
I. Sangossa	A. Valenti	D. Egidi de Tudela	R. Calvera
I. Stella	I. Stela	B. Vallelonga	P. Domenech
I. Palacio	B. Vic	I. Desvilar	G. Morlans
P. Escuder	G. Bernardi	F. Puyols	I. Camaris
A. Monso	R. Castelo	A. Sancto Martino	A. Serra
D. Monso	B. Lotger	P. Vualart de Vilagrassa	P. Raimundi
B. Monso	G. Sasala	I. de Navarra	B. Calbera
A. Serra	P. Domenec	B. Sarovira	V. Serrador
R. Barbastre	P. Vic	B. Gerb	M. Provinciali
G. Bisaldu	R. Vals	P. Zabata	P. Albareda
B. Boxados	A. Caba	P. Berenguer	I. Conxel
D. Sauriano	P. Fuster	P. Baga	I. Girvet
P. Carcassona	R. Canet	P. Gayllach	M. Pes
P. Vicent	I. Jaca	E. Malindre	A. Morlans
S. Polo	I. Stephano	P. Guillem	P. Almenar
M. Lupi de Eschedas	B. Barberano	S. Eximen de Embit	G. Vallebrera
P. Turre	R. Camps	P. Cadena	R. Alfaro
B. Claramunt	B. Fraxino	I. Castela	I. Torpi
G. Gallisa	B. Tallada	I. Salmosi	P. Gil de Zuera
I. Cerda	R. Layni	Drogo	D. Cristovol
D. Terol	P. Comadoms	D. Guerrero	D. Osca
R. Salin	I. Sancto Raymundi	G. Alarcon	R. Osca
P. Conca	D. Sancta Cruce	M. Rege	B. Val
G. Mercer	B. Comins	I. Agreda	I. Martorell
A. Gasc	A. Caldes	M. Agreda	A. Magaix
B. Subrippis	G. Morlans	B. Garsion	M. Palacio
P. Guillermo	B. Guiot	M. Petri de Tudela	G. Morlans
B. Mulner	G. Seguin	G. Morlans	M. Batçache
B. Amigo	A. Serrano	P. Belloloco	A. Gabia
P. Sabela	M. Petri Obleyet	F. Clocherio	G. Colom
G. Martin	M. Carcastello	R. Castalla	A. Carnicer
P. Lorecati	A. Luch	R. Sancto Minato	P. Vacher
A. Bastart	P. Ponç	G. Sancto Melione	B. Datzat
P. Barbera	M. Ponç	B. Antenza	I. Sagarra
A. Mulner	I. Segarra	P. Bardoxin	P. Blanch
T. Bedorch	F. Cesaraugusta	B. Bardoxin	P. Diaz
P. Monte	B. Martin	A. Gasc de Arions	B. Ager
D. Nicolas	G. Banyols	R. Rocha	B. Bardoxi

B. Gayllach
 P. Odena
 B. Copons
 P. Lande
 H. Martin
 P. Petri
 R. Panicer
 E. Hungaria
 P. Lupi
 E. Rada
 T. Mohoyllan
 M. Violeta
 B. Barbera
 B. Ruvira
 P. Pic
 R. Vergantera
 P. Ruvira
 B. Claramunt
 I. Camus
 D. Vals
 P. Cabessa
 R. Andres
 A. Comes
 B. Folca
 B. Martin
 I. Bosch
 P. Montfalcon
 M. Egidi
 A. Durandi
 G. Deuslosal
 P. Bernardo
 B. Soler
 I. Sanz
 P. Torrafreer
 B. Abinçalel
 I. Abingalil
 A. Abinçalel
 A. Abinlatranir
 M. Abinçalel
 F. Dezclocher
 R. Calpena

G. Mercer
 R. Enguera
 B. Castel
 B. Aymerich
 P. Montrog
 G. Montealbo
 D. Stephani
 Guarescas de Gerunda
 B. Cumbis
 R. Sancto Minato
 R. Iorneto
 B. Fuster
 P. Sengausens
 I. Tarrachona
 G. Machari
 P. Sanz de Navarra
 D. Cospin
 D. Sanz de Alfaro
 M Archipresbitero
 E. Hardero
 D. Rabadan
 P. Moya
 M. Calataiub
 D. Calataiub
 D. Petri
 I. Petri de Saldo
 P. Borau
 S. Uncastello
 P. Belloloco
 M. Avarcherio
 G. Espigol
 I. Martorell
 A. Guillelmi
 P. Andres
 P. Granell
 R. Galach
 D. Marchesi de Torralba
 G. Stephani
 I. Segarra
 P. Ruiz
 B. Calbera

R. Petri
 B. Noria
 p. Barchinona
 G. Durandi
 D. Petri
 M. Arbeyza
 M. Castillon
 A. Sancto Celoni
 E. Burunda
 E. Hucar
 B. Gerb
 P. Masana
 B. Aymerich
 G. Sancto Romano
 R. Luparia
 G. Aztor
 G. Montecatenio
 F. Guasch
 G. Espigol
 G. Morlans
 I. Sanz
 E. Arrada
 E. Tovia
 R. Escorna

Este llistat ens indica que a Xàtiva acudiren un total de 326 llinatges, repartits entre 354 famílies, la qual cosa suposa una ràtio d'1,08 famílies per estirp, proporció molt baixa que posa de manifest la gran varietat de llinatges vinguts a esta repoblació. Tan sols 28 estirps superen la mitjana d'1,08 famílies, en concret els llinatges següents:

Abinçalel, Agreda, Alfaro, Almenar, Barberano, Bardoxín, Calataiub, Calvera, Casteló, Cesaraugusta, Conca, Darocha, Durandi, Fuster, Gasc, Gayllach, Guillelmi, Martín, Milano, Mohoylla, Montesono, Morlans, Moya, Mulner, Natalí, Osca, Palàcio, Terol.

Únicament 28 llinatges, cosa que representa un escàs 8,5% del total, d'entre els quals podem destacar la presència de diversos topònims, com *Agreda, Alfaro, Almenar, Barberà, Cesaraugusta, Conca, Daroca, Milà, Monsó, Moya, Osca i Terol*.

PROCEDÈNCIA DELS COGNOMS

La documentació oferix pistes que permeten col·legir la procedència de diversos dels repobladors a partir dels cognoms. En efecte, a alguns dels colons se'ls afeg, juntament amb el seu nom i cognom, una referència al lloc d'origen, bé mitjançant la fórmula "civis...", bé afegint al cognom el lloc d'on provenen. Per este sistema podem conèixer el lloc de procedència de diversos repobladors, quantitat que augmenta considerablement si ens guiem pels topònims existents com a cognoms. Si seguïrem este tipus d'anàlisi, obtindríem la possible procedència de 188 colons, amb un total de 127 llinatges, repartits entre catalans, aragonesos, navarresos, occitans i castellans.

De Catalunya, trobem un total de 66 llinatges procedents dels següents llocs:

<i>Cognom</i>	<i>Possible lloc d'origen</i>
Acromonte	Agramunt
Ager	Àger
Almenar	Almenar
Manresa	Manresa
Tremp	Tremp
Baga	Bagà
Banyols	Banyuls
Barberano	Barberà
Barchinona	Barcelona
Bayneras	Banyeres
Bedorch	Bedorch
Benviure	Benviure
Berga	Berga
Bestorz	Besturç
Bisalduno	Besalú
Caldis	Caldes
Camus	Camós
Canet	Canet
Castillon	Castelló
Cilis	Celles
Claromonte	Claramunt
Claret	Claret
Comabella	Comabella
Coponibus	Copons
Cubells	Cubells
Espigol	Espígol
Gallisa	Gallifa
Gerb	Gerb
Golmers	Golmers
Gerunda	Girona
Lorecati	Llobregat
Luparia	Llobera
Maçoteris	Masoteras
Maians	Maians
Martorell	Martorell
Milano	Milà
Monfalcho	Montfalcó

Montealbo	Montblanc
Montecatano	Montcada
Montmaior	Montmajor
Montoliu	Montuliu
Montrog	Montroig
Odena	Odena
Petralada	Peralada
Pulcroloco	Bell lloc
Puyol	Pujol
Rabassa	Rabassa
Ruvira	Ruvira
Sagarra	Segarra
Sanaugia	Sanaüja
Sancto Raym.	Sant Ramon
Sancto Celed.	Sant Celoní
Sariano	Sarrià
Saurini	Saurí
Sespiles	Ses Piles
Tallata	Tallada
Tarrachona	Tarragona
Torrefreer	Torrefreer
Tortosa	Tortosa
Tovia	Tovià
Vacher	Vaquer
Vallebrera	Vallebrera
Vals	Valls
Vic	Vic
Vualard de Vilagrasa	Vualard de Vilagrassa

D'Aragó procedixen 29 llinatges:

<i>Cognom</i>	<i>Possible lloc d'origen</i>
Albero	Albero
Atrosillo	Atrosillo
Ayerbe	Ayerbe
Barbastre	Barbastro
Bardoxi	Bardaxí
Cesaraugusta	Zaragoza
Calataiub	Calatayud
Calvera	Calvera
Castroalbo	Castralbo

Conxel	Conchel
Darocha	Daroca
Turolí	Teruel
Suera	Zuera
Jaca	Jaca
Tirasona	Tarazona
Laguarres	Lagarrés
Bolas	Bolás
Eschedas	Esquedas
Rigulis	Riglos
Torralba	Torralba
Osca	Huesca
Miedes	Miedes
Montesono	Monzón
Nicholai	Nicolau
Saldo	Saldo
Pobon	Pobo
Sangarren	Sangarrén
Unocastello	Uncastillo
Pina	Pina

De Navarra són originaris 9 llinatges:

<i>Cognom</i>	<i>Possible lloc d'origen</i>
Arradas	Rada
Carcastello	Carcastillo
Hucar	Úcar
Sangosa	Sangüesa
Stella	Estella
Burunda	Burunda
Tudela	Tudela
Hoteyça	Oteiza
Navarra	Navarra

Són originaris d'Occitània 9 llinatges:

<i>Cognom</i>	<i>Possible lloc d'origen</i>
Amaldano	Amaldà
Carcasona	Carcassona
Gasc	Gasc

Molian	Molian
Provinciali	Provençal
Cahors	Cahors
Gallach	Gallach
Mohoylla	Mohoylla
Morlans	Morlans

De Castella són originaris 6 llinatges:

<i>Cognom</i>	<i>Possible lloc d'origen</i>
Agreda	Agreda
Arbeyza	Arbeyza
Moya	Moya
Alfaro	Alfaro
Conca	Cuenca
Alarcon	Alarcón

L'anàlisi de les dades ens indica que coneixem la procedència del 39% dels llinatges que vénen a poblar Xàtiva; que del total dels coneguts, els d'origen català representen el 52%, els aragonesos el 30%, els navarresos i occitans el 7% cadascun, i finalment els castellans arriben al 4%.

Catalans i aragonesos representen, doncs, la immensa majoria dels immigrants a la localitat de Xàtiva. Els primers procedeixen de diversos llocs del Principat, si bé es nota una major presència dels originaris de les províncies de Lleida i Barcelona; pel que fa als aragonesos, destaquen els que vénen de la província d'Osca, seguits dels de Saragossa.

A través dels cognoms hem esbrinat els possibles llocs d'origen dels repobladors de Xàtiva. Ara bé, ¿vénen d'algun altre lloc del Regne de València perquè han participat en una repoblació anterior o ho fan directament dels llocs d'origen? Amb tota seguretat es donen les dos possibilitats. En efecte, coneixem casos de repobladors que s'instal·laren en les comarques septentrionals o en les centrals als quals trobem posteriorment rebent béns en llocs al sud del Xúquer. També són prou nombrosos els colons que s'instal·laren en la comarca de l'Horta de València en 1238-1239 i que, després d'abandonar-la, s'assentaren deu anys més tard en les comarques meridionals del Regne.

Entre els colons que reben béns a Xàtiva, diversos d'ells ja havien estat agraciats amb donacions en altres llocs, com per exemple personatges com Ceyt Abuceyt, Drogo, Atoreylla, G. Petri de Loriz, Egidio de Atrosillo, M. Lupi de Bolea, M. Petri de Tudela, E. de Hungaria, etc. Ara bé, el fet que la repoblació de Xàtiva s'efectuara durant els anys 1248-49, bienni en què s'executa la segona gran repoblació del territori valencià, la qual exigí la presència d'un gran nombre de repobladors —colons que hagueren de vindre de fora del Regne, principalment de Catalunya i Aragó, així com d'altres llocs—, ens indica que no hi ha cap dubte que la immensa majoria dels que vingueren a poblar Xàtiva procedien de fora de les nostres fronteres.

Amb tot i això, tant si vingueren d'altres llocs del Regne com si ho feren directament de les seues localitats d'origen, és ben cert que tots havien nascut fora del territori valencià, ja que les primeres repoblacions que s'efectuaren en terres valencianes foren les de Morella i Borriana, totes dos en 1233; és a dir, únicament quinze o setze anys abans de la repoblació de Xàtiva, per la qual cosa els qui poblaren esta localitat —vingueren d'on vingueren— havien nascut fora del Regne de València.

PERDURACIÓ DELS LLINATGES

S'ha insistit en la poca permanència dels llinatges procedents de la repoblació del segle XIII; es destaca una vegada i una altra que l'onomàstica dels primers repobladors a penes es mantenia una o dos generacions, i que donava pas a altres estirps l'estabilitat de les quals és molt major. ¿Ocorre açò amb els llinatges dels repobladors de Xàtiva? L'única forma d'esbrinar-ho és comparant els llinatges dels colons dels anys 1248-49 amb els dels primers censos que posseïm per a la localitat: els censos fiscals corresponents a l'impost del morabatí relatius als anys 1378 i 1432, així com el cens general de l'any 1510. Si efectuem la comparació dels llinatges existents a Xàtiva en 1248-1249 amb els del cens de l'any 1378, trobem les coincidències següents:

Albero, Almenar, Andree, Aymerich, Barberà, Borja, Bosch, Carbonell, Carcasona, Colom, Comadols, Cubells, Doménech, Ferrer, Fuster, Gallach, Gavarda, Guasch, Jaca, Lobera, Lopis, Martí, Martorell, Milà, Monçó, Moya, Peres, Pich, Pujol,

Roís, Sabata, Salvador, Sanç, Segarra, Sent Ramon, Sório, Tallada, Tudela i Vallés.

Dels 326 llinatges existents en la primera repoblació, en trobem 39 entre els de l'any 1378, que equival a un 12%. ¿És molt o poc? Durant els segles baixmedievals la mobilitat de la població del Regne de València fou molt gran, els municipis perderen un bon nombre de llinatges a la vegada que n'apareixen d'altres nous. En el cas concret de Xàtiva, si comparem les estirps existents en el cens de l'any 1387 amb les de l'any 1432 trobarem que, en només 45 anys, els llinatges existents en la població han experimentat un canvi enorme, així:

Cens de 1378

Total llinatges	231	100%
Es mantenen	74	32,03%
Desapareixen	157	67'97%

Cens de 1433

Total llinatges	276	100%
Procedixen de 1378	74	26'81%
Nous	202	73'19%

Cens de 1510

Total llinatges	332	100%
Procedixen de 1433	137	41'26%
Nous	195	58'74%

Com pot comprovar-se per les dades oferides, la mobilitat de la població en la localitat de Xàtiva és alta al llarg dels segles XIV, XV i començaments del XVI. En efecte, al voltant d'un 67,97% dels llinatges existents en el cens de 1378 desapareixen en el de l'any 1433, i dels 276 que hi ha l'any 1433, únicament se'n mantenen 137, un 41'26%, en el cens de 1510. Tot això ens porta a la conclusió que la permanència dels llinatges dels anys 1248-49 no presenta diferències amb allò que ocorre amb les estirps al llarg dels segles baixmedievals. Concretament, dèsset llinatges romanen en la localitat de Xàtiva des de 1248-49 fins a 1510, passant pels anys 1378 i 1433. Es tracta de les estirps bàsiques següents:

Albero, Andree, Barberà, Borja, Bosch, Cubells, Domé-
nech, Ferrer, Fuster, Gallach, Gavarda, Llopis, Martí, Martorell,
Peres, Sanç, Segarra.

NOTES SOBRE LA TOPONÍMIA D'ALGEMESÍ

Francisco José Llácer Bueno

PREFACI

Aquestes notes sobre la toponímia d'Algemesí són un extracte d'un llibre que es publicarà pròximament format per dues parts: un *tractatus*, que versa sobre topònims d'un concret estrat lingüístic (àrab o arabitzat), i un *index*, que fa un recull dels topònims vius de l'Algemesí actual. Ara i ací, per motius d'espai, sols anem a parlar del topònim *Algemesí*, d'una séquia, d'un camí i d'una partida.

Un dels més importants principis toponímics generals és que les veus geogràfiques són sempre significatives i, per tant, obeeixen a una apel·lació intencionada. Les civilitzacions primitives donaven un sentit secret als noms que designaven persones i coses; les paraules tenien un sentit màgic i, de vegades, feridor si es pronunciaven. Els noms eren, i són, per a prendre-se'ls d'una manera seriosa, no es posen per casualitat o per un sorteig. Sempre hi ha una finalitat, una intenció, una característica que singularitza qualsevol cosa provinent de la mateixa realitat que ens du a designar-los d'una determinada manera. El mateix ocorre amb els noms que designen llocs, i amb la toponímia d'Algemesí passa el mateix, en la qual un accident geogràfic, una característica física o vegetal, una obra dels hòmens, el nom o cognom d'un individu, d'una ètnia, d'una religió o d'una tribu i moltes i diverses formes provinents de la complexa realitat circumdant ens porten, o

han portat els nostres avantpassats, a designar-los d'una determinada manera.

Un estudi toponímic és quelcom més que una llista descarnada de noms; pretén ser un intent d'explicar el perquè d'una denominació, basant-nos en la geografia, en els documents, en la fonètica viva, en la lingüística i en qualsevol ciència que ens pugja ajudar.

El desconeixement de la relació entre un nom i la seua realitat geogràfica actual pot vindre donat per la llengua emprada en un temps llunyà i que ja no ens diu res. D'ací que procurem fer una descripció física i geogràfica actual, per pobra que pugja resultar. En un nom antic escoltem la veu dels qui el pronunciaven en èpoques pretèrites. Hui estem en un moment concret, en una etapa de l'evolució lingüística d'una veu que ha sonat al llarg dels segles. Per tant, acudirem a les fonts documentals, especialment les més antigues, per a veure la seua evolució, perquè les fonts paleogràfiques o són del moment creador del topònim, o bé d'una etapa intermèdia del procés evolutiu d'una paraula i ens poden donar la clau de la interpretació.

Nosaltres també estem vivint el mot, el topònim de què es tracte; en suma, estem vivint aquesta paraula. La nostra veu apareixerà en l'apartat de la pronunciació actual.

També és important i esclaridor acudir als qui ens han precedit, i que han aportat idees, solucions i propostes; sempre diuen quelcom interessant.

Per últim, donem l'etimologia que creiem per a cada topònim. Però, sabent que en aquesta ciència, com en l'etimologia en general, hi ha poques coses totalment certes o segures. El saber toponímic és tendencial; un document nou aparegut, una nova doctrina lingüística, una distinta interpretació, etc., fan que el vell lema de Tucídides (referit a la història) de fer una interpretació (o és dogma?) com a conquesta definitiva de validesa paradigmàtica *κτῆμα ἐς αἰὲν* siga ací inviable, perquè tot pot estar subjecte a revisió. Així que ja des d'ara i ací proclamem la provisionalitat de les nostres propostes.

Alguns d'aquests apartats poden faltar per no haver-hi dades o per la poca importància o interès que puguin tindre.

En principi, la intenció era escriure sols el *tractatus* que anava a considerar els topònims d'Algemesí d'arrel àrab o arabitzats, però, considerant que era interessant fer també un recull dels topònims vius de l'Algemesí actual per a posar-lo per escrit, sobretot pel que fa als topònims menors que acostumen a difuminar-se més fàcilment, he elaborat també un *index* de la resta de topònims. Però, com que no volia fer una llista descarnada i inacabable, he cregut convenient distribuir-los mitjançant una classificació pròpia quan ultrapassen els límits d'una partida o del terme, com poden ser rius i séquies o camins, i per les partides on estan ubicats, ja que en aquestes la precisió en la ubicació és major i els topònims romanen en l'espai natural que els envolta, la qual cosa sempre ajuda a explicar-los per la interrelació amb l'entorn.

La formació de topònims es deu a múltiples causes, i fer una classificació totalment satisfactòria és prou difícil; que en el *tractatus* s'haja fet mitjançant un concret estrat lingüístic, l'àrab, es devia als propòsits inicials de l'estudi. En l'*index* la classificació per estrats és inadequada perquè pràcticament tots els topònims són romànics i la finalitat de l'*index* és, com he dit abans, posar per escrit la toponímia actual i evitar, en certa manera, el seu esvaïment o desaparició. Tal volta la classificació menys dolenta siga la que es fa amb criteris logicosemàntics, és dir, tant pel que fa al significat dels topònims com per la relació amb l'espai físic que designa; i això és especialment escaient en la hidronímia —que fa referència als corrents d'aigua (on fa el mateix que siguen continus o discontinus) o a l'acumulació

d'aquesta (bé siga perenne o bé accidental)—, en l'hodonímia —que fa referència al recorregut lineal de vies de comunicació— i, especialment, en la meronímia —és dir, les partides del terme.

He procurat fer la classificació de la manera més simple possible i adequar-la a les necessitats de l'estudi. En l'*index* hi haurà, doncs, les tres parts anteriors:

I. *Hidronímia*. Del grec ὕδωρ, 'aigua' (en realitat procedeix d'una variant amb alternança vocàlica zero i pertanyent a una declinació temàtica, ὕδρος, que ha format la pràctica totalitat dels mots procedents d'aquest lexema en la llengua grega), i ὄνυμος, 'nom', procedent aquest mot de la forma dialectal eòlica ὄνυμα i no de la forma àtica ὄνομα. En la llengua homèrica abundaven els eolismes i, curiosament, el tipus de composició nominal pren en el segon lloc del compost, en la llengua grega, la forma eòlica pel valor didàctic i reverencial del poeta Homer, que ja emprava mots com ἀνώνυμος. Les formes compostes ἐπώνυμος, παρώνυμος o συνώνυμος, són emprades regularment pels autors clàssics grecs. Quan el segon terme d'una paraula composta començava per una vocal seguida de consonant simple, el grec, emprant un antic procediment indoeuropeu en benefici d'una tendència rítmica (i en Homer mètrica), allarga la vocal α, ε, ο, en ᾱ, η, ω, que és el cas de què parlem.

Fa esment dels topònims relacionats d'alguna manera amb un curs d'aigua o la seua acumulació, tant pel que fa a intervencions naturals (rius, rambles, clots, barrancs, racons, algoleges, gorgs, ullals, etc.), com a actuacions antròpiques (sénies, séquies, feses, rolls, parades, estelladors, braçals, filloles, regadores, regants, pontons, portelles, pous, alcadufs, etc.). La sigla dels hidrònims serà (Hi).

1. *Milonímia*. Del grec ὀδός, 'molí', i ὄνυμος, 'nom'. Ubicarem els molins d'aigua, tot i ser una construcció antròpica, en les séquies, on tenen el seu lloc natural i d'on prenen la força motriu; un plànol apart ens els ubicarà. La sigla serà (Mi).

II. *Hodonímia*. Del grec μέρος, 'camí', i ὄνυμος, 'nom'. En general, els hodònims són topònims relacionats amb les vies de comunicació, ja siguen terrestres (carreteres, vies, camins, assagadors, ponts, passos, ramals, etc.) o fluvials (v. gr. el barquet del Tio Nelo). La sigla serà (Ho).

III. *Meronímia*. Del grec μέρος, 'part', i ὄνυμος, 'nom'. Ací indicarem les parts en què està dividit el terme, és dir, les partides; com que són topònims mitjans acostumen a tenir una major pervivència i pertanyen, per tant, a diversos i antics estrats lingüístics. Els presentarem mitjançant el prenom de *partida de*. També inclourem les subpartides si cal. La sigla dels merònims serà (Me).

Dins de cada partida presente primer cada polígon, i dintre d'aquest, les subpartides (si s'escau), després les séquies i els camins que hi ha sense explicació etimològica (sols amb la sigla), que es considera en el seu apartat, ordenats primerament per la seua importància i després alfabèticament (excepte quan la séquia o el camí sols estiga en la partida indicada), i posteriorment, ordenats per una classificació referencial, i dins d'aquesta, ordenats alfabèticament pel genèric, i a continuació per la determinació nominal, adjectival o preposicional que pugui acompanyar.

Els hidrònims i els hodònims, com que tenen un recorregut lineal, poden afectar més d'un polígon o una partida. Els repetirem en cadascun o cadascuna d'aquestes per a precisar-ne la ubicació.

Cal afegir que les tres parts no són excloents, i així podrà haver-hi hidrònims en una partida o hodònims relacionats amb un hidrònim, etc. En cada part, sempre que calga, farem un comentari al voltant d'alguns topònims per tal de determinar el seu significat. La classificació referencial es basarà en:

1. *Pedonímia*. Del grec πέδον, 'sòl, superfície del sòl', i ὄνυμος, 'nom'. El relleu del sòl és un dels referents més importants al nostre terme, ja que dins dels topònims mitjans (les partides) quatre (Albotaina, Cotes, la Foia i el Pla) fan clara referència al relleu, i alguna altra a la composició del sòl (Arenes, Fentina). A més a més, també molts topònims menors fan referència al relleu o a la composició. La sigla serà (Pe). Si el relleu presenta eminències, tindrem orònims; els omalònims ens indiquen la presència de superfícies planes, i els batònims, la de depressions.

1.1. *Oronímia*. Del grec ὄρος, 'muntanya', i ὄνυμος, 'nom'. Encara que el nostre és un terreny prou pla, hi ha topònims que ens indiquen l'existència d'un espai quelcom eminent però suficientment extens (*la Muntanya*), o de certes

eminències menors (alterons) difícils hui de trobar en un paisatge quasi totalment anivellat per motius naturals (alluvions fluvials) o antròpics. La sigla dels orònims serà (Or).

1.2. *Homalonímia*. Del grec ὁμαλός, 'pla', i ὄνυμος, 'nom'. Fa referència a l'horitzontalitat del relleu, en contraposició a eminències o depressions. La sigla serà (Hm).

1.3. *Batonímia*. Del grec βαθός, 'profund', i ὄνυμος, 'nom'. Designa les depressions o llocs més baixos. La sigla serà (Ba).

2. *Antroponímia*. Del grec ἄνθρωπος, 'home', i ὄνυμος, 'nom'. Noms o cognoms de la persona a qui fa referència el topònim. Ho indicarem amb la sigla (An). Quan es tracte d'un pseudònim, ho indicarem amb (Ps).

3. *Fitonímia*. Del grec φυτόν, 'planta', i ὄνυμος, 'nom'. Els fitònims es refereixen a plantes (arbres o arbustos), tant a un conjunt com a una en particular. La sigla serà (Fi).

4. *Econímia*. Del grec οἶκος, 'casa', i ὄνυμος, 'nom'. L'ocupació humana del terreny rústic, com a lloc d'habitatge humà o estabulació de ramats, abundava més abans que ara; hui en dia caldria parlar més bé d'indústries de transformació o aprofitament. Els noms de cases, fàbriques, masos o vestigis antics (parets), així com de paridores o coralls, encara són vius en la memòria col·lectiva. No obstant això, l'abundor de xaletets, casetes, xalets-paellers, casetes de motor, caseta d'atífels de conreu, fa que sols indiquem les més caracteritzades. La sigla serà (Ec).

5. *Agronímia*. Del grec ἀγρός, 'camp, terra cultivada', i ἴνυμοj, 'nom'. La delimitació del terreny a nivell ínfim dona lloc a les parcel·les, horts o camps. Caldrà indicar els agrònims quan una parcel·la estiga identificada singularment per un nom. Acostumen a ser parcel·les grans (almenys en un terreny on abunda el minifundi), a pertànyer, o haver pertangut, a un propietari o posseïdor molt caracteritzat, o bé tenir, o haver tingut, un ús singular. Solen conservar el nom, el llinatge o l'ofici d'un antic propietari o habitador. La sigla serà (Ag).

ALGEMESÍ (CIUTAT D')

1. Descripció

De les dades extretes del mapa de l'Institut Geològic i Miner d'Espanya, full 747 (Sueca), Algemesí pertany

a la porció meridional de la planura quaternària del golf de València, i conforma una planura amb pendent suau cap al NE. La diferència entre la part més alta i la més baixa (al pont d'Enbaró) no arriba als 30 metres, i això en un terme prou gran (41,77 km²) no és una diferència molt important. El pendent del terme segueix les inclinacions del Magre i del Xúquer, especialment les del segon. En veritat, on el riu Xúquer fa un mànec de gaiato, en el Racó de Xétxena, tot just fitant amb el terme d'Albalat, no pareix seguir el pendent natural del terme. El canvi de direcció molt brusc que fa el riu en la partida de Xétxena no té cap justificació aparent. Segons la memòria adjunta al mapa esmentat, és probable que el canvi es dega a una adaptació del riu a les fractures de direcció EO que es troben dins de la *banda estructural de Toledo* definida per M. Alia (1977).

Dels sondeigs fets entre Albalat i Sollana, on apareixen al·luvions molt potents que podien correspondre al dipòsit de l'antiga desembocadura, cal deduir que en un principi el Xúquer desaiguava en l'Albufera. El riu Sec (Magre) també ha canviat la desembocadura per mà de l'home fa una desena d'anys, a fi que no entre contra corrent del Xúquer, retenint-lo en les avingudes.

Seguint amb el mapa observem que la planura algesinenca està formada per llims arenosos d'inundació en la franja als dos costats del riu Sec, en les partides de Xétxena i l'Algoleja i part de les partides de la Foia, Xara, Fentina, Orí, Albotaina i el Pla.

La resta de partides estan formades per llims arenosos fluvials de color bru (terrós rogenç), llevat d'unes grans bosses de glacis d'acumulació en la Senyoria de Cotes, formats bàsicament per nivells d'argiles i cantells amb crostes discontinües.

El clima és el corresponent a la zona costanera de València, amb una mitjana anual de precipitacions de 500 litres per metre quadrat. Les pluges es distribueixen irregularment al llarg de l'any, essent les més importants a la tardor, on, quan són abundants, acostumen a produir desbordament dels dos rius.

Pel que fa a la història, Algemesí apareix per primera vegada al *Llibre del Repartiment* (les fonts àrabs no ens en diuen res) com una alqueria (no és sols una casa de camp,

sinó alguna cosa més), formant part de la jurisdicció d'Alzira, encara que sempre pareix ser la més caracteritzada, fins al 15 de setembre de 1574, quan Felip II li conferí el títol d'Universitat. En 1608 és nomenada vila reial i obté, per compra, Cotes en 1620. Sobre la Senyoria de Pardines, per sentència de 1615, Algemesí exercia la jurisdicció suprema i alta, i el senyor de Pardines n'exercia l'alfonsina, fins que en el Decret de les Corts de Cadis de 6 d'agost de 1811 se suprimiren els senyorijs jurisdiccional i, rere les vicissituds constitucionals del segle XIX espanyol, la Llei de 26 d'agost de 1837 dictà el restabliment definitiu de les lleis sobre els senyorijs (que prescribien la seua abolició) i, per tant, abolí la dita jurisdicció alfonsina de Pardines (i de molts altres llocs) perquè la llei considerava que eren incorporables a la nació tots els drets que dimanaven de quelcom inalienable i inherent a la nació (llevat de la propietat), com ara la jurisdicció, els impostos, els privilegis exclusius, privatus o prohibitius, etc.

La població ha variat molt al llarg d'aquests quasi huit segles. Hui sembla estancada amb poc més de 27.000 habitants. El 7 de maig de 1945, el cap de l'Estat li concedí el títol de Ciutat.

2. Fonts documentals

Com sempre, hem d'esmentar el repartiment, pel qual el 23 de novembre de 1243 li donen a Bernat de Sullols unes cases d'Amet Aventamluç i quatre jovades.¹ Aquesta referència és molt important, ja que tenim testimonis escrits sobre el senyor de les cases que li donaren a Sullols, que no era altre que el famós Ibn Tomlús o son pare, el primer habitador o posseïdor conegut d'Algemesí, que pertanyia a la nissaga dels Abentomlús. Aquest, en el seu llibre de lògica, es presenta a si mateix de la següent forma: "Diu el doctor i mestre, el savi eminent, l'erudit en les diverses rames de la ciència, Abulhachach Yúsuf, fill de Mohàmed, Abentomlús." Sabem que morí pocs anys abans de la conquesta jaumina i que fou metge del califa almohade Annàsir. Ens torna a aparèixer en 1249 quan li donen a Guillem de Bell-lloc una jovada de terra a Algemesí.²

1. L. R. II, fol. 17 v.- B. de Sullols, domos quasdam de Amet Aventamluç filio de Oçme Aventamlus et IIII jovatas in Aliemeçi. IX kalendas decembris.

2. LR. V, fol. 40 v.- G. de Pulcroloco [...] et unam jovatam terre in Algemesi.

En les *Rationes Decimarum Hispaniae* (Rius Serra 1946) trobem una grafia diferent del nom del poble en dos anys consecutius i per un concepte paregut: en 1279 apareix en la recaptació feta per a cobrar la dècima eclesiàstica de la parròquia d'*Algemesi*: "[...] Item pro ecclesia de Algemesi 65 7", i l'any següent, en la recaptació apareix no la parròquia sinó el rector d'*Algemezi*: "[...] Item a rectore de Algemezi 53 3".

Ja tenim tres grafies diferents pel que fa a la s. Com que a partir d'ara la documentació comença a ser més abundant, sols donaré les grafies, l'any i el fragment del document si ho considere interessant.

Dels pergamins de la Cancelleria Reial en l'Arxiu Municipal d'Alzira (Parra Ballester 1984): "[...] habitatori eiusdem loci Algemezini"; "[...] in dicto loco Algemezini" (*et passim*, segona meitat del segle XIV); "[...] consellers per lo loch de Algemezi" (2 de gener de 1413).

De l'Arxiu del Regne de València. Mestre Racional: *Algemezi* (1373 núm. 10866); *Algemezi* (en 1439 i 1481, núm. 10873 i 10877 respectivament).

Dels documents extrets per Gual Camarena (1979): "Considerant per vosaltres prohoms dels lochs d'Algemezi, [...]" (6 octubre 1402); "Rega tot lo terme Antella [...] part de Algemesi, tot lo terme de Alginet [...]" (11 desembre 1529); del document pel qual Felip II aprova i modifica els capítols presentats per Doménec Gameta: "[...] Suplicant attento quod sunt ultimi gigantes et sepe super rigatione inter vicinos predicte ville Alzire et noviter erecte de Algemezi [...]", on aquesta grafia apareix moltes voltes per tot el document (17 setembre 1608).

En el baldufari d'Alzira de 1526 apareix repetidament "en lo territori de Algemezi, en la foya de Algemezi, en los orts de Algemezi".

En el llibre de peita de 1591: "en lo territori de Algemezi i en los horts de Algemezi".

A partir del segle XVI es regularitza la grafia actual *Algemesí*.

3. Pronunciació actual

Algemesí i en apitxat, *Alxemesí*.

4. Significats proposats

Tal volta el topònim *Algemesí* siga dels que més interpretacions han tingut. Ja Terol i Grau (1984) publicava un curt, *Aportació a l'estudi de l'origen d'Algemesí*, on dóna resumides fins a 9 hipòtesis sobre l'etimologia del mot. Com en aquest treball hi ha algunes imprecisions i han aparegut hipòtesis posteriors, caldrà indicar-les totes, procurant fer-ho amb les mateixes paraules quan la cita no siga molt llarga. Deixant a part l'estudi crític d'aquestes, indique per ordre cronològic aquelles de les quals tinc notícia.

Ja en 1593 el frare franciscà Diego de Guadix (2005) va escriure una *Recopilación de algunos nombres arábigos que los árabes pusieron a algunas ciudades y a otras muchas cosas*, que no arribà a imprimir-se, encara que tenia la llicència d'impressió (1593), i que es conserva en la Institución Colombina l'únic manuscrit que ara s'ha publicat. Segurament el va escriure a Roma i d'aquest es va aprofitar Sebastián de Covarrubias en el seu *Tesoro de la lengua castellana o española*. Literalment, pel que fa a *Algemesí*, diu: "Algemesí. Es en España pueblo del Reyno y arzobispado de Valencia. Consta de *al*, que, en arábigo, significa el, y de *xenci*, que significa solar, i.e., solaris; assí que, todo junto *algemci* (sic) significa el solar, i.e., el pueblo de sol o la cosa del sol; (y, corrompido, dizen *Algemesí*)."

En 1874 el metge don Benet Ballester Broseta (2001: 68-70) acabava la seua *Historia de la Villa de Algemesí*, i en aquesta rebutjava altres tres hipòtesis sobre el nom d'*Algemesí*: la primera deia que devia ésser el nom d'un moro important sense donar més dades; la segona ens indica una suposada pertinença de dues propietats a dos germans bessons (deu referir-se al mot llatí *geminis*), i la tercera fa esment de la paraula *Aljama* ("que quiere decir pueblo de moros"), i també la rebutja basant-se en una frase del P. Bleda: "Mi tierra de Algemesí, era toda de cristianos viejos desde la reconquista."

Al final donava com a bona la següent hipòtesi: "Sobre todas éstas parece que fija el verdadero sentido etimológico del nombre de Algemesí, la explicación que sobre el mismo da el señor don Manuel Sánchez, árabe de nación,

natural de la Argelia, judío de religión, comerciante nómada de aquel país, y que, hoy convertido al catolicismo, desempeña la cátedra de árabe en el seminario conciliar central de Valencia, quien dice que el nombre Algemesí se compone de dos voces: Alg, que significa mercado o feria, y mesí, quinto; como si dijera 'el quinto mercado o feria', y que esto tiene por fundamento el que los árabes tenían, y aún tienen, la costumbre de hacer mercado en días determinados, siquiera sea en puntos despoblados, y que a estos mercados se les da en su país el nombre de Alg-mesí, y a los que él ha concurrido muchos años en calidad de comerciante. Aceptando, pues, esta explicación, pudo en tiempos de moros ser el punto donde se verificara un quinto mercado, a la semana o mes, y de ahí su nombre y tal vez su origen."

En 1886 el canonge don Roque Chabás iniciava la publicació de la revista *El Archivo* i en aquesta Julian Ribera (1886: I, 170) exposava de passada l'opinió que, tal volta, *al gemesí* fora un individu pertanyent a la tribu dels *Xemesa*: "Aben Jaldun (2)³ nos recuerda que la terminación *ta* es sufijo de plural, que caracteriza los nombres berberiscos, tales como *Zeneta*, *Mezata* etc. indicando la tribu y la comarca que habita, que bien puede explicar completamente los nombres valencianos de la misma forma conservados en *Zeneta* de Uxó y Guadalest, *Adzaneta* de Culla y Albaida, *Orcheta*, *Barcheta* etc. como nombres de tribus que lo dieron á las poblaciones en que residian, semejando este procedimiento al empleado por los árabes con la terminación *in* (al pronunciar en lemosin *i*) en *Alxemesín*-(*Aljemesí*) *Alharrazin*, (*Alfarrasí*) *Almoradín* (*Almoradí*) etc que espresan pueblo de la tribu de *Morad*, *Harraz*, *Xemesa* etc." (Don Benito Ballester no cita Julian Ribera com diu Terol, ja que aquesta és la primera vegada que apareix aquesta hipòtesi. En 1874, data de l'acabament per part de don Benet de la història sobre Algemesí, Julian Ribera tant sols tenia 16 anys!)

En 1891 Joaquín Martí Gadea publicava el *Diccionario general valenciano-castellano*, on apareixen dues formes distintes del nom del poble: *Algemesí* i *Algemiç*, però no proposava cap etimologia del topònim (com deia Terol a l'article esmentat) ni tampoc d'altres.

3. En su *Historia de los Bereberes* –apud Reinaud-Moniteur. 6 Agosto 1857 (nota de Ribera).

En 1908 el rector de la parròquia don Miguel Belda Ferré (1908: 86), després de rebutjar els noms de *Aljamia* 'lengua bàrbara' i el de *Aljama* 'reunió', com ja havia fet don Benito Ballester, es decanta per la de Julián Ribera, tal i com expressament diu: "[...] pero habiendo consultado al distinguido profesor y notable arabista, D. Julian Ribera, ha tenido este señor la bondad de estudiar el asunto y, después de conocer las letras con que se ha escrito esta palabra, Algemesí, desde los siglos medios, y la manera de pronunciarla el pueblo, afirma, según las reglas de la moderna filología, que Algemesí es un apellido árabe del dueño de las casas ó alquerías en donde hoy está emplazado el pueblo, que tomó el nombre del dueño de aquellas fincas. Esta opinión tan estudiada y de tanta autoridad es la que suscribimos y hacemos propia."

En el *Nomenclator geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*, publicat pel canonge Sanchis Sivera en 1922, es torna a fer referència a la hipòtesi de Julian Ribera: "Su nombre indica el origen árabe en cuyo tiempo era una propiedad, perteneciendo su primitivo dueño a la tribu de *Xemesa*, de donde vino la denominación de *Aliemeci* o *Algemesí*."

En 1930 es publica el tom I de la gegantesca obra iniciada per mossén Antoni Maria Alcover, el *Diccionari català-valencià-balear*, que sí que és etimològic, i en l'entrada referent a *Algemesí* redactada per Francesc de Borja i Moll, diu: "ETIM.: incerta. Pot esser de l'àrab *alxsamsí* 'tebi', 'solar (pertanyent al sol)'. Martí G., Dicc., dóna com a variant del nom per *Algemesí* la forma *Algemiç*, que sembla procedent de l'àrab al-xamīs 'lloc ben assolellat' (cfr. Dozy Supp. I, 786)."

En 1944 Asín (1944: 148) col·loca *Algemesí* en la llista de "topònims probable o segurament aràbigs, no descriptes encara."

En 1948 Giner (J. Giner 1948: 245 f) seguia insistint en la tesi de Ribera i Sanchis Sivera, i el considerava un gentilici d'arrel aràbiga, però sense indicar de quin es tractava.

Amadeo Llácer encetava, en 1954, la revista *Marjal* amb un estudi sobre l'etimologia del nom d'Algemesí (Llácer Castañer 1954: 2), on després d'una llarga introducció deia: "Recurramos, pues, al árabe vulgar. Nuestro hermano D. Evaristo Llácer, que como teniente de regulares ha convivido largos años con los moros, y que nos ha ayudado en la Redacción del

presente escrito, nos informa de que hay en el árabe vulgar una palabra que puede venir al caso: *Al Gemis* significa *el Jueves*. Añadiendo la forma de adjetivo 'i' (como israelí, ceutí, Arabia Saudí, etc.) tenemos formado el vocablo *ALGEMISI*, que significaría 'el del jueves', 'el juevino' como si dijéramos. Y nos explica la costumbre que tienen los moros de celebrar zocos o mercados en diferentes días de la semana en aquellos poblados en que se producen en abundancia determinados objetos o productos naturales que se ofrecen con mayor baratura [...] Es natural que si Algemesí podía ofrecer muchos productos del campo se celebrara en aquel caserío un zoco renombrado, y a falta de nombre mejor, se le conociera por el del día de su mercado, quedando definitivamente para designarle, desplazando otra denominación menos conocida o importante, si la tenía [...] Quede, pues, que, a nuestro juicio, ALGEMESI proviene de la palabra *Al Gemis* con adición del sufijo adjetival árabe 'i', y que significó primitivamente 'el mercado del jueves' (el zoco algemisi)."

També cal afegir que M. Sanchis Guarnier (revista *Marjal* núm. 2), en contestació a l'article d'Amadeo Llàcer Castañer (publicat en *Marjal* núm. 1), diu que no era correcta la hipòtesi, però, sense aventurar una solució que haguera estat interessant.

Sols un any després Juan Segura de Lago, parlant de l'escut d'armes d'Algemesí i al·ludint al patronatge de sant Jaume, el derivava d'eixe nom i deia que, en principi, devia ser *Aljamesí* o *lugar de Jaime* (Segura de Lago 1955: 11-12):

Pues bien, el escudo de San Jaime reúne casi todas las características definidoras de Algemesí. Es escudo parlante; es representación histórica y es representación patronímica, como vamos a ver.

Bien es verdad que en el "Llibre del Repartiment" aparece Algemesí escrito con esta misma grafía, pero no es menos cierto que hemos visto documentación de los siglos XIV y XV en que Algemesí aparece escrito de esta forma: "ALJAMESI". Si separamos esta palabra compuesta en sus partes de prefijo, raíz y sufijo, tendremos AL – JAMES – I. El primero es el artículo ibérico "al" (idéntico al árabe) y el sufijo "i" indica procedencia o naturaleza, de manera que la palabra completa valdría tanto como decir *el lugar, sitio o cosa de James*, análogamente a como decimos "tortosí" al natural de Tortosa; "barceloní" al de Barcelona; "xateví" al de Játiva; "torrentí" al de Torrente; "carcaixentí" al de Carcaixent, etc. A su vez, James es la misma palabra que Jaime o Jaume: hoy aún en inglés es James el nombre del Apóstol, y también el

Rey de Aragón, el Conquistador, se firmaba Jacques. Así pues queda demostrado que San Jaime en el escudo de Algemesí es representación de una figura parlante.

L'any següent, en 1956, el mateix Juan Segura proposava una altra hipòtesi (Segura Lago 1956) en la revista de les festes patronals: "Cada formació urbana ha tingut un motiu per esdevindre. El motiu que va tindre el nostre poble per que fora construït seria el gual del riu Algemesí conegut de altra manera per Magro o Sec. Y es posible que ací estiga el principi etimològic del vocable perquè Gems-í en àrab vol dir solejat, i Al-gemesí valdria tant com dir el solejat, l'abrasit, el sec, que referit al riu seria lògic".

Vicent Castell Llàcer publicà en 1979 en la revista *Berca* (Castell Llàcer 1979: 6) un curt, però sucós, article on repetia la tesi que ja havien formulat Diego de Guadix, Borja Moll en el diccionari esmentat i, en certa manera, Juan Segura, i diu així:

Durant la meua estada al Marroc, no he deixat de preguntar-me mai quin podia ésser el significat, perquè no dubtava de l'origen àrab del nom, al temps que no em satisfieia la teoria dels meus oncles. Pensava en la pronunciació del poble, en valencià, i amb eixe so ho preguntava a la gent i als estudiants marroquins.

De casualitat, un dia, parlant va eixir la paraula "sol", feia molt bon temps i vaig escoltar "AL-GEMS", deixant quasi dir la "i", com a conseqüència d'arrossegar l'última consonant "S". El so amb el que ho pronunciaven em posa en tensió. La "G" era la valenciana, no apitxada, com la "G" francesa. Algemesí, en apitxar, ho pronuncien amb el so castellà "CH" que no existeix en la nostra llengua. Ho vaig fer repetir quatre o cinc vegades, i em vingué a la memòria les paraules d'En Miquel Dolç.

Partint d'eixe so i significat, parlí amb un professor d'àrab, precisament en una classe on hi havia gent de diferents llocs i parles del Marroc (rifenyis, bèrbers del sud, algerians, de Cassablanca) i cadascú en la seua llengua, molt diferent entre elles, tenia pel Sol el mateix so "GEMS", a més a més de l'àrab clàssic.

Tenint en compte, doncs, la nostra pronunciació apitxada de la "G" i la bona, vaig desestimar per estranya la pronunciació castellana, rebutjant, i ho sent molt, la relacionada amb el cinc, cinqué o dijous, i recolzant allò que una vegada havia escoltat.

Algemesí vol dir "LLOC SOLEJAT" o amb més exactitud "PAÍS ON HI HA SOL AL LLARG DE TOT EL DIA".

Des del punt de vista geogràfic, el poble es troba dins d'una plana sense desnivell important, ni obstacle que li tanque el sol. Des que naix fins a la seua posta no deixa d'assolellar-nos.

En un treball col·lectiu dels professors Cabanes, Ferrer y Herrero publicat en 1981, després d'analitzar grafies de documentació antiga i repetir la teoria de Ribera i Sanchis Sivera, ens diuen: "Acaso haya que pensar en una formación toponímica desde la base árabe Al-Yaml', forma etimológica del topónimo Algimia (Cfr. voz ALGIMIA), y con significado de 'oriundo o procedente de Algimia'".

Moreu Rey (1982: 13) segueix la tesi d'Alcover, i el considera com un lloc ben assolellat.

Carme Barceló (1982: 5,89) dóna, curiosament, dues teories en el mateix llibre. En la primera, parlant del manteniment del so /i/ (vocal tancada anterior) escriu literalment: "[...] Algemés /al-jabbasín/ 'els algepsers'." Més endavant, en l'entrada concreta del nom d'*Algemesí*, escriu: "Potser de l'àrab /al-jabbazín/ 'els forners, els flequers', de j b z 'posar-se dur el pà'. És una etimologia gens segura."

Coromines, en l'*Onomasticon* (1994: II, 134-5), exposa cinc teories:

a) Que vinga d'una forma àrab *šamsī*, 'lloc assolellat'. Coromines diu que és impossible perquè no hi ha hagut mai *-š* inicial, ni *-s-* sorda interna (sinó *-z-* sonora) i, en fi, ha tingut sempre *-e-* davant la *-zi* final.

b) També rebutja l'opinió de J. Ribera ("de la tribu dels Xemesa") a causa de la *š* inicial, per la *-s-* sorda i per l'article aglutinat, que si fos adjectiu ètnic no hauria de portar-lo.

c) Que vinguera de la proposta de Barceló *al-ābbāsīn*, 'els algepsers'. Li oposa l'esmentada *-s-* sonora de l'àrab i que no apareix la *-m-* sinó la *-n-*.

d) De l'àrab *al-ğāmmāzīn*, 'els bastaixos, els qui transporten', duplicant la *-m*, per ser nom d'ofici. Seria un plural d'un nom amb el caràcter d'abstracte. Ell mateix es posa els entrebancs. És una arrel ben rara i la *-m* final no apareix mai.

e) Per últim, creu més encertada la solució que vinga de *ğamma' āz-zī*, 'la barriada del arsenal, de les barcases', 'l'aplec o colla dels barquers'. Diu que a partir d'ací l'evolució fonètica fins a *ğemezí* és normal.

Sols cal puntualitzar que l'únic arsenal de barques que conec és "el barquet del tio Nelo" en l'Algoleta, i tant el barquet com el riu Xúquer, l'únic navegable (i en barca menuda), estan a algun quilòmetre de l'assentament del poble, i pel que fa al riu Sec o Magre, des de fa molts anys

sols porta aigua en les riuades i quan amollen escorregudes d'alguna séquia.

5. Etimologia

Ajimez, i en valencià *el Xemesí* o *el Gemesí*, si el mot andalusí *aš-šemése* haguera passat al vocabulari usual del valencià com ho ha fet en castellà. Té el sentit en àrab andalusí de 'balcó assolellat', 'balconada il·luminada pels raigs de sol', i el més paregut que podem trobar semànticament en llenguatge modern és el de 'mirador'. Com que és un topònim, s'ha mantingut amb la forma antiga (per la força conservadora dels topònims) i s'ha convertit en un arcaisme viu, però no es un hàpax com es podria pensar, com veurem en estudiar les ordenances de Sevilla de 1527.

Ve de l'arrel *>šams<* *sol*, que seguint l'itinerari usual tenim en Leyden *>šamsun<* *sol*. (Corriente 1991: 104).

En el nostre *Vocabulista in arabico* trobem coses més sucoses, v. gr.: *>šams + šumus<* *sol*, *>šamsi<* *solaris*, *>šamsiyyah<* *fenestra*, i les que més interessants són *>mašmas + mašamis = šamis<* *solaris*, amb la mateixa traducció que l'anterior en llatí, però el primer pareix indicar un lloc per a prendre el sol i el segon, com ho demostra la forma castellana *Ajimez*, que deu tindre una imela de segon grau d'una forma suposada **>šimas<*, té tot el tipus d'un objecte de casa. Corriente el tradueix per "ajimez, saledizo con celosía".

Les formes de Pedro d'Alcalà són germanes del nom d'*Algemesí*, sols cal destacar la forma *>xemci<* *solar*, *cosa de sol*, *tibia cosa*, i la forma, femenina, perquè ens indica una fines-tre vidriera *>xemicia<* *ventana de yeso como rexada, vidriera*.

Dozy, respecte al mot del qual parlem (Dozy 1991: I, 786, 2), ens diu que és "fenêtre, d'ou l'esp. "aximez", fenêtre en arc, soutenue au milieu par une colonne".

Més explícit es mostra en el *Glossaire* (Dozy 1869: 219-220), on hi ha dues parts; l'aportada per Engelman i una altra, si vol Dozy substituir la del anterior. Allò aportat per Engelman és: "AXIMEZ (fenêtre en arc, soutenue au milieu par une colonne) de (*ach-chamsa*) qui se trouve chez Ibn-batouta, I, 199, dans la meme signification que (*chamsiya*). Voyez sur ce mot, qui se trouve chez P. de Alcala (*ventana de yeso como rexada, ventana vidriera*), la note de M. Dozy, *Dict. des noms des vet.*, p. 57".

Dozy proposa una nova etimologia, que ell posava amb asterisc, quan substituïa la d'Engelman, i diu ben clar: "*Aximéz*, qui est un mot andalous, vient de (*ach-chemése*), forme qui a le même sens que *chamsa* et *chamsiya*; voyez Quatremère *Hist. des sult. maml.*, II, 1, 280, et Wright, Glossaire sur Ibn-Djoubair, p. 26. J'ignore quelle est la voyelle de la première syllabe; Hoest ne lui en donne aucune (*schmása*)."

Cal precisar que Dozy escriu *ach-chemése* com seria pronunciant-lo amb assimilació solar i amb el tractament en francès de la *šin*.

Dues notes a l'etimologia de Dozy. La primera, que en el *Dict. des noms des vet.*, p. 57 ens aclareix el sentit del mot en qüestió en comentar a Ibn Yubair, quan descriu la catedral de Palerm i ens diu: "En haut il y a une rangée de fenêtres de verre dorées, qui éblouissent les yeux par la clarté de leurs rayons." Cal indicar que la forma explicitada és la de Raimundo Martí en el *Vocabulista in arabico* i la de Pedro de Alcalá, i que Ibn Yubair era conegut com *el valencià*: havia nascut a Xàtiva en 1145 i morí en 1217, així que quasi és coetani de la conquesta jaumina. La segona nota és que en dir que ignora quina és la vocal de la primera síl·laba, cal dir que és la e, com es pot comprovar per *Algemesí* i pel que veurem en les ordenances de Sevilla.

En rigor, la forma àrab és un adjectiu determinatiu masculí *al-šemesí*, un alomorf àrab de les diverses formes que hem vist d'*ajimez* (oposat al femení *-šemesiyya*, *šemisiyya*, de Pedro de Alcalá), que es refereix a un balcó o *salidizo*, com deien les escriptures antigues, que en rebre millor el sol en uns carrers estrets i torts es deia, per això, *assolellat* o *solejador*. Però la força substantivadora de l'article ha fet que, aglutinat a l'adjectiu, siga un substantiu més. Per això, era encertada, en part, l'etimologia d'Alcover i de Vicent Castell, etc.; però no podia ser sols un adjectiu, ja que no quedava clar qui o què era allò *assolellat*, perdut el substantiu inicial, substantivat l'adjectiu i aglutinat l'article, no quedava cap referència del substantiu inicial.

Pel que fa a la toposemàntica és difícil trobar restes d'un balcó amb gelosia al cap de quasi huit segles. Ara bé, sent les cases que es donaren en 1243 d'Amet Aben Tomlús,

sarraí importantíssim, no sols a Alzira, sinó a Al-Àndalus, per ser metge del califa Annàsir, és versemblant que tinguera una casa amb *ajimez*, i allò per a una alqueria de poques cases seria el signe caracteritzador i distintiu.

5.1. El problema de l'assimilació solar

Rep en àrab el nom d'assimilació *solar* el fet que la -l de l'article àrab s'assimile a la consonant inicial d'un substantiu i la consonant resultant adquireix un valor llarg, que s'assenyala ortogràficament mitjançant el signe anomenat *tašdid* o *šadda*, escrit sobre la consonant que ha de ser duplicada o geminada.

Alguns exemples on s'ha mantingut la geminació són: *al-ruz* > *ar-ruz* > *arrós*, *al-sudd* > *as-sut* > *assut*, *al-saka* > *as-saka* > *assagador*, *al-rub'* > *ar-rub'* > *arrova*, *al-rabad* > *arrabad* > *araval*; i altres on ha evolucionat segons la fonètica pròpia del valencià: *al-ša'ra* > *a aš-šara* > *Axara*, *aixara*, *xara*; *al-šarab* > *aš-šarab* > *aixarop* > *xarop* (sols he posat noms començats amb la *šin*).

Rep el nom de *solar* perquè es produeix davant les consonants solars en la terminologia gramatical àrab, és dir, les que s'articulen en la part anterior del paladar i les dents (interdentals, dentals i prepalatals oclusives i fricatives, les nasals i les laterals), i no en les altres, ja que amb una d'aquestes comença la paraula *sol*, *šams* (comença per *šin* que és predorsal palatal fricativa sorda), mentre que la resta de consonants, per la mateixa raó, són anomenades *lunars*, de la paraula *quamr*, *lluna*.

Fer l'etimologia d'*Algemesí* derivant el nom d'un compost de *šams*, *sol*, que és el que dona nom a l'assimilació solar és, si més no, paradoxal, ja que en el mot que significa *assolellat* no s'ha produït assimilació. En veritat, però, hi ha molts casos on apareix la -l-, en els quals les lletres solars (*tša*, *džal*, *sad*, *ta*, *dal*, *dad*, *nun*, *ra*, etc. i també *šin*), no s'han assimilat.

Ernesto Veres (I, 4, 233-4) fa una cita d'O. J. Tallgren (*Los nombres árabes de las estrellas y la transcripción alfonsina*), d'on extrau casos de no assimilació de quasi tots el fonemes esmentats. Ací sols trasllade les paraules amb el *šin* inicial, i pose el seu doblat, primer la forma amb assimilació i després la no assimilada: "con *šin*: *sollaca-alsubiaca* (VIII, 8,b),

axara-elxeera (XXXVII, 12), *suyah-alsuyah*" (cal remarcar que, seguint Steiger, en la transcripció alfonsina el *šin* es posa amb *x* o *s* [Steiger 1991: 197]).

El mateix Steiger aporta la solució quan diu: "En los nombres toponímicos y apelativos conservaba mucho arraigo la forma 'al-', siendo, por el contrario, raro el fenómeno de la asimilación, como lo prueban los casos siguientes." Cita els casos dels topònims *Algecires* i (fr.) *Alger*, per posar-ne dos dels més coneguts (Steiger 1991: 375).

5.2. La qüestió del pas del *šin* a *-g-* en català-valencià

Tant en el català-valencià com en castellà antic la resposta corrent al *šin* àrab era *-χ-* (fonèticament el *šin* és *-š-*, prepalatal fricativa sorda; en castellà velaritzada en època posterior: *c=j*). Per això l'evolució en castellà de l'andalusí *ach-chemése* que ens deia Dozy és *aximez* > *ajimez*.

Però, com ja hem dit, no hi ha llei fonètica sense excepcions i, així, el mateix Steiger dóna exemples amb *šin* inicial que han donat *-g-* en iberorromànic, per exemple *šinġj*, que en català antic ha donat *gini*, una mena de vaixell (Steiger 1991: 197).

És interessant la teoria de Veres d'Ocón (*op. cit.*), basada en Steiger i en Amado Alonso, que indica que davant de certs exemples de Pedro de Alcalá sabem que en alguns casos el *šin* sonava africad, és dir, que s'havia efectuat en l'àrab peninsular el canvi *š* > *ṣ*, equiparant el *šin* al *ġim*, quan aquest tenia el valor de prepalatal africada sorda i no el seu patrimonial d'africada sonora, qüestió aquesta última que es pot veure en Steiger (*op. cit.* 181 ss.), que explicaria el nostre cas.

Deixant les alternances internes de l'àrab, que també han pogut influir i no poc, cal tenir més en compte que qui escrivia el *Llibre del Repartiment* eren escrivans catalans de la Cancelleria Reial, i que a aquests els sonava més acurat transcriure el mot amb *g*, ja que tant en català antic com en català modern la prepalatal fricativa sorda *š* s'africa en contacte amb *m*, *n*, *l*. (Badia Margarit 1981: 98).

Com que no s'ha desaglutinat l'article per la força conservadora del topònim, a una oïda catalana li semblava molt més un so africad que fricatiu. I aquest so africad es pot representar perfectament amb la *g*.

5.3. La qüestió de la *sin* medial a l'inici de síl·laba

Coromines (*op. cit.* II, 134, 2) planteja la impossibilitat fonètica que una *s* àrab sorda interna haja donat una *z* sonora, ja que les formes amb *z* apareixen molt en les primeres grafies d'Algemesi.

Steiger (*op. cit.* 140) diu que la transcripció espanyola i portuguesa del *sin* medial a l'inici de síl·laba (cal indicar que el *sin* és predorsal dental fricativa sorda) es fa mitjançant la *ç*, *z*, però "el català lo reproduce siempre por *s*, *t*, *tz*" i remet a les *sin* inicial de paraula que tenen el mateix tractament, on trobem exemples com: ">saqa< ... cat. ant. *çaga*, *saga*: >suq< *zoco* (esp. ant.) cat. ant. *açoch*: >sukkar< ... cat. ant. *açucar*, *sucar*: >sunna< val. ant. *çuna* (*Spill*, 8958): >sudd(a)< cat. ant. *açut*, *assut*: >sawt< cat. ant. *açot*, *assot*." És dir, que hi ha una confusió en els resultats del castellà i del català-valencià. A més a més, l'embull en el sistema de sibilants iberromànic és gran i, si afegim l'influència àrab amb distinta sistemàtica de les consonants, pot resultar incommensurable. (Un poc d'ordre posa Galmés de la Fuente, encara que més que del problema de la sonoritat tracta del punt d'articulació d'aquests fonemes.)

L'embull també forma part del nom d'Algemesi, on les grafies de la sibilant ja ho donen a entendre, sent especialment simptomàtiques les de les *Rationes Decimarum Hispaniae*, on sent la mateixa font dóna la grafia d'Algemesi amb dues formes diferents. Predomina la forma amb *z*, i les altres grafies són variades i abundants; d'aquell predomini faríem derivar el nom de la dental fricativa sorda *zāy*, però tenint en compte que ja en època clàssica es confonia amb el *sin* (Steiger), ja que tenien el mateix punt d'articulació.

A més a més, en català també es confonia la *-s-* sorda amb la sonora, com podríem veure en molts topònims. I de les dues confusions poca claredat es pot traure, com tampoc la tenien els qui escrivien en temps confusos.

5.4. El concepte d'*ajimez*

El mot castellà *ajimez*, segons el *Diccionario de la Lengua Española* de la Reial Acadèmia Espanyola (19^a ed., 1970) diu literalment: "ajimez. (Del àr. *aš-šammis*, lo expuesto al sol) 1. m. Ventana arqueada, dividida en el centro por una

columna. // 2. ant. Salidizo o balcón saliente hecho de madera y con celosías."

En rigor, la primera accepció és errònia. El anomenat *Diccionario de Autoridades*, editat en 1726, admet la primera accepció, i l'autoritat de l'Acadèmia va fer que es difonguera aquest significat, fins i tot en les ciutats andaluses que sols dos-cents anys abans sabien perfectament que era un *ajimez*. Torres Balbas (1981: IV, pp. 11-29) indica que, tal volta, fou Manuel Gómez Moreno el primer que en la *Guía de Granada* indicà que el mot *ajimez* aplicat a una finestra partida en dos per una columna era impropí, "pues en antiguos documentos consta que los aximeces eran balcones salientes, cerrados por celosías de madera, como los que se usan en nuestros conventos de monjas, y que permitían a las mujeres asomarse sin ser vistas al exterior". Torres Balbas continua citant diversos documents, sobre tot ordenances i cèdules, on es manava que es llevaren els *ajimeces*, perquè destorbaven la circulació i la salubritat pública, com per exemple la Reial Cèdula dels Reis Catòlics, datada a Granada el 12 de febrer de 1501: "Otro sy, en lo que toca al quinto capítulo en que se contiene que deviamos mandar que en las plaças e calles donde se Reparten los dichos ofiçios se quitasen los aximezes de las dichas calles e de las otras calles principales de la dicha çibdad, mandamos que la Justicia e Regimiento desa dicha çibdad de Málaga provea çerca dello lo que viere que más conviene al bien e pro común della"; el pregó fet a Màlaga en 1492 ordenant que tots els *ajimeces* que formaren eixides de la vertical de la paret sobre el carrer foren derribats; els pregons a Granada fets en 1532, en la plaça de Bibarrambla: "que ninguna persona sea ossado de adobar, ni reparar ninguna aximez, ni cobertizo [...]"; o "Las Ordenanzas de edificios, de casas y albañires, y labores", on diu: "que ninguna persona saque aximez, ni portal, ni passadizo, ni otra cosa semejante, fuera de la haz de su propia pared, en las calles o plaças de esta Ciudad". També a Sevilla, on Pedro Mexia, referint-se a la seua ciutat, escrivia que "casi en nuestros tiempos se quitaron los ajimeces o salidizos, porque hacían las calles sombrías y húmedas", i durant el segle XVI no pararen de derrocar-los com es pot deduir de la quantitat de 2.083 morabatins que es lliuraren a Alonso Pérez "por lo que gastó en derribar los algimezes (*sic*) y saledizos que estaban en la calle de Franco".

En la mateixa capital, Toledo, en una disposició de la reina na Joana de principis del segle XVI es diu que en molts carrers públics de la ciutat imperial estaven "edificados muchos edificios saledizos e corredores, e balcones, por las delanteras de las cassas que salen por gran trecho a las dichas calles, e toman, e ocupan toda o la mayor parte dellas, de manera que las dichas calles están muy tristes y sombrías, de manera que en ellas no puede entrar ni entra claridad, ni sol, e de continuo están muy húmedas e lodosas e suzias", per la qual cosa disposa que des d'ara "no fagan, ni labren, ni edifiquen en las calles públicas de la dicha ciudad, ni en alguna dellas, pasadizos, ni saledizos, corredores, ni balcones, ni otros edificios algunos que salgan a la dicha calle, fuera de la pared en que estuviere el tal edificio: [...] por manera que las dichas calles públicas queden exentas y sin embarazo de ningún pasadizo, ni saledizo, ni otro edificio alguno de los susodichos, y estén alegres y limpias e claras, y puedan entrar y entre por ellas sol y claridad".

A Albarrasí encara es poden trobar *ajimeces* en fines-tres de les cases. Dades històriques de balcons volats n'hi ha moltíssimes. Per tant, qui vullga més informació pot consultar Torres Balbas.

A Algemesí, en l'*ajimez* per excel·lència, es podien autoritzar en el segle XIII, segons el pergami de la Cancelleria Reial de l'Arxiu Municipal d'Alzira, que diu: "Et damus etiam vobis et vestris successoribus in perpetuum licenciam et potestatem faciendi de cetro libere et secure ambannos et portallos in domibus vestris sitis intus ipsam villam Algezire vel extra in alcheriis et terminis eius [...]". És a dir, es donava permís per a edificar passadissos i portals fora de les cases a Alzira i les seues alqueries.

Un *ajimez*, un *cierro*, un balcó volat, un *salidizo* amb cristall i fusta encreuada, són en llenguatge modern (o no tant modern, cfr. *Espill*, 5409, de Jaume Roig) l'antecedent del *mirador*.

5.5. Les ordenances de Sevilla de 1527

En 1526 l'Ajuntament de la ciutat de Sevilla acordà publicar les ordenances, manades recopilar per Decret del Reis Catòlics de l'any 1502. S'editaren en la impremta de Juan Varela de Salamanca i tenen com a títol *Orde-*

nanças de Seuilla. Recopilación de las ordenanças de la muy noble e muy leal cibdad de Seuilla: de todas las leyes e ordenamientos antiguos e modernos. El més segur és que les ordenances s'iniciaren amb la capitulació dels musulmans davant del rei Ferran III de Castella i Lleó l'any 1248, segons pensen i diuen els historiadors de l'assumpte. En 1251 atorgà el *Fuero de Toledo* i el *Liber Iudiciorum*. En 1286, Sancho IV atorgà una nova ordenança, que fou reformada posteriorment, si bé es limitaven a reproduir textos anteriors, fins i tot, al segle XIII.

El llibre està dividit en dues parts. La primera tracta del "regimiento y buena ordenación", i la segona comença en el full CXLVII amb les paraules següents: "Comiença la segunda parte de las ordenanças de los oficios mecanicos: y otros oficios particulares que seuilla tiene."

Quan parla de l'ofici "de los albañies" diu: "Otrosi ordenamos y mandamos que el dicho maestro sepa labrar sus portadas de jesseria de diversas maneras assi de romano como de lazo de talla enleñado con chapinetes y almariuates y ataurique y todas las molduras que conviene: y sepa assentar sus marmoles: y sacar pilares y assentar marmoles y labrar sobrellos todos los arcos que convengan: y sepa solar de loseria: y sepan fazer pretilles de claraboyas y de xemesies assi cortadas de junto como de entrejunto como para encaladas: y sepa fazer desuanes encanamientos y galones y xarnafas y quifradaras de diuersas maneras."

L'antiguitat del text es veu per la quantitat d'arabismes emprada en una tècnica que dominaven els sarraïns. I de la forma *xemesies* deduíem que era un substantiu masculí (no és la forma femenina de la finestra de Pedro de Alcalà *xemicia*); i que *Algemesí* no és un *hapax*, sinó que apareix més vegades amb una significació concreta i que Torres Balbas té raó en considerar que és un balcó amb gelosia, ja que distingeix la claraboia del *xemesí*, que requereixen distints tipus de *pretilles* i, a més a més, és la forma masculina oposada a la femenina.

ALMADRÍ (PONT D', REGANT I CAMÍ DEL PONT D')

1. Descripció

Pont de l'antic camí assagador de Pardines, que passa per dalt de la séquia Mare, al costat mateix de l'autopista A7.

D'allí naix el *regant* del seu nom, que mor en la Sangonera i que va paral·lel a la continuació del camí que travessa el pont, que a partir d'ací rep el nom de *camí del Pont d'Almadrí*.

2. Fonts documentals

Ja en el llibre de peita d'Algemesí de 1591 apareix en diversos fragments del text "el pont de l'Almadrí", i també apareix en documents posteriors. Però el nom degué experimentar prompte una contaminació per culpa del nom de la capital castellana, *Madrid*. En actes de l'Ajuntament apareix aquesta grafia. Com a mostra en transcrivim una de 13 d'agost de 1859: "El señor Presidente manifiesta: que Francisco Domingo, Francisco Gutiérrez, José Borrás y José Picot se presentaron en primero de los corrientes a la Junta de vigilancia del riego de esta villa y manifestaron que les perjudicaba una parada que se forma bajo del puente de Madrid y frente al campo de Jayme Girbés Domingo". Com que és un topònim menor, no n'hem vist cap interpretació.

3. Pronunciació actual

Pont de Madrit.

4. Etimologia

Pont de la Séquia Mare. El nom no és àrab sinó arabitzat, com ho indica l'article, i deriva de l'arrel llatina MATRICEM (MATRIX, -CIS), de MATER > *mare*, en la qual la *m* final va desaparèixer ben aviat en llatí i la *e* posttònica rere consonant simple llatina desaparegué en l'Edat Mitjana com indiquen fonts antigues aportades per Simonet (1888: 348-349): "MATRÍCH y AL-MATRÍCHE.- Cast. y Port. *matriz* (sust. y adj.), A. Cast. *madriz*, Cat. *matris*, Val. *matric*, Prov. *matrça*, Fr. e It. *Matrice*." Simonet, respecte al vocable *matrich*, fa referència a un escrit mossàrab de Toledo de l'any 1138, en el text llatí del qual es llig: "et sit archidiacono tertia pars portionis aquae, et tertia pars omnium jurium illius de canale et ceterae habitudinis, sursum et deorsum, et introitus et egressus et matriz, et aliorum omnium quae in eo habentur utilitatum", on el vocable en qüestió té el valor de *mare* en valencià, en el sentit de séquia principal (*incile, aquaeductus primarius*, com afegeix Simonet).

Encara hui en dia *almatrich* existeix en castellà i és traduït com a *reguero*, *especie de targea pararegar*. En el Diccionari de la Real Academia Española es diu: "Almatrich. Reguera".

Què és?

Deixant a part la sonorització de les oclusives, cal assenyalar ací un dels dos tractaments del grup *tr > dr* entre vocals (per exemple *lladre* < LATRONEM, *vidre* < VITRUM, *lladrà* < LATRARE); en canvi, tenim *mare* < MATREM, *pare* < PATREM, etc. Cap de les solucions aportades ens satisfà. (Per a un resum d'aquestes, cal veure Peñarroja, p. 409 i ss).

GUADASSUAR (CAMÍ DE)

1. Descripció

Abans de fer el pont de Guadassuar, el camí començava a l'eixida per la dreta del pont d'Alzira —que abans era gual. El nom oficial del camí és CV-523. Naix una vegada passat el pont de Guadassuar sobre el riu Sec (Màgre); deixa a l'esquerra el camí de la Casa de Giner (Ec, An) i el ramal de Felici (Ho, An), i per la dreta el ramal de Bibiana (Ho, An), abans d'entrar en la rotonda de la circumval·lació, on deixa per la dreta el camí de la Cadireta i el ramal de la Rulla (Ho, Ps) per l'esquerra. Passa per dalt de la séquia de les Canals i l'AVE i, seguint cap a ponent, deixa a l'esquerra el ramal dels Llargs i a la dreta, el ramal de Bresó (An), tot just quan torna a travessar la séquia de les Canals. Segueix el ramal del Carroter (Ho, Ps) a l'esquerra, el ramal de Doblon (Ho, Ps) a la dreta, a l'igual que el camí Hort del Retor (Ag, Ps), travessa per dalt la séquia Paletilla de Belloc (Hi, An) i paral·lel a la Fesa de Fentina, entra al terme de Guadassuar.

Una altra descripció més antiga ens apareix en la "Noticia circunstanciada,⁴ que el Ayuntamiento constitucional de la Villa de Algemesí remite al M.I.S. Gefe Superior Político de esta Provincia de todos los caminos carreteros que hay en el termino de la jurisdicción de la expresada Villa, que lo son seis", acordada per l'Ajuntament el 27 de juliol de 1844, i que diu que el camí té 14.400 pams de longitud, 18 pams

d'amplària; la composició d'aquest valdria 4.000 lliures i la conservació, 750. I amb el núm. 3 dels sis camins, diu literalment així: "Camino carretero desde la Villa de Algemesí á la de Guadassuar. Este camino tambien es de mucha utilidad a los vecinos de Guadassuar para poder dirigir las producciones de su termino, bien hacia el puerto de Cullera bien hacia la capital de la provincia: facilita tambien la comunicacion de la expresada Villa de Guadassuar con la de Algemesí, á donde se presentan muchos moradores de aquella para tomar asientos en los carruajes y Diligencias que corren desde Valencia á Jativa. El pueblo limitrofe lo es la Villa de Guadassuar".

2. Fonts documentals

Guadassuar no apareix en el *Llibre del Repartiment*, però sí que apareix en la sentència de Jaume I del dia 18 de juliol de 1246 a Xàtiva, per a solucionar les disputes entre sarraïns i cristians per la possessió de terres en Alguayepes, en la qual dóna heretats a cristians en lloc d'aquelles que havien arrabassat aquests als musulmans⁵ en cinc partides de l'actual terme d'Algemesí i a Guadassuar i Tarragona. Ací apareix una grafia molt interessant, *Cudiasuar*, com veurem després.

En 1270, en la donació a 39 cristians de tres joves de terra a cadascú, apareix la grafia *Guadaçuar*, documentada per Guinot Rodríguez i per Mut Ruiz, a qui seguim en la lectura: "[...] habitatoribus de Guadaçuar, alqueria Aliazire, [...]" (Mut Ruiz, pp. 248 i ss.).

El 2 de desembre de 1273 apareix la mateixa grafia, *Guadaçuar*, en la donació feta a Joan Garcés. Aquesta grafia es repeteix sovint. El 21 de juliol de 1349 apareix *Guadasuar*. Aquestes dues grafies són l'antecedent de la moderna grafia de *Guadassuar*. (Si es vol ampliar la informació, cal consultar el treball de J. E. Mut Ruiz *L'organització del territori després de la conquesta. El cas de Guadasuar*, publicat en les actes de la VI Assemblea d'Història de la Ribera.)

5. AMA.- Pergamins de la Cancelleria Reial. Sig. 010/1: "[...] mandavimus et statuimus quod Saraceni recuperarent hereditates suas quas christiani intraverunt violenter [...] et quod christiani tenentes instrumenta nostra quibus, in certis sive spetialibus aut assignatis locis, iovatas sive terras non dederamus, habeant et percipiant hereditates suas in illis septem alcheriis que vocantur legena, Albotayner, Axara, Aurin, Fantina, Cudiasuar et Terrachona [...]"

4. AMALG.- Caixa 52-1.

3. Pronunciació

Hem escoltat les formes *guadasuár*, *basuár* (en gent d'Algemés i en nadius de Guadassuar) i *vorasuár*.

4. Significats proposats

Tal volta el més antic siga el que proposa Escolano, qui deia: "Yo tengo para mí que los Moros la llamaron Guedzucàr, que quiere dezir lugar assentado a la Ribera del Rio Xucar." (Escolano 1611: Década Primera, Libro Octavo, 971.)

Madoz (1845: I, 368) deia: "Se cree procede, su nombre Guadasuar, de un moro que habitaba en esta villa llamado Suárez, de cuya voz y de la de Guarda se ha formado aquel aunque alterado y corronpido como ha sucedido en casi todos los antiguos."

Julian Ribera encetava en la p. 357 del tom II de les seues *Disertaciones y Opúsculos* una teoria sobre el significat que tingué continuadors. Ribera considerava que venia de *uād'asṣad* 'riu negre'.

Miguel Asín Palacios (1944: 111) també li donava el mateix significat: "Guadasuar, del árabe *uād asuar* = río negro", que ha sigut reproduïda en altres llocs, com ara Sanchis Guarner en dues ocasions i també en el *Diccionario* d'Alcover.

Carme Barceló (1982: 164) indica: "Podria ser l'àrab /wād aswá/ 'riu més pla', tal vegada fent referència al fet que el seu curs és més pla que els dels rius Magre i Xúquer enmig dels quals es troba. Malgrat tot no és segur." De tota manera, el curs del qual parla, al mig dels altres dos, no el conec.

Coromines (1995: IV, 389) dubta entre *riu negre* i *el riu de les muralles*, i al final opta per un encreuament entre les dues solucions: un riu negrós de sota els murs.

5. Etimologia

El riu de l'assut. La forma *Guadassuar* consta de dos substantius sense cap preposició intercalada, on, normalment el segon actua com a complement determinatiu del primer (Barceló 1995: 1139). Els substantius són *wadi*, 'riu', i *as-sudár*, 'un assut'. El primer substantiu no planteja problemes. La forma *as-sudar* > *assuár* necessita explicació. En primer lloc, *al-sudd* dóna *as-sud* per l'assimilació solar,

ja vista en parlar d'*Algemés*. La *-a-* de l'última síl·laba indica, simplement, un singular, un sol individu d'una classe. Corriente (2003: 919) ens mostra diverses variants d'*assut* en distintes llengües peninsulars, com ara: *açude*, *açudra*, *açurde*, *azud*, *zúa*, *zuda*, *azud*, *azuda*, *zut(e)*, *açudada*, *açudagem*, *açudar*, etc. L'última forma ens indica un substantiu en singular, més una *-r-* paràsita, com indica Corriente a la mateixa entrada del diccionari. La *-r-* paràsita es dóna també en paraules com *alcavor*, procedent de l'andalusí *alqabú*, i aquesta de l'àrab clàssic *qabw*, 'volta' (Corriente 2003: 159); o *almivar* (castellà *almíbar*), procedent de l'andalusí **almiba*, clàssic *maybah* (Corriente 2003: 192), i en moltes més.

La realització interdental romanesca produeix, amb certa freqüència, la pèrdua d'eixa *-d-* (Corriente 2003: 31).

La transposició de l'accent es deu a la força de la *fatha* àrbiga, la *-a-* de l'última síl·laba, "on la influència de la *r*, li servava normalment aquest matís" (Coromines 1995: IV, 389). Per tant, el procés degué ser *assúda* > *assudár* > *assuár*. La forma documentada primerament, *Cudiasuar*, no és un encreuament ni tampoc una confusió amb el poble veí de l'Alcúdia; és una variant del nom, quan encara no estava totalment fixat i afloraven variables. *Cudiasuar* era 'l'assut del turó, l'assut de la muntanyeta', amb clara referència a la ubicació prop de l'Alcúdia, mot àrab que vol dir precisament això. Toposemànticament coneixem l'existència d'un antic assut prop d'Alcúdia per les restes que ha deixat en el caixer del riu, com ho aclareix Miguel Boix en *Memoria sobre la inundación del Júcar en 1864* (Bosch y Julià 1864: 348): "La villa de Carlet está amenazada por las aguas de la rambla de su nombre: va a quedar más baja que el eje de ésta. Entre la población y la carretera de Madrid a Valencia, parece que antiguamente existió una presa para regar tierras de los términos de Alcudia y Guadasuar. Tal vez esta azud haya contribuido a rellenar la rambla de arena, grava y cantos rodados".

Així, almenys, cobren sentit les dues formes *Cudiasuar* i *Guadassuar*, sense ser excloents en cap dels dos significats, mentres que amb altres interpretacions no tenen ja sentit, qualsevol que aquest siga.

FENTINA (PARTIDA DE)

A. Part general

A. 1. Descripció

Comparteix el nom amb la partida homònima de Guadassuar, ja que abans de la segregació dels dos pobles d'Alzira formaven una sola partida. Forma part de la planura aluvial del riu Sec per la part dreta, i segons el mapa de l'Institut Geològic i Miner d'Espanya (IGME) pertanyent al full de Sueca, el riu Sec, geològicament, presenta adosada al caixer una llaustrada prou ampla ocupada per llims d'inundació, és a dir, llims arenosos marrons i algú que altre còdol solt. La seua deposició és recent per les avingudes del riu i el seu desbordament ocasionat per l'escàs encaixament. La resta de la partida, des d'un poc abans de la carretera de Guadassuar, són ja llims marrons fluvials.

Segons el mapa varietal, en l'única cata efectuada en la partida, té una terra color marró, on predomina l'arena i en menys proporció, els llims i l'argila. És terreny prou permeable, de terra calça i apte per a l'agricultura.

Els llauradors vells contenen que, quan les inundacions del riu Sec eren més freqüents, tenien que escarbar les soques dels plantons i dels tarongers, ja que en pocs anys les deposicions dels llims d'inundació anaven cobrint les soques. Encara que hem dit que les deposicions de llims són recents, cal aclarir que allò que és recent geològicament (el període quaternari) pot ser molt antic parlant en termes històrics. Tenim notícia de freqüents i paoroses inundacions ocasionades pel riu Xúquer i, sobre tot, pel riu Sec, que deixaven sorra per tot arreu del terme i, en concret, per la partida de Fentina, tal i com conta Benito Ballester fent referència a una inundació del riu Sec en 1805.⁶ O bé l'informe de la comissió creada per la vila per a informar el senyor governador civil sobre una instància presentada per Vicente Prosper en 1863 referent a l'al·luvionament del riu Sec en l'esmentada partida de Fentina.⁷

6. Ballester Broseta, Benito, *Historia de la Villa de Algemés*, pàg. 277: "En el término causó esta avenida grandes trastornos en las propiedades, particularmente en las partidas de Fentina y Gégena, dejando tan grandes masas de arena que no sólo borró los linderos de muchas fincas, si que en muchos puntos dejó grandes motas de tierra que aún subsisten."

7. AMALG.- Acta 5 agost 1863, fol. 109 i ss: "[...] Que la fuerza de las aguas del Rambla de esta de esta (sic) Villa arrebató en su última avenida a la cual solo tuvieron derecho a utilizar algunos de los propietarios de las tierras situadas a la parte superior a la de Prosper en la indicada partida de Fentina y así mismo

En rigor, la planura litoral valenciana està configurada, principalment, per cons al·luvials quaternaris. Quan es perd el trencament del pendent des dels últims relleus ibèrics, els cursos fluvials, en perdre l'estretor per on circulaven, tendeixen a dipositar la càrrega sòlida, com ha vist clarament Ruiz Pérez (1996: 64): "El abanico del río Magro (localmente se conoce también como rambla de Algemés o rambla de Carlet) es una extensa acumulación sedimentaria conformada por distintos niveles morfogénicos fluviales cuaternarios, pleistocenos y holocenos. En la salida del encajamiento entre las sierras del Besorí y Cavalló está limitado lateralmente por piedemontes y conos y forma terrazas en torno a la población de Llombai. Aproximadamente dos kilómetros aguas abajo, una extrusión triásica obliga al canal a describir un pronunciado meandro; una vez superado este accidente se despliega el amplio abanico del Magro, orientado en sentido NO-SE. En su parte distal, contacta con dos amplios conjuntos morfológicos: los marjales que bordean el lago de l'Albufera y la llanura de inundación del Júcar. Su progradación sobre este último río acaba por obstruir el desagüe del llano por la margen izquierda (Mateu, 1980; La Roca & Carmona, 1983). La consecuencia es un aluvionamiento acelerado aguas arriba de la confluencia Júcar-Magro, patente en el registro geoarqueológico de Alzira y en la potente terraza de época medieval entre Carlet y l'Alcudia (Mateu 1980, 1983; Butzer et al., 1983)." Pel que fa a la zona de Fentina i parlant el mateix autor sobre les eixides d'aigua del canal mitjançant bretxes i derrames, cal destacar el següent (1996: 72-3): "Un último derrame, por la orilla derecha, se encuentra poco antes de llegar al tramo encauzado de Algemés; éste se relaciona con la acumulación cónica que cierra la cuenca de inundación del Júcar. Tal cierre se produce porque esta porción de abanico ha ido creciendo

que para pasar al cultivo de dichas sus posesiones por necesidad tienen que entrar en la propiedad indicada del referido Prosper, pero ignora esta Corporación el derecho que para así verificarlo les asista a dichos interesados propietarios, si bien debe de añadir: Que desde de inmemorial los dueños de los campos lindantes con el cauce del Rambla expresado, cual se encuentra en el día el del Prosper, así como se utilizan del terreno que a sus citadas propiedades adiciona por aluvion dicho Rambla en sus avenidas y se les reconoce como dueños para los efectos legales, así igualmente han cedido el espacio necesario para el camino o senda necesario para el tránsito a lo que derecho tuvieron a la sevidumbre mencionada sobre los campos confinantes con el cagero del rambla: o sea mas bien al cagero que este naturalmente necesita para contener las aguas que fluyan por el."

de manera que hoy se adosa al dique del Júcar. Esta acumulación de sedimentos constituye un umbral que obliga a las aguas desbordadas a inundar todo el espacio deprimido entre el Júcar y Magro antes de rebasar este obstáculo.”

L'altura sobre el nivell del mar varia entre 32,50 m, on el riu Sec entra a Algemés i, seguint el suau pendent cap al sud-sud-est, uns 24 metres en la part menys alta de la partida.

També cal destacar amb relació a l'última cita que, en la part distal del riu Sec, cal distingir un con menut d'un pendent mitjà de 2,29% que va adosant-se als dics del riu Xúquer i que tanca la conca d'inundació per la part esquerra d'aquest últim riu.

A. 2. *Fonts documentals*

En el *Llibre de Repartiment* consta la donació⁸ a Doménec Martí, a Sanç d'Olit i a Pasqual d'Estella, junt a 50 companys més, de 150 jовades a *Fancina* i sengles cases, el dia 9 de desembre de 1242.

En 18 de juliol de 1246,⁹ quan Jaume I resol les diferències hagudes entre els cristians i els moros d'Alzira sobre possessions, canvia la grafia a *Fantina*.

A partir d'ara, la documentació canvia a *Fentina*, ja sense modificacions, com en unes donacions en el coscollar de *Fentina* fetes en 1273 (Martínez Ferrando 1934: I, 1569) o en el baldufari d'Alzira¹⁰ i en el llibre de peita d'Algemés de 1591 (pàssim).

A. 3. *Pronunciació actual*

Fentina.

A. 4. *Significats proposats*

Carme Barceló (*op. cit.* P. 154) diu que segurament es tracta d'un topònim anterior a la conquesta àrab.

Coromines (*op. cit.* IV, 188) diu literalment: “[...] possiblement vènen de l'àr. hispànic *hanut* 'botiga, taverna' (R Ma, 247, 501; P Alc, 413, 30-35). *Fantina* del plural oblic

hanutin [...]”. És a dir, que Fentina vindria a ser 'les botigues, les tavernes'.

A. 5. *Etimologia*

Mirant sempre la paleografia, la forma més antiga que ens apareix és *Fancina*. Després canvia a *Fantina* i, més tard, a la forma actual *Fentina*, i les vacil·lacions en la grafia en tant sols 31 anys pareixen indicar els primers estadis d'un encreuament de dues paraules.

En efecte, *Fentina* sembla el resultat d'una contaminació o encreuament entre dos mots de significat semblant. Un mot d'origen germànic **fanc*, que ja apareix en el *Blanquerna* de Lull (“[...] e en estes paraules, un porch qui s'era bolcat en una bassa de fanch, passà davant d'ells [...]”) o en els nostres sant Vicent Ferrer (“[...] leugerament ne pot hom exir [...] del fanc clar: [...]”) o Joanot Martorell (“[...] erent-se aturats atràs per ço com era cayguda en un fanc”); l'altre mot és el llatí *sentina*, que no és sols la part fonda d'una nau, sinó també 'solatge, rebuig, lloc pudent i ple d'inmundícia', ja en el llatí clàssic i en St. Vicent Ferrer, com diu dues vegades en els seus sermons, encara que ací també hi ha un encreuament entre *se/ntina* 'lloc pudent' amb *la/trina*, d'on resulta el mot *cetrina* i *citrina*, amb el sentit de 'femta, comuna'; més clar encara resulta Michele Pasqualino (1796: III, 48), que en el seu vocabulari sicilià, tant pròxim al nostre valencià en passats segles, referint-se al vocable *sintina* ens diu: “Sintina, fango con acqua, o altre simili materie puzzolenti, *sentina*. Dal lat. *Sentina*”.

Aquest significat, 'fang amb aigua i ple de brutícia', concorda toponomàsticament amb un lloc on les riudes deixaven, prou sovint, no sols fang i aigua, sinó també la brutícia pudenta per descomposició dels materials arrastrats i dipositats ací pel riu, tal com ens diu Pasqualino i que concorda amb el que diu el mapa de l'IGME, les notícies dels llauradors vells i la situació de Fentina en el con al·luvial del riu Sec i la breixa indicada per Ruiz.

De tota manera, les primeres grafies del *Llibre del Repartiment* en 1242 (*Fancina*) i en la resolució en 1246 per part de Jaume I de les diferències entre cristians i moros per les terres d'Alguayepes (*Fantina*) ens indiquen un predomini del primer mot (*fancina*), una lleugera variació vers la forma definitiva, amb dos fonemes del primer mot (*fantina*) i un compartit (–n–), i evolució posterior amb predomini del segon mot de l'encreuament *sentina*,

8. L. R. II, f. 18 v.: “Dominicus Martini, S. Dolit, Paschal de Stella cum L sociis, CL jovatas in Fançina ; et singulas domos. Et dat annuatim unusquisque IIII solidos et alia regalia. V idus decembris. Recepit MD solidos. ”

9. Document citat en parlar de Guadassuar.

10. AMALZ. Llibre de peita, 1428: “[...] Anthoni Cifre [...] Item in fentina [...]”.

ara ja sols amb la *-f-* inicial, que ha donat *Fentina*, de forma invariable, tant en la grafia com en la pronunciació, fins l'actualitat.

B. Elements de la partida

B. 1. Polígon 17 (parcialment)

Pertany aquest polígon a les partides de Fentina i Orí. Les separa el camí de la Casa de Giner.

Hidronímia

- Séquia de les Canals
- Fillola de l'Hort de Giner (Fi, An)

Hodonímia

- Ferrocarri Tren Alta Velocitat
- Camí de Guadassuar
- Camí de la Casa de Giner (Ec, An)
- Camí dels Llargs (Ps)
- Camí dels Maravilles (An)
- Ramal dels Pous (An). Ix des de la parcel·la 89
- Ramal de Ripollet (An)

Econímia

- Casa de Giner (An)

Agronímia

- Hort de Giner (An)

B. 2. Polígon 18

Està limitat al nord i a l'est pel riu Sec, al sud per la carretera d'Algemesí a Guadassuar i a l'oest pel terme de Guadassuar.

Hidronímia

- Riu Sec
- Séquia de la Cadireta. Quan va a la vora del riu Sec, va subterrània amb tapes de registre per seguir el curs
- Séquia de les Canals. Toca la part sud i al mig del polígon i de seguida torna a entrar al polígon 17
- Séquia Paletilla de Belloch. Naix de la Fesa de Fentina ja en terme d'Algemesí, fins que s'ajunta amb la séquia de Paturra

-Séquia de Paturra

-Séquia de Terales. Ix al costat de la parcel·la 265-b

Hodonímia

- Ferrocarri Tren Alta Velocitat
- Camí Guadassuar
- Camí Carlet. Des de l'antic gual del molí Nou va vora vora riu fins a arribar al terme de Guadassuar
- Camí de la Cadireta. Va des del camí de Carlet al de Guadassuar. Naix d'aquest entre les parcel·les 238 i 264
- Camí de la Casa Terales o Camí de la Sénia de Tormos o Camí de la Cadireta a Casa Terales. Naix del camí de la Cadireta, entre les parcel·les 695 i 148, al costat de la sénia de Tormos; té distints ramals, passa per la casa de Terales i se'n va cap al terme de Guadassuar
- Carretera-travessia de Guadassuar a Barraca de Gatot (Ec, Ps)
- Carretera de Bibiana (An). Naix entre les parcel·les 674 i 233
- Travessia del camí de la Cadireta al molí Nou. Naix entre les parcel·les 427 i 483
- Travessia del camí de la Cadireta a l'hort del Retor-Camí de Guadassuar. Naix entre les parcel·les 370 i 371
- Camí-senda del camí de Guadassuar-camí Cadireta-molí Nou. Va termenejant amb el riu Sec, aigües amunt

Oronímia

- Alteró de la Barraca de Gatot (Ec, Ps), (parc. 169)
- Alteró de Cabanes (An), (parc. 268)

Econímia

- Casa de Cabanes (An), (par. 169-a)
- Casa de Terales (An), (par. 267)
- Casa de l'Hort del Retor (An), (par. 264-b)
- Caseta de Paturra (Ps), (par. 305-a)
- Barraca de Gatot (Ps), (par. 268-b)
- Sénia de la Casa Terales (Ec, An), (par. 267)

- Sénia de Mora (An), (par. 131-a)
- Sénia de Noumoles (Ps), (par. 267-a)
- Sénia de Tormos (An), (par. 695)

Agronímia

- Hort de Terales (Ps)

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni (1930): *Diccionari català-valencià-balear*, vol. I, Alcover, Palma de Mallorca, 10 vol.
- ASÍN PALACIOS, Miguel (1944): *Contribución a la toponimia árabe de España*, CSIC, Madrid / Granada.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981): *Gramàtica històrica catalana*, Tres i Quatre, València.
- BALLESTER BROSETA, Benet (1988): *Historia de La Villa de Algemesí*, Juan Bta. Juan, Algemesí.
- BARCELÓ, Carme (1982): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alquerías i castells*, Ajuntament de Xàtiva, Canals.
- (1995): "La toponímia àrab", dins *Materials de Toponímia*, Denes, València.
- BELDA FERRÉ, Miguel (1908): *Algemesí y su patrona*, Gandia.
- BOSCH Y JULIÀ, Miguel (1866): *Memoria sobre la inundación del Júcar en 1864*, Imprenta Nacional, Madrid.
- CABANES PECOURT, María Desamparados i al. (1981): *Documentos y datos para un estudio toponímico de la región Valenciana*.
- CASTELL LLÀCER, Vicente (1979): "El nom d'Algemesí", *Berca. Butlletí Municipal d'Informació* 3, Algemesí.
- COROMINES, Joan (1994, 1995): *Onomasticon Cataloniae*, vol. II-IV, Curial, Barcelona, 8 vol.
- CORRIENTE, Federico (1991): *El léxico árabe estándar y andalusí del 'Glosario de Leiden'*, Universidad Complutense, Madrid.
- (2002): *Gramática árabe*, Herder, Barcelona.
- (2003): *Diccionario de arabismos*, Gredos, Madrid.
- COOPERATIVA AGRÍCOLA S.C.J. (1991): *Mapa Varietal*, Cooperativa Agrícola S.C.J., Algemesí.
- DOZY, R., ENGELMAN, W. H. (1869): *Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe*, Leyde.
- (1881): *Supplément aux dictionnaires arabes*, vol. I, Leyde, 2 vol.
- ESCOLANO, Gaspar (1611): *Decada primera de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*, Libro octavo, col. 971, València.
- GINER, J. (1948): "Introducción a la Toponimia Valenciana", dins *Las Provincias. Almanaque para 1948*, Las Provincias, València.
- GUADIX, Diego de (2005): *Recopilación de algunos nombres arábigos que los árabes pusieron a algunas ciudades y a otras muchas cosas*, Trea, Gijón.
- GUAL CAMARENA, Miguel (1979): *Estudio histórico geográfico sobre la Acequia Real del Júcar*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- LLÀCER CASTAÑER, Amadeo (1954): "El nombre de Algemesí", *Marjal* 1, Instituto Laboral de Algemesí, Algemesí.
- MADOZ, Pascual (1982): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, vol. I, Institució Alfons el Magnànim, València, 2 vol.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. (1934): *Catálogo de los documentos del Antiguo Reino de Valencia*, vol. I, Madrid, 2 vol.
- MOREU REY, E. (1982): *Els nostres nom de lloc*, Moll, Palma de Mallorca.
- MUT RUÍZ, J. E.: "L'organització del territori després de la conquesta. El cas de Guadassuar", dins *les Actes de la VI Assemblea d'Història de la Ribera*.
- PASQUALINO, Michele (1786): *Vocabolario siciliano etimologico, italiano e latino*, Dell' Abbate Michele Pasqualino da Palermo, Nobile Barese, vol. III, p. 48, Palerm.
- PEÑARROJA TORREJÓN, Leopoldo (1990): *El mozárabe de Valencia*, Gredos, Madrid.
- RIBERA, Julián (1886): "Influencias berberiscas en el Reino de Valencia", *El Archivo, Revista literaria semanal*, vol. I, any I, núm. 22.
- RIUS SERRA, José (1946): *Rationes Decimarum Hispaniae*, CSIC, vol. I, Barcelona, 2 vol.
- RUIZ PÉREZ, J. M. (1996): "Hidrogeomorfología del abanico aluvial del río Magro", *Cuaternalario y Geomorfología*, 10, València.
- TEROL GRAU, Vicent (1984): "Aportació a l'estudi de l'origen d'Algemesí", *Berca. Butlletí Municipal d'Informació*, 25, Algemesí.
- TORRES BALBAS, Leopoldo (1981): *Crónica de la España musulmana*, 4. *Ajimeces*, vol. I, Instituto de España, Madrid.
- SEGURA DE LAGO, Juan (1955): *El escudo de armas de Algemesí*, Centro de Enseñanza Media y Profesional, Algemesí.
- (1956) "Divagacions urbanístiques", *Feria y Fiestas a san Onofre*, Ajuntament d'Algemesí, Algemesí.
- SIMONET, Francisco Javier (1888): *Glosario de voces Ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*, Madrid.
- STEIGER, Arnald (1991): *Contribución a la fonética del hispano-árabe y de los arabismos en el iberorománico y en el siciliano. Biblioteca de Filología Hispánica*, CSIC, Madrid.
- VERES D'OCÓN, Ernesto: "Asimilación solar en el catalán-valenciano", *Revista Valenciana de Filología*, I, 4, València.

LA TOPONÍMIA DE LA FONT DE LA FIGUERA

Ramon Mora

Agustí Ribera

I. PRELIMINAR

Aquest recull toponímic és un compendi del resultat del projecte d'investigació homònim que presentarem, ara fa cinc anys, a les beques d'investigació sobre el valencià que convoca anualment l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (DOGV núm. 4723 de 31 de març de 2004). Agraïm en primer lloc a l'AVL l'adjudicació d'aquella beca, ja que ens permeté enllestir un estudi toponímic que gairebé es perdia en la nit dels temps. I agraïm també als acadèmics i als tècnics de la Secció d'Onomàstica —Unitat de Recursos Tecnicolingüístics— de l'entitat la invitació a aquesta III Jornada d'Onomàstica a Xàtiva.

Finalment, aprofitem l'avinentesa per tal d'anunciar que, pròximament, editarem —dins de la col·lecció "Onomàstica", sèrie "Toponímia dels Pobles Valencians", que gestiona i publica l'Acadèmia Valenciana de la Llengua— l'opuscle i el plànol toponímic bàsic del municipi de la Font de la Figuera.

II. BREU DESCRIPCIÓ METODOLÒGICA DE L'ESTUDI

La realització d'aquest recull de toponímia ens ha permés inventariar més de quatre-cents topònims que hem informatitzat en una base de dades de tipus convencional. Per tal d'introduir la informació de cada topònim, hem elaborat una fitxa toponímica, que ha tingut en compte les directrius més a l'ús de les principals publicacions de l'àmbit i també

dels estudiosos més destacats de la matèria —els ressenyem molt sumàriament a la bibliografia.

L'esquema de la nostra fitxa toponímia és el següent:

- *Topònim*: lematitzat; en el cas que apareguen genèrics diferents per a un mateix topònim s'hi creen les fitxes corresponents.
- *Variants*: on introduïm les variants formals, les formes en castellà, altres formes documentades i variants no normativitzades. També amb el topònim lematitzat.
- *Cronologia*: en la qual hem incorporat, d'una banda, la datació i, de l'altra, la font d'informació. Si és oral, indiquem les inicials de l'informador; si és arxivística, anotem la referència corresponent. La data més antiga se situa més a l'esquerra.
- *Localització*: breu situació del topònim partint d'elements de referència que puguin orientar el lector en el mapa toponímic.
- *Text*: si la font és textual, hi incorporem les transcripcions del document on hem localitzat el topònim.
- *Notes*: diversos aspectes d'interès.

El fet de treballar sobre una base de dades, ens permet continuar afegint informació a un inventari toponímic

que ni de bon tros està esgotat: ara incorporant nous topònims que hem continuat enregistrant, ara completant les fitxes ja elaborades amb noves referències arxivístiques i/o cartogràfiques. Des del primer moment hem distingit ben clarament el que és el *corpus* toponímic de la Font de la Figuera, amb les diferents relacions de topònims que hem pogut extraure d'aquell programa informàtic. Entenem que cal filtrar la informació ben convenientment, per tal d'oferir-la als estudiosos de la toponímia de la manera més clara i més sistematitzada possible, i això de vegades ens obliga a prescindir d'algun camp de referència en la nostra fitxa d'introducció de dades.

Pel que fa a les fonts, hem realitzat entrevistes orals i hem seleccionat els entrevistats d'acord amb la seua vinculació amb una determinada zona geogràfica del terme. El despoblament progressiu de les partides de conreu agrícola ha provocat un retrocés relatiu del coneixement de la toponímia del terme municipal. Ja que malgrat que la major part de les heretats no estan habitades, la població continua mantenint un lligam molt important amb l'entorn rural. La propietat de la terra a la Font de la Figuera està molt fragmentada, i això ha permés que almenys es mantinguen uns lligams mínims amb les principals partides de conreu agrícola. La Societat de Caçadors també hi és un element aglutinant, fins i tot, per als fontins que no tenen en el municipi la seua residència habitual.

A més de les orals, hem tingut en compte també les fonts cartogràfiques: les més antigues, datades en el segle XVIII i conservades a l'Arxiu del Regne de València, mapes dels diferents organismes oficials (Institut Geogràfic i Estadístic, Servei Geogràfic de l'Exèrcit, Cadastre, etc.) efectuats al llarg del segle XX i, fins i tot, una sèrie de mapes que actualment es conserven a l'arxiu municipal de la Font de la Figuera, i que foren utilitzats pels diferents guardes rurals, que tingueren l'interés de completar-los amb molts topònims que ells coneixien i que no estaven localitzats per la cartografia de l'època. A la cartografia, diguem-ne, *oficial*, ens hem trobat amb els problemes de costum: topònims castellanitzats, falta de rigor en la localització, o topònims que no hem pogut identificar. L'elaboració d'un plànol o mapa toponímic de la Font de la Figuera —físic i humà— ha estat, sense cap mena de dubte, l'aportació nostra més important a l'estudi de la toponímia local, i el treball més costós.

Finalment, i pel que fa a les fonts bibliogràfiques i arxivístiques. També a l'arxiu municipal hem pogut accedir a diferents documents: partició de termes, registres fiscals d'edificis i de solars, relacions d'habitants en l'escenari rural, etc. Cal dir que la major part de la documentació correspon al segle XIX i al segle XX. Respecte a les bibliogràfiques, hem consultat les principals fonts historiogràfiques valencianes, des del *Llibre del Furs*, passant per Martí de Vicianà, Gaspar Escolano, Antoni Josep Cavanilles, fins arribar a la principal obra historiogràfica local, la *Historia de Fuente la Higuera*, de don José María Ros Biosca, publicada en 1921.

III. SINOPSI HISTÒRICA DEL MUNICIPI DE LA FONT DE LA FIGUERA

La Font de la Figuera és una nova entitat de població, creada poc després de la conquesta feudal del segle XIII. Va ser fundada a principis del segle XIV pel senyor de Moixent, en Gonçal Garcia i poblada per cristians —carta de població de 1312— a la part occidental de l'extens terme medieval de Moixent.

Al seu territori, s'ha constatat un intens poblament des d'èpoques prehistòriques. A la Cova Santa s'han trobat restes des del Paleolític Superior fins al final de Neolític, i aquesta cova contindria també un ric jaciment del Neolític més antic, amb ceràmiques cardials. L'Edat del Bronze és una època molt ben representada amb més d'una quinzena d'estacions. Té també un passat destacable en el període ibèric —poblats del Frare i de la Mola de Torró— i sobretot romà, amb nombrosos assentaments rurals: el Regaixó, la Font Santa, el Pla dels Moros, etc. I, fins i tot, es pensa que l'estació *Ad Turres*, de la Via Augusta, es trobaria en les rodalies del nucli urbà.

Pel que fa a l'època medieval andalusina en canvi, no hi trobem referències documentals, i les restes arqueològiques de poblament andalusí són molt escasses, llevat d'un petit nucli dels segles XI-XII a la Foia de Manuel. Més proper que Moixent, potser fóra el petit *hisn* de Garamoixent, el lloc fortificat o centre d'aquestes terres de l'extrem comarcal, almenys en els darrers segles d'època andalusina.

El primitiu nucli cristià, amb 40 veïns el 1312, s'anirà afermant al llarg dels segles i creixerà a poc a poc: 146 veïns a mitjan segle XVII, fins al gran desenvolupament demogràfic del

xviii: 550 veïns el 1799; continua la dinàmica expansiva fins al primer terç del segle xx, en què s'estanca i comença a decreïxer; primer ràpidament, però més lentament en els darrers anys. En l'actualitat el municipi té uns 2.100 habitants.

Paral·lelament a l'increment demogràfic anirà el creixement físic o urbà, des d'un primer recinte, amb torre en la part més alta, situat als voltants de l'església parroquial i delimitat per l'antic carrer Serramala, el Ravalet, el carrer Abadia i el Cantalar. A partir d'aquest nucli primigeni, la població es desenvoluparà sobretot cap al llevant, per on passava el camí reial, que servia com a eix vertebrador en un principi: carrer Portal de València i carrer d'Ontinyent, plaça Major, carrer Nou i Portal de Villena. D'ací s'anirà ampliant la xàrcia urbana, amb altres carrers bàsicament paral·lels: carrer Fonteta, carrer Molí, carrer Pallisses, carrer Sant Vicent, etc. Per tal de fer-nos una idea de l'extensió d'aquesta trama urbana hem de tindre en compte que, a mitjan segle xvi, la Font de la Figuera tenia unes 70 cases i 270 persones —*de confessió*— i a finals del mateix segle tenia ja 150 cases i 320 persones. El segle xvii representa un fort estancament, al primer padró, de 1646, tenia sols 140 cases i 146 veïns —caps de família. Tanmateix a finals de segle ja s'havia recuperat, amb 600 persones, tot i que no tenim dades del nombre de cases. Un segle després, a finals del xviii, el nombre de cases era ja de 364, amb 550 veïns i 1.560 persones, sempre sense comptar amb els xiquets. El punt culminant de l'expansió demogràfica s'assolirà en el primer terç del segle xx, amb més de 4.500 habitants, moment a partir del qual s'inicia la davallada. Tanmateix aquesta situació no acaba de frenar l'expansió urbana, tot i que continua molt lentament, abans de la nova embranzida actual.

Des del seu naixement la Font de la Figuera sempre va ser lloc de senyoriu, i pertanyé a diferents cases nobiliàries fins a la seua abolició, que es va fer efectiva el 1855.

IV. EL TOPÒNIM LA FONT DE LA FIGUERA

El nom de *la Font de la Figuera*, a diferència de tants altres topònims valencians, no presenta cap dificultat etimològica ni —òbviament— de significat. El seu origen cal associar-lo a l'existència d'una font, situada als peus del Capurtxo, molt pròxima a la població actual, que devia ser l'única de relativa importància en tota la zona de pas cap a Múrcia i cap

a la Manxa. Des de temps antics devia servir de proveïment per als pobladors i de parada obligatòria per als viatgers, com ho avalava l'emplaçament, a la seua vora, d'un nucli de poblament ibèric, des del segle iv abans de la nostra era a la llima de la Cervera, així com un assentament romà als seus peus, a l'ermita de Sant Sebastià. Curiosament, la ubicació seleccionada en èpoques antigues se situa a la part contrària, enfront i al ponent, del lloc que es desenvoluparà en època medieval, ja que es buscava —molt probablement— un lloc més alt i més adequat per a la defensa.

Com que, fins al moment actual, no s'han trobat ni restes arqueològiques ni documentals que ens testimonien un possible assentament andalusí en aquest mateix emplaçament —anterior a la conquesta feudal— hem de creure que, o bé no existia, o era de molt poca rellevància.

En tot cas, la primera vegada que apareix aquest nom és a la segona meitat del segle xiii, i fa indicació del paratge i no de cap lloc de poblament, segons sembla. Al *Llibre dels Furs*, quan s'estableixen els límits del Regne de València hi figura: "...e així com hix a Xerelli e a la Serra de la Rua, e feneix a Cabriol e al terme de Garamoxen, e a la Font de la Figuera, e com hix a Burriharon...". Pocs anys després, el 1301, en la carta de poblament de Moixent, i per la qual s'estableixen 200 pobladors en aquella població, se cita la Font de la Figuera com a lloc que es reserva el senyor de Moixent, en Gonçal Garcia. Però la veritable partida de naixement de la Font de la Figuera serà la Carta de Poblament atorgada per aquest mateix senyor feudal uns pocs anys després, en 1312, perquè s'hi establiren 40 nous pobladors. Una de les primeres referències cartogràfiques del topònim del municipi la trobem ja a finals del segle xvi, 1584, dins el *Theatrum orbis terrarum* —mapa número 29: *Valentia Regni*— del geògraf flamenc Abraham Ortelius.

Des d'aleshores el nom de la Font de la Figuera s'ha conservat viu i sense modificacions en la parla quotidiana fins al moment actual. Com era preceptiu, també a nivell oficial i documental, s'emprà pràcticament sempre aquest nom al llarg de l'època foral. Seguint els condicionaments històrics, a partir de la Nova Planta, a principis del segle xviii, es provocà l'adopció en exclusiva de la traducció castellana "Fuente la Higuera". Tot i això, alguns cronistes i historiadors han usat

el nom de manera diversa, per exemple Gaspar Escolano, a principis del XVII ja l'anomena "Fuente de la Higuera"; mentre que Antoni Josep Cavanilles, a finals del XVIII, encara utilitza el topònim genuí, la Font de la Figuera.

Finalment, en la democràcia post-franquista es restituí el nom autèntic, com a nom oficial, però juntament amb la versió castellana. Tanmateix la utilització del topònim valencià és molt viva i molt majoritària, tant a nivell oral, com documental.

V. TOPONÍMIA RURAL: INVENTARI DE TOPÒNIMS

Per tal d'adequar-nos a les normes d'edició d'aquesta col·lecció, presentem el llistat de la toponímia rural —més diversa i nombrosa—, deixant la urbana per a millor ocasió. Hem optat per classificar els topònims en cinc entrades, les més a l'ús en altres reculls que hem consultat, i que —sense cap mena de dubtes— ajudaran l'investigador en la localització d'un qualsevol ítem.

a) Demarcacions territorials: partides, altres zones amb denominació específica

BARCALLONS, LA PARTIDA DELS
BOVALAR, LA PARTIDA DEL
BUSTAL, LA PARTIDA DEL
CABEÇO, LA PARTIDA DEL
CABEÇOLES, LA PARTIDA DE LES

CAICÓ, LA PARTIDA DEL
CALESA, LA PARTIDA DE LA
CANYADES, LA PARTIDA DE LES
CANYADETES, LA PARTIDA DE LES
CARRASCAL, LA PARTIDA DEL
CASCALLARS, LA PARTIDA DELS
CAVA, LA PARTIDA DE LA
CERVERA, LA PARTIDA DE LA
CIERRO, LA PARTIDA DEL
CLOTXES, LA PARTIDA DE LES
COLLADO, LA PARTIDA DEL
CONILLERA, LA PARTIDA DE LA
COSTERES, LA PARTIDA DE LES
ERA D'AURELIÀ, LA PARTIDA DE L'
ERA DE LA CREU, LA PARTIDA DE L'
ESCRIVANS, LA PARTIDA DELS
FOIA DE MANUEL, LA PARTIDA DE LA
FOSSINO, LA PARTIDA DEL
FREGINALS, LA PARTIDA DELS
GERMANIES, LA PARTIDA DE LES
GIL MARTINES, LA PARTIDA DE
JONCAREJOS, LA PARTIDA DELS
LLIGUERASO, LA PARTIDA DEL
MADRONYAL, LA PARTIDA DEL
MARIA SEGURA, LA PARTIDA DE
MARIAGA, LA PARTIDA DE
MILÀ, LA PARTIDA DEL
MIRABÒ, LA PARTIDA DE
MODRONYAR, LA PARTIDA DEL
MOLIVENT, L'ERA DEL
MORERAR, LA PARTIDA DEL
MOSSO, LA PARTIDA DEL
PEBRADES, LA PARTIDA DE LES
PERDIGUERA, LA PARTIDA DE LA
PLANET, LA PARTIDA DEL
RABOSERO, LA PARTIDA DEL
RAMBLAR, LA PARTIDA DEL
REDONDA, LA PARTIDA DE LA
REVOLTA, LA PARTIDA DE LA
ROMANA, LA PARTIDA DE LA
SECANETS, LA PARTIDA DELS

SISCAR, LA PARTIDA DEL
 TASCA, LA PARTIDA DE
 TELLO, EL PLANET DE
 TERRA BLANCA, LA PARTIDA DE
 TERRA NOVA, LA PARTIDA DE
 TOBALES, LA PARTIDA DE
 TORTOSES, LA PARTIDA DEL BARRANC DELS
 VEGUETA, LA PARTIDA DE LA
 VILARS, LA PARTIDA DELS
 VIRGINALS, LA PARTIDA DELS

b) Hidronímia: barrancs, rambles, rius, torrents, basses, fonts, pous, xarcos, etc.

AIRE, EL BARRANC DE L'
 ALMAGASEM, LA BASSA DE L'
 BACORERO, EL BARRANC
 BACORERO, LA BASSA DEL BARRANC
 BANYONS, BARRANQUET DELS
 BARXÍ, BARRANC
 BERBINA, BARRANC DE LA
 BESSONS, BARRANC DELS
 BIOSCA, BARRANC DELS
 BOTERO, BARRANC DE
 CABEÇO, EL BARRANC DEL
 CABEÇO, LA BASSA DEL
 CABRA, BARRANC DE
 CAICÓ, EL POU DEL
 CAL ROIG DELS FRARES, EL BARRANC DE LA
 CANTAL GENTIL, BARRANQUET DEL
 CANYADETES, BARRANC DE LES
 CANYADETES, EL XARCO DE LES
 CANYADETES, L'ALCAVOR DE LES
 CANYALÍS, BARRANC DEL
 CÀNYOLES, RAMBLA DEL
 CASA MOLINA, BARRANC DE LA
 CASA SEROS, BARRANC DE LA
 CENSAL, BARRANC
 CERVERA, BARRANC DE
 CLOTXES, LES
 COFRENET, BARRANC DEL

COSSI, BARRANC DEL
 COSSI, LA FONT DEL
 COSIDOR, BARRANC DEL
 COVA DEL GAT, BARRANC DE LA
 DRAPERO, EL POUET DEL
 ESCARDADOR, CANYADA DE L'
 ESCRIVANS, BARRANC DELS
 FIGUERA, EL TOLL DE LA
 FONT DE BAIX, LA
 FONT GROGA, BARRANC DE LA
 FONT SANTA, LA FONT DE LA
 FOSSINO, RAMBLA DEL
 GANIVETS, BARRANC DELS
 GILMARTINES, EL BARRANC DE
 GONZALBO, NÒRIA DE
 GROGA, LA FONTETA
 GUILLEM PEDRO, TOLL DE
 ISIDOROS, LA Balsa
 JONCAREJOS, BARRANC DELS
 JORDANA, LA FONT
 LLAVADOR, LA Balsa DEL
 LLIBRELL, EL TOLL DEL
 LLIBRELL, EL XARCO DEL
 LLOP, LA FONT DEL
 MACOC, BARRANQUET DEL TIO
 MASSANOFRE, BARRANC DE
 MILÀ, RAMBLA DEL
 MOLINS, BARRANC DELS
 MOSSO, BARRANC DEL
 PALAU, EL POUET DE
 PENYA, EL XARCO DE LA
 PERDIGUERA, BARRANC DE LA
 PIGIRRI, LA BALSETA
 PILETES, CANYADA DE LES
 PILETES, FONT DE LES
 POLL, POUET DEL
 PUIG, BARRANC DEL
 PUIG, BARRANQUET DEL
 RAMBLA DEL CÀNYOLES, LA
 RAMOS, BARRANC DE
 REGAIXO, EL

REGAIXO, EL BARRANC DEL
REGAIXO, LA FONT DEL
REGALÍSSIA, BARRANC DE LA
ROIG, EL BARRANC DEL
ROMERO, POU DE
RUFA, EL BARRANC DE
SALTADOR, EL
SARSA, EL XARCO DE LA
SASTRE, BARRANQUET DEL
TEULA, LA FONT DE LA
TOLL, EL BARRANC DEL
TOLLET DE LA PALANCA, BARRANC DEL
TORRE TALLADA, EL PANTANET DE LA
TORRE TALLADA, LA MINA DE LA
TORRE TALLADA, LA MOLINETA DE LA
VALLMELÓS, BARRANC DE
VILA, LA CANYADA DE
VINT-I-Ú, EL BARRANC DEL
VINT-I-Ú, LA FONT DEL
XOL-LA, CANYADA DE
ZELE, LA Balsa DE

c) Oronímia: muntanyes, penyes, serres, tossals, moles, cabeços, llomes, fondos, coves, colls, ports, etc.

ALBARISSES, LES
ALMINYANA, ALTET D'
ALMINYANA, LA COVETA D'
ARANYES, LA COVA DE LES
ARENETA, L'ALTET DE LA COVA DE L'
ARENETA, LA COVA DE L'
AVELLANER, LA COVA DE L'
BALCÓ, EL
BALCONADA, LA COVA DE LA
BANCAL DEL QUILÒMETRO, EL
BATERIES, LES
BELDA, L'ORMADA DE
BLAIA, LA COVA LA
BLANC, L'ALTET
BOLOS, L'ALT DELS
BUIXAFARÓ, EL

CABEÇO GORDO, EL
CABEÇOS, ELs
CAMPANARETS, ELs
CANTAL GENTIL, EL
CANYALÍS, EL
CAPURUTXO, EL
CAPURUTXO, SOLANA DEL
CARBONERETA, LA
CARRASCAR, EL
COFRENET, EL
COLOMER, L'ALT DE
CORB, ALT DEL
COSSI, LA COVA DE
DAMA, LA COVA DE LA
DAMES, LA COVA DE LES
ERILLA, L'
ESTRET, L'
FIGUERETA, LA COVA DE LA
FORADADA, LA PENYA
FORN, LA PENYA DEL
FORT, PENYA DEL
FRARE, EL
FRARE, LA PENYETA DEL
FUNDICIÓ, ALT DE LA
GARROFERET, LA COVA DEL
GASSONA, RACÓ DE LA
GAT, LA COVA DEL
GRANADER, ALT DEL
HEDRERA, LA CREBANTÀ DE L'
HERRERA, LA COVA DE L'
LLEBRETES, LA CREBANTÀ DEL TIO
LLEBRETES, ROTURA DEL TIO
LLIGERASSO, LA COVA DEL
LLIMONES, LA QUEBRANTÀ DEL TIO
LLOMA ALTA, LA
LLOMA RASA, ALTET DE LA
MARIA JUANA, ALTET DE
MARIA SEGURA, LA COVA DE
MARIA SEGURA, LES MOLES DE
MARIAGA
MATERIALES, ALTET DE

MOLA DE TORRÓ, LES SIMES DE LA
 MOLES, ALT DE LES
 MOLLONERA, LA
 MONEDA, LA COVA DE LA
 MORO, EL PLA DEL
 MOROS, L'ESCALETA DELS
 MOSCA, EL COLLADO DE LA
 MOSSO, EL
 MOTES, LA CINGLA DEL TIO
 NEGRA, LA COVA
 PARDA, LA PENYA
 PENALBA, ROTURA DE
 PENYA FORADADA, LA
 PENYA ROJA, LA
 PETORRO, LA COVA DEL TIO
 PETRELO, LA ROTURA DEL TIO
 PICAIO, EL
 PILETES, ALT DE LES
 REDONET, L'ALTET
 REGAIXO, LA COVA DEL
 RIERA, ALTET DE LA
 ROGETS, LA PEDRISSA DE LA
 ROSSÍ, EL
 ROURE, PUNTAL DEL
 RUFA, LA SERRA DE
 SANT DOMINGO, LA SIMA DE
 SANT GOMENGO, LA COVA DE
 SANT GOMENGO, LA PENYA DE
 SANTA BÀRBARA, LA SERRETA DE
 SANTA, LA COVA
 SARNA, COLL DE LA
 SARNA, LA COVA DE LA
 SAURINA, LA COVA DE LA
 SELLA, LA
 SERRETA, LA
 SIERRO, EL
 SIMETA, ALT DE LA
 TASCA, L'ALTET DE
 TORRÓ, LA MOLA DE
 TORRODANES, LA COVA DE LES
 TRES MOLLONS, L'ALTET

TRIANGLE, LA COVA DEL
 VALÓ, EL PUNTAL DE
 VILARS, ALT DELS
 VISO, EL
 XONO, LA MOLETA DE

d) Poblament: cases de camp, masos, heretats, casetes, corral·ls...

ABAD, LA CASETA D'
 ADOLFO, CORRAL D'
 ALBERO, LA CASETA
 ALBERTA, CORRAL D'
 AMADEO EL DE CARAPÀS, LA CASETA DE L'
 AMETRALLADORA, LA CASETA DE L'
 ÀNGEL, CASA L'
 BALBINA, LA CASA
 BALÓ, LA CASETA DEL TIO
 BANYÓ, EL CORRAL DE
 BANYONS, LA CASETA
 BARTOLILLO, LA CASETA DE
 BARXES, LA CASETA ELS
 BESSÓ, LA CASETA DEL TIO
 BIOSCA, LA CASA DE
 BLAI, ELS CORRAL·LS DE
 BLAIET, LA CASETA DE
 BLAIET, LA CASETA DEL TIO
 BLANET, LA CASETA DEL TIO
 BONAVISTA, LA CASA
 BORDERA, LA CASETA DEL TIO
 BORDERIA, LA CASA
 BRUNALS, ELS
 CABANES, CASA DE
 CABEÇO, EL
 CABEÇOLES ALTES, LA CASA DE LES
 CABEÇOLES DE BAIX, LES
 CABEÇOLES, LES
 CADOLLA, CASETA DEL TIO
 CAICÓ, LA CASA DEL
 CANYADETES, CASA DE LES
 CANYADETES, EL CORRAL DE LES

CARLOS, LA CASETA DEL TIO
CARRASCOSA, LA CASA
CASALLA, VILLA
CASTELLÓ, EL CORRAL DE
CASTELLÓ, LA CASA DE
COLLADO D'ABAD
COLLADO DE GUINOT
COLLADO DE PERES
COLLADO DEL MARQUÉS DE COLOMER
COLLADO, LA CASA EL
CONFIANÇA, LA CASA
CORBÍ, LES CASES DE
CORNÀ, LA CASA
COVA, CASITAS DE LA
CULET, LA CASETA DEL TIO
EDELMIRO, LA CASETA DEL TIO
ESCRIVANS DEL TIO TRAMÚS, ELS
FELIP, LA CASETA
FELIPA VELLA, LA CASETA DE LA
FERRERO, CASA DE
FONT SANTA, LA CASA
FORCALLÀ, LA CASETA DEL TIO
FORTUNATO, LA CASETA DE
FOSSINO, CASA EL
FUMAT, LA CASETA DEL TIO
GANYANO, LA CASETA DE
GILMARTINES, LA CASA DE
GORI, LA CASETA DE
GOZALBO, LA CASETA DE
GRAMAGE, HERETAT DE
GUARDO, LA CASETA DE
HOSTALER, CORRAL DE L'
HOSTALET, LA CASETA DEL TIO
JESÚS, LA CASETA DE
JONCAREJOS, ELS
LILLO, LA CASETA DEL TIO
LLEBRETES, LA CASETA DE
LLEVARETES, LA CASETA DEL TIO
LLONGANISSA, BARRACA DEL TIO
LORENZO, LA CASETA DE
MADRID, LA CASETA DE

MAHOMA, LA CASETA DE
MARIA SEGURA, EL CORRAL DE
MATXERO, CASETA DE
MIQUEL SARAGOSSÀ, CASETA DE DON
MOLÍ, CORRAL DEL
MOLINA, LA CASA
MOLINERS, LA CASETA ELS
MONTSÓ, LA CASETA DE
MORENES, LA CASETA DE LES
MOSSO, ELS CORRALS DEL
NARIGONS, CORRAL DE
NARIGONS, LA CASA DE
NOVA, LA CASA
PARRA, LA CASETA DEL TIO
PEBRADA, LA
PEBRADES, LES
PENYA ROJA, CASA DE LA
PEPE ROS, CORRAL DE
PERES, FOSSINO DE
PERET, LA CASETA
PI, LES CASES DEL
POUET DE PALAU, EL
PRIMITIVO, LA CASETA DE
RAMONITO, LA CASETA DEL TIO
REAL, LA CASA
REGAIXO, LA CASA DEL
REI, CASETA DEL
REVERT, EL CORRAL DE
ROGETS, LA CASETA
ROIG DELS FRARES, LA CAL
ROIG, LA CAL
ROMAN, LA CASETA DEL TIO
SALTADOR, EL CORRAL DEL
SANT RAFAEL, LA CASA
SANT VICENT, LA CASA
SANTA BÀRBERA, L'ERMITA DE
SANTA ROSA
SERO, LA CASA
TASCA, CORRAL DE
TEODORO, LA CASETA DEL TIO
TEULAR VELL, EL

TOMASÍ, LA CASA
 TONTOS, LA CALS
 TORRE TALLADA, EL TEULAR DE LA
 TORRE TALLADA, LA
 TORRES, CASETA DE
 TORRÓ, CASETA DE
 TORTET, LA CASETA DEL TIO
 TORTOSA, CANYADA DE
 TOVALDO, LA CASETA DEL TIO
 TRAMÚS, LA CASETA DEL TIO
 TREMENDO, LA CASETA DE
 TRUENA DE BAIX, LA
 TRUENA DE DALT, LA
 TRUENA, LA
 VELLA, LA CASA
 VENTA DE LA FONT
 VENTA DE VICENTE TORRES
 VENTA DEL CARRASCAR
 VENTA VICENTA, LA
 VENTERA, CORRAL DE LA
 VENTORRILLO DEL PORT, EL
 VILA, CANYADA DE
 VINT-I-Ú, LA CASETA EL
 WENCESLAO, LA CASETA DEL TIO
 XERO, LA CASA DE
 XERRO, LA CASETA DE
 XIFARRERA, LA

e) *Vies de comunicació: camins, veredes, sendes...*

AIORA, EL CAMÍ D'
 ALMANSA, CAMÍ VELL D'
 ALCUSSES, EL CAMÍ DE LES
 BARRERA, CAMÍ DE LA
 BRUNALS, CAMÍ DELS
 BUIXAFARÓ, EL CAMÍ DEL
 BUIXAFARÓ, LA SENDA DEL
 BUSTAL, EL CAMÍ DEL
 CABEÇO, ASSAGADOR DEL
 CABDET, CAMÍ VELL DE
 CANYADETES, CAMÍ DE LES

CARRASQUES, CAMÍ DE LES
 CARRASCOSA, CAMÍ NOU DE LA
 CASA VELLA, EL CAMÍ DE LA
 CASCALLARS, EL CAMÍ DELS
 CASES JUNTES, CAMÍ DE LES
 CASETES, VEREDA DE LES
 CAUDET, EL CAMÍ DE
 CAVA, CAMÍ DE LA
 CEMENTERI, CAMÍ DEL
 CERVERA, EL CAMÍ DE LA
 COLLADO, EL CAMÍ DEL
 COSTERA ROJA, EL CAMÍ DE LA
 COSTERES, EL CAMÍ DE LES
 CREU NOVA, CAMÍ DE LA
 CURVINA, LA SENDA
 ENMIG, EL CAMÍ D'
 ESCRIVANS, CAMÍ DELS
 ESTACIÓ, CAMÍ DE L'
 FONDO, EL CAMÍ
 FONTANARS, EL CAMÍ VELL DE
 GARROFERET, CAMÍ DEL
 GRAMAGE, SENDA DE L'HERETAT DE
 JONCAR, EL CAMÍ DEL
 JONCAREJOS, EL CAMÍ DELS
 JONCARET, EL CAMÍ DEL
 LISANXO, EL CAMÍ DE
 MARIAGA, TÚNEL DE
 MILÀ, EL CAMÍ DEL
 MORERAR, CAMÍ DEL
 ONTINYENT, CAMÍ VELL D'
 PEBRADA, LA VEREDA DE LA
 PERDIGUERA, CAMÍ DE LA
 PILETES, CAMÍ DE LES
 PILONET, CAMÍ DEL
 PLANET DE TELLO, EL CAMÍ DEL
 PLANET DE TELLO, SENDA DEL
 PORT D'ALMANSA, EL
 PORT, CAMÍ DEL
 PUIG, SENDA DEL BARRANQUET DEL
 PUNXÓ, EL CAMÍ DEL
 REGAIXET, EL CAMÍ DEL

ROMANA, CAMÍ DE LA
 ROMANA, VEREDA DE LA
 SAFRA, CAMÍ DE LA
 SAFRA, LA VEREDA DE LA
 SARNA, SENDA DE LA
 TEULAR, CAMÍ DEL
 TUNELET, EL
 VEREDETA, EL CAMÍ DE LA
 VALLMELÓS, CAMÍ DE
 VILLENA, EL CAMÍ DE
 XIFARRERA, CAMÍ DE LA

VI. SELECCIÓ DE TOPÒNIMS

A continuació presentem una selecció dels topònims que hem considerat el més adients. No cal ni dir que en qualsevol recull de toponímia, l'espai de l'edició és el primer criteri a l'hora de determinar una mínima antologia. No estan tots els que desitjaríem però en presentem un tast, dels que més ens han interessat —i potser ens han apassionat.

Albarisses, les

Variants: Las Albarizas

Cronologia: s. XIV?, 1903 (Plànol IGE), 1970 i 2002: oral.

Localització: Orònim situat un poc més al sud de la fita del terme amb el de Villena, del qual ara en forma part. Es tracta d'un anticlinal poc pronunciat, allargassat de nord a sud, que separa l'extensió dels Alforins, al llevant, de la valleta de l'Ensina —"La Encina"— al ponent.

Notes: el seu nom podria fer referència a la terra blanca o albarís, marga miocènica que aflora en la zona. Molt probablement el seu antecedent siga el nom *Albarhanyz*, el qual apareix a com a fita del terme d'Ontinyent al s. XIV —envers el 1335: "...e altre ruviàl que és en les vertents devés un serrat que's dellà Albarhanyz, devés Capdet e axí roman d'allí avall lo terme de Ontinyent...". (ARV, Real 611, full, 158. Citem a partir de TEROL I REIG, Vicent: 2004).

Buixafaró, el

Variants: Burjaharon, alcaría de Boriaharón, Burriharon, Burrifaron, tallaya de Burjafaró, Torre de Burjafaró, Burjaharoy, el Butxafaró, Buchafaró.

Cronologia: s. XIII, (*Llibre dels Furs* i altres documents coetanis), 1335 (ARV, Real 611, full, 158), s. XX, (Cadastre), 1921 (Ros Biosca), 2002: oral.

Localització: En els confins de ponent, al recer nord de la "Silla" (o Sella) —punt més elevat i a més de 1000 metres sobre el nivell del mar, i fita de terme amb Almansa— en "el Sierro", hi ha una partideta de bancals i pinar que és hui anomenada pels fontins "el Buixafaró".

Notes: Aquest nom, en les seues versions medievals, ja apareix fitant el Regne de València al s. XIII, i ha estat traduït sempre com a torre —*burj*, en àrab— seguit de diferents variants, segons la interpretació: "d'Aharó", "del far", "del bosc", etc. És un topònim que ha fet vessar manta tinta, i especialment pel que fa a la seua localització; segurament per ser qüestió cabdal per tal de donar la raó històrica als d'Ontinyent o als de Villena sobre la *tutellaritat* dels Alforins occidentals —finalment incorporats a Villena. Des de la posició de Soler Garcia (1979) qui, tractant de legitimar la possessió d'aqueixes terres per Villena, el va ubicar erròniament a la Safra, sobre les runes d'una gerreria —que en realitat deu ser, a tot estirar, del s. XVII o XVIII; fins a Ventura Conejero —qui l'ubica en la nostra àrea— passant per altres que l'han relacionat amb la torre de Bogarra, vora Capdet, o amb la mateixa Font de la Figuera —Ros Biosca (1921). I fins i tot d'altres, que solventen el problema proposant que hi hauria dos Burriharon en compte d'un —López Serrano (2005). No cal ni dir que el tema no s'acaba ací.

Tanmateix, ens sembla prou clar que Burjafaró/Burriharon ha d'ubicar-se exactament a l'actual Torre Gran, ja al terme d'Almansa, no solament

per la documentació —que així ho clarifica: 1264, “Consesión heredades a los pobladores de Almansa”, (Pretel Marín, 1981); sinó també per algunes troballes arqueològiques recents —Simón García (2002). Aquesta *Torre Grande* està també al recer de la Sella, però al ponent, i al pla; encara que la torre és del s. ^{xvi} aproximadament, i fins fa ben poc no s’havia trobat res clarament andalusí.

Segurament caldria distingir l'alqueria i torre del Buixafaró, de la talaia homònima, corresponent aquesta darrera, al cim actualment anomenat *la Silla* —la Sella— on, d'altra banda, no hi ha restes de cap tipus, probablement per ser lloc més aviat de fita o de referència visual, i a tot estirar per tal d'encendre focs de senyals.

Finalment, la reducció valenciana dels fontins: el Buixafaró, ens pareix ben correcta, però probablement el topònim viu ha d'obeir a una imprecisió, car el lloc que així anomenen ara —on tampoc no hi ha restes arqueològiques— fa un collet i, com ens mostren els cadastres rurals, en realitat per allí passava el *camí del Buixafaró* —i/o la *senda del Buixafaró*, però no hauria de ser pròpiament el Buixafaró.

Cabeçoles, les

Variants: Cablesuelos de Simó, Las Cabezuelas.

Cronologia: s. ^{xviii} (Cavanilles), s. ^{xix} (AFF núm. 449), 1903 (Plànol IGE), 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: Estan situades entre el barranc del Mosso i el barranc de Vallmelós, en el límit septentrional de l'àmplia planura del Bovalar.

Notes: Aquesta partida rep el seu nom per l'existència en ella de tres o quatre eminències rocoses, cabecets o cabeçoles, orientades de llevant a ponent, en el marge esquerre de la Rambla del Cànyoles. L'equivalent del mot en castellà *cabezuelas*, és prou corrent en les terres manxegues properes a la Font.

Caicó, el

Variants: El pou del Caicó, la Casa del Caicó, El Caicón.

Cronologia: 1893 (Registre fiscal. AFF núm. 261), 1903 (Plànol IGE), 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: En la part sud-oest del terme; el pou, al bell mig del barranc homònim, o del Saltador, fa de límit amb el terme de Villena, la casa es situa propera al nord del pou.

Notes: Aquest pou del Caicó era un important abeurador, estratègic per a tots els ramats de pas en la zona. Per aquesta raó, el límit de terme amb Villena fa una inexplicable desviació i se n'entra en l'àmbit fontí. Més encara si entenem que el límit dels territoris, en detriment de la Font, s'establí seguint el primitiu carril d'Ontinyent a Almansa pel Molló Blanc, i encara més perquè tot el territori meridional, naturalment pertanyent a l'àmbit geogràfic capdetà —la *contención*— acabà adscrit a Villena, dins del mateix lot dels Alforins de la Safra.

Tanmateix, no hem trobat valor significatiu al mot, únicament podem dir que entre Lliria i les Alcubles existeix també un *camino del Caicón*, com a exemple de molts altres que han d'existir.

Cal Roig dels Frares, la

Variants: Casa de Guinot, Casa de Palop, Villa Milagros.

Cronologia: s. ^{xix} (Registre fiscal. AFF núm. 261), 2002: oral.

Localització: Heretat situada a la partida d'El Collado, al llevant del terme i a les envistes de les Alcusses (Moixent).

Notes: Les variants antroponímiques fan referència als diferents propietaris de l'heretat des de finals del segle ^{xix}, fins a la primera meitat del segle ^{xx}. El topònim *Cal Roig* o *Cal Roig dels Frares*, és el d'ús més habitual i popular. El complement *dels Frares* la diferencia d'una altra heretat homònima, *la Cal Roig*, situada en el vessant septentrional de la Lloma Alta, i fa referència també a l'ocupació de l'heretat, en la primera meitat

del segle xx, per part de l'orde dels dominics, els quals edificaren una església i una casa abadia.

Capurutxo, el

Variants: El Caporutxo, Capurrucho, Capurucho.

Cronologia: s. XVIII (Cavanilles), 1903 (Plànot IGE), 2002: oral.

Localització: Orònim molt destacat situat al sud-oest i molt proper del nucli urbà.

Notes: Tot i no ser el cim més alt, és la muntanya més emblemàtica i constitueix un dels referents fontins per excel·lència: "tres cosas tiene la Fuente que no las tiene Madrid: el Capurucho, la balseta Pigirri i Quan de Quanes que nació aquí" —cançoneta irònica dels anys 60 del xx, que transcrivim amb la fonètica de l'època. L'origen del nom ha d'estar associat a la forma cònica i molt aguda de la muntanya, potser una variant de *caputxó*, *caperutxo* o *caperutxa*. Cavanilles ja diu: "La Font de la Figuera, colocada sobre un cerro al pie del monte, que por su punta cónica llaman Capurrucho [...]". Al seu cim hi ha una creu: la Creueta del Capurutxo, i en el vessant de ponent forma una gran cinglera. Aquests tallats del Capurutxo, verticals i d'una altura ben considerable, tenen com una mena de *llegenda negra* a la població, ja que sovint hi han acollit el desig de morir d'un bon nombre de persones, que s'han suïcidat precipitant-s'hi al buit.

Cova Santa, la

Variants: La Cova Santa del Capurutxo, la Cova dels Moseguillos (s. XVIII).

Cronologia: s. XVIII (Cavanilles), 1921 (Ros Biosca), 2002: oral.

Localització: Ubicada en un estrep destacat de la muntanya del Capurutxo, en el vessant nord-est, a uns 715 m d'altura sobre el nivell de la mar.

Notes: Coneguda de vell, si bé amb el nom de "Cova dels Moseguillos" —Cavanilles, (1794: 234)— la seua amplitud i la seua posició geogràfica

expliquen la reiterada ocupació o freqüentació humana a través del temps. Oberta al nord, la boca principal té uns 4 metres d'ampla per uns 3,5 m d'alta. El vestíbul o sala primera té grans dimensions, i prossegueix per unes galeries, de més de 40 m de recorregut, amb algunes sales interiors àmplies, on hi ha dos pous que arriben vora els 100 m de profunditat. Per dues estretes gateres es comunica amb una altra obertura —l'actualment coneguda com a Cova del Triangle— que s'obri a la part oposada de la Cova Santa, dominant la població.

La descripció de Cavanilles és definitiva per a entendre que es tracta de la mateixa cova. El nom de Moseguillos, en referència a les colònies de rates penades que hi eren —i encara hi són presents— fou substituït pel de la Cova Santa, i s'hi degué produir al llarg del s. XIX, segurament per la freqüent aparició de restes humanes —un fet que ja apunta Ros Biosca (1921: 23).

Escaleta dels Moros, l'

Variants: Els Xarcos.

Cronologia: 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: En la partida de les Canyadetes, en la llera del barranc del Puig, en un punt on el barranc canvia de direcció alhora que fa un salt, enfonsant-se; a la vora del corral dels Xarcos.

Notes: Al lloc hi ha un gran xarco, cocó o cadolla natural, on s'embassa l'aigua de pluja i on hi ha una escaleta tallada en la roca, d'uns 10 graons en total, que s'ha de relacionar amb un assentament prehistòric immediat. Massa sabut és que l'apel·latiu *dels moros* és associat, en la nostra cultura popular, a qualsevol runa reconeguda com a *no pròpia*. És a dir, de cultura anterior a la nostra —o en altres paraules, anterior a la conquesta catalana— ja siga efectivament de la immediata antecessor —andalusina: *mora*— o romana, o qualsevol anterior. En el cas present *l'escaleta* seria més fàcil d'adscriure a l'època ibèrica o andalusina, de les quals també s'han

arreplegat testimonis materials al lloc, però són molt minsos en comparació als de l'Edat del Bronze, i sobretot està la configuració espacial que, al nostre entendre, posa en relació directa l'accés a l'escaleta amb la part mitja-alta de l'assentament prehistòric.

Foia de Manuel, la

Variants: La Foia, la Hoya de Manuel.

Cronologia: Principis s. ^{xvi} (ARV, RC, 167), 1903 (Plànol IGE), 1921 (Ros Biosca), 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: Al sud de la població, s'estén al llarg de les terres de les heretats de la Casa l'Àngel, la Casa Real, la Caseta Albero, el Cabeço i la Font Santa.

Notes: Es tractava d'una de les millors zones agrícoles del terme, ara en procés de plena destrucció a causa de les grans infraestructures que la travessen: línies fèrries d'alta velocitat, transvasaments i el nou traçat de l'autovia. L'apel·latiu de *foia* li és molt escaient, ja que és una valleta tancada, pràcticament endorreica, que acumula les aigües superficials i subterrànies, essent el lloc de proveïment tradicional d'aigües de la Font, a través d'alcavors. El complement de *Manuel*, molt antic, també s'avé molt bé amb el conegut significat de la paraula àrab donat per Asín Palàcios (1940): "lloc de sortida de les aigües d'una vall", com el poble homònim de la Ribera Alta. De fet pot ser un dels pocs mots d'origen àrab conservats a la Font de la Figuera, a la qual cosa contribuiria que l'únic lloc on fins ara s'han trobat restes andalusines, corresponents a una alquerieta dels segles ^{xi} i ^{xii}, és precisament un punt situat en aquesta Foia de Manuel.

Fossino, el

Variants: El Fosino, el Focino, el Pocino (errada), el Posino (errada).

Cronologia: Principis del segle ^{xix} (AFF núm. 449), 1903 (Plànol IGE), 2002: oral.

Localització: El Fossino és una partida situada a l'extrem de llevant del terme, en la fita amb Fontanars dels Alforins i Moixent. Aquest topònim dóna nom a la Rambla i antigament s'hi posava davant del nom de les heretats que pertanyien a la seua demarcació. Comprén les terres de la casa Seros, la casa Molina, la casa el Fossino i la Rambla del Fossino, fins a la partida del Milà.

Notes: Vora la rambla també hi ha un important jaciment arqueològic de finals de l'Edat del Bronze, que ha pres el mateix nom del Fossino. L'origen del nom ha d'estar en les característiques físiques d'aquest sector de la rambla, també dita antigament *dels Ganivets*, i més actualment *dels Fontanars*, que ací forma una *fos* menuda o *fossino* on les aigües s'han obert pas retorçudament entre la roca calcària salvant un desnivell d'uns 40 metres. També hi ha *la Cova del Fossino* i, als Alforins, trobarem la variant *els Fossinets* o *Focinets*.

Fundició, l'Alt de la

Variants: Alto de la Fundició.

Cronologia: 1921 (Ros Biosca), 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: En la partida dels Escrivans, al ponent del terme, vora la rambla del Cànyoles, prop del límit amb Almansa.

Notes: La tradició local —Ros Biosca (1921)— anomena l'Alt de la Fundició, i el situa en la partida dels Escrivans. Al lloc existeixen restes arqueològiques, fragments de fang cuit o recuit, restes d'enlluïts de sostres o paredats, o bé evidències d'un probable lloc de fundició, de l'Edat del Bronze. Segurament el nom obeeix al descobriment —i a les destrosses subsegüents— d'algun forn de fosa, que s'hi faria al roturar els terrenys immediats per posar-los en conreu, cap a finals del s. ^{xix}.

Sangomengo, la Peña

Variants: La Cova Sangomengo, San Domingo, Santo Domingo.

Cronologia: 1921 (Ros Biosca), 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: Penyal molt destacat, al ponent del Capurutxo, entre la Mola de Torró i les Canyadetes. La cova homònima es troba propera al llevant de la Penya, entre ella i la Mola de Torró.

Notes: “[...] el peñón llamado Sangomengo” l’anomena Ros Biosca (1921: 22), advertint tot seguit que ha de ser adaptació popular —*corrupción*, diu ell— de *San Domingo*. Potser fóra així, de tota manera hem preferit mantindre la forma tradicional, en un poble on són habituals les formes peculiars, aragonesismes o no, però genuïnes i ben vives, és el cas del *Mosso*, *Mossegullo*, *Fossino*, *Regaixo*, *Cabeçola* i *Sagal* —aquest últim pronunciat /zagal/ amb essa sonora. Tot i això fem notar que, a banda de les ermites tradicionals de Sant Sebastià i de Santa Bàrbera —aproximadament segles XVII i XVIII— sembla constatar-se un rebatejament d’alguns llocs amb noms de sants, probablement al s. XIX, com ara: *Fuente de San Juan* —per la *Balseta Pijirri*, *Pixirri* o *Pijirri*; *San Cristobal* —per l’*Altet* o *Mirabò*; o altres casos de carrers dins la trama urbana. Pensem que el topònim que ens ocupa potser es trobe dins d’aquesta embranzida *fervorosa*.

Regaixo, el

Variants: El Regajo.

Cronologia: 1903 (Plànol IGE), 1921 (Ros Biosca), 1970 (AR), 2002: oral.

Localització: En la banda nord-occidental del terme, zona de serra amb alguns bancals.

Notes: El Regaixo és el nom d’un paratge molt conegut, amb grans pins i on hi ha una àrea d’esbarjo pública, forestal. El nom li ve del naixement d’aigua, un dels pocs en tota la zona de serra i relativament constatat, tot i que humil. Derivat de *regall* —d’aigua— o potser adaptació fonètica al valencià directament del castellà *regajo*, en la Font hi ha també, en la fita amb les Alcusses de Moixent, el diminutiu *el Regaixet*

(“Regagét”, escriu Cavanilles, 1795). El nom matriu *Regaixo* complementa tota una sèrie d’entitats: el Barranc, la Casa, la Cova del Regaixo, etc.

Torre Tallada, la

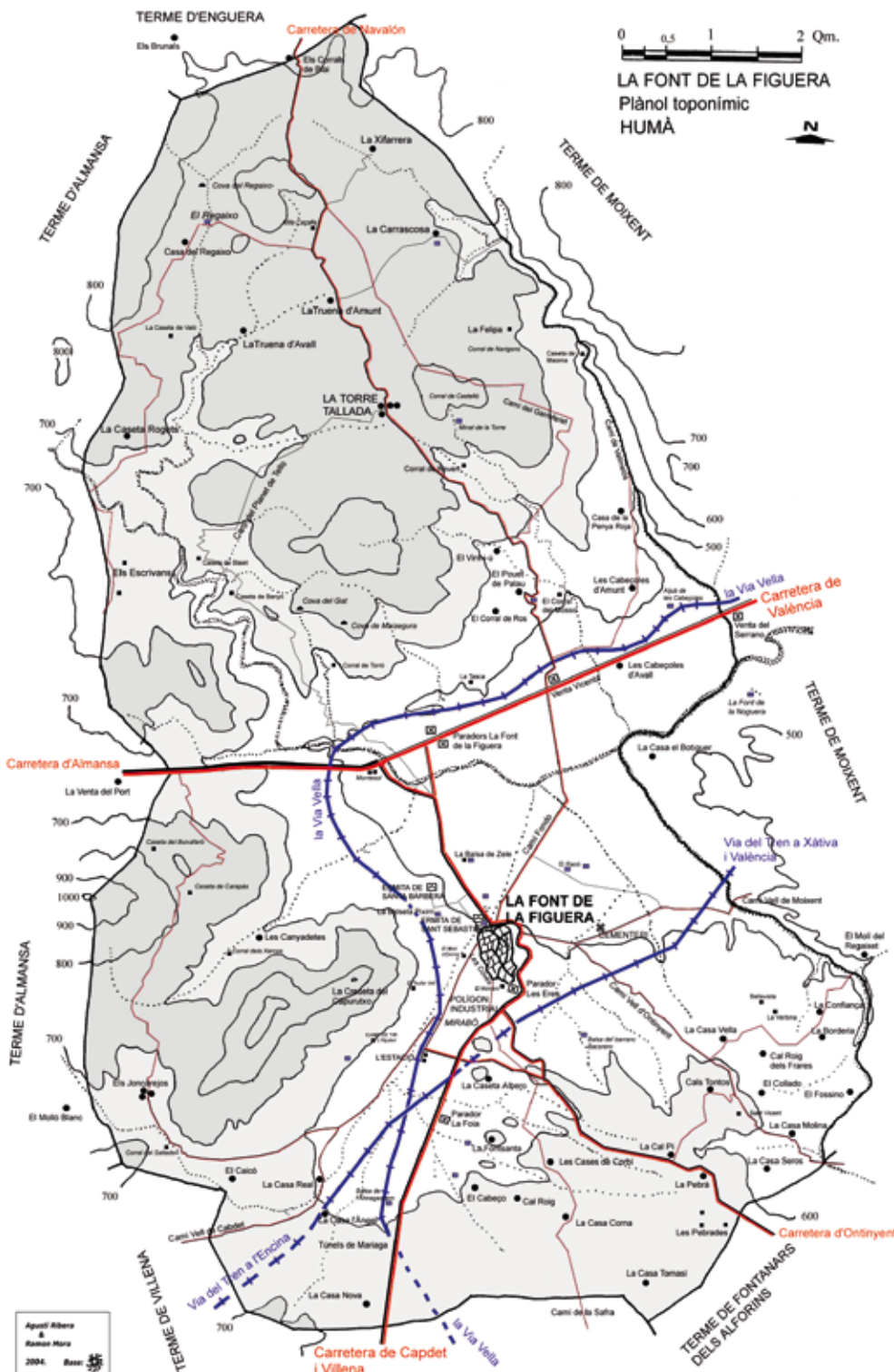
Variants: La Torre de Bellod, la Torre Talla(d)a.

Cronologia: s. XVIII (plànol ARV), 1903 (IGE), 1921 (Ros Biosca), 2002: oral.

Localització: En la meitat septentrional del terme, i a l’altra banda de la serralada de les Moles, és una de les foies més grans i més fèrtils de la serra.

Notes: Per les seues característiques aquesta contrada degué ser conreada des de l’antiguitat. Al segle XIII apareix com a Torre de Bellod en uns plànols sobre uns plets conservats a l’Arxiu del Regne de València. En un moment indeterminat del s. XIX, canvia el nom per Torre Tallada, que ja apareix així en totes les referències documentals i cartogràfiques. Al s. XX conforma un caseriu que aglutina determinats serveis de la meitat nord del terme municipal, com ara l’escola. El complement *Tallada*, com l’anterior *Bellod*, ha de fer referència a un cognom d’un determinat propietari que no hem pogut verificar.

BIBLIOGRAFIA

- Actes del catorzé Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica; Segon Col·loqui d'Onomàstica Valenciana: Alacant, 13-15 d'abril de 1989* (1991), Universitat d'Alacant, Alacant.
- ASÍN PALÀCIOS, Manuel (1940): *Contribución a la toponimia árabe de España*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.
- ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de B. (1951-1968): *Diccionari català, valencià, balear*, Moll, 10 vol., Palma de Mallorca.
- BERNAT AGUT, Jesús (2000): *La toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat. Recull toponímic i estudi primerenc*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- BORDERA i BORDERA, Tomàs i LLIN RIBERA, Vicent (1995): "Aproximació a la toponímia de Fontanars dels Alforins", dins *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana, XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, València, pp. 179-196.
- (1999): *Toponímia dels pobles valencians: Fontanars dels Alforins, la Vall d'Albaida*, Conselleria de Cultura / Ajuntament de Fontanars dels Alforins.
- CAVANILLES, Antonio Josef (1991): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y frutos del Reino de Valencia*, Edició facsimil, Caixa d'Estalvis de Castelló, Castelló de la Plana.
- COLOMINA i CASTANYER, J. (1999): *Dialectologia catalana: introducció i guia bibliogràfica*, Universitat d'Alacant, Alacant.
- COROMINES, Joan (1981): *Estudis de toponímia catalana*, Barcino, 2 vol., Barcelona.
- COROMINES, Joan (1994-1996): *Onomasticon Cataloniae, els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana...*, Curial, 4 vol., Barcelona.
- COROMINES, Joan (1983-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, 9 vol., Barcelona.
- Estudis de toponímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger* (2000), Denes, València.
- ESCOLANO, Gaspar (1980): *Décadas de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, Edició facsimil, París-València, València.
- MORA, Ramon (1998): "La toponímia dels ciclistes: exemples de toponímia moderna", dins *Almaig: estudis i documents*, La Nostra Terra, Ontinyent, pp. 138-140.
- IVARS CERVERA, Joan (1995): *Els noms de lloc i de persona a Dénia*, Institut d'Estudis de la Marina Alta / Institució de Cultura Juan Gil-Albert / Ajuntament de Dénia, Dénia.
- LÓPEZ SERRANO, Aniceto (2005): "Entorno al término Burriharón en la frontera entre Castilla y el Reino de Valencia", dins *Revista del Vinalopó*, núm. 8, Petrer, pp. 63-68.
- Materials de toponímia* (1995), Universitat de València, 2 vol., València.
- Furs de València* (1970-1999), Barcino, 8 vol., Barcelona.
- SOLER GARCIA, José María (1979): "Aportación al estudio del pleito de los Al Horines", dins *I Congreso de Historia del País Valenciano*, València, pp. 16-31.
- PRETEL MARÍN, Aurelio (1981): *Almansa medieval*, Ajuntament d'Almansa, Almansa.
- RIBERA, Agustí (1986): "Notes sobre toponímia de l'Alforí (la Vall d'Albaida)", dins *Xé. Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, València, pp. 225-238.
- (1997): "Sobre la nominació dels jaciments arqueològics. La Vall d'Albaida", dins *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana, XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, València., pp. 891-906.
- (2002): "Uns quants renoms (o malnoms) de la Font de la Figuera (València)", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 89, Barcelona, pp. 40-45.
- BOLUFER, J., PERES, C. (2003): "Els molins fariners de la Font de la Figuera", *Alba. Revista d'estudis comarcal de la Vall d'Albaida*, núm. 18, Ontinyent, pp. 41-61.
- et al. (2005): "El poblament de l'Edat del Bronze a la Font de la Figuera (València)", *Recerques del Museu d'Alcoi*, núm. 14, Alcoi, pp. 27-78.
- ROS BIOSCA, José Maria (1984): *Historia de Fuente la Higuera*, Edició facsimil, Ajuntament de la Font de la Figuera, la Font de la Figuera.
- SARAGOSSÀ, A.: *Criteris de la normativa*, Saó, València, 1997.
- IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana, XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (1997), Denes, València.
- SIMÓN GARCIA, J. L. (2002): "Estructuras defensivas medievales en el corredor de Almansa", dins *II Congreso de Historia de Albacete*, vol. VII, I.E.A, Albacete, pp. 31-72.
- TEROL i REIG, V. (2004): "Un contenciós fronterer [...]. La fixació de la frontera meridional valenciana i el plet dels Alforins, XVIII", dins *Actes del Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, València, pp. 2.125-2.145.

FONTS CARTOGRÀFIQUES (ORDRE CRONOLÒGIC)

- 1584: *Theatrum orbis terrarum*, mapa núm. 26, *Valentia Regni* d'Abraham Ortelius.
- 1772: *Mapa de la heredad de Torre de Bellod*. Arxiu del Regne de València. Signatura: Mapes i plans. Número: 316.
- 1772: *Plano de la heredad Torre de Bellod*. Arxiu del Regne de València. Signatura: Mapes i plans. Número: 233.
- 1796: Mapa del Reyno de Valencia, d'Antoni Joseph Cavanilles.
- 1903: Mapa del *Instituto Geográfico y Estadístico*.
- 1958: Plano de la Casa el Roig, de Josep Lluch.
- 1987: Mapa del *Servicio Geográfico del Ejército*.
- 2ª meitat del s. XX: Mapes del cadastre.

L'ETIMOLOGIA A LA TOPONÍMIA

Josep Moran

CONSIDERACIONS GENERALS

És ben sabut que els topònims són lingüísticament molt conservadors, perquè quan s'aplica un nom a un lloc aquest nom sol perdurar encara que desapareguin la llengua o els elements lingüístics d'origen; per exemple el topònim d'on ens trobem, Xàtiva, en ibèric S·A·I·TI. Per aquest motiu l'etimologia dels topònims de caràcter històric presenta molt d'interès des del punt de vista lingüístic, i també històric en general, perquè aquest estudi ens aporta una bona informació de temps passats, com manifesta, per exemple, Joan Coromines en un article excel·lent de caràcter programàtic: "el que sempre ha interessat més en els noms de lloc [és a dir dels noms propis de lloc] és la seva etimologia",¹ interès que es basa en l'estabilitat que solen tenir aquests noms, perquè, com deia el llicenciat biscaí cinccentista Andrés de Poza (*Poça* en la grafia del seu temps), en el seu llibre *De la antigua lengua, poblaciones, y comarcas de las Españas, en que de paso se tocan algunas cosas de la Cantabria* (que és la primera apologia de la llengua basca), publicat a Bilbao el 1587,² "se presupone.... que los nombres de las villas, y provincias, y comarcas, son de

las cosas que si no es con mucha novedad y ocasión, nunca o muy tarde se mudan" (p. 2 v.).

L'interès de l'etimologia en la toponímia és tan gran que sovint es confon el significat d'un topònim amb la seva etimologia. Això es manifesta en el llenguatge ordinari, en la pregunta "Què significa Elx?", per exemple; la resposta corrent en aquest cas serà: "no se sap" o "no ho sé", perquè, certament, se'n desconeix l'etimologia; però, de fet, el significat veritable d'Elx avui dia és el que figura en els diccionaris enciclopèdics: "Municipi del Baix Vinalopó....", seguint la descripció que en fa la *Gran Enciclopèdia de la Región Valenciana*.³

L'afany de relacionar el significat d'un nom propi amb la seva etimologia sembla que és universal, o almenys molt estès, i remot. Això és palès ja a la Bíblia, per exemple, en el cas de Babel, segons la versió dels monjos de Montserrat: "Jahvè els va dispersar d'allí per tota l'extensió de la terra, i van cessar d'edificar la ciutat. Per això fou anomenada Babel, perquè allà Jahvè va confondre el llenguatge de tota la terra i d'allà els va dispersar per tota l'extensió de la terra" (Gènesi 11, 8-9); però els traductors, en nota, aclareixen que *Babel* ve veritablement de *Bab-ilu*, que significa 'porta de Déu'; i que l'etimologia bíblica és una etimologia popular, que remet el nom a l'arrel hebrea *babal*, que vol dir 'confondre'. I també

1. J. Coromines, "Introducció a l'estudi de la toponímia catalana", dins *Estudis de toponímia catalana*, I (1965), p. 7.

2. N'hi ha edició moderna facsimil (Bilbao 1987).

3. Veg. J. Moran, *Consideracions sobre l'onomàstica* (Barcelona 1996), pp. 5-7.

quan Abraham va fer un pacte amb Abimèlec: "Abimèlec preguntà a Abraham: —Què hi fan aquí aquests set anyells que has posat a part? Respongué: —És perquè acceptis de la meua mà aquests set anyells, a fi que em siguin un testimoniatge que he cavat aquest pou. Per això, aquell lloc fou anomenat Beer-Sabé, perquè tots dos hi van prestar jurament" (Gèn. 21, 29-31); i, en nota, la mateixa versió informa que "aquests fets expliquen l'origen del nom Beer-Sabé, que voldria dir 'pou del jurament', amb una al·lusió al jurament que Abraham féu a Abimèlec, o bé 'pou de les set (ovelles)', amb una al·lusió a les set ovelles que Abimèlec acceptà com a regal..."

També s'han produït etimologies erudites de prestigi, com ara relacionar *Barcelona*, en llatí *BARCINO*, *BARCINONA*, amb Amílcar Barca. Com a mostra, oferim algunes etimologies de Luis de Poza, bon representant d'aquest corrent erudit; segons ell, el nom *Badalona*, ant. *Betulona* "es vascongado, y significa buena población del rey Betus, séptimo rey de las Españas" (p. 11); per a Girona, el mateix llicenciat dóna l'explicació següent: "*Gera*, octavo rey de las Españas, començó su reynado quinientos años despues del diluvio, era de la creacion de dos mil y ciento y cinquanta y seys. Este rey vino de Affrica, y su nombre primero fue Deabo y el vocablo Gera en Chaldeo significa peregrino, advenedizo, que por serlo el primero en España fue llamado así. Edificó a Geronda, que es la ciudad de *Girona*" (p. 11); quant a "*Pityusa*, fue assí llamada por los Griegos, la isla de Yviça, respecto los muchos pinos que hallaron en ella. Antes que los Griegos aportassen por aca fue llamada Ebuso. *Pitecusas*, fueron llamadas la isla de Yviça con los demás isleos [sic] que la ciñen, respecto a los muchos y finos barros de tierra que aquí se labrabran. Piros significa en griego vaso de barro. Vease *Pityusa*" (p. 28 v.), i "*Tarragona*, ciudad antiquissima fundación de Armenios significa en essa su lengua, ayuntamiento de Pastores, oy dia retiene su nombre con dignidad de Metropoli de Arçobispado" (p. 32 v.).

L'etimologia popular pot limitar-se a alterar una grafia, com en el cas de *Castell de l'Areny* per *Castell Dalareny* (*Castro Athalasindo*), sense alterar l'estructura fonètica. Però, a vegades pot alterar aquesta estructura; és el cas, per exemple, del topònim *Malvitge* provinent de l'antropònim femení medieval d'origen gòtic *Amalvija*, que, interpretat com a 'mal viatge' i, en relació amb un santuari marià, fou

transformat al segle XIII en *Bellvitge*, 'bell viatge' (l'Hospitalet de Llobregat), i també de *Sant Just de Verç*, forma medieval que presentava un element que prové de l'antropònim romà *Bercius*, el qual fou transformat en *Sant Just Desvern*, relacionat amb el nom de l'arbre *vern*.⁴ No insistiré en aquest camp de l'etimologia popular, tot i que hi ha relacions i interpretacions ben curioses; recordo que l'enyorat Josep Mascaró i Passarius ens va explicar en una ocasió que el nom d'una confraria anomenada Mater Christi fou transformada popularment en *Matacristos* i aplicada com a nom propi a la partida de terra de Menorca que havia pertangut a aquesta confraria. Al Garraf, el *puig de Sabataia*, amb article salat incorporat i pronúncia ioditzant, fou convertit en *puig Sabataire*, com si vingués de *sabata*, quan hi va caure en desús aquest article.⁵

L'etimologia erudita o popular basada en una relació fonètica casual va quedar superada quan va néixer, al segle XIX, la lingüística com a ciència, és a dir quan es va descobrir la regularitat del canvi fonètic. Un cop descobertes les regles o lleis d'aquest canvi per a cada llengua, ja no són vàlides les relacions purament casuales, i, per altra banda, es poden fer deduccions que no són evidents per a qui desconegui aquestes regles. Així, no es pot admetre que *Malvitge* signifiqui 'mal viatge' o en provingui, perquè la *a* tònica del llatí *VIATICU*, d'on prové *viatge*, no es converteix mai en *i*. Per contra, no és evident la relació genètica existent entre el llatí *PORTUS* 'port', *porta* 'porta, pas' i l'alemany *furt*, l'anglès *ford* 'gual', ambdós provinents de l'arrel indoeuropea *per-* 'idea de travessar'.

Però, per poder explicar les lleis d'evolució lingüística, fonètiques i semàntiques, hi ha un requisit imprescindible, de caràcter filològic: hem de conèixer les formes més antigues d'un mot; aquest requisit és obligat en l'estudi de l'etimologia de qualsevol element lingüístic, morfològic o lèxic, i fins morfosintàctic, però encara ho és més per a un topònim, per raó de la seva antiguitat i singularitat, però també pel fet que l'etimologia popular pot haver interferit en l'evolució. A més, una forma resultant es pot remetre a

4. J. Moran, *Estudis d'onomàstica catalana* (Barcelona 1995), pp. 36 i 41.

5. J. M. Muntaner i Pascual, *Els noms de lloc del terme de Sitges i de les terres veïnes* (Sitges 1986), p. 149.

diversos ètims, fins i tot si hi ha hagut una evolució regular. Als exemples que Coromines dóna per il·lustrar aquest fet a la seva *Introducció a l'estudi de la toponímia catalana*, hi afegirem dues mostres més d'aquest fenomen que ens reporten uns lingüistes ben acreditats.

Per exemple, Paul Aebischer afirma que: "Baser une étymologie de nom de lieu uniquement sur la forme populaire actuelle, c'est à n'en pas douter faire trop confiance à la phonétique [...] Dans la liste qu'il donne des noms catalans en *-anum*, M. Meyer-Lübke cite le nom *Corçà*, dans lequel il veut voir le nom de personne latin *Curtius*. Il n'y a aucune raison phonétique a opposer a cette étymologie: mai par contre il y en a d'historiques. La localité en question, en effet, s'appelait *Corciano* en 1362, mais *Querciano* en 1065, *villam Quartianum* vers 800. Dès lors, osera-t-on encore soutenir l'étymologie *CURTIANUM*, et ne sera-t-il pas nécessaire de la remplacer pour autre chose?"⁶

També ens n'adverteix Joan Bastardas, quan afirma: "Sense la documentació antiga mai no s'hauria pogut establir l'etimologia d'un nom d'aparença tan transparent com el de *Fonteta* (Baix Empordà), que no vol dir 'font petita', sinó 'font que brolla'. Tenim, en efecte, molt ben documentat el topònim en diplomes del segle IX que designen la població amb el nom de *Fons edictus* (la menció més antiga és de l'any 884, al precepte de Carles el Calb a l'església de Girona, Abadal, *Catalunya carolíngia*, I, p. 129,7). Cal partir, però, de la forma femenina: *fonte edicta*. Coromines [DECat, IV, 107a,5] diu que és cosa sabuda que el nom del poble *Fonteta* al Baix Empordà procedeix de *fonte tecta*, 'font coberta'. Potser és un simple lapsus. Però d'això en podem treure una lliçó: no em sembla dubtós que l'etimologia *fonte tecta* és més versemblant (i potser des del punt de vista fonètic i morfològic més satisfactòria) que l'etimologia *fonte edicta* i tanmateix la forma documentada en els antics diplomes ha de ser sempre la preferida. Sembla que en el domini del català moltes fonts porten el nom de *Fonteta*; en cada cas caldrà examinar si es tracta d'una font petita, o d'una font coberta o d'una font que brolla."⁷

Amb tot, hem de dir que a vegades les fonts escrites antigues s'han de prendre amb sentit crític, puix que poden haver estat influïdes per alguna falsa etimologia, que es manifesta sovint en l'heràldica municipal; a l'exemple que dóna Coromines d'*OCULO STRICTO* 'ull estret' per *Ullastret*, 'col·lectiu d'ullastres', podem afegir-hi *Olorda*, topònim d'origen preromà que apareix escrit així el 993, però que en documents en llatí de la baixa edat mitjana apareix sovint en la forma (*Sancta Cruce de*) *Ordine*, ço que ha induït a una grafia obsoleta (*Santa Creu de*) *l'Orde*, com si provingués d'algun orde religiós.

També cal dir que la documentació antiga de què partim ha d'ésser filològicament correcta, ben transcrita, però, a més, ha d'ésser real, no inventada o suposada pel lingüista. Coromines sovint parteix de bases suposades d'aquesta mena, com el *fonte tecta* esmentat, en lloc de *fonte edicta* documentat, i també, per exemple, en el cas de *Montsoriu*, per al qual suposa un **MONTE SIGERICI* que no apareix documentat enlloc;⁸ d'*Ulldemolins*, que fa provenir d'un pretès **OCTO MOLINOS* en lloc de *Oculo de Molinos*, ètim ben documentat, com podem comprovar a la monografia onomàstica dedicada a aquest terme⁹. De fet, el gran mèrit de J. A. Alart i de J. Balari i Jovany, quan encara no s'havien descobert del tot les lleis d'evolució fonètica del català, és que van partir d'una base documental excel·lent.

Com podem deduir d'aquestes mostres, l'etimologia és una qüestió complicada, fins i tot en aquells casos en què els ètims o els orígens són llatins, o derivats del llatí. Per això s'ha dit que l'etimologia és alhora una ciència i un art.

És clar que hi ha molta toponímia de caràcter simplement descriptiu, que no presenta aparentment problema, sobretot si l'etimologia s'ajusta a l'element descrit. Per exemple, en el terme de Sant Vicenç dels Horts podem trobar topònims menors tan transparents com la *font del Saltador*, situada prop d'unes roques on discorre la riera de Torrelles; el *puig Castellar*, on hi ha restes d'una muralla ibèrica; el *pla del Riu* (del Llobregat); les *Parellades* o la *Vinyala*, però també hi trobem la partida de les *Fallulles*, d'origen incert.

6. Paul Aebischer, *Études de toponymie catalane* (Barcelona 1928), pp. 42-43.

7. Joan Bastardas, *La llengua catalana mil anys enrera* (Barcelona 1995), p. 280.

8. O. c. nota 1, p. 14.

9. Ramon Pere Anglès i Ramon Amigó Anglès, *Onomàstica del terme d'Ulldemolins* (Barcelona 1997), pp. 25-27.

A Olesa de Montserrat, on tothom està convençut que el nom del poble prové de l'oli famós de la localitat, hi trobem *la creu de Saba*, també d'origen incert; i el *torrent del Raguener* (escrit tradicionalment *Reguener*), que sabem documentalment que ve d'un antropònim medieval *Ragenario*, d'origen gòtic, no pas de rec.¹⁰

Si apareixen aquestes dificultats en els topònims romànics o del període romànic, encara és més complicat l'estudi de les altres aportacions. Segons Coromines en la seva *Introducció*... que ens serveix de guia, l'etimòleg "no sols ha de conèixer molt bé el català, sinó també les altres llengües emparentades i la lingüística romànica en general.... convé que sàpiga el llatí a fons... però també el grec.... Caldrà encara més que sàpiga l'àrab... d'altra banda convindria que fos un bon germanista.... que sàpiga cèltic i sobretot... cal que aprengui el poc que se sap de l'ibèric i que emprengui estudis seriosos, i orientats històricament, sobre la lingüística basca" (p. 20).

Aquestes condicions, que semblen inabastables per a una persona, són les que pretenia per a ell mateix Coromines. No cal dir que, fins i tot, per a un home superdotat físicament i intel·lectualment com ell, el propòsit sembla fora de mida. Més aviat caldria formar equips d'especialistes de totes aquestes matèries, encara que humanament i metodològicament això sigui complex, perquè cadascú treballa amb una metodologia diferent. A més, sovint en alguns camps, per a demostrar-ne el valor i la importància, els especialistes, o pseudoespecialistes, fan interpretacions abusives. En aquest sentit, podem esmentar la tradició bascoiberista, que per a alguns té un caràcter quasi místic, ben arrelada al País Valencià, o la dels celtistes, avui de baixa.

També cauen en aquest defecte els arabistes que interpreten per l'àrab qualsevol topònim, per exemple, que comenci per *Al-*, com *Albereda*, o bé que no tenen en compte les fonts antigues. Així, consideren *el Rebato* com un arabisme antic d'Abrera, malgrat que es tracta d'un topònim que no va més enllà del s. XVIII, provinent del malnom d'un bandoler de camí ral.

En l'estudi de l'etimologia dels topònims, cal tenir ben en compte també l'antroponímia històrica, no solament

la d'origen romà que ha originat els noms en *-anum* (com per exemple *Cornellà*, provinent d'un [*fundus*] *Cornelianus*, nom derivat de l'antropònim romà *Cornelius*), que tan bé va estuar a Catalunya Paul Aebischer, sinó també la d'origen germànic i àrab; en aquest sentit és molt important de disposar de repertoris amplis i correctes des del punt de vista filològic. A vegades la interrelació topònim-antropònim-topònim és molt estreta, formant-hi veritables *cadena*s i trasllats, com en el cas de *Sarrià*, al pla de Barcelona, topònim d'origen romà derivat probablement de *Sirius*, que fou adoptat com a cognom d'una família a la qual pertanyia Bernat de Sarrià (que fou governador del castell de Xàtiva, on morí el 1335), el qual va traspasar el nom d'aquest llinatge a la capital dels seus dominis en el regne de València: *Callosa d'en Sarrià*.

Cal també que el lingüista toponimista conegui bé la història del domini que estudia, per tal de poder confirmar o contrastar les seves deduccions, i que pugui detectar els trasllats de topònims, encara que els moviments migratoris que han donat origen a aquests trasllats són difícils a vegades de precisar. Podem deduir que el topònim barceloní *Provençals*, documentat l'any 989, indica la procedència dels primers repobladors del lloc després de la reconquesta carolíngia, encara que hagi estat interpretat com a derivat d'uns suposats camps provincials romans; aquest ha d'ésser també el cas de *Bederrida*, documentat el 945 a les Corts, en relació amb el *Bederrida* provençal, de prop d'Avinyó.¹¹ Aquests trasllats no són, doncs, exclusius de l'àrea consecutiva de l'àrea d'expansió del català, sinó també de l'àrea constitutiva, com pot ésser també el cas de *Besalú*, en relació amb els *Bisuldunum* de la Gal·lia, o el *Berga* d'Osona en relació amb l'homònim berguedà, documentat en les fonts antigues.

Retornant a l'interès de la toponímia, cal dir que no es limita a la consideració dels topònims aïlladament o individualment, sinó que també tenen un gran valor l'agrupació i la plasmació cartogràfica dels topònims corresponents a estrats diversos, com la que apareix en els mapes que ofereix Coromines al final del vol. I dels seus *Estudis de toponímia catalana*, encara que es pugui discutir la interpretació d'alguns d'aquests topònims. En qualsevol cas, aquests mapes són ben

10. O. c. nota 4, pp. 80-81 i 84.

11. O. c. nota 4, pp. 97-110.

il·lustratiu de la història de la llengua i de la història general de la nostra àrea lingüística.

L'estudi de la toponímia és, doncs, difícil i interessant alhora. En aquest sentit hem de dir que hem d'ésser metòdics, però també prudents i assenyats. No hem de donar com a cosa comprovada allò que no són més que conjectures, i no podem establir hipòtesis que no tinguin cap fonament, només per l'afany de donar alguna interpretació a algun topònim opac. Val més dir que l'origen d'un nom és incert o desconegut que no pas difondre una hipòtesi no fonamentada.

Per altra banda, cal tenir en compte que encara que un topònim sigui format a partir d'un mot d'origen preromà, no podem considerar que automàticament aquest topònim sigui preromà. Això és clar en els topònims formats a partir dels celtismes *clot*, *coma* i *quer*; però també ha d'ésser aquest el cas d'*ardenya* 'altiplà', que devia ésser un mot viu encara a l'alta edat mitjana quan es va aplicar a la toponímia.

EL SUBSTRAT LINGÜÍSTIC

Dels estrats lingüístics més antics, sovint només ens en resten algunes mostres en la toponímia. Aquest és el cas, precisament, de les Balears, començant pel mateix corònim, que ja apareix a les fonts clàssiques; hi podem afegir *Bocchorum* (*Bóquer*) a Mallorca i *lamno* (Ciutadella) i *Mago* (Maó) a Menorca,¹² i a València, ultra *Xàtiva*, hi podem afegir *Alacant*, *Dénia*, *Elx*, *Lliria* i *Sagunt* almenys. Aquests, evidentment, són noms antics segurs.

És per això que, des de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, hem proposat un projecte de corpus onomàstic antic de l'àrea de la llengua catalana. És a partir de corpus d'aquesta mena, per limitats que siguin, com podem iniciar estudis segurs. Precisament la manca d'una base d'aquesta mena ha estat retreta pels estudiosos de les llengües llatines d'Hispania a Joan Coromines. Segons J. Untermann: "se saca la impresión de que [J. Coromines] había plantado un jardín lleno de las flores que son las etimologías, creado y cultivado por él en el suelo

de las lenguas romances durante su laboriosa vida. Dentro de esta valla no tolera nada que pueda poner en peligro el florecimiento de las etimologías y, en particular, no tolera las piedras de la antigüedad que podrían molestar o incluso destruir las flores".¹³ Untermann diu això a propòsit del substrat *sorotàptic* sobretot, però això mateix subscriu Joaquín Gorrotxategi respecte de les etimologies *bascoïdes* que Coromines proposa per a molts topònims catalans, com per exemple, relacionar *Iturissa* = Tossa amb el mot basc actual *iturri*, 'font'.¹⁴

Els paleolingüistes es limiten, doncs, a considerar només les fonts segures, és a dir, les que apareixen en les fonts clàssiques, i s'estan de fer etimologies fàcils basades en les formes lingüístiques posteriors, encara que siguin a partir del basc, però del basc d'ara.

És clar que els paleolingüistes es poden permetre la conveniència de treballar només gràcies a les formes antigues documentades. Però, això, ultra la seguretat que comporta, té algunes limitacions. En primer lloc, en les zones on no apareixen fonts escrites o epigràfiques resten uns grans buits d'informació lingüística. Com que és evident que hi havia gent i que parlaven alguna cosa, hem de cercar en la documentació posterior, medieval o moderna, la informació que ens permeti de tenir alguna base d'estudi, encara que això comporti riscos; és el que ocorre precisament en l'àrea pirinenca: és evident que hi ha una toponímia, nombrosa, que té el seu origen en un estrat no llatí, sigui bascoïde com pretenia Coromines, o no, però que en tot cas no sembla que sigui d'origen indoeuropeu, com ara, *Llasquarri*, *Orrit*, (*el Pont de*) *Suert* a la Ribagorça; *Àssua*, *Esterri*, *Gerri*, *Unarre* al Pallars; *Canturri*, *Asnurri* a l'Alt Urgell; *Arànsen*, *Dorres*, *Estauja*, *Estavar* a la Cerdanya. De fet, ningú no dubta que *Celrà*, *Cornellà* i *Lluçà*, per exemple, provenen dels antropònims dels colonitzadors romans *Celer*, *Cornelius* i *Lucius* respectivament, més el sufix *-ANUM* > *-à*, que indicava pertinença, encara que només disposem de documentació medieval per a aquesta mena de noms, i, a més, en aquest cas hi hagi la

12. Unión Académica Internacional, *Tabula Imperii Romani*. Hoja K/J-31: Pyrénées Orientales-Baleares: Tarraco-Baliares (Madrid 1997).

13. Jürgen Untermann, "Joan Coromines y la onomástica de la Hispania antigua", dins Joan Solà (ed.), *L'obra de Joan Coromines* (Sabadell 1999), p. 191.

14. Joaquín Gorrotxategui, "Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas", *Veleia*, 12 (1995 [1997]), pp. 203-204.

problemàtica dels trasllats de noms, que és palesa en les formes en *-ACUM* > *-ac*, del tipus *Burriac*, *Estrac* i *Gausac*, provinents de la Gàl·lia.¹⁵

Una altra qüestió és considerar si el fet que en una zona, com ara la catalana peninsular, tota la documentació preromana (a part dels textos grecs) aparegui en una sola llengua i en una sola escriptura, la ibèrica, vulgui dir que només s'hi parlava aquesta llengua. Això és el que opinen molts paleolingüistes que treballen amb les fonts existents, però d'altres pensen que almenys en una part d'aquesta zona podien existir també altres llengües, preindoeuropees o indoeuropees, corresponents a pobles que no van assolir l'escriptura.¹⁶

Un altre defecte metodològic és atribuir tot allò que no podem interpretar clarament a una procedència preromana o a algun altre estrat possible poc conegut (com ara el mossàrab). Aquest és el cas creiem, per exemple, de *Sau*, que segons Coromines és també d'origen preromà.¹⁷ Però si tenim en compte que aquest topònim apareix per primera vegada l'any 908 denominant una vil·la ("in termino de villa Saue") i que la denominació de *villa* s'aplicava a establiments medievals, sovint determinada per un antropònim, és molt difícil que un establiment d'aquesta mena mantingui un topònim preromà, és a dir anterior a la llatinització; potser es tracta d'un antropònim medieval desconegut, perquè si fos més antic probablement hi hauria hagut reducció del diftong *au* en *o* oberta, com és normal en català. En qualsevol cas, val més manifestar senzillament que una etimologia és incerta o desconeguda que no pas atribuir-la directament al substrat.

Després d'aquestes consideracions prèvies, passaré a comentar una feina etimològica que hem realitzat recentment: l'*Etimologia dels noms de municipis i comarques de Catalunya*, que figurarà en el Nomenclàtor Oficial de Toponímia Major de Catalunya. En el Congrés Internacional de Toponímia que es va fer a la Universitat de Valèn-

cia el 2001 per a celebrar el 500 aniversari de la fundació d'aquesta Universitat, com a presentació d'aquest treball vam dir els mots següents:

Quan la Comissió per a la realització del Nomenclàtor Oficial de Toponímia Major de Catalunya va decidir que, entre les dades informatives diverses corresponents a cada municipi i comarca, s'hi inclogués precisament l'etimologia, de forma concisa, del nom corresponent (la idea fou de F. Vilaró), d'entrada ens hi vam oposar des de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, perquè sabíem com havia de ser de laboriosa i compromesa aquesta feina. Finalment vam haver de posar-nos-hi; cal dir d'antuvi que ens ha estat molt útil l'experiència de la confecció d'un *Diccionari etimològic manual* que J. A. Rabella i jo mateix vam fer per encàrrec d'una editorial.

Al començament hi vam haver d'establir uns criteris metodològics. En primer lloc, i com és preceptiu en aquests casos, havíem de partir de la forma documentada més antiga, dada que sempre hem inclòs al començament de cada article. Així ens evitàvem de caure en errors d'etimologies populars. Per exemple, com hem dit abans, (*Sant Just*) *Desvern* no té en principi res a veure amb aquest vegetal, inexistent en la contrada. En relació amb les formes antigues, haig de dir que no ens hem limitat a la documentació medieval, sinó que hem tingut en compte la del període clàssic i fins la que apareix escrita amb caràcters ibèrics, que hi hem inclòs amb les formes del seu signari, com és cas de *bq^ano* (BA R K E N O) > llatí *BARCINO* -*ÖNIS* > *Barcelona*.

També hem tingut en compte totes les propostes etimològiques aparegudes en obres de caràcter científic, tant en els repertoris generals, com el *Diccionari català-valencià-balear*, com, és clar, en l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines i els seus col·laboradors. En aquest sentit hem de dir que al costat de formes d'etimologia clara, òbvia, com *Vilafranca*, *Vila-seca*, n'hi ha moltes altres de ben opaques, de les quals es poden haver fet diverses propostes o conjectures. En qualsevol cas hem procurat d'ésser prudents. Si alguna d'aquestes propostes ens ha semblat versemblant o raonable, l'hem inclosa sempre amb aquest caràcter de proposta, afegint-hi la consideració de "probablement" o "potser" o "possiblement"; és el cas, per exemple, de *Porrera*, *Portbou*. Però si no hi ha cap proposta o bé si les que existeixen ens han semblat poc o gens probables, hem preferit de dir simplement que el significat etimològic és incert o desconegut, com el cas de *Begues*, i afegir simplement que es tracta d'un nom no llatí, malgrat que Coromines digui que "es tracta sens dubte del plural del mateix mot ibèric *BAIKA* que ha donat el cast. *vega* i el port. *veiga*".

15. Veg. Paul Aebischer, o. c. nota 6, i també Josep Moran, "Els noms de lloc en *-ANUM* i la romanització de les Illes Balears", dins o. c. nota 4, pp. 9-16.

16. Veg. "Col·loqui sobre el substrat lingüístic del català", *Llengua i Literatura*, 3 (1988-1989), pp. 339-426.

17. Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, s. v. *Sau*.

Hem de dir que la complexitat és gran i diversa, i que hem procurat de donar una informació concisa però coherent, i ajustada a la realitat històrica i física del lloc; per exemple, en el cas d'un nom aparentment senzill com *Aiguafreda*, que sembla que no necessita explicació, hem volgut precisar al màxim possible el sentit primitiu d'*aigua*, que en aquest cas sembla que era el de 'font' o 'rierol'. A més, quan ens ha semblat necessari hem demanat el dictamen d'algun especialista. Per exemple, en el cas de *Guixers* (en la documentació antiga *Gissers*, s. x), el professor Salvador Reguant, membre de la Secció de Ciències i Tecnologia de l'Institut d'Estudis Catalans ens ha confirmat que a la contrada abunda el guix precisament, i hem donat aquesta versió per bona, malgrat que l'*Onomasticon Cataloniae* faci venir aquest nom d'un pretès antropònim germànic.

En alguns casos la confrontació del sentit aparentment clar amb el caràcter físic del lloc és problemàtica i contradictòria. Així, és en el cas d'*Agramunt* 'muntanya agra, aspra', localitat situada precisament en un pla a la vora del riu Sió; si tenim en compte que es tracta d'una zona conquerida i repoblada durant el segle XI, és a dir, en una època en què es difonien les cançons de gesta, podem establir una relació entre aquest topònim i el castell d'Aigremont que apareix en les cançons del cicle de Carlemany, que estaven de moda llavors.

I aquí entrem en una altra problemàtica, la dels topònims traslladats en el període medieval, sovint per mitjà del nom del repoblador, com era el cas de *Rosselló* (Segrià), de Guillem de Rosselló, o *Bell-lloc d'Urgell*, d'Arnau de Bell-lloc, procedent de *Bell-lloc* a la Roca del Vallès. Però d'altres no tenim tanta informació, encara que podem sospitar que tenen aquest caràcter; és el cas, per exemple, de *Besalú*, a què ens hem referit, i de *Verdú*, ambdós d'origen cèltic però que no apareixen en les fonts antigues de la nostra àrea i que a més tenen uns clars paral·lels a la Gàl·lia, on sí que són documentats en l'antiguitat.

Aquests són alguns dels problemes que hem hagut d'afrontar en la confecció d'aquest nomenclàtor etimològic. En qualsevol cas, i com hem dit al començament, hem procurat de ser "correctes" i no donar gat per llebre o caure en flaques o manies, sobretot en una obra de caràcter divulgatiu i no adreçada únicament als especialistes. També hem de dir que personalment per a nosaltres com a lingüistes ha estat una feina interessant i enriquidora, perquè hem hagut de tractar un grup de topònims molt representatiu del conjunt de la toponímia de Catalunya.¹⁸

18. J. Moran, "Etimologia dels noms de municipis i comarques," dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes* (València, 18-21 d'abril de 2001), Universitat de València, 2002, pp. 965-966.

CARACTERITZACIÓ DE LA TOPONÍMIA DE GUADASSUAR

J. Enric Mut i Ruiz

1. INTRODUCCIÓ

Guadassuar és un municipi situat en el centre de la Ribera, que compta amb 6.160 habitants, amb un terme de 35 km² i amb una elevació de 25 m de mitjana sobre el nivell del mar, tot i que a l'àrea de la Garrofera s'arriba als 310 m. El terme és allargassat, des de Tous fins a Alginet-Algemesí, i està envoltat pels termes de Tous i l'Alcúdia, a l'oest; Carlet i Alginet, al nord; Algemesí, a l'est; Alzira, l'Alcúdia (per l'agregat de Montortal), Massalavés, Benimodo (per l'agregat del Res-salany) i Alzira, pel sud.

Ha estat un municipi tradicionalment agrícola, però recentment ha experimentat una accelerada transformació. Malgrat tot, ha pervingut inalterada la major part de la toponímia local. Per altra banda, fins ara no havia rebut contingents migratoris procedents d'altres àrees i de llengües diferents, en especial del castellà,¹ que hagueren interferit en l'ús predominant del valencià i hagueren provocat interferències lingüístiques.

El territori és eminentment pla, amb petites elevacions, i això explica la presència de partides designades amb nom del *Pla*, l'*Alter*, etc. Gran part del terme ha estat dedicada al regadiu (àrea articulada al voltant del camí de la Marjal, etc.)

1. La immigració castellana dels anys seixanta del segle passat, que procedia en gran part de la província de Sòria, en general es va assimilar lingüísticament i es va integrar perfectament en el poble.

Mapa d'Agustín Roig, 1947

i una part menor, al secà, ara però de regadiu (part superior a la séquia Reial, articulada al voltant del camí del Carrascal). La zona de marjal destinada al conreu de l'arròs, situada entre els termes de Guadassuar i Alzira (Fondos de Maranyent, etc.), va ser dessecada definitivament en la primera meitat del segle xx i es va dedicar al tarongerar, per això la toponímia conserva referència als drenatges des d'antic (séquia de la *Palafanga*, séquia dels *Ca[d]ufets*, etc.). A la zona oest es localitza la part més elevada del terme, zona de la Garrofera, àrea d'aprofitament forestal, que des del segle xviii s'ha transformat, i gran part s'ha dedicat a l'agricultura (l'Heretat dels Flares, etc.).

Com que la batlia de Guadassuar va administrar les heretats o senyories de Cabanyes, Maranyent, Monleon, Montortal, Pranxet/Paranxet, Prada i Ressalany, en diferents èpoques, és normal que entre la documentació de Guadassuar s'incloguen els topònims d'aquestes àrees veïnes com a pertanyents al seu territori, per la qual cosa cal indicar-ho sempre.

2. TOPONÍMIA ÀRAB

La toponímia àrab constitueix un grup important, ja que agrupa bona part dels anomenats topònims majors, com ocorre en gran part dels municipis de la Ribera. A més, és un bon exemple del manteniment o persistència i del canvi o transformació que poden experimentar els topònims.

Alfarella, l'. Designa una séquia que s'estén entre els termes de Guadassuar i Alzira, diminutiu romanç de l'àrab *al-hára* 'el barri, la barriada'. El professor Rosselló Verger pensa que tal vegada prové de la forma arabitzada *alfariella*, 'la fira'. A Sueca trobem una partida rural denominada *l'Alfara* del mateix origen.

A Guadassuar té la consideració de séquia mare i discorre, actualment, per l'interior del casc urbà. Deu tractar-se d'un topònim trasplantat, repetit, perquè a Múrcia també es documenta aquest topònim al segle XIII: *Alffarella*, com a nom inicial d'una séquia, que després evolucionarà fins a la forma actual *Alharilla* [ALFARELLA > Alfariella > Alhariella > Alharilla], segons documenta Pocklington (1986: 462-473).

Orí < Aurí. Alqueria dividida entre els termes de Guadassuar i d'Algemesí, que desapareix definitivament al segle XV. Exemple de topònim evolucionat per monoftongació i que els experts relacionen amb *Llaurí*.

1242: *Auryn*, terme d'Alzira (LL.R., *Llibre del Repartiment*, núm. 2.086).

1246: Alqueria d'*Aurin*, terme d'Alzira (AMA, Pergamins de la C.R., sig. 010/1).

1373: *Aurí*, lloc d'Alzira amb població (ARV, MR, Morabatí, sig. 10.866).

1774: Partida de la fesa d'*Orí* (AMA, Notariat, sig. 043/305).

Sembla que la seua etimologia al·ludeix al nom d'una tribu berber, els *Hawwara* (*al-Hawwariyin*), assentats a Alzira.

Benirrabea. Alqueria situada entre els termes de Guadassuar i d'Alzira, que desaparegué immediatament després de la conquesta. Avui és un topònim abandonat, perdut; només resta la primera part en la partida del Pla (terme d'Alzira).

1247: Pla de *Benirabea* (*Llibre del Repartiment*).

1426: Pla de *Benirabea*, partida rural (AMA, Padró de Riquesa).

1781: Partida de *Benirrabea* (AMA, Notariat, sig. 043/308).

Cal relacionar l'etimologia amb la tribu berber dels *Bani-Rabi'a*, nom de persona.

Fentina [fançina > fantina > fentina]. Alqueria repartida entre els termes de Guadassuar i d'Algemesí. Desapareix immediatament amb la conquesta cristiana. Topònim molt discutit.

1242: *Fançina*, terme d'Alzira (*Llibre del Repartiment*, núm. 2.070).

1246: *Fantina*, alqueria d'Alzira (AMA, Pergamins de la CR, sig. 010/1).

1273: Donacions al carrascal de *Fentina* (ACA, CR, reg. 19, f. 75 v.).

Segons Carme Barceló es tracta d'un topònim anterior a la conquesta àrab; en canvi, per a Coromines és àrab i significa 'botiga, taverna', topònim relacionat amb *fantaquí*, 'botiga del germà'.

A Sicília podem trobar el municipi de Fondachelli Fantina, que els experts italians expliquen així: *Fondachelli* a partir de *Fondaci*, adaptació de l'àrab *Funduq*, 'magatzem', però no s'atreveixen amb la segona part, que consideren d'origen incert.

Pel que fa a una possible procedència llatina, en la regió de Pulla, o d'Apúlia, situada al sud-est d'Itàlia, va existir la demarcació territorial de la *tribus Oufentina*, al voltant del riu Ofanto (*Oufens*, *Ufente*). Després s'hi van adscriure colònies romanes com la de Milà, Siena, Aquino, etc., per la qual cosa el seu nom el podem trobar en múltiples inscripcions, escampat per les legions romanes (abreviatures: OF, OFE, OFEN, OFENT, OFENTIN, OUFEN, UFEN...).

El nom es va propagar amb diverses variants: *ofentin*, *oufentina*, *ofentina*, *hofentina*, *offentina*, *ufentina*, *fentina*, *fen-*

tina... En la major part dels casos el diftong *au* va monoftongar en *o*, i no en *u* com era previsible. En altres casos, per afèresi va caure la vocal inicial.

Per a Abel Soler (2002: 63) gran part de la toponímia de la Ribera procedeix dels àrabs *jundins* dels oasis d'Egipte i de la terra negra del Nil. I, en el cas de *Fentina*, afirma que es pot relacionar amb el nom de l'important oasi del pou d'**Afandina**, situat al desert oriental del Nil, no molt lluny del Sinaí. D'ací derivaria *Fantina*.

Guadassuar. Alqueria d'origen islàmic, documentada des de la conquesta, és un topònim de tipus hidrològic (genèric *wadi* com a nucli del sintagma).

Els primers arabistes (Ribera, Asín Palacios) el feien derivar de *wādi aswād* ('riu negre'). Coromines, i d'altres, objecten que en aquest cas caldria explicar l'absència de l'article *al-* (hispanoàrab **Wād al-Aswād*). Per això, considera que possiblement es creuaria amb *wād aswār* ('riu de muralles').

Carme Barceló planteja la procedència *wād aswá*, 'riu més pla', tal vegada fent referència al fet que ocupa la plana entre el Xúquer i el Magre, abans d'arribar a l'Alcúdia.

Abel Soler (2002: 63) el relaciona amb el topònim egipci *Assuan*, perquè en la documentació de 1246 podem llegir *Cudiasuar* > *Kudyat Aswān*, 'l'alteró d'Assuan', que seria el nom original. Ho justifica perquè al costat d'Assuan està la regió desèrtica de *Wādi-l-Yimnayza*, els habitants de la qual s'anomenen *al-Yimayzin*, possible origen d'*Algemesí*.

1246: *Cudiasuar* (AMA, Pergamins de la CR, sig. 010/1; possiblement per creuament amb l'Alcúdia veïna).

1268: *Godazuar* (ACA, CR, reg. 15, f. 95 v.).

1270: *Guadaçahar* / *Godasaar* (ACA, CR, reg. 16, f. 204, f. 210 r.).

1273: *Guadaçuar* (ACA, CR, reg. 19, f. 76 v.).

1387: *Godaçuar* (AMV, Llibres d'aveïnements, b³, vol. 3, f. 151 v.).

Relama [Refalama > Realama > Relama]. Partida que s'estenia entre els termes de Guadassuar i l'Alcúdia. A Guadassuar el topònim va ser substituït quan el Reial Patrimoni va autoritzar l'establiment de terres al convent dominicà de l'Anunciació de Carlet, al segle XVIII. Ara només es conserva en el terme de l'Alcúdia. Per una altra banda,

és un exemple de canvi i transformació del topònim per simplificació.

1402: camp de *Refalama*, encara no regat per la Séquia Reial (Gual: 134).

1759: partida de *Relama* (ARV, Propietats antigues, llibre 57: Cabreve de la Baylia de Guadassuar).

1770: "tierra inculta en la partida de *Relama*"; partida del Pla del *Realench* o *Relama* (AMA. Notariat, sig. 043/302).

1778: "partida de la Casa de dicho convento".²

1830: partida de *Relama* o de la Garrofera (ARV, Notari Mathias Ximeno, sig. 10.773).

Sembla que deriva de *raf' al-ma*, en el sentit de lloc on hi ha col·locada una parada (*rafa*) en les aigües d'una séquia.³ Hidrònim.

Ressalany. Alqueria del terme d'Alzira fins a 1535, quan s'erigí en parròquia de moriscos (Santa Maria). Lloc de senyoriu, despoblat temporalment en 1609, que desaparegué definitivament al segle XVIII. Va ser administrat per la batlia de Guadassuar. Aquest territori va ser agregat al terme de Benimodo el 1855. Hidrònim.

1355: Lloc del *Resaleny* (AHN).

1376: Lloc del *Raçalany* (AMV, Gual: 124).

1419: Lloc del *Recelany* (ARV, MR, 39, f. 114 v.).

Topònim àrab no discutit, de *ras al-'ayn*, 'el cabecol de la font; la capçalera de la font'. Topònim trasplantat, repetit; per exemple, el podem trobar a Tunísia, Turquia, etc. En aquesta zona és on naix el riu dels Ulls (ullals on brolla l'aigua) o Verd. Cal relacionar-lo, a més, amb la partida de la Font Roja de Guadassuar, situada a la vora, en un alteró enfront d'aquesta partida.

A més a més, tenim tots els arabismes generals integrats en la nostra llengua, la majoria relacionats amb la canalització d'aigües per al reg, com *assut*, *gual*, *marjal*, etc.

2. ARV, Batlia, Llibres apèndix, núm. 194 (1770-1772): "1. Convento de N^a S^a de la Anunciata, orden de Predicadores de la Villa de Carlet: casa, corral cons sus heresas, 220 cahizadas de tierra realengo, partida de la Garrofera, Pla del Realench o Relama".

3. Segons la documentació, durant la construcció de la séquia Reial es va modificar el traçat de la séquia per a facilitar l'arribada d'aigües al cano de Guadassuar (Gual: 134, doc. 45).

3. TOPONÍMIA MOSSÀRAB?

Per l'àrea oest del terme de Guadassuar discorre la frontera lingüística. Concretament, el municipi veí de Tous ja és de parla castellana, i sempre han estat els seus veïns qui més han trepitjat el territori de la Garrofera. Ara bé, gran part dels topònims recollits en la cartografia oficial eren recents o moderns, cosa que ha provocat algunes confusions entre els estudiosos. Per exemple, podem analitzar els casos del terme de Guadassuar següents, localitzats en aquesta zona de frontera:

Canelles. Tradicionalment s'ha escrit en la cartografia oficial amb la forma *Canillas*, variant castellana. Amb aquesta forma s'ha considerat un topònim mossàrab, però és un fals mossarabisme, perquè la documentació ens indica que la forma valenciana és *Canelles*. Pertany al terme de Tous.

Cotelles. També s'ha escrit en la cartografia oficial amb la variant castellana *Cotillas* i ha estat considerat un topònim mossàrab; és, però, un fals mossarabisme, perquè en la documentació valenciana més antiga s'escriu *Cotelles*: "10é. molló: En un tosal que hi ha entre Cotelles y Canelles, a huyt-centes pases del camí que va de Carlet a Tous".⁴

Canelles i *Cotelles* són topònims trasplantats, que podem trobar en altres zones. El primer, com a nom de tres pobles (a l'Alt Urgell, a l'Alt Empordà i al Baix Empordà). Segurament és una paraula procedent del llatí *CANELLAS*, 'canyetes'. I el segon designa, a Guadassuar, una partida i una elevació muntanyenca. Deriva de *cot*, 'pedra', que prengué el sentit de 'turó' o 'pujol' (casos de Cot, Sacot, Cota, Cotes, Cotalba, Font de Cotelles, Cots, Codalet, Codella, etc.). Aquest sentit correspon perfectament a l'ús que té a Guadassuar. És una partida actual de Guadassuar.

Segurament van ser castellanitzats al segle XVIII. Per exemple, els documentem el 1779:⁵ "29 setiembre. Establecimiento por Joaquín Barberà, baile, a Joseph del Valle, de 70 anegadas de tierra Realengo, en dos pedazos, el uno de 60 anegadas en la partida de Canillas y el otro de 10 en la partida de Cotillas, con la obligación de pagar 11 sueldos y 8 dineros de censo a la R.H. en el día de S. Juan de junio".

4. ARV, Reial Audiència, Processos, part 3ª, núm. 2.631 (any 1628). Divisió dels termes de Tous i Alzira/Guadassuar.

5. AMA, Notariat, Matrícula de las Escrituras del notario Fhelipe Jornet, escrivano. Any 1779. Sig. 043/306.

Una altra cosa són els topònims genèrics del tipus *collado*, *mallada*, *tollos*, etc., possiblement d'origen aragonès, que trobem escampats per molts municipis valencians, especialment en els municipis per on passa la frontera lingüística.

4. TOPONÍMIA ROMÀNICA?

Tenim un cas difícil de resoldre, perquè disposem d'escassa documentació i se li ha dedicat poca atenció.

Tarragona. Antiga alqueria, despoblada al segle XV, és un exemple de topònim abandonat al segle XVII i substituït per un topònim d'origen nominal: *partida d'Oliver*. Com en altres llocs o heretats medievals amb propietari (Cabanès, Maranyent, Mulata, el Ressalany, lo Toro, etc.), no tenia un terme propi i va formar part, primer, del terme general d'Alzira, i, després de la segregació de Guadassuar, del terme de Guadassuar.

1246: *Terrach[on]a* o *Terrach[e]a*? (AMA, Pergamins de la CR, sig. 010/1).

1387: *Tarragona* (Lairon 2001: 94; Bovalar del Quarter de Guadaçuar).

1394: *Terragona* (Lairon 2001: 114; Bovalar de Cabanes).

1770: Partida de *Tarragona*, partida (AMA, Notariat, sig. 043/302).

El document de 1246 no desenvolupa l'abreviatura, cosa que ha fet que molts hagen llegit *Terrachea*. Cal dir, però, que els autors llatins, per a la ciutat de Tarragona, adoptaven les formes *Tarracon*, *Terracona* / *Tarracona*, i els adjectius *Terraconensis* i *Tarrachonensis* / *Tarraconensis*. El problema rau a decidir si correspon a l'ètim *Tarragona* o no, o si és un topònim anterior i diferent assimilat a *Tarragona* per proximitat.

5. CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS SEGONS LA CATEGORIA CONCEPTUAL

Seguim el model de classificació més habitual actualment per a classificar els principals topònims del terme de Guadassuar, que estan relacionats amb les condicions físiques del relleu, la hidrologia natural i artificial, les vies de comunicació, les activitats humanes i l'ocupació humana i les

partides rurals (tan importants en les societats agràries tradicionals). Afegim, a més, un llistat de topònims perduts, que en el seu moment deixaren de tindre utilitat i foren abandonats o substituïts definitivament.

5.1. *Orografia*. Tots corresponen a la zona oest del terme, àrea en contacte amb el terme de Tous, coneguda com la Garrofera. En l'àrea de regadiu, en canvi, existeixen alguns *alters* o *alterons* que designen lleugeres elevacions del terreny. Aquests elements ens descriuen el relleu, igual que els barrancs, clots, racons...

Collado de Cotelles
 Collado de la Garrofera
 Cotelles
 Costera de la Dona⁶
 Escala Nova, l'
 Escala Vella, l'
 Lloma de la Senda de Miquel Fos
 Pollet, el (element referencial, però fora del terme)
 Puntal de la Costera
 Puntal de la Lloma del Mig
 Ximot (major elevació del terme, amb sufix augmentatiu)

5.2. *Hidrologia natural*. Grup integrat per barrancs, normalment secs en la nostra àrea, i el riu Sec.

Barrancs d'Antella, de la Garrofera, de Montortal o de Prada, de Ximo, del Tio Miquel de Castelló, de la Senyora
 Barranquet Salat (Coromines s'inclina pel sentit de terres salobrenques, però potser fa referència a un tipus de vegetació. És un topònim present a Mallorca: pou Salat, font Salada; riu Salat, afluent del Garona)
 Clots del Gorg,⁷ dels Arquets

6. Al segle XIX documentem el nom complet que tenia "camino de la Cuesta de la Mala Muger", que segons em comunicà Agustí Roig Barrios, anterior cronista de Guadassuar, es va simplificar per raons morals al segle XX (AMG. Obres públiques: Projecte de delimitació dels termes municipals de l'Alcúdia i Guadassuar, any 1873, sig. 50/54).

7. Al segle XVIII es considerava una partida: "partida del Gorg" (AMA, Notariat, sig. 043/031).

Eixida del Cano de Guadassuar

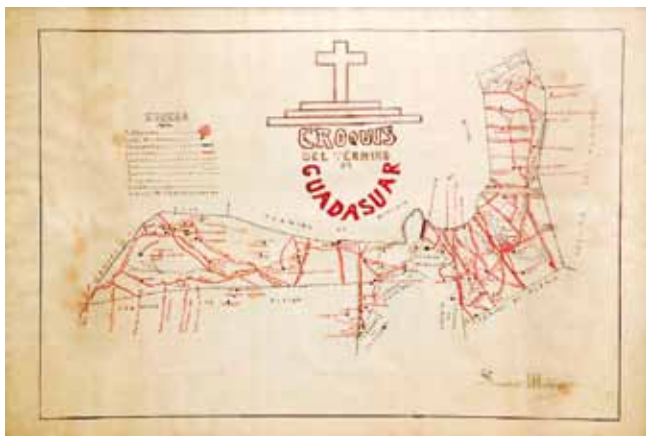
Font de la Garrofera
 Riera Florentina (nom desconegut en la documentació antiga)
 Riu Sec (el nom oficial de *riu Magre* no sol aparèixer en la documentació fins a èpoques recents; sempre s'ha anomenat riu Sec; antigament també designava una partida)

5.3. *Hidrografia artificial*. En un territori de gran activitat antròpica, destinat a l'agricultura des d'antic, és natural que la presència d'aquest grup siga significativa. Trobarem *séquiaes*, *braçals*, *feses*, *canals*, *basses* i *motors*. Cal assenyalar que la major part del territori irrigat forma part de la xarxa de la séquia Reial del Xúquer i de la séquia de Carlet.

Basses de Jornet, de Pedreguer, de la Casa de Maranyent, de la REVA i dels Tollos

Canal Xúquer-Túria

Cano, el (el *Cano Real* el documentem en la delimitació del Bovalar d'Algemesí de 1387; Lairon 2001: 92). En el Privilegi de Martí l'Humà de 1402 se'n fa una descripció: "El ayguaduyt o céquia qui és passa del riu Xúquer e passa per

Mapa de Salvador Mahiques, anterior a 1936

lo cano subterraneu que és davall lo riu" (ARV, Governació, núm. 2190)

Depuradora, la (construcció moderna)

El Derramador (nom castellà, de la infraestructura de la séquia Reial)

Feses de Fentina, d'Oliver, d'Orí, d'Oscà, de Pixa-sang, de Qüernes, de Tortosa, del Braçal Nou, del Mas Roig, del Realenc, del Teularet, del Pla d'en Gamell [*Plangamell*], del Trabuc, de l'Alter, de l'Anguilera, de la Cadireta, de la Perdiu, de la Séquia Vella, de la Terra Nova, dels Albarells, dels Altozanos (conduïda moderna del segle xx)

Sénies de la Séquia Reial que existien a l'Alter (de *Mal Geni*), al Racó d'Onofre, a la Canaleta; nòria dels Flares

Séquia Real del Xúquer, de la REVA

Séquies de Cabanes, de Carlet, d'Orí, de Prada, de Qüernes, del Batle, del Braçal Nou, del Bord, del Comte, del Mas Roig, del Pla d'en Gamell, del Realenc, de l'Alfarella, de l'Alteró, de l'Anguilera, de l'Argilagar [var. *Angilagar*, *Archilagar*], de la Cova, de la Palafanga (recs de drenatge), de la Perera, de les Forquetes, dels Albarells, dels Cadufets [*caufets*],⁸ Nova, Vella

8. Ací tenen el sentit de conduïdes subterrànies per a drenar l'aigua de la marjal, documentats des del segle xiv: "... e va, fita cuberta, als cadufs de Maranyén en

Séquies de les Raboses

Motors de Jornet, de Lledó, del Mont Carmel, de Pedreguer, de Sant Vicent o Espantagossos, del Císcar (-Èvols), dels Atrevits, dels Poalets (nom dels propietaris o de la societat explotadora, o dels receptacles elevadors de l'aigua a la sénia)

Pou de la Font Roja

5.4. *Vies de comunicació*. Dissenyen el punt de destinació o d'origen de la via. Bàsicament són *camins* i *carreteres*. Les *sendes*, tan importants en altres temps, pràcticament han desaparegut. Els *assegadors* encara es recorden.

Assegador del Pollet, de la Garrofera (relacionats amb l'activitat ramadera tradicional)

Autovia València-Albacete

Camins d'Albalat, de l'Alcúdia, d'Algemesí, d'Alginet, d'Alzira, d'Antella, de Carlet, de Carlet a Tous i a la Garrofera, de Fentina, de Maranyent, de Montortal, de Tous i de la Mina, de Xàtiva, de la Casa de Requena, del Cano, del Cementeri, del Molí Genís, del Motor, de la Casa del Pi, de la Doctora, de la Font del Pernil, de la Font Roja, de la Garrofera, de la Marjal, de la Mallada de les Cabres, de la Mata,⁹ de la Muntanya, de la Perola, de la Quitorra, de la Serratella, de la Terra Blanca, dels Algepsers, dels Burros, dels Fondos, dels Llauradors, dels Olivarons; Nou del Pont Estret, Prohibit el Pas, Vell d'Alzira

Carreteres d'Alcúdia, d'Algemesí, d'Alginet, d'Alzira

Ponts: pont Estret, de Ferro, de Pedra, el Pontet o passarel·la, el pont Roig, pont del Riu o del Cano, de la República

Sendes de l'Escorredor al Pont Roig, de l'Alter a la Séquia Real, de les Feses, de la Boquera, de la

la riba de la Séquia Reial" (Lairón: 94), quan la séquia encara no arribava al cano de Guadassuar i finalitzava en la marjal o fondos de Maranyent.

9. El nom deriva de l'antic molí de la Mata, desaparegut. En 1387 se cita un Martí Mata de l'almàssera, de Guadassuar, en la delimitació del Bovalar d'Algemesí (Lairón 2001: 92).

Coroneta, del Pi Redó, del Camí de la Marjal
a Cabanyes
Via del tren Bétera-Villanueva de Castellón

5.5. *Activitats humanes i llocs d'interés*. Són topònims molt recents, relacionats sobretot amb l'activitat industrial o de transformació. En general, solen referir-se al propietari i com més concret és, es passa del cognom al malnom. Els principals són:

Àrea recreativa de la Garrofera
Assecadors: sequers de Cabanes, de Facundo, de Paco Miquel, de l'Ermida, de la Cooperativa, de la Pelegrina (actualment han perdut la seua funció agrícola)
Camp de tir
Cementeri
Corrals: corral de Català, del Navarrasino, del Rei, de la Garrofera (a la Garrofera és on més corrals existiren relacionats amb la presència de ramats que baixaven a la Ribera)
Ermida de Sant Roc
Fàbriques: Amargós, Casaní, Gimase (Gimeno i Asensi), Jornet, Maera o del Manyo
Granja Cuper (desapareguda)
Hivernacles diversos: Inversol, etc.
Instal·lacions esportives (poliesportiu municipal i privat)
Molins: molí Pinet, de l'Ermida, del Mig, del Realenc o d'Aliño (un dels últims propietaris)
Motors de Vaoro, de Belda, de Cambra, de Comenge, de Jornet, de German, de Viciano, del Xorro
Motors sense funcionament: de Garrotín, de Pere, de Tortosa, del Metge Plaza
Planta de residus urbans sòlids de la Ribera
Porcatera d'Anís
Quadra de Cristóbal
Teular dels Fenollar (abandonat)
Teulars: Teularet, de Dionís, de Tortosa, de Vixnes
Triturador o pedrera (situat al costat del riu, ara està tancat)
Vaqueria San Francisco
Xaparral de Xarpa

5.6. *Ocupació humana*. Al terme trobem, a l'àrea de la Garrofera, la presència de corrals i cases; a l'àrea irrigada, en canvi, eren freqüents els molins i no les casetes. Normalment designen el propietari, ja siga amb el nom, el cognom o el malnom amb què era conegut.

Grans punts de referència: casa Manolot, Roncal, de l'Anguilera, de Cabanyes, de Maranyent, del Cano, del Mas, dels Flares;¹⁰ la Parreta
Cases: casa Belda, Comenge, Tarín, Teruel, d'Anglés, de Blai, de Bello, de Carpi, de Celestino, de Cogollos, de Facundo, de Fenollar, de José Masiá, de Lino, de Mares, de Maties, de Niclòs, de Monjo, de Plaza, de Puça, de Ramon, de Serafi, de Soler, de Tortosa, de Vendrell, de Viciano, del Jugador [*juaor*], del Sord, del Tragante, de la Doctora [*dотора*], de la Garrofera, de la Xirlaca, dels Dos Germans
Casetes de Borinot, de Bou, de Pirulo, de Roca, del Catxo, del Lorito, del Mamellut, del Soret, dels Gilos
Torre del Borrero (antiga alqueria)
Vil·la Amparín, de Vidal (construccions modernistes del segle xx a la Garrofera)

5.7. *Partides rurals*. En totes les comunitats rurals calia ubicar exactament les propietats i denominar cada àrea amb un nom distintiu. Això explica l'abundància de topònims. Però, així i tot, cal remarcar que també alguns topònims moren i són substituïts per altres segons les necessitats de la comunitat; per exemple, en l'actualitat, a Guadassuar, l'àrea de la partida del Pinaret, Realenc, etc., comencen a ser englobades sota un macrotopònim, *el Pi Redó*, que és un pi centenari que agrupa tot el territori al voltant seu.

Albarells, els (nom també d'una séquia; partides rurals de Polinyà, Sueca...)

Alter, l'

Anguilera, l'

10. La Casa i Heretat dels Flares reben aquest nom perquè van ser un annex o granja del convent de l'Anunciació de Carlet establert pel Reial Patrimoni a l'entrada de la Garrofera de Guadassuar en la segona meitat del segle XVIII.

Casa i Heretat dels Flares, dels dominics de Carlet (abans de la desamortització)

Argilagar, l' (nom de la séquia; referència a la qualitat del sòl —argila— o a la presència d'argelagues, arbust)

Basses, les

Barranc, el

Boquera, la

Braçal Nou, el

Cabeza de la Tiñosa (nom modern castellà, zona pròxima al terme de Tous)

Cadireta, la (séquia; petit salt d'un rec)

Canaleta, la

Canelles

Carrascal, el

Casa de Maties, la

Casa del Pi, la (estrictament del terme de l'Alcúdia)

Casa dels Flares, la

Casupet, el

Comes, les

Cotelles

Cubella, la (nom de la séquia; de *cubell*, petit edifici amb cups per a la verema, espècie de trull, o arabisme de *qubba*, 'volta, cúpula'; a Algemès trobem la partida de l'Alcubella i a Carcaixent la séquia de les Cubelles)

Escorredor, l' (relacionada amb el drenatge també)

Fentina

Foia, la (topònim repetit en diversos termes)

Fondos de Maranyent, els

Font Roja, la

Garrofera, la

Heretat dels Flares, l'

Mallada de les Cabres, la

Mas, el

Mas Roig, el (nom de la séquia, pronunciada del *marroig*, assimilació documentada ja al segle XVIII, 1744)

Molí Pinet, el

Oliver (des de finals del XVIII, antiga partida de Tarragona)

Perola, la

Pi Redó, el

Pinaret, el

Pixa-sang (també séquia)

Pla, el

Pla d'en Gamell, el (segons Millo 1997: 705-734, sembla designar paratges aturonats en forma de gepa; *gamella* 'escudella', que derivaria de CAMELLU, 'cammell' segons Coromines. Però les referències documentals ens suggereixen més bé que al·ludeix a un propietari: "Pla d'En Gamell Gran").¹¹

Pla d'en Gamellet, el (apareix també el *Pla del Gamell gich* en el mateix document)

Prada / Pra, el (simplificació de *Prada*, possiblement per relaxació i per confusió amb la partida del Pla, perquè el barranc contigu s'anomena *de Montortal* o *de Prada*)

Qüernes

Racó de Boix, el

Racó d'Onofre, el

Raconàs, el

Realenc, el

Séquia de Carlet, la¹²

Siurana / Segurana (s'han utilitzat indistintament)¹³

11. APPV, Notari Miquel Jeroni Climent, sig. 11.533, any 1567.

12. En la documentació de 1270, ACA, RC, reg. 16, f. 210, llegim "aqua de Caffeito/Capleto?", que poden suggerir un origen romànic per a *Carlet* < CAPUT LATUM.

13. AMA, Notariat, sig. 043/302, any 1770: partida del Rincón de Siurana. AMG, Plano general de los arrozales del término de Guadasuar con espresión de las partidas en que están situadas, segle XIX: partida de *Segurana*.

Císcar, el
 Taconar, el / *Tajoneras, las* (noms moderns castellatitzats, àrea de la Garrofera-Tous)
 Teularet, el
 Tossalet, el
 Vall d'Hebron, la / Vallebron (aglutinació; hagiòtopònim)

Altres elements relacionats:

Finca del Pelat
 Finca de Paco Camino
 Hort de Pere
 Hort del Roser
 Maranyent (estrictament del terme d'Alzira)
 Massalet, el
 Moletes, les (nom de partida pràcticament perdut, ja que s'ha integrat en el casc urbà)
 Oliverons / Olivarons (doblet; estrictament del terme de l'Alcúdia)
 Pont Roig, el
 Pouet, el (partida documentada al segle XVIII)
 Tossal Roig, el

6. TOPONÍMIA DESAPAREGUDA

Hem observat que una de les característiques de la toponímia de Guadassuar és el manteniment des de l'època medieval, però això no vol dir que no hi haja hagut canvis, transformacions o abandonaments. Ací en presentem uns quants:

Benirrabea, Heretat de (partida encara citada el 1781)
 Bovalar, el (AMA, Ordenances Municipals, sig. 00/4)
 Buitrera, la (partida) o Cinc Quartons (partida) (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4)
 Caragols, Mallada dels (deu tractar-se de l'actual Mallada de les Cabres; ARV, RA, part 3ª, núm. 2.631, any 1628)
 Caseta o de la Caseta d'Osca, partida de la (AMA, Notariat, sig. 043/302, any 1770)
 Delmari de Guadassuar, el (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4)

Font, lloma de la (ARV, Notari Mathias Ximeno, sig. 10.773, any 1830; àrea de la Garrofera)
 Forca o Forquetes, partida de la/les (només es conserva el segon element com a nom d'una séquia; AMA, Notariat, sig. 043/309, any 1782; ARV, Notari Mathias Ximeno, sig. 10.773, any 1831)

Matapoll, partida del camp del (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4)

Mina, partida de la (nom que ara només designa un camí. AMA, Notariat, sig. 043/303, any 1771)

Mojón Blanco o de la Cabra, monte del (ARV, Notari Mathias Ximeno, sig. 10.773, any 1830)

Molinet, el (o Molí de Guadassuar, desaparegut molí en terrenys de l'actual casc urbà)

Paridera, la (aragonesisme: edifici en la muntanya amb corral per al ramat oví; documentem diverses partides com *la paridera vieja* i *la paridera de Gomis*. AMA, Notariat, 043/302, any 1770)

Pedrisa, partida de la (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4)

Pou d'Antella, partida del (AMA, Notariat, sig. 043/301, any 1969)

Promissari de Guadassuar, el (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4)

Racó de Garro, partida del (AMA, Notariat, sig. 043/305, any 1773)

Rambla de la Molinera (AMG, Delimitació dels termes de l'Alcúdia i Guadassuar, any 1873)

Revolta, partida de la (deu tractar-se de la partida del Barranc, on els límits del terme discorren pel curs del barranc; AMA, Notariat, sig. 043/30, any 1773)

Ribera, camí de la (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4)

Acequia del Valle, la (confusió per séquia del Batle; AMG, Delimitació dels termes de l'Alcúdia i Guadassuar, any 1873)

Riu, partida del (ARV, Notari Mathias Ximeno, sig. 10.773, any 1831)

Sent Bernat, camí de (AMA, Padró de regants, 1609-1612; a l'entorn de Tarragona)

Serradal, partida del (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4; identificada amb la partida d'Orí en la documentació)

Tarragona, partida de (actual partida d'Oliver)

Térmens, camí dels (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4; a l'entorn d'Aurí)

Tollos, *partida de los* (al segle XVIII, identificada també amb la partida Pou d'Antella, de Relama o de la Garrofera; AMA, Notariat, sig. 043/301, any 1770)

Tossal del Cantalar, el (ARV, RA, Processos, part 3^a, núm. 2.631, any 1628. Delimitació dels termes de Tous i Guadassuar)

Truch, barranc del (AMG, Delimitació dels termes de l'Alcúdia i Guadassuar, 1873)

Vedat, partida del (AMA, Padró de regants, 1609-1612, sig. 061/4; a l'entorn d'Aurí)

Turig, barranc d'en (ARV, RA, part 3^a, núm. 2.631, any 1628)

Vernix, camí de (relacionat amb la partida d'Aurí)

7. CONSIDERACIONS FINALS

La majoria dels topònims de Guadassuar han arribat a l'actualitat sense grans alteracions, des dels arabismes fins als elements patrimonials. Altres han desaparegut per abandonament, substitució o per desaparició de l'element dissenyat (integració dins del casc urbà, etc.), o simplement s'han transformat: *partida de les Moletes*; *Tarragona* > *Oliver*; *Vall d'Hebron* > *Vallebron*. Tot i això, cal afirmar que a partir del segle XVIII es produïren alguns canvis, com la castellanització dels topònims en la documentació i canvis de noms per substitució o aparició de nous topònims en les noves terres per a l'explotació agrícola: *casa* i *heretat dels Flares*, etc.

Els topònims ens informen del relleu (orònims i hidrònims), de la vegetació (fitònims) i de les activitats relacionades amb l'agricultura (de regadiu i de secà) i la ramaderia. També de les activitats d'ocupació humana del territori (cases, camins, etc.) i s'adapten contínuament a les noves necessitats.

Mapa de Guadassuar, 1906-1948

Al mateix temps reproduïxen la variant dialectal local: ús del lèxic específic valencià, com *racó*, *fesa*, *escorredor*, *algepsers*...; ús de diminutius: *ca[d]ireta*, *ca[d]ufets*, *molinet*; pronúncies apitxades: *argilagar* [*artxilagar*]; emmudiments i relaxacions: *Pra* > *Prada*, etc. També s'hi observa, com en altres llocs, la penetració de barbarismes, normalment a través dels cognoms castellans dels propietaris o de la imposició de noves paraules per part de l'administració: el *derramador* de la Séquia Reial.

Per últim, hem de destacar que, tot i l'amenaça que suposen les transformacions de tipus urbanístic, que poden arrasar gran part dels nostres termes, a hores d'ara es detecta per part dels veïns i de l'ajuntament un desig de mantenir la toponímia actual. La col·locació de rètols pels camins del terme facilita la identificació de la toponímia actual i la denominació de noves vies urbanes amb topònims desapareguts els recrea, tot això com a conseqüència d'una major sensibilitat i del reconeixement del valor històric, lingüístic i cultural de la nostra toponímia.

MAPES

Recentment s'acaben de trobar a l'Ajuntament i en un domicili particular els mapes que il·lustren l'article, que no estaven a l'abast, i que recullen la toponímia des de principis del segle XX; per això ara caldrà aprofitar-ne la informació per a completar els estudis. Moltes vegades els recol·lectors no disposen de bon material d'inici, quan en realitat altres estudiosos

ja havien treballat el territori anteriorment. Per això, un objectiu prioritari dels nostres municipis ha de ser organitzar tots els seus arxius amb mètodes moderns i professionals (separació d'arxius administratius i històrics, catalogació de tot tipus de material, etc.) i recuperar aquell material en mans de particulars que calga conservar:

1. *Término Municipal de Guadasuar*, d'Agustín Roig, cronista oficial de Guadasuar, 1947.
2. *Croquis del Término de Guadasuar*, del mestre Salvador Mahiques, anterior a 1936.
3. *Mapa de Guadasuar*, amb anotacions, 1906-1948.

BIBLIOGRAFIA

- AA.DD. (1942): *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, vol. 36, Aldred Druckenmüller Verlag, Munic, col. 1903 i seg.
- BARCELÓ, M Carme (1983): *Toponímia àrab del País Valencià. Alquerries i castells*, Diputació de València, València / Xàtiva.
- (1995): "Toponímia àrab", en *Materials de Toponímia II*, Denes, València, pp. 1131-1147.
- CASANOVA, Emili (1995): "Toponímia d'origen castellà: una proposta", en *Materials de Toponímia II*, Denes, València, pp. 1207-1215.
- CASTELL LLÀCER, Vicent (1999): *El paisatge agrari d'Algemesí*, Saó, València.
- CATALÁN ESTEBAN, José Luis (2002): "La influencia de la trashumancia aragonesa en la onomástica valenciana", en *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, Denes, València.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona.
- ESTRELA GARCIA, Josep Enric (1997): "Aproximació a la toponímia d'Algemesí", en *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana – XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, Ontinyent.
- FERRANDO, A. i al. (1978): *El Llibre del Repartiment*, Vicent Garcia Editors, València.
- GLICK, Tomas F. (2003): *Regadío y sociedad en la Valencia medieval*, Biblioteca Valenciana, València.
- GUAL CAMARENA, Miguel (1979): *Estudio histórico-geográfico sobre la Acequia Real del Júcar*, Institución Alfonso el Magnánimo / Acequia Real del Júcar, València.
- IBIZA i PUJADES, Raúl (2008): "Aproximació a la toponímia rural de Guadasuar", en *XXXII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, Algemesí (13-15 d'octubre de 2005)*, Denes, Algemesí / València, pp. 263-285.
- LAIRON PLA, Aureliano (ed.) (2001): *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo consell de la vila de Algezira*, Universitat de València, València.
- MILLO i ANTICH, Mª Dolors (1997): "Toponímia rural de l'Alcúdia", en *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana – XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Denes, Ontinyent, pp. 705-734.
- MUT i RUIZ, J. Enric (1995): "Toponímia de Guadasuar. Del segle XIII a l'època moderna", en *Materials de Toponímia I*, Denes, València, pp. 309-325.
- NAVAL, Xavier (1986): "Toponímia d'Algemesí en els segles XVI i XVII (partides, carrers i camins)", en *Xé Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica – Ir d'Onomàstica Valenciana*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València, pp. 160-176.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1995): "Persistència i mortalitat de la toponímia a la Ribera del Xúquer", en *Materials de Toponímia I*, Denes, València, pp. 713-731.
- POCKLINGTON, Robert (1986): "Acequias árabes y preárabes en Murcia y Lorca: Aportación toponímica a la historia del regadío", en *Xé Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica – Ir d'Onomàstica Valenciana*, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública, València, pp. 462-473.
- PUCHOL PÉREZ, Joan V. (1995): "La denominació actual de les partides rurals del terme municipal de Guadasuar (Ribera Alta)", en *Materials de Toponímia I*, Denes, València, pp. 731-738.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M. (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*, Publicacions de la Universitat de València, València.
- SOLER MOLINA, Abel (2002): "Alzira de Xúquer: Gènesi urbana i urbanisme planificat a la Cora andalusina de València (Segle IX)", en *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer (VIII Assemblea d'Història de la Ribera)*, eds. Antoni Furió i Josep Aparici, Publicacions de la Universitat de València, València, pp. 51-74.
- TERÉS, Elías (1986): *Materiales para el estudio de la toponimia hispanoárabe. Nómima fluvial*, tom I, CSIC, Madrid, 1986.
- TORRES i FAUS, Francesc (1999): *Evolució del mapa municipal valencià, La Xara, Simat de la Valldigna*.

ELS TREBALLS TOPONÍMICS DE L'AVL

Aigües Vives Pérez i Piquer

L'objectiu d'esta comunicació és donar a conèixer les activitats que du a terme la Secció d'Onomàstica de l'AVL, referides especialment a la toponímia de les comarques de la Costera, la Vall d'Albaida, la Canal de Navarrés, la Ribera Alta i l'Alcoià.

Però abans de parlar concretament d'este tema donarem a conèixer el marc legal que afecta els topònims valencians.

1. EL MARC LEGAL

1.1. Noms oficials dels municipis

Al començament de l'etapa democràtica actual teníem un total de 392 municipis de predomini lingüístic valencianoparlant, d'ells tan sols 194 (49,23%) havien conservat oficialment un nom en valencià. La resta havien estat castellanitzats en alguna mesura; des de la traducció total (*Fontaneres*, *Fuente Encarroz*, *Fuente la Higuera*) a l'adaptació morfològica (*Carcagente*, *Alberique*) o a l'adaptació ortogràfica (*Benisoda*, *Cárcer*).

Des d'aquella etapa inicial, 181 poblacions han valencianitzat el seu nom i unes altres 3 han fet l'expedient de canvi per a adoptar un nom diferent del que tenien: *els Poblets*, *la Mata* i *Aras de los Olmos*.¹ D'altra banda, el nombre de municipis

1. En el moment de publicar estes actes s'ha produït un altre canvi de denominació: Real de Montroi ha passat a denominar-se exclusivament *Real*.

valencianoparlants ha passat de 392 a 395 amb la creació de Sant Joan de Moró, les Alqueries i Benicull de Xúquer.

Este procés de valencianització s'ha fet, principalment, a partir de l'aprovació de la Constitució espanyola, encara que el de *la Font d'en Carròs*, fou anterior (1977). La Constitució donava la possibilitat que totes les llengües espanyoles foren oficials en els territoris corresponents, d'acord amb els respectius estatuts d'autonomia, i obria la porta de la normalització lingüística a aquelles comunitats amb llengua pròpia distinta del castellà. L'aprofitament d'esta porta oberta per part de les diferents comunitats autònomes es va fer a través dels estatuts d'autonomia respectius i de les posteriors lleis que, amb noms diferents, cobrien l'espai de la normalització lingüística. Dins d'estes lleis posteriors hem de trobar el camí de la normalització toponímica que ara ens ocupa.

	Total municipis	Valencianoparlants	Canviats	Canvis bilingües
Alacant:	141	109	46	14
Castelló:	135	84	37	13
València:	266	202	101	5
Total:	542	395	184	32

Distribució territorial dels canvis de denominació oficial de municipis (dades actualitzades juliol 2008)

Però abans de comentar-les és convenient esmentar les directrius bàsiques estatals pel que fa a l'alteració del nom dels municipis, contingudes en la Llei de Bases de Règim Local. L'article 22 estableix que "corresponen al Ple de l'Ajuntament els acords relatius al canvi de nom del municipi".

L'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana del 2006 arreplega en l'article 49.1.8 les matèries sobre les quals la Generalitat Valenciana té competència exclusiva, entre les quals es troba la denominació oficial dels municipis i topònims.

La Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià de 1983 dedica l'article 15 a la toponímia i diu textualment:

1. Correspon al Consell de la Generalitat Valenciana, d'acord amb els procediments legals establits, determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis de població, accidents geogràfics, vies de comunicació interurbanes i topònims de la Comunitat Valenciana. El nom de les vies urbanes serà determinat pels ajuntaments corresponents.

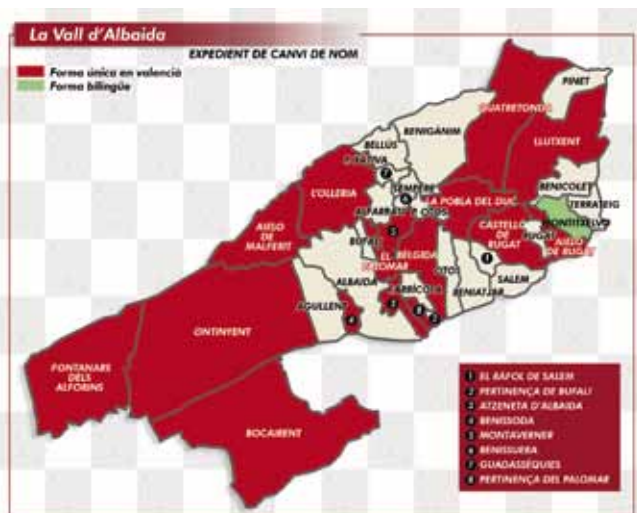
La capacitat del Consell de determinar els noms del municipis es concretava en el Decret 74/1984 del Consell de la Generalitat Valenciana, pel qual es regulava el procediment per a l'alteració del nom dels municipis. Este Decret fou derogat per l'actualment en vigor, Decret 58/1992, que compartix amb l'anterior el plantejament de tractar la recuperació de la forma valenciana del topònim igual que la substitució del nom del municipi per un altre diferent, tot complint la Llei de Bases de Règim Local.

El procediment establert en els dos decrets comença amb l'acord del Ple de l'Ajuntament per la majoria indicada en la Llei de Bases de Règim Local. Després d'un període d'exposició al públic (tauler d'avisos i *BOP*) i de la resolució, amb el mateix quòrum, de les reclamacions que pogueren presentar-se contra l'acord, es remet l'expedient a la Conselleria de Presidència. Esta Conselleria, després de demanar els informes pertinents, eleva la proposta al Govern Valencià, que resol. La resolució, publicada en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*, és posteriorment comunicada a l'administració de l'Estat perquè la publique en el *Butlletí Oficial de l'Estat* i anote el canvi de denominació en el Registre d'Entitats Locals. S'hi estableix també que la denominació dels municipis podrà ser en castellà, en valencià, o en les dos llengües, en compliment del que diu la Llei de Bases de Règim Local.

Les diferències entre el Decret 58/1992 i l'anterior de 1984 representen progressos evidents. Veiem la primera millora en l'article primer: "La nova denominació del municipi s'haurà d'adequar a la seua tradició històrica i lingüística." Açò pot representar un fre a una hipotètica futura voluntat de regressió lingüística i, igualment, condiona futurs canvis de denominació en els quals, a més del canvi real de nom, caldrà plantejar-se la forma valenciana o castellana en funció de la zona de predomini lingüístic a què pertanya el municipi. La segona millora es troba en l'article quart, quan diu que la Conselleria de Justícia demanarà informe sobre el canvi proposat per l'Ajuntament a l'òrgan competent en matèria de política lingüística de la Generalitat Valenciana (actualment l'Acadèmia Valenciana de la Llengua) que, en els casos que considere oportú, elevarà consulta al Consell Valencià de Cultura. Este nou sistema de consultes suplix l'obligació anterior de demanar informe a la *Real Acadèmia de la Historia* quan el

canvi fóra d'esta naturalesa. La tercera millora està expressada en l'article sext que estableix la possibilitat que, dins del mateix procediment, l'Ajuntament pugua reconsiderar la seua proposta, o presente al·legacions quan els informes reglamentaris demanats per la Conselleria de Presidència no siguen favorables a la proposta inicial.

En els mapes següents podem veure quines són les poblacions de les comarques valencianoparlants objecte d'estudi en esta Jornada, que han conclòs l'expedient de valencianització del nom.²

2. Igual que la nota anterior.

Els noms de municipis d'estes comarques que podrien ser objecte de canvi per valencianització són: *Genovés, Alfarp, Masalavés, Montroi, Villanueva de Castellón, Benigánim, Benisuera, Guadasequies, Ráfol de Salem i Turís*.

Tenim també alguns noms de municipis que, encara que no es tracta de castellanitzacions, no s'adequen a l'etimologia. Es tracta de *Sellent* (Sallent) i *Sempere* (Sant Pere) que presenten formes plenament valencianes però no etimològiques. Un altre cas que vull comentar és el nom de *Rotglà i Corberà*, municipi que ha fet el procés de valencianització però ha adoptat una grafia on la <t> és anacrònica (mescla de *Rotlà* i *Roglà*, dos derivacions diferents dins de l'evolució normal de la llengua).

Pel que fa als municipis castellanoparlant, hem de pensar que molts d'ells, al costat del nom oficial en castellà, tenen una denominació tradicional i antiga en valencià. L'AVL ha enviat un escrit a cada un d'estos ajuntaments convidant-los a adoptar oficialment la denominació bilingüe (en castellà i en valencià). Pel que fa a la Canal de Navarrés, esta acció afectaria a Bicorp/Bicorb, Bolbaite/Bolbait, Enguera/Énguera, Millares/Millars i Chella/Xella.

1.2. El altres topònims

Pel que fa a la resta de topònims, ja hem vist el que diu l'article 15 de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià: atribueix al Consell de la Generalitat Valenciana la determinació dels topònims, exceptuant el nom de les vies públiques. Esta potestat es regula mitjançant el Decret 145/1986, de 24 de novembre sobre senyalització de vies i servicis públics en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana. I este decret és desplegat per l'Orde d'1 de desembre de 1993, de la Conselleria d'Educació i Ciència, sobre l'ús de les llengües oficials en la toponímia, en la senyalització de les vies de comunicació i en la retolació dels servicis públics en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana. La citada orde diu:

Article primer.

1. El criteri general de l'ús de les llengües oficials a la Comunitat Valenciana en la senyalització de vies i serveis públics, atendrà el predomini lingüístic establert en el títol cinquè de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià.

2. En els casos en què, per manament legal, es requereisca la senyalització en les dues llengües, es donarà prioritat a una o altra llengua segons el predomini lingüístic del territori en què s'ubique el senyal.

Article segon.

1. Els topònims i la designació genèrica que els acompanya s'hauran d'usar, qualsevol que siga la llengua emprada en la resta d'elements informatius, en la llengua de predomini lingüístic de la zona a què pertany el topònim.

2. Pel que fa als noms d'elements que s'estenguen per les dues zones de predomini lingüístic i tinguen nom en les dues llengües, s'usaran en valencià en el territori de predomini lingüístic valencià i en castellà en el territori de predomini lingüístic castellà.

S'establix, per tant, un criteri de territorialitat en la senyalització pública dels topònims.

2. ACTUACIONS DE L'AVL RESPECTE DE LA TOPONÍMIA

L'article 7 de la Llei 7/1998, de 16 de setembre, de la Generalitat Valenciana, de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, establix com a competències de l'AVL:

Fixar, a sol·licitud de la Generalitat, les formes lingüísticament correctes de la toponímia i l'onomàstica oficial de la Comunitat Valenciana, per a la seua aprovació oficial.

Emetre i difondre informes o dictàmens i realitzar els estudis sobre la normativa i l'onomàstica oficial valenciana, ja siga a iniciativa pròpia o a requeriment de les Institucions Públiques de la Comunitat Valenciana.

En compliment d'este mandat, l'AVL elabora els informes preceptius dins del procés d'alteració del nom dels municipis. I, igualment, emet informes sobre topònims a sol·licitud dels diferents organismes de l'administració autonòmica, local o estatal.

Un dels projectes d'iniciativa pròpia referents a la toponímia que du a terme l'AVL és la constitució d'una gran base de dades que pretén abastar la toponímia major i menor del territori valencià. Esta base de dades és el punt de referència per a tota l'Administració Valenciana i és la font on beu la toponímia que reflectix la cartografia oficial. Esta base de dades és resultat de les enquestes que s'han fet i continuen fent-se des de l'AVL.

2.1. Enquestes toponímiques de les comarques objecte d'estudi d'esta Jornada

L'AVL, en compliment del mandat de la seua llei de creació, està realitzant un recull exhaustiu dels topònims de la Comunitat Valenciana. Este recull és continuació del projecte que l'any 1994 encetà la Conselleria de Cultura, la qual inicià l'arplega de topònims quan encara no existia l'Institut Cartogràfic Valencià, que es creà el 1997. Els mapes 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià han sigut els destinataris d'esta arplega toponímica i els topònims que figuren en els seus mapes actuals són producte d'esta enquesta.

En el que denominem primera enquesta,³ es van fer els 542 municipis valencians, que representen una extensió de 23.291 km². El total de topònims que es van inventariar va ser de 50.000 topònims diferents, amb 63.350 fitxes i amb una mitjana aritmètica de 2,6 topònims per km². Açò va ser possible, en part, per l'existència d'un grup suficient de toponomistes, ja que feia poc que havia acabat el Màster de Toponímia (1990-1991) organitzat per la Universitat de València i la Generalitat Valenciana. Gran part dels alumnes del màster passaren a engrossir el col·lectiu existent de recol·lectors i investigadors de la toponímia valenciana.

Actualment, l'AVL du a terme una segona enquesta toponímica amb l'objectiu de revisar els 50.000 topònims de la primera arplega, corregint els errors que s'hi puguen detectar, actualitzant la informació d'acord amb les transformacions del territori produïdes en estos anys, i també amb l'objectiu de duplicar, com a mínim, la quantitat de topònims. Actualment tenim un 60% de les noves enquestes fetes.

La metodologia utilitzada en este segon recull és semblant a la de la primera arplega toponímica, si bé ara tenim l'avantatge de disposar d'una informació prèvia de partida mentre que en l'any 1994 començàrem absolutament des de zero. Una altra diferència bàsica entre els dos reculls és que en l'any 1994 prenguérem com a unitat territorial i de treball el mapa, però ràpidament es va comprovar que no era operatiu si es volien aconseguir bons reculls. Les enquestes s'havien de fer per municipis, i així és com

treballem actualment. Això complica el treball posterior dels tècnics en Onomàstica de l'AVL i de l'Institut Cartogràfic Valencià, ja que el treball cartogràfic pren com a unitat el mapa i no el municipi, però des del punt de vista de la qualitat dels reculls aconseguits, compensa fer este esforç i treballar per municipis.

Sempre que ha sigut possible, si el treball havia sigut satisfactori, l'enquestador del segon recull toponímic és el mateix que havia fet l'arplega per a la Conselleria de Cultura, per tal d'optimitzar i aprofitar el treball fet prèviament. Quan això no ha sigut possible, s'han buscat persones noves, sempre procurant que foren de la zona o vinculades i coneixedores del territori on anaven a treballar. Tots els enquestadors han dut a terme la seua activitat amb unes mateixes instruccions i metodologia.

Cada recol·lector ompli una fitxa per topònim i marca la seua situació en el mapa. En la fitxa s'indica el topònim, tal i com s'arplega, i amb transcripció fonètica quan cal, el número del mapa, el número assignat a cada topònim per a indicar-ne la situació al mapa i una clau numèrica indicativa del tipus d'element físic de què es tracta: *foia*, *font*, *séquia*, etc. També s'indica el municipi o municipis en què es troba el topònim dins de cada mapa i es pot omplir, optativament, una proposta de normalització i fer els comentaris que l'enquestador crega convenient.

S'arplega, de manera equilibrada, tot tipus de topònim, però han de ser topònims actualment vius i referits a llocs físics existents i cartografiats, ja que la destinació primera del recull és la il·lustració de la cartografia.

Quant als criteris lingüístics utilitzats, s'ha analitzat la realitat del territori valencià amb una zona de predomini castellanoparlant, una altra de predomini valencianoparlant, i una zona de contacte lingüístic. Per això, el criteri aplicat ha sigut el de consignar el topònim en la llengua de la zona a què pertany, tant la part denotativa com la genèrica.

Ara bé, este esquema és un punt de partida, però és massa simple per a descriure la realitat de les nostres terres, on trobem realitats lingüístiques diferents però també interferències importants de l'altra llengua en cada una de les zones esmentades. Interferències lingüístiques històriques. I també, interferències lingüístiques provinents del castellà

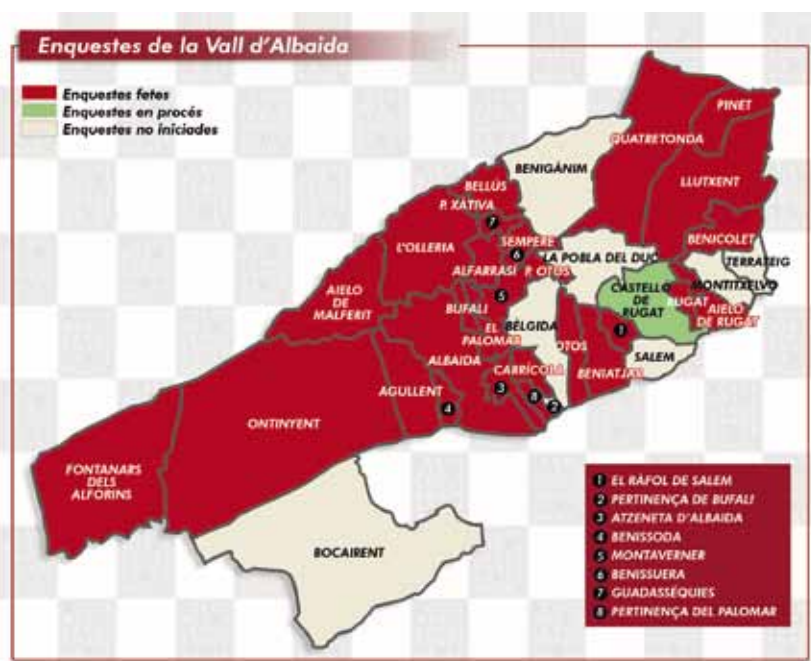
3. En el moment que veuen la llum estes Actes, la primera enquesta està publicada ja amb el nom de *Corpus toponímic valencià*.

en zona valencianoparlant com a conseqüència de diversos factors: la uniformització administrativa i educativa durant segles en què el castellà era l'única llengua oficial; la incorporació de lèxic castellà en la parla habitual, quan no la substitució lingüística directament en determinades àrees i grups socials; el predomini abassegador del castellà en els mitjans de comunicació, el turisme, els moviments migratoris, etc. Tot això ha fet que el castellà estiga present en la toponímia valenciana, especialment la recent.

L'enquesta s'ha fet anotant el topònim tal com és en l'ús oral i aplicant el codi ortogràfic valencià en la zona de predomini lingüístic valencià i el codi ortogràfic castellà en la zona de predomini lingüístic castellà. És el criteri més coherent però també té les seues curiositats, ja que de vegades cal tractar alguns topònims com a manlleus, adaptats gràficament. Així trobem a Carcaixent, valencianoparlant, *motor dels Crusados*, a Alzira, també valencianoparlant: *casa del Gallo*. I a Bicorb, castellanoparlant: *azud de la Caseta*; o a Énguera, també castellanoparlant: *bancal de Mosén Andreu i barranco de la Horteta*.

La situació de les segones enquestes de les comarques sobre les quals reflexionem en estes Jornades és la següent:

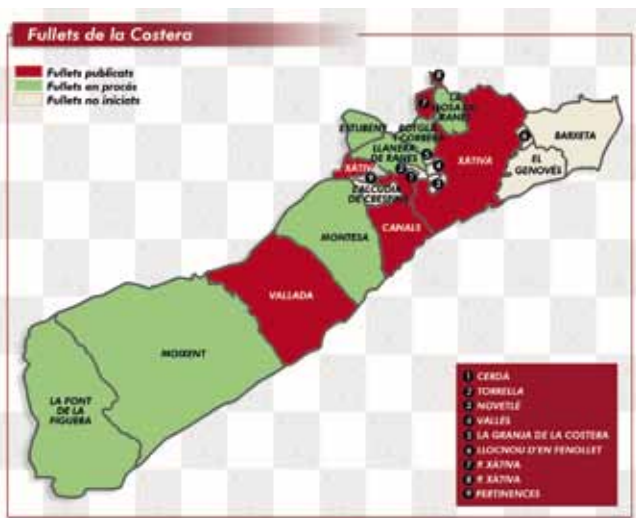

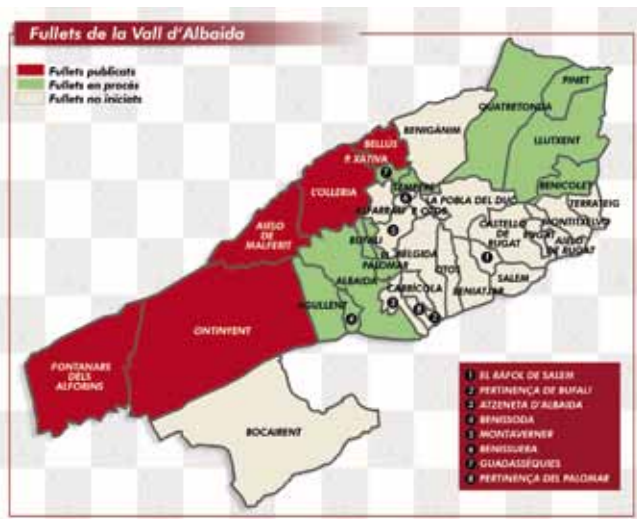
2.2. Monografies de toponímia municipal

Finalment, parlaré de les monografies municipals de divulgació toponímica de la sèrie "Toponímia dels Pobles Valencians", publicada dins de la col·lecció "Onomàstica" de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. S'editen en col·laboració entre els ajuntaments corresponents i l'AVL. Consten d'una introducció descriptiva del municipi, de la relació dels topònims agrupats segons el tipus d'element físic i de dos o tres mapes on s'ubiquen els topònims. Les característiques de la publicació són divulgatives perquè estan destinades a la població en general, centres escolars, turístics, etc. Per això, a partir de la mateixa base cartogràfica dels mapes 1:10.000 amb què es fan les enquestes comentades, però simplificada d'elements accessoris per al nostre objectiu (es lleven els cultius, vèrtex geodèsics, corbes de nivell secundàries, etc.) es col·loquen els topònims i, a través d'un programa de disseny, es destaquen els elements físics, s'insereixen icones, es marca la tipologia dels topònims amb diferents tipus de lletra, etc. per fer atractiu el coneixement de la toponímia. Així, malgrat l'aparença un poc *informal* de la publicació, té darrere tot un treball enorme i seriós.

Actualment hi ha editats 126 números dins de “Toponímia dels Pobles Valencians”. L'estat de les monografies de les poblacions d'estes comarques és:⁴

4. El nombre total de monografies publicades quan s'editen estes actes és de 142, i entre altres estan *Estubeny* i *Moixent* (la Costera), i *Senyera* (la Ribera Alta).

Finalment, vull aprofitar l'ocasió que m'oferix este acte per donar les gràcies a tots els col·laboradors que tenim en estes comarques. Enquestadors que vos heu bolcat en el projecte amb tanta il·lusió i dedicació. Ajuntaments que participeu en l'edició de les monografies toponímiques i, sobretot, que contribuïu a l'ús correcte de la nostra toponímia. I, com no, als informadors que amb paciència ens transmeteu la vostra saviesa ancestral i ens ajudeu a preservar la riquesa lingüística i cultural que representa la toponímia valenciana.

L'APROFITAMENT DEL *MAPA TOPONÍMIC DEL TERME D'ONTINYENT* I EL SEU ESTAT ACTUAL

Josep Sanchis Carbonell
David Gironés Micó

Em vaig comprar el *Mapa toponímic del terme d'Ontinyent* que m'ha servit per resseguir la senda dels Enginyers fins a Gamellons passant l'Alt de Ponce eixint des del Cagalló del Gegant. (Romero 2001)

1. PRESENTACIÓ

En primer lloc, cal presentar amb una ràpida pinzellada el terme municipal d'Ontinyent, cap comarcal de la Vall d'Albaida.

El nucli urbà està situat a 382 m sobre el nivell del mar i el terme guanya la màxima altura en l'alt de la Creu (902 m).

El terme municipal, que s'estén en la part occidental de la comarca, es troba entre la serra Grossa, al nord, i la serra de l'Ombria, al sud. Destaca per la seua extensió (126,8 km²) i per la complexitat paisatgística: serres, barrancs, rius, fonts, camins, sendes, vells bancals de cultiu, terres d'horta i secà... La presència humana secular es manifesta en els jaciments arqueològics, heretats, alqueries, ermites i, més modernament, en les nombroses casetes i xalets. Alguns dels paratges més interessants i representatius són el Pou Clar, l'ermita de Sant Esteve, Gamellons, el barranc de Morera, el barranc dels Tarongers i l'arenalet de Pola.

Ontinyent limita pel nord amb Moixent, Vallada i Aiello de Malferit; pel sud, amb Banyeres de Mariola, Bocairent i Alfafara; per l'est, amb Agullent, i per l'oest, amb Fontanars dels Alforins. (Gironés / Sanchis 2008)

Feta aquesta sintètica presentació, que potser no calia, atesa la qualitat tècnica i humana de les persones ací presents, amants de la terra i conreadors de l'onomàstica, volem recordar que a l'abril de 2009 farà 11 anys que vam editar el *Mapa toponímic del terme d'Ontinyent*, a càrrec de l'Oficina de Promoció i Ús del Valencià i el Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent.

En la presentació d'aquesta arreplega sistemàtica de noms de lloc i la subsegüent fixació en la base cartogràfica —no s'havia fet mai un mapa d'aquestes característiques a Ontinyent—, el dia 15 de maig de 1998, vam assenyalar que el *Mapa* era fruit de “quasi tres intermitents anys de treball”. I ara corroborem, més d'una dècada després, que aquell esforç col·lectiu va valdre molt la pena, atesa la seua utilitat pràctica i perquè, en definitiva, el *Mapa* “és una miqueta de tots, fruit d'una convergència d'interessos: Ontinyent”.

“No enganyem ningú —déiem— si afirmem que no hem fet un mapa turístic, ni botànic, ni tan sols excursionista; hem confeccionat un *Mapa* d'uns 700 noms (toponímia menor)”, el nostre propòsit principal, el recull onomàstic d'urgència, per tal de recuperar, i rescabalar si calia, els noms de fonts, sendes, camins, assagadors, barrancs, alts, cases, alqueries, pous, teulars, molins... d'un terme municipal tan extens, complex, variat i canviant com el d'Ontinyent. I restablir també, si més no, les nostres pedres, a tall de fòssils lingüístics,

que són els nostres entranyables noms de lloc. Perquè tota pedra fa paret en la ingent tasca de redreçament lingüístic, tot començant per la toponímia patrimonial.

Per la seua banda, Emili Casanova, qui generosament va presentar el *Mapa*, assenyalà que es tractava del "mapa toponímic municipal en valencià més complet que s'haja fet fins ara en la nostra àrea lingüística, des de Salses a Guardamar, fet, no sols per a salvaguardar el nostre patrimoni històric, sinó també per a conscienciar una població sobre l'ús correcte dels nostres noms de lloc" (Casanova 1999: 290).

[Val a dir que en desembre de 2002 es va editar el *Mapa toponímic del terme municipal d'Alcoi* (l'Alcoià), esplèndid, coordinat pel col·lega d'ofici Joaquim Victoriano i Lavinya i realitzat, entre altres, per l'amic Vicent Cabanes, que hauria d'haver-nos precedit en la paraula. Enguany, 2008, s'ha donat a conèixer el *Mapa del terme municipal de Xodos* (l'Alcalatén), a càrrec de Pau Fuster Puig i Jesús Bernat Agut. No tenim notícia tanmateix que s'haja fet, finalment, el de Betxí (la Plana Baixa), vist l'interés que hi va mostrar en conversa telefònica el Sr. Antoni Meneu, el 28 de juliol de 1998. Per la seua banda, Adrià Castells ens acaba de donar notícia en la seua intervenció de hui mateix (13-XII-08), "Topografia lingüística i nomenclàtor de toponímia major i menor de Vallada", de la pròxima realització del *Mapa toponímic* d'aquest poble de la Costera. Cosa que celebrem].

Estem d'acord, si més no, amb l'última part de les paraules d'Emili, la relativa al fet de "salvaguardar el nostre patrimoni històric" i "conscienciar una població sobre l'ús correcte dels nostres noms de lloc" (Casanova 1999: 290), ja que al si dels ajuntaments —si es doten de mecanismes d'estudi, recollida de topònims, realització i control, és a dir oficines de Promoció i Ús del Valencià amb el tècnic al capdavant, qui és convenient que conega bé el seu àmbit d'actuació— es pot fer molt en el terreny de la toponímia dels municipis, i prou que cal. La primera part, això del "mapa toponímic municipal en valencià més complet que s'haja fet fins ara en la nostra àrea lingüística" (Casanova 1999: 290), cal entendre-la, si voleu, com a falsa modèstia.

Cal vetlar per l'ús i la consolidació dels noms de lloc genuïns de cada terme municipal. Per això, ara i ací, en aquest marc de la Casa de la Cultura de Xàtiva que va arribar a dir-se

per infausta memòria San Felipe, on compartim experiències onomàstiques, proposem que cada ajuntament valencià tinga el seu *Mapa*, el qual, sens dubte, a banda de fer créixer l'autoestima per les coses pròpies, i curar-se en salut lingüística, ajudarà a frenar els desgavells causats per la proliferació dels famosos plans d'actuació integrada (PAIs) que exigeixen retolacions apressades, irreflexives, nascudes de la urgència. Perquè si disposem d'un estudi toponímic del territori i el fixem en el *Mapa*, contribuirem a controlar els deficiències imposats per l'avanç de la neotoponímia, o de la toponímia creada *ex novo* que ha d'*adornar* els carrers de tantes i tantes urbanitzacions. En aquest sentit, "com ha recomanat el Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics, cal protegir aquest patrimoni i evitar la proliferació de noms nous de caràcter comercial o banal, a més d'evitar la pèrdua o la substitució de les denominacions genuïnes" (*Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal. Comissió de Toponímia de Catalunya* 2006: 3).

És veritat, cal vetlar pel bon ús dels topònims, i més si tenim en compte que "la toponímia implica també la protecció dels noms de lloc, la seua preservació, la lluita per la seua conservació i per la seua restauració" (Casanova 1999: 290).

Bé, donem les gràcies per aquestes ensabonades paraules de l'amic Emili, però la cosa no s'acaba ací, perquè, pràcticament exhaurits els 5.000 exemplars, us anunciem que estem pensant ja en una futura edició, nova, revisada, corregida, més atractiva i, si pot ser, més potent, tot incorporant els suports informàtics més avançats.

El resultat volem que siga un altre *Mapa* que ajude a popularitzar més encara els nostres topònims, ja que "la rica collita de [...] noms de lloc ha estat un encert —sempre en paraules d'E. Casanova— haver-los presentat en un mapa, ben situats en el seu lloc, i no en un llibre [sense perjudici que d'ací un parell d'anys puguem traslladar els topònims a un llibre d'autoria coral —fa temps que ens balla pel cap aquesta idea-disig], perquè d'eixa manera pot servir millor a la seua finalitat: recuperar la toponímia tradicional i servir de font de consulta i d'esperó a l'adaptació del nom a l'escriptura en valencià" (Casanova 1999: 291).

Desplegarem el projecte de realització d'un altre *Mapa* en el punt 4 de la nostra intervenció.

2. PROCÉS DE CONFECCIÓ DEL MAPA EDITAT L'ABRIL DE 1998. MEMÒRIA

A l'hora de realitzar el *Mapa* no preteníem establir cap model, ni en teníem ben bé cap. Però a nosaltres, tot i ser-ne conscients de les possibles errades, i sempre amb el deix d'haver pogut fer les coses una miqueta millor, el resultat final ens va semblar mitjanament satisfactori. Per parlar sobre el procés que vam seguir en l'elaboració del *Mapa* n'esbossarem unes pinzellades ràpides.

Aquesta memòria descriu el treball que vam portar a terme durant els mesos de juny, juliol i agost de 1996 a l'Ajuntament d'Ontinyent (del 03-06-96 al 06-09-96) en col·laboració amb la Universitat de València, coordinat i assessorat per Josep Sanchis Carbonell, professor llicenciat en Filologia Catalana per la Universitat de València i tècnic de Promoció Lingüística de l'Ajuntament d'Ontinyent, i per Emili Casanova Herrero, professor doctor en Filologia Catalana de la mateixa Universitat.

Els treballs consistien en l'elaboració d'un *Mapa toponímic del terme d'Ontinyent* el més extens i complet possible, on es poguera esbrinar tot allò que té nom, ja fóra un camí, una lloma, una font, un barranc, un alt, una casa... per tal que l'Ajuntament d'Ontinyent disposara d'un plànol per a localitzar de manera exacta un punt determinat del terme, sempre sabent que aquests noms de lloc són coneguts al poble d'Ontinyent i gaudeixen de prou vitalitat.

Per evitar que els topònims es perderen a causa del desús, per la desvirtuació i el pas del temps, un altre objectiu era intentar fixar en una sola forma lingüística la multiplicitat de variants que d'un mateix nom de lloc podíem tenir, tot fent alhora una tasca de recopilació i posterior divulgació.

Per poder fer tant el treball de camp com la sempre complicada tasca de fixar adequadament els topònims, l'Ajuntament d'Ontinyent (mitjançant Medi Ambient) ens va proveir del material necessari:

Per al treball de camp:

- Mapes d'escala 1:10.000 i d'escala 1:5.000 del terme municipal d'Ontinyent (plànols-esberrany).
- Un cotxe tot terreny per a poder desplaçar-nos pertot arreu del terme, amb la tranquil·litat de saber que teníem llibertat d'horari i de quilometratge.

- Una gravadora per a entrevistar aquelles persones que pogueren aportar algun tipus d'informació durant les enquestes (10 hores de gravació).
- Un tauler de fusta per al suport dels plànols-esberrany que ens serviren de base per a anotar-hi els topònims *in situ*.

Per al treball de fixació:

- Un lloc de treball dins de l'oficina del tècnic de Promoció Lingüística, Josep Sanchis, on teníem a l'abast totes les eines necessàries: material d'oficina, ordinador, telèfon, biblioteca...

El treball ha tingut les etapes següents:

1. Recerca de fonts d'informació
2. Entrevistes i recopilació
3. Tria i fixació de topònims

2.1. Recerca de fonts d'informació

D'antuvi, aquesta part semblava la més difícil, ja que no coneixíem massa informadors que ens transmeteren confiança. Però a mesura que avançava el procés de recerca, l'encontre amb gent fiable era més encertat. Segons el nostre parer, els informadors havien d'acomplir uns trets fonamentals, com ara:

- Haver nascut a Ontinyent
- Ser persones d'edat avançada
- Ser pastors, masovers, caçadors, guardes forestals o rurals, pebrassers escorcolladors de tots els racons, excursionistes que hagen trepitjat pam a pam i eixem a eixem el terme...
- Ser coneixedors d'una zona específica

2.2. Entrevistes i recopilació

Aquesta part va ser al mateix temps costosa i gratificant. Una vegada localitzat l'informador o la informadora, havíem d'intentar adaptar-nos a les seues necessitats, encara que açò no era massa problemàtic. Tot seguit els informadors ens acompanyaven als llocs que ells millor coneixien i, des de punts encertats de la geografia, anomenaven tot allò que, *des de sempre*, s'havia conegut per un nom concret.

2.3. Tria i fixació de topònims

La tria i fixació dels topònims potser ha sigut la tasca més costosa i de major complexitat a l'hora de decidir. D'entrada s'havia de fixar el nom al *Mapa* i, per a fer-ho, calia resoldre-ho tan exactament com fóra possible i dins d'un marge d'errada molt poc considerable o nul. Diem açò perquè els informadors, en referir-se a zones extenses i no ben delimitades per elements geogràfics, podien oferir un marge d'errada que no hauria de transcendir al *Mapa*.

L'altre factor que influïa a l'hora de fixar un nom era l'element fonètic o de pronúncia per part de l'informador del topònim, atès que molts noms havien patit degeneracions, tant de tipus fonètic, lèxic com semàntic. Amb tot, calia fer una selecció i aplicar-hi un mètode. Tanmateix, el mètode descartat per principis filològics va ser el comparatiu i vam aplicar un mètode gramàtic que respectara les paraules anacròniques, dins d'un mètode en què s'intenta compatibilitzar la diacronia i la sincronia d'una llengua marcada per la normativa.

I això és el que es va preparar al llarg dels mesos d'estiu de 1996, un *Mapa* que serà guia per a molts, on cadascú podrà anomenar els llocs i espais pel seu nom, els quals s'han transmés de pares a fills. Noms que han deixat constància d'esdeveniments històrics i ocasionals, que han quedat fixats per alguna raó i que, amb la publicació del *Mapa*, potser s'impendirà que desapareguen per sempre.

3. EL MAPA TOPONÍMIC DEL TERME D'ONTINYENT COM A FONT D'INFORMACIÓ, BASE I SUPORT DE TREBALLS PUBLICATS. QUI SOL UTILITZAR-LO?

El *Mapa toponímic del terme d'Ontinyent* ha contribuït eficientment a fer que els topònims que es registren en la paperassa administrativa de l'Ajuntament d'Ontinyent (actes, acords, decrets, ordenances...) i en les escriptures notariales en què actua de part o participa el consistori ontinyentí estiguin escrits correctament i genuïnament en valencià (séquia de Bodí, Borràs de Dalt, braçal de l'Arbre, casa Peres, partida de Santa Bàrbara, braçal del Pi, pla de Mossén Conca, font del Raboser, séquia del Molí...).

Ha servit, a més, com a font d'informació, base i suport bibliogràfic i de treballs publicats, és a dir revistes (*Alba*,

Almaig, el Llombo...), llibrets, guies excursionistes, materials didàctics, fullets de marxes, el calendari del Pla Local de Crems, el Pla d'Actuació Municipal d'Emergències per Incendis Forestals en el Terme Municipal d'Ontinyent, senyalètica, plànols, mapes, plaques, retolacions i indicadors de camins, del Parc Natural Municipal Pou Clar-l'Ombria, treballs mediambientals, sobre geografia i història (Terol i Reig 2004), sobre onomàstica (Sanchis Carbonell 1998; Mora Galbis 1998; Martí Torró 1998; Sanchis Carbonell, en procés d'estudi i elaboració), etc.

Heus ací, per ordre cronològic, una relació segurament incompleta de llibres, fullets i cartografia en què s'ha emprat el *Mapa* i els seus noms de lloc en la consulta, elaboració, correcció de textos, bibliografia, suport... (veg. l'apartat 5 "Bibliografia").

1. AJUNTAMENT D'ONTINYENT (1999): *Fulls cadastrals. Cartografia E: 1:5.000 arran del vol fotogramètric de l'any 1999*.
2. GIRONÉS MICÓ, David i RIBERA BELDA, Eva (1999): *Fonts d'Ontinyent. Un passeig pel terme*.
3. TORTOSA I PASTOR, Paco (2000): *La comarca de la Vall d'Albaida. Eco-guia d'itineraris ambientals i culturals*.
4. Institut Cartogràfic Valencià. *Mapa corresponent a Ontinyent (2001): Vol fotogramètric de l'any 1991*.
5. DIVERSOS AUTORS (2001): *El Llombo, apunts i records*.
6. *Ordenances del medi rural d'Ontinyent* (2002).
7. CONEJERO MARTÍNEZ, Gaspar (2002): *Paisatges de la memòria*.
8. GRUP SCOUT MAFKING-167 D'ONTINYENT (2003): *Fonts d'Ontinyent d'aigües d'abans*.
9. ABAD I LLUCH, Enric (2004): *Arbres singulars d'Ontinyent*.
10. CENTRE EXCURSIONISTA D'ONTINYENT (2005): *Senda del Cinquantenari*.
11. *Ortofotomapa Comunitat Valenciana. Ontinyent*. E: 1/50.000 (2008): Diari Levante. *El Mercantil Valenciano*.
12. GIRONÉS I MICÓ, David i SANCHIS I CARBONELL, Josep (2008): *Toponímia dels pobles valencians-Ontinyent-la Vall d'Albaida*.
13. *Pla Director de Senders Senyalitzats al Municipi d'Ontinyent* (2008): Departament de Medi Ambient de l'Ajuntament d'Ontinyent.
14. SANCHIS I FERRI, Rafel (2008): *Sentir-te. Caixa Ontinyent 1884-2009*.
15. BARBERÀ MARTÍNEZ, Joan i CONEJERO MARTÍNEZ, Gaspar (2008): *Aquell Ontinyent emblemàtic*.
16. ARAYO SOLÀ, Maria Josep; MATEU I BELTRAN, Cèsar; PÉREZ SILVESTRE, Òscar; SANCHIS CARBONELL, Josep; TORREGROSSA BOU, Josep Antoni (en procés d'estudi i elaboració): *La toponímia en l'àmbit municipal. Criteris i models d'aplicació*.

17. MARTÍNEZ, Susana i altres (s.d.): *Itinerari didàctic (font del Nano)*.
18. MIRA GRAMAGE, David (s.d.): *Ontinyent per camins d'aigua. Història, festa i paisatge*.
19. SAIS, Santi (s.d.): *Per les sendes d'Ontinyent*.

A més de ser emprat com a matèria ordinària en l'àmbit funcional i en les tasques administratives, en el Departament de Medi Ambient-agent rural majorment (retolació de sendes i camins), i també en altres dependències municipals com Estadística, Arqueologia, Urbanisme o la mateixa Oficina de Promoció Lingüística, sabem que el *Mapa*, com a suport, pels seus continguts, o com a mer recull toponímic, és fet servir en el món docent, per professionals, en les notaries, i, naturalment, per caçadors i ciclistes de muntanya, per excursionistes trescadors, tal vegada per més d'un adelerat pebrasser, per membres de la Creu Roja, Protecció Civil, Bombers i forces de seguretat: policia local i guàrdia civil, bàsicament.

I, per descomptat, l'utilitzen persones anònimes i veïns residents al disseminat d'Ontinyent que volen saber on viuen exactament, per curiositat i/o per motius de seguretat, i que, per tant, demanen la ubicació precisa sobre el plànol del camí que els han de portar a la seua caseta o segona residència, que n'hi ha una bona garbera, in comptables: més de 6.000, o de 7.000, tant se val, un territori esquarterat, fet un formiguer... (Sanchis Carbonell 1987).

En definitiva, creiem que el *Mapa* ha fet, i de segur que continuarà fent, tot perllongant les seues virtuts en un *Mapa* de nou encuny, i esmenant defectes anteriors, un bon paper. No només en i per a la societat ontinyentina.

4. PROJECTE DE REALITZACIÓ D'UN ALTRE MAPA (2010)

El projecte de realització del *Mapa* nou partirà de l'actual (1998, escala 1:20.000), però ara tindrà com a base cartogràfica el vol fotogramètric i els plànols actualitzats de la ciutat i el terme municipal, treballs que ha encarregat l'Ajuntament d'Ontinyent (gener de 2009) a l'Institut Cartogràfic Valencià. Aquest *Mapa*, segurament, creixerà pel que fa al nombre de topònims menors (microtoponímia) que ja teníem fixats en els plànols-esborrany escala 1:5.000 que vam fer servir com a suport de treball de camp en la recerca i en les enquestes orals.

Ara bé, al *Mapa*, com no podia ser d'una altra manera, s'incorporaran les esmenes i correccions que siguin pertinents, i les novetats quant a les intervencions sobre el territori, molt altament antropitzat i, per tant, en transformació contínua i no sempre per a bé, si més no per als topònims històrics. Així, hi figuraran els equipaments de nova construcció: la Sala Multiusos i la Biblioteca Municipal del barri de Sant Josep, als afores de la ciutat; la urbanització Les Aigües, la urbanització El Pilar, el gran abocador d'inerts que amenaça de desfigurar completament la punta de Palis al barranc de la Bessona, a les envistes de la casa de Mora i la Torreta, i també el polígon industrial L'Altet, el polígon industrial Àrea 37 que comprén el camí dels Magraners, el polígon industrial Casa Balones (que inclou el tanatori de nova construcció), el camí dels Tarongers i el camí de les Oliveres, i, si a la fi es construeixen: l'hospital de nova planta, el pont de Sant Vicent, la ciutat del transport... I potser caldrà delimitar també el Parc Natural Municipal Pou Clar-l'Ombria.

No obstant això, per poder abordar amb més garanties encara la confecció del *Mapa* nou, pel que fa a l'exactitud, la concreció i la certesa dels topònims, cal que aprofundim en el buidatge de més documents i manuscrits (ja buidats, per Guillem Llin: "Finques en 1859", Arxiu Municipal d'Ontinyent-AMO; *Llibre d'actes municipals* 1858-1859, sign. 36/2, ff. 208 v.-219 v., i per Emili Casanova: CJ-Cúria de Justícia d'Ontinyent, PR-*Padró de Riquesa d'Ontinyent*, PNVA-*Padró Notarial Vicent Aragó*, AMO), consultant també treballs ja publicats, com ara l'article "Mesurament del terme, propietaris i cultius d'Ontinyent en 1848" (Casanova 2007).

Uns quants exemples dels topònims menors que potser ampliaran qualitativament la nomenclatura del *Mapa*, d'altra banda ben fornit de noms de lloc, vora 700 com ja hem assenyalat, són: la Moteta dels Pinets Verds, a tocar de les Animetes; el Fondet, a la cal Rei de Dalt i la cal Rei de Baix; els Morros dels Tollets, prop del barranc de l'Arcada i a les envistes de la can Vicent; la cova dels Pilars, més amunt de ca Cristina; la codolla de Sant Esteve, la font de la Can Fernando —"Can Ferran" per al mapa esquemàtic *Toponímia dels pobles valencians-Ontinyent* que recull només part dels noms de lloc de la capital de la Vall d'Albaida...

Amb una base cartogràfica actualitzada que permet una millor resolució, i un plànol desplegable més atractiu per a usos no estrictament toponímics, el *Mapa* nou tindrà en compte també la senyalització dels mollons que circumden el terme, una traça especial per al GR-7 que travessa el territori en direcció nord-sud (i potser per a la senda del Cinquantenari PR-V 306 que va inaugurar el 23 de gener de 2005 el Centre Excursionista d'Ontinyent amb motiu del seu 50 aniversari), el recorregut de la séquia Vella i la séquia Nova amb la presència d'algun nom dels nombrosos braçals i filloles.

En aquest sentit, com que no cap tanta informació conglomerada en un sol mapa, val a dir que la plasmació dels camins del reg d'Ontinyent requerirà més avant un mapa específic, que ja té pràcticament enllestit el nostre col·lega i coautor d'aquesta comunicació, David Gironés.

No hem d'oblidar, per altra part, que la cartografia ha evolucionat moltíssim i a hores d'ara ofereix diversos formats. Ara per ara podem accedir des de casa nostra a qualsevol part del món, i endinsar-nos virtualment en racons fins fa poc inimaginables. Com que l'era tecnològica ha posat a l'abast de qualsevol usuari la totalitat de la geografia planetària, mitjançant una gamma àmplia de formats, cal que la toponímia segueixca aquest camí evolutiu i que coexistisca al costat dels avanços informàtics. La mateixa importància ha de tenir la imatge que el nom de la localització, l'espai o l'element que s'està veient a través de la pantalla. El nom del topònim, en suma.

Tot seguit fem un recorregut per alguns dels servidors que ofereixen plànols i on s'insereix toponímia:

El conegut cercador mundial *Google* i el servei de plànols que ofereix a totes les escales. En realitat no hi apareix excessiva toponímia, i la que hi figura de vegades està en castellà, meitat castellà meitat valencià i també, com és d'esperar, en valencià. Hi trobem, per tant, poca rigorositat acadèmica i professional. Pel que fa als noms de lloc, és poc fiable. Cal destacar que la toponímia que hi apareix sol ser urbana, amb algun element destacable urbanitzat.

Per als més viatgers i passavolants hi ha cercadors de ruta com ara *Guia Campsa* i *Buenviajecepsa*. En els dos hi trobem barreges lingüístiques, tot i que el segon cercador

respecta més els topònims valencians i assenyalava més camins secundaris normalitzats.

Per un altre costat tenim els instituts cartogràfics. A l'Institut Geogràfic Nacional (www.ign.es), tot i haver experimentat alguna millora, continuem observant errades de tot tipus. Des de la castellanització de la toponímia local fins a la inexactitud de la senyalització dels topònims, localització errònia... A mesura que anem recorrent escales cartogràfiques, però, les errades van multiplicant-se: són plànols que continuen fent-se molt a corre-cuita, amb presses, sense dedicar-hi el temps degut, destinats a usos administratius, institucionals i militars, la qual cosa permet deixar de banda la identitat genuïna del territori i, en conseqüència, la rigorositat toponímica.

Tornem a insistir en el fet que les darreres edicions dels mapes 1:25.000 contenen toponímia escrita correctament i majoritàriament en valencià que respecta les formes autòctones, però tot i això, les errades són excessives. Diem açò perquè en l'apartat de "Normalización, recopilación y difusión de la toponímia" llegim que:

La normalización es la aprobación, por una autoridad competente, de los nombres propios de las entidades geográficas, de la forma exacta de escribirlos y de las condiciones para su uso. Corresponde al Instituto Geográfico Nacional, a través del Registro Central de Cartografía, ejercer las siguientes funciones.

a) La asunción de las competencias sobre toponímia que no se hayan atribuido las Comunidades Autónomas, así como sobre la toponímia que afecte a más de una Comunidad Autónoma. Para esta función se cuenta con el asesoramiento de la Comisión de Nombres Geográficos, del Consejo Superior Geográfico.

b) La normalización de la toponímia en coordinación con los agentes competentes.

c) La formación de bases de datos con la toponímia del Mapa Topográfico Nacional 1:25.000, con los correspondientes criterios de normalización.

d) La difusión de la toponímia.

Normas de Toponímia

La reciente publicación *Normas de toponímia MTN25* tiene la finalidad de proporcionar homogeneidad a la toponímia del Mapa Topográfico Nacional 1:25.000 y conseguir una correcta escritura de los topónimos. Además, servirá de punto de referencia para las normas específicas de otros documentos o productos cartográficos del IGN y especialmente para la cartografía derivada, con vocación de extensión al resto de la cartografía oficial española.

Per la seua part, l'Institut Cartogràfic Valencià (www.icv.gva.es) parteix d'exida amb un web coartat a la recerca en valencià. El web és quasi en exclusiva en castellà, cosa inacceptable si acceptem que l'Institut és el màxim òrgan que ha de vetlar per l'ús correcte de la fixació toponímica en la cartografia valenciana.

Els plànols d'escala contenen una toponímia correcta majoritàriament, amb algunes errades comprensibles. Són a hores d'ara els plànols d'escala 1:25.000 dels més complets que podem trobar, i amb un nombre de topònims considerable. Encara que no és menys cert que hi ha zones pràcticament òrfenes de cases, camins, corònims i hidrònims (per exemple, en el *Mapa* corresponent a *Ontinyent*, editat per l'Institut Cartogràfic Valencià [2001], vol fotogràfic 1991, la zona oriental cap al terme d'Agullent apareix pràcticament despoblada de topònims, la qual cosa invalida de totes totes el *Mapa* —no hi figuren, entre altres topònims ben coneguts i estimats d'ambdós poblacions, el camí Vell d'Agullent, el barranc de les Neus, la casa Peres, el Pla, el corralet de Naripa, la casa del Torratser, l'Altet de l'Aire, la penya Alta...).

Açò ens fa pensar, doncs, que és imprescindible el treball local de fixació toponímica i, a càrrec de tècnics municipals (lingüístics, i si són també toponimistes, millor encara) amb el suport de consells assessors o equips de consulta pertinents, la creació, com ja ha quedat dit, de mapes dels termes municipals valencians que siguen referents per als instituts cartogràfics, els quals es basen en treballs fets i no es dediquen a la mera recerca de toponímia sobre el terreny que mantes vegades desconeixen.

Cal comentar a més que l'Institut Cartogràfic de Catalunya (www.icc.cat) és un lloc de referència pel que respecta a la cartografia i a la toponímia. De fet, el seu web disposa d'un cercador de topònims, concretament en la secció de cartografia. És molt interessant que la toponímia tinga un espai dins dels instituts cartogràfics, que estiga reglada i siga una secció més a tenir en compte. Perquè, què són els plànols sense noms?

Finalment, repassarem els dos programes que permeten apropar-nos al nostre territori de manera molt precisa. El primer és el *Visor SigPac* del Ministeri de Foment, i

el segon el visor de l'Institut Cartogràfic Valencià (ICV) que va sobreposant escales, i la toponímia que hi apareix més aproximada és la de l'escala 1:25.000. A partir d'aquesta escala, els topònims desapareixen en el visor del Ministeri de Foment i únicament podem observar el territori grafat amb topònims en el visor de l'ICV. No obstant això, a mesura que aquest darrer visor avança en escala, el nombre de topònims continua sent el mateix.

Podríem pensar que aquests topònims són suficients, però des del nostre punt de vista no és així. Què fem amb la resta de topònims, és a dir la microtoponímia, la condemnem a l'oblit? Qui selecciona la toponíma que és més important? La tasca de recerca que s'ha fet en molts pobles valencians no pot quedar estancada en els plànols potser massa esquemàtics referents a la *Toponímia dels Pobles Valencians*, i únicament en paper i en CD; s'ha de fer el salt definitiu a la xarxa. Perquè la toponímia és un bé únic que ha de preservar-se, i fer-se útil. De res serviran en el futur uns plànols toponímics que no estiguen a l'abast de la immensa majoria de la població.

És per això que la idea que barallem a l'hora de fer el nou *Mapa toponímic del terme d'Ontinyent* és aquesta. Que tard o d'hora puga consultar-se a la xarxa, que Ontinyent tinga un plànol virtual, a escala reglada geogràficament, que represente la toponímia de la capital de la Vall d'Albaida i que estiga a l'abast de qualsevol persona en qualsevol moment. Tanmateix, no és gens desgavellat dir que fóra convenient que la toponímia valenciana seguira el mateix camí. Si no som capaços de fer arribar a la població el coneixement i el treball realitzat durant anys per multitud de voluntaris que han anat cercant els topònims i recollint-los recurrent el territori, pam a pam i eixem a eixem, a la llarga serà un treball reservat quasi en exclusivitat als estudiosos, i tal com tenim el territori i la llengua, no podem permetre'ns perdre aquest tren tecnològic.

5. BIBLIOGRAFIA

- ABAD I LLUCH, Enric (2004): *Arbres singulars d'Ontinyent*, CAM, Alcoi.
 AJUNTAMENT D'ONTINYENT (1999): *Fulls cadastrals. Cartografia E: 1:5.000 arran del vol fotogràfic de l'any 1999*.
 ARAYO SOLÀ, Maria Josep; MATEU I BELTRAN, Cèsar; PÉREZ SILVESTRE, Òscar; SANCHIS CARBONELL, Josep; TORREGROSSA BOU, Josep Antoni (en

- procés d'estudi i elaboració): *La toponímia en l'àmbit municipal. Criteris i models d'aplicació*.
- BARBERÀ MARTÍNEZ, Joan i CONEJERO MARTÍNEZ, Gaspar (2008): *Aquell Ontinyent emblemàtic*, edició conjunta de l'Associació de Veïns El Llombo, d'Ontinyent, Bastida Llibres, Inel, Newmop i Víctor edicions, Ontinyent.
- CASANOVA, Emili (1999): "Mapa toponímic del terme d'Ontinyent", dins *Alba 13/14*, Revista d'Estudis Comarcals de la Vall d'Albaida, Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- (2007): "Mesurament del terme, propietaris i cultius d'Ontinyent en 1848", dins *Almaig*, Associació de Festes de la Puríssima, Ontinyent.
- CENTRE EXCURSIONISTA D'ONTINYENT (2005): *Senda del Cinquantenari PR-V 306*, Ontinyent.
- CONEJERO MARTÍNEZ, Gaspar (2002): *Paisatges de la memòria*, Associació de Veïns El Llombo, d'Ontinyent, Ontinyent.
- Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal* (2006): Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona.
- DIVERSOS AUTORS (2001): *El Llombo, apunts i records*, Associació de Veïns el Llombo, d'Ontinyent, Ontinyent.
- FUSTER PUIG, Pau i BERNAT AGUT, Jesús (2008): *Mapa del terme municipal de Xodos*.
- GIRONÉS MICÓ, David i RIBERA BELDA, Eva (1999): *Fonts d'Ontinyent. Un passeig pel terme*, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, Ontinyent.
- i SANCHIS CARBONELL, Josep (2008): *Toponímia dels pobles valencians-Ontinyent-la Vall d'Albaida*, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Ontinyent, València.
- GRUP SCOUT MAFKING-167 D'ONTINYENT (2003): *Fonts d'Ontinyent d'aigües d'abans*, Ontinyent.
- INSTITUT CARTOGRÀFIC VALENCIÀ (2001): *Mapa corresponent a Ontinyent, vol fotogramètric de l'any 1991*.
- MARTÍ TORRÓ, Enrique (1998): "El viejo camino de Biar o el olvidado camino de Jaume I", dins *Almaig*, Associació de Festes de la Puríssima, Ontinyent.
- MARTÍNEZ, Susana i altres (s.d.): *Itinerari didàctic (font del Nano)*, Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- MIRA GRAMAGE, David (s.d.): *Ontinyent per camins d'aigua. Història, festa i paisatge*, Regidoria de Turisme Interior de l'Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- MORA GALBIS, Ramon (1998): "La toponímia dels ciclistes: exemples de toponímia moderna", dins *Almaig*, Associació de Festes de la Puríssima, Ontinyent.
- Ordenances del medi rural d'Ontinyent* (2002): Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent, Regidoria d'Agricultura i Regidoria de Camins Rurals, Ontinyent.
- Ortofotomapa Comunitat Valenciana. Ontinyent*. E: 1/50.000 (2008): Diari Levante. El Mercantil Valenciano, València.
- Pla Director de Senders Senyalitzats al Municipi d'Ontinyent* (2008): Departament de Medi Ambient de l'Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- ROMERO, Casimir (2001): "Del Camí dels Carros a Agres passant pel Mas dels Carros", dins llibret de la *Festa Camí dels Carros*, Ontinyent.
- SAIS, Santi (s.d.): *Per les sendes d'Ontinyent*, Regidoria de Medi Ambient de l'Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- SANCHIS CARBONELL, Josep (1987): "Sobre les fonts d'Ontinyent i el seu terme", dins *Revista de Moros i Cristians*, Societat de Festers del Santíssim Crist de l'Agonia, Ontinyent.
- (1998): "Desgavells lingüístics en la toponímia: una mostra a Ontinyent", dins *Almaig*, Associació de Festes de la Puríssima, Ontinyent.
- (2002): "El paper dels ajuntaments en la normalització toponímica: el cas d'Ontinyent", dins Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes [edició a cura d'Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló], Universitat de València-Denes, València.
- (En procés d'estudi i elaboració): *Els malnoms d'Ontinyent a través de la història*.
- i GIRONÉS MICÓ, David [directors] (1998): *Mapa toponímic del terme d'Ontinyent*, Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent-Oficina de Promoció de l'Ús del Valencià, Ontinyent.
- SANCHIS I FERRI, Rafel (2008): *Sentir-te. Caixa Ontinyent 1884-2009*, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, Ontinyent.
- TEROL I REIG, Vicent (2004): "Els orígens de l'ermiteta. La capella de Sant Jaume i de Sant Jordi i les cases de l'Alcarràs", dins *L'ermiteta d'Ontinyent*, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, Ontinyent.
- TORTOSA I PASTOR, Paco-Paleta d'Ocres (2000): *La comarca de la Vall d'Albaida. Ecoguia d'itineraris ambientals i culturals*, Mancomunitat de Municipis de la Vall d'Albaida.
- VICTORIANO I LAVINYA, Joaquim [coord.] (2002): *Mapa toponímic del terme municipal d'Alcoi*, Ajuntament d'Alcoi i altres, Alcoi.

6. ÍNDEX DEL MAPA TOPONÍMIC DEL TERME D'ONTINYENT (ABRIL DE 1998)

Adern, barranc de l'	D-5
Agres, camí Vell d'	C-5
Agrillent, l'	B-5
Agrillent, molí de l'	B-5
Agüelos, codolla dels	C-2
Àguila, alt de l'	E-4
Àguila, barranc de l'	E-4

Àguila, penya de l'	F-2	Baronia de Dalt, casa de la	B-5
Agullent, camí Vell d'	C-5	Baronia, camí de la	B-5
Aigües, assagador de les	C-4	Baronia, font de la	B-5
Aigües, les	C-4	Barranc dels Tarongers, font del	D-4
Aire, altet de l'	D-5	Bas, casa	B-4
Alba, camí de l'	D-4	bassa	D-3
Alba, casa de l'	D-4	Bassa d'Osca	C-5
Alba, senda de l'	D-4	Batalla, el pla	C-3
Albellar, l'	C-4	Batanet, el	D-4
Albert, casa	C-5	Bella, cases de	C-5
Alcanyís, batà d'	D-5	Benarraí	C-4
Alfafara, camí Vell d'	C-5	Bernardins, foieta dels	E-3
Algepsers, senda dels	B-3	Bessona, barranc de la	B-4
Alianda, l'	C-2	Biar, camí de	D-3
Almaig, l'	C-5	Biar, camí de	F-2
Alqueria de Sabata, barranquet de l'	D-5	Biar, la creueta de	F-2
Alt de les Moles, camí de l'	F-2	Blanca, foieta	E-2
Alt de Pellisser	C-5	Blanca, la penya	B-5
Alta, la penya	D-5	Bleda, lloma de	A-5
Altet de Pola, l'	D-3	Bocairent, camí Vell de	D-5
Ample, pontal	E-3	Bojío, el	C-4
Animetes, les	C-2	Boles, camí de les	C-4
Aracila, barranc de l'	E-3	Bollo, corral del	C-4
Aracila, corral de l'	E-3	Bombers	C-5
Arcada, barranc de l'	E-2	Bon Pastor, casa del	D-4
Arcada, l'	E-2	Bona, casa	B-4
Argilagar, l'	A-5	Bona, lloma	F-1
Armes, pi de les	D-2	Bonavista, camí de	C-4
Armes, pla de les	D-2	Bonavista, casa	C-4
Ase, pas de l'	C-4	Borràs de Baix	C-3
Asnar, la caseta	C-4	Borràs de Dalt	C-3
Asnar, la font d'	C-4	Borràs, barranc de	D-3
Aspre, barranc	E-3	Borràs, casa	C-5
Assegadoret, l'	C-2	Borrasset, casa	C-5
Assut, foia de l'	C-4	Boter, caseta el	C-5
Atzenet	D-5	Botifarres, pla de les	E-2
avenc	E-2	Bous, alt dels	B-3
Avern, cova l'	B-3	Brulls, els	E-2
Baixa, casa	D-3	Brulls, font dels	C-5
Balarma, cresta de la	B-3	Buitrera, l'alt de la	B-3
Ballester, barranc de	F-3	Buitrera, llomes de la	B-3
Ballester, font de	F-3	Bunyol, barranc de	D-5
Balones, casa	D-4	Burro Mort, barranquet del	B-3
Bana, la	E-2	Burro, alt del	B-3
Bandera, la	C-4	Burros, la barraca dels	F-2
Barberana, barranc de la	D-3	Cabeço Gorbo, coll del	A-4
Barberana, la	D-3	Cabeço Gordo, alt del	A-4
Baronia de Baix, casa de la	B-5	Cabeço Gordo, barranc del	A-4

Cabeço Gordo, els cascalls	A-4	Cellers, foia dels	E-3
Cabeçons, corralet de	C-5	Cementeri	D-5
Caçadors, alberg dels	E-2	central elèctrica	D-4
Cagalló del Gegant, el	D-4	Cerdeny, ca	C-5
Caldero, alt del	A-4	Cinc Germans, senda dels	C-5
Calvo, casa	D-4	circuit de motocròs	E-2
Cambra, casa	D-4	Cirer, font del	D-3
Campana, barranc de la	B-3	Ciscar, cases de	B-5
Campana, coll de la	B-3	Clariana, camí de la	B-5
Campaneta, la	D-2	Clariana, la	A-5
Campello, el	D-4	Clariano, riu	C-4
Campos, casa	B-4	Col·legi d'Educació Especial	C-4
Campos, casa	B-5	Coll, casa	B-5
Can Vicent, bassa de la	E-2	Colmenar, racó del	C-2
Can Vicent, font de la	E-2	Comas, el molí	B-5
Canal, font de la	C-5	Comtes, foieta dels	F-2
Canal, la	C-5	Conca, casa	B-5
Canaleta, la	C-5	Concepció, la	C-4
Canelobres, barranc de	E-3	Conillera, la	C-5
Canonge, cal	B-5	Conyesa, barranc de la	B-2
Cantó, molí de	D-5	Corb, alt del	A-4
Canyada, la	B-5	Corço, alt del	E-2
Canyarets	D-2	Cordelleres, barranc de les	F-1
Canyarets, barranc de	D-2	Cornicabra, cresta de la	B-4
Canyís, pou del	C-4	Corona, la	E-3
Capellans, cals	E-3	corral	C-2
Caputxins	C-5	Corral Nou, el	B-4
Caputxins, alqueries de	C-5	corralet	C-2
Caputxins, assagador de	C-5	Corralet, el	E-3
Caragols, barranc dels	E-2	Corretger, cal	D-3
Caragols, pantà dels	E-2	Cosa, barranc de la	D-4
Caragols, pla dels	E-2	Costa, la	C-4
Caraquels, solana dels	A-3	Costa, la	C-4
Carlistes, alt dels	E-4	Costereta de Borja, la	C-3
Carrasca, foia de la	F-3	Cova l'Avern, barranc de la	B-3
Carrasca, pla de la	C-2	Coveta dels Pilars, els forcallets de la	B-3
Carril, el	C-4	Cresta, camí de la	E-2
Carrilades, pla de les	A-3	Creu Roja	C-5
casa forestal de la Solana	C-3	Creu, alt de la	A-3
casa Garcia, depòsit de la	E-3	Creu, alt de la	C-2
Casa Mora, barranc de la	A-4	Creu, alt de la	E-2
Castellar, alt del	D-5	Creu, barranc de la	C-2
Castellar, senda del	D-4	Creu, la	E-4
Castellaret, alt del	B-3	Creuetes, costereta de les	E-1
Catina, font	C-5	Creuetes, les	E-1
Cau Fumat, barranc del	C-2	Creuetes, lloma de les	E-1
Caus, barranc dels	A-5	Cristina, ca	C-3
Cebolella, la	D-4	Cubelles, casa	B-4

Cubets, els	A-5	Fita, pi de la	D-2
Cuerno, la punta del	D-3	Fites, barranc de les	C-2
Cupido, caseta	B-5	Fites, casa de les	D-3
Cuquello, font del	F-1	Flissura, alt de la	B-3
Cuquello, lloma del	F-1	Foia, casa la	D-4
Degollador, barranc del	F-2	Fondo, cal	B-5
depòsit	C-5	Fondo, camí	C-5
depòsit	D-5	Fondo, casa el	C-3
depòsit	D-4	Fondo, coll	A-4
Depòsit duaner	D-4	font	D-4
Depuradora	B-5	Font de la Puríssima, camí de la	C-4
Doctor, cal	D-4	Font Freda, assagador de la	D-4
Domengero, alt	A-3	Font Santa, barranc de la	C-5
Don Lisardo, els banys de	D-4	Font Santa, camí de la	C-5
Dotze, penya les	A-4	Font, camí de la	B-5
Ecoparc	C-5	Forcall, barranc del	F-2
Emerenciana, l'	C-5	Forcalls, cresta dels	B-4
Enginyers, senda dels	F-1	Fos, cova de la	A-5
Enginyers, senda dels	D-5	Fos, molí de la	A-5
Enginyers, senda dels	E-3	Fosca, ombria	B-3
Enguix, casa	C-4	Frare, alt del	A-3
Ensalada, copet de l'	F-2	Frares, cals	E-3
Esbarzer, sima de l'	B-2	Frares, el pinar dels	D-4
Escala del Campanar, foia l'	E-3	Fuset	E-2
Escala dels Gats, barranc de l'	A-4	Fuset, camp de tir de	E-2
Escalerola, l'	D-4	Fuset, llomes de	E-2
Escalerola, l'	E-4	Galiana, casa	D-4
Escaló, senda de l'	C-2	Galindo, barranc de	D-5
Esmoladora, l'	B-3	Galindo, camí de	D-4
Esparça, casa	D-3	Galindo, casa	D-4
Esperança, l'	D-2	Galotxa, la	F-2
Establiment, l'	B-3	Gamelló, barranc del	B-3
Estudiant, casa de l'	B-5	Gamellons, barranc de	E-2
Etxeberry	C-3	Gamellons, camí de	D-3
Eusebi, ca	C-3	Gamellons, camí de	E-2
Farola, casa de la	D-5	Gamellons, casa de	E-2
Fèlix, alt de	E-4	Gamellons, font de	E-1
Fenassar, lloma del	F-2	Gandia, camí reial de	B-5
Fernando, can	D-2	Gandia, caseta	D-3
Ferradura, penya la	B-4	Ganyetes, clos de	F-3
Ferrero, fonteta de	B-4	Garcia de Dalt, casa	C-3
Ferrocarril, estació de	D-5	Garcia Simó, casa	C-4
Figuereta, alt de la	B-3	Garcia, casa	E-3
Figuereta, barranc de la	F-2	Garnatxa, corral de la	B-3
Figueroles, alt de les	B-2	Garnatxa, la	B-4
Figueroles, pla de les	B-2	Garrofer de l'Hora	C-3
Filaner, el	C-4	Garrofer, cova del	D-4
Fillol	F-1	Garrofera, barranc de la	B-3

Garrofera, camí de la	B-4	Llombo, el	C-4
Garrofera, la	B-4	Lluch, corral de	E-2
Geperut, llomes del	F-2	Llúcia, font de la	C-4
Gerra, llima de la	D-3	Lluna, molí de	D-4
Gilet, pou de	C-5	Maciana, font de la	C-5
Ginebre, el	E-2	Maiansa, camí de la	D-4
Giraldà, la	C-3	Maiansa, la	D-4
Gironés, les cases de	C-4	Mançano, pla de	D-5
Gitadeta, altet de la	B-3	Mancebo, el	C-5
Gord, alt	B-3	Manifest, el pou	D-5
Gorgorròbio, barranc del	D-2	Marcos, alqueria de	B-5
Gorgorròbio, font del	D-2	Marqueset, el	B-5
Gorrita, ca	D-4	Martines, corral de	E-2
GR-7	B-2	Matamoros, barranc de	B-5
GR-7	F-3	Matarredona, el teular de	C-4
GR-7	D-2	Medina, bassa de	E-2
Gran, barranc	D-3	Medina, casa	E-2
Gran, mola	B-3	Medina, llomes de	E-2
Gran, sima	E-2	Melonera, la	B-5
Gravera, font de la	D-2	Mentires, alt de les	B-2
Greixet, penya el	B-3	Micó, cases de	C-5
Gronsa, la	C-5	Mig, barranc del	E-3
Guerola, casa	B-5	Mig, llima del	A-3
Guerola, molí de	B-5	Mig, llima del	F-2
Gurugú, el	C-2	Mirambé	C-4
Hedra, cova l'	A-5	Mirambó	C-3
Hélios, urbanització d'	D-3	Missalgar	D-2
Infern, barranc de l'	F-1	Missalgar, cova de	D-1
Institut	D-5	Mitgera, llima	C-3
Junquereta, barranc de la	C-2	Moixent, camí Vell de	C-2
Junquereta, barranc de la	B-3	Molar, barranc del	C-2
Junquereta, pou de la	C-3	Molata, la	C-5
Leris, alqueria	C-5	Moles, alt de les	F-2
Llandet, barranc del	C-5	Moleta, la	B-3
Llandet, el	C-5	Molina, casa	D-4
Llandet, font del	C-5	Molinell, el	B-3
Llastra, camí de la	C-2	Mollà, el teular de	D-4
Lledoner, l'ombria del	E-2	Molló Coca, alt del	F-3
Llegua, el pi de la	C-3	Moltó, casa	B-4
Lloberetes, barranc de les	E-1	Moltó, pou de	B-4
Lloberetes, les	A-3	Mompó, xalet de	D-4
Llima Rasa	D-2	Mona, la	E-1
Llima Rasa, barranc de la	D-2	Moneda, camí la	B-4
Llima Rasa, pont de la	D-2	Moneda, casa la	B-4
Llima Verda, camí de la	B-5	Monestir, alt del	E-2
Llima, la	C-5	Monges, camí de les	C-4
Llimandilla, la	D-3	Monja, cova de la	F-1
Llombo, camí del	C-4	Monja, cova la	D-4

Montés, alqueria	C-5	Paller, alt del	A-3
Mora, barranc de la Casa	A-4	Palleta, barranc de	D-2
Mora, casa	A-5	Pallús, ca	D-4
Mora, la caseta	D-3	Palmera, la	B-5
Morelló, el teular de	C-4	Panxabuida, el teular de	D-4
Morenet, el	C-5	Parat, avenc del	E-3
Morera, barranc de	E-2	Pas, el molí del	D-5
Morera, cases de	D-2	Patierna, barranquet de	C-2
Morera, ermita de	D-3	Patiràs	D-4
Morera, font de	D-2	Patos, font dels	D-3
Morera, punta de	D-3	Pedregosa, la	D-3
Moret, foia el	E-2	pedrera	B-3
Moro, font del	E-2	Pedrera, barranc de la	C-2
Morter, el	B-3	Pedrera, barranc de la	B-3
Mossén Conca, camí de	C-4	Pedrera, la	D-5
Mossén Conca, pla de	C-4	Pellisser, alqueria de	C-5
Mosso, el teular del	C-4	Penya Alta, barranc de la	D-5
Mota, la	C-5	Penya Blanca, casa de la	B-5
Motes, lloma de les	F-1	Penya Roja, barranc de la	D-4
Nadal, casa	C-4	Penya, caseta	D-4
Naiximentet, el	E-2	Perdiguera, font de la	D-4
Nano, font del	E-2	Perdiguera, la	D-4
Naripa, corralet de	C-5	Perdius, barranc de les	E-3
Navarro, cabeços del	D-2	Perera, foia de la	B-4
Navarro, el	D-2	Peres, casa	C-5
Navarro, font del	D-2	Peret Reig, lloma de	C-2
Negra, foia	E-2	Perlàsia, alqueria de	C-5
Neus, barranc de les	D-5	Perlàsia, el teular de	C-4
Nova, casa	C-5	Perú, el	C-4
Olles, alt de les	D-5	Petrola, casa	B-4
Olles, barranc de les	F-1	Pi, cal	B-4
Olles, remallar de les	F-1	Pi, cal	C-5
Olleta, el pou l'	D-4	Pilar, cova del	D-5
Ombria dels Frares-casa Garcia, urb. l'	E-3	Pilar, el	C-4
Ombria, camí de l'	D-4	Pilars, cals	B-5
Ontinyent-Albaida, carretera CV-81	C-5	Piles, barranc de les	F-2
Ontinyent-Bocairent, ctra. CV-81	D-4	Pinós, corral del	E-1
Ontinyent-Fontanars, ctra. CV-655	D-4	Pinós, el	E-1
Ontinyent-Fontanars, ctra. CV-660	C-4	Pixadors, barranc de	F-2
Ontinyent-València, ctra. CV-650	B-5	Pla de la Balarma, camí del	C-2
Ontinyent-Vallada, carretera CV-665	C-4	Pla de les Carrilades, avenc del	A-3
Ordunya, altet d'	B-5	Pla de Simes, camí del	E-2
Osca, altet d'	A-5	Pla, assagador del	D-2
Osca, casa d'	A-5	Pla, el	C-5
Ossos, barranc dels	C-2	Pla, la font del	B-5
Otos, casa	D-2	Planeta, la	A-3
Palàcios, barranc de	E-4	Ploradora, la	D-5
Palis, punta de	B-5	pol. ind. del pla de Sant Vicent	C-5

Pola, arenalet de	D-3	Reig, alqueries de	B-5
Pola, barranquet de	D-3	Reig, font de	B-5
Pola, casa de	D-3	Rellotger, casa el	C-4
Pola, font de	D-3	Remallar, senda del	F-1
poliesportiu	D-4	Remallarets, els	A-3
polígon industrial el Pla	C-5	Renegador, el	B-3
Pollastre, pou del	D-4	Resgo, el	D-3
Pólvora, camí de la	B-5	Riello, alberg de	E-4
Pólvora, casa de la	B-5	Riello, barranc de	E-3
Ponça, la	C-4	Roig, corral	C-3
Ponce, camí de	E-3	Roig, puntal	A-4
Ponce, carrascar de	E-3	Roja, bassa	B-2
Ponce, casa de	E-3	Roja, la penya	C-5
Ponce, pla de	E-3	Roja, la penya	D-4
Ponceta, camí de la	C-4	Roja, la senda	F-3
Ponceta, la	C-4	Romer, coveta del	F-2
Pons, pla de	B-4	Romero, caseta	C-5
Pont de Gandia, cases del	B-5	Rosats, els	B-2
Pontó de Merín, el	C-3	Roses, altet de	E-3
Pontó, alt del	C-3	Rull, cal	C-5
Pontó, corral del	C-3	Rull, casa	B-4
Port, barranc del	C-2	Rulla, font de la	D-2
Port, casa del	C-2	Runals, els	B-3
Portitxol, barranc del	B-3	Sabata, alqueria de	C-5
Pospelat, barranc de	F-2	Saleretes, barranc de les	B-2
Pospelat, casa	F-1	Salses, casa	C-4
Postes, ombria dels	B-3	Salses, corral de	C-4
pou	D-4	Salt del Bou, el	C-4
Pou Clar, el	D-4	Salt del Llop, barranc del	C-2
Presència, casa	D-3	Sanç, casa	D-4
Presos, camí dels	B-4	Sanchis, ca	E-3
Pudenta, font	D-3	Sanchis, casa	B-4
Puresa, la	C-4	Sant Antoni, pas de	C-5
Puríssima, barranc de la	B-4	Sant Esteve, camí de	B-3
Puríssima, font de la	C-4	Sant Esteve, cresta de	B-3
Quebrantada, barranc de la	C-2	Sant Esteve, ermita de	B-3
Quincaller, pla del	E-4	Sant Esteve, puntalets de	C-3
Rabosa, el cantal de la	D-4	Sant Esteve, senda de	B-3
Raboser, la font del	C-4	Sant Francesc	B-5
Racó de Coll, el	C-5	Sant Hilari	D-4
Rambla, la	C-3	Sant Jacint	B-4
Redó, alt	A-4	Sant Joan	C-3
Redó, alt	C-2	Sant Josep del Pla, ermita de	C-5
Redona, llometa	C-3	Sant Onofre	C-4
Rei de Baix, cal	E-3	Sant Pasqual	B-4
Rei de Dalt, cal	E-3	Sant Patrici	C-5
Rei, barranc del	C-4	Sant Pere	C-3
Rei, pont del	C-4	Sant Vicent	C-3

Sant Vicent, ermita de	C-5	Terròs, font del	C-4
Sant Vicent, pla de	C-5	Teula, font de la	E-2
Santa Anna	B-4	Teularet, camí del	C-4
Santa Anna, ermita de	B-4	Tia Febra, bancalets de la	D-5
Santa Anna, font de	D-3	Tia Maria, falde de la	F-2
Santa Bàrbera	C-4	Tia Rulla, planets de la	C-2
Santa Bàrbera, el teular de	D-4	Tiriran, cabeço de	C-2
Santa Bàrbera, molí de	C-5	Tiriran, casa de	C-2
Santa Elena	D-2	Tiriran, passet de	D-2
Santa Rosa	C-4	Todos Vientos	C-3
Santa Rosa, barranquet de	C-3	Toledo, altet de	B-4
Santa, la font	C-5	Tomàs, can	D-2
Sapo, barranc del	C-5	Tombat, el pi	E-1
Saragossa, font de	B-5	Tormo, alt de	A-3
Savina, alt de la	A-4	Torrater, camí del	D-5
Segrianes, casa	B-5	Torrater, casa del	D-5
Seix, barranc de la	E-2	Torrater, el	D-5
Seix, camí de la	E-2	Torrater, pou del	D-5
Seix, la	E-2	Torre de Torús, la	D-4
Selva, camí de la	D-5	Torre Ferrero, la	A-5
Selva, casa de la	D-5	Torre Marcos, la	C-4
Senda la Rata, morret de la	B-4	Torre, el pinar de la	B-5
Senentes, ca	D-3	Torreta, la	B-5
Sequeret, el	C-2	Torreta, la	C-4
Serafina, casa	C-4	Torreta, la	C-5
Serrellar, lloma del	B-3	Torró, ca	E-3
Serrello Pardo, el	A-4	Torús, punta de	D-4
Serreta, la	D-5	Tosca, font de la	C-5
Serretella, la	B-4	Tosqueta, font de la	B-5
Serretella, la	A-5	Turcaços, altet dels	B-2
Servera, font de la	D-3	Vall Seca, barranc de la	E-2
Setrill, cal	C-5	Vall Seca, la	E-2
Simarxo, morro del	B-3	Vall Seca, naiximent de la	E-2
Simes, pla de	E-2	Vallada, camí Vell de	C-2
Simeta, altet de la	B-4	Vella, la casa	D-4
Solo, pi	F-2	Vencinill, barranc del	D-3
Soriano, casa	B-5	Venta Nova, la	E-3
Soterranya, cova de la	E-4	Venta Vella, la	E-2
Soterranya, morros de la	E-4	Venta, la	C-5
Sumadors, barranc dels	F-2	Venteta, la	E-3
Tabalet, el	C-5	Verda, la lloma	A-4
Tadeo, can	D-3	Verònica, camí la	B-4
Tanca, barranc de la	C-2	Vicari, cal	B-5
Tarongers, barranc dels	D-4	Vicent, can	E-2
Tarongers, camí dels	B-5	Vil·la Pesquera	D-4
Tarongers, casa dels	C-4	Vila, pou de la	B-4
Terol, casa	B-5	Viverets, els	D-5
Terraplé, camí del	D-5	Volta, barranc de la	E-3

Volta, senda de la	E-4
Xarcos, barranc dels	F-2
Xato, pi	D-2
Xica, les saleres de la	C-3
Xirivia, pla de	C-4
Xoça, barranc de la	A-5
Xoça, la	A-5
Xonneta, altet de la	B-4
Xops, cals	B-5
Xorlet, casa	B-5
Xorlit, lloma del	A-3
Xumbero, casa el	C-4

7. ANNEXOS

2. Pla Director de Senders Senyalitzats al Municipi d’Ontinyent (2008).
Mostra de plaques per corregir

1. Senyal de la xarxa de sendes i camins del terme municipal d’Ontinyent

3. Pla Director de Senders Senyalitzats al Municipi d’Ontinyent (2008)

TOPONÍMIA DE RAFELGUARAF, UN PROJECTE DE LLIBRE

Vicent Sanchis i Martínez

Per a enllestir la *Toponímia de Rafelguaraf* m'he basat en altres treballs meus que apareixen citats en l'apartat de bibliografia, així com també —i ho vull destacar molt especialment— en *Els noms de lloc de Rafelguaraf* del poblatà Hilari García Gázquez, al qual li he d'agrair haver-me permés que utilitzara, en la mesura que m'ha convingut, el seu treball fet en 1997 quan estava finalitzant els estudis de Filologia. Un treball, aquest que acabe de citar, que em va animar molt per tal de dur a terme un llibre de característiques semblants, ja que arreplega tot tipus de topònims d'una manera molt més àmplia i detallada que en altres treballs anteriors.

Com sempre faig, he inclòs l'àmbit geogràfic del Realenc, perquè des que es va publicar *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull*, tot i no figurar en el títol, també incloïa la història d'aquesta pertinença del terme de Xàtiva, que ha estat reivindicada pel municipi de Rafelguaraf des de principis del s. XVIII.

Com el lector o lectora advertiran, jo utilitze quasi sempre els topònims més antics en lloc dels més moderns. I això sense voler menysprear en absolut —res més lluny de la meua intenció— aquestos altres topònims amb els quals són coneguts els nuclis de població del terme de Rafelguaraf. De manera que ho faig solament per conservar allò més antic i original, a més a més que la població els manté vius en la parla quotidiana. Entre d'altres, són els casos del *Tossalet* en

lloc de *Tossalnou* i *el Realenc* en lloc del *Pinar dels Frares*, i em plantege fins a quin punt seria correcte utilitzar *Vertfull* en lloc de *Berfull*.

Per altra banda, he intentat redactar el text d'una forma senzilla per al públic en general, sense abusar de la terminologia més estricta, però sense defugir el màxim rigor que m'ha estat possible. O siga, que he intentat expressar-me en un llenguatge el més planer i comprensible per a tothom. I a propòsit d'açò, he lligat fets històrics, de vegades gairebé simples anècdotes, però que, d'una manera o d'una altra, alguna cosa tenen a veure amb els topònims per fets que succeïren allí o que potser estan relacionats amb el seu origen, etc.

També he inclòs uns pocs topònims nous, a mena de propostes personals, partint de l'evidència i el sentit comú. Per exemple, des de fa uns anys hi ha, tocant el nucli urbà de Rafelguaraf, un parell d'antenes per als telèfons mòbils. Doncs bé, he inclòs el topònim *les Antenes*. En tot cas, són molt poques les propostes que faig.

Així mateix, dir que sempre que m'ha paregut convenient o possible he escrit els topònims en valencià, així com en algunes ocasions manifeste opinions personals i comentaris sobre l'interés especial d'algunes construccions que fóra bo que es protegiren. En fi, són algunes de les llibertats que m'he pres per tal de redactar còmodament, al meu gust i en la mesura que m'ho permeten els meus coneixements.

De segur que hi haurà més errors i incorreccions de les que jo em puga imaginar. Però pense que pot ser un punt de partida per tal que altres persones interessades i més capacitades puguen anar millorant les mancances d'aquesta obra, amb les aportacions puntuals i rectificacions escaients; a la qual cosa anime a qui tinga res a dir, perquè la crítica constructiva només pot aportar beneficis a l'estudi de què tracta qualsevol treball, i aquest encara més. En qualsevol cas, l'estructura del llibre *Toponímia de Rafelguaraf* és la següent:

Presentació

Marc geohistòric i lingüístic

1. Toponímia urbana

1.1. Rafelguaraf

1.2. El Tossalet

1.3. Berfull

1.4. El Riurau

1.5. El Realenc

2. Toponímia rural

2.1. Orografia

2.2. Hidrografia natural

2.3. Hidrografia artificial

2.4. Poblament

2.5. Grans divisions del terme

2.6. Partides

2.7. Vies de comunicació

2.8. Altres llocs d'interès

Conclusions

Relació dels topònims

Fonts utilitzades

MARC GEOHISTÒRIC I LINGÜÍSTIC

Rafelguaraf

Rafelguaraf és un municipi situat a uns 50 quilòmetres de València. L'extensió del terme és de 16,32 km² i està integrat en la zona que tanca la comarca de la Ribera del Xúquer pel sud-est, raonada que constitueix una xicoteta subcomarca que anomenem la Comuna de l'Ènova, i de la qual formen part els pobles que reguen d'aquesta gran séquia. Els seus límits territorials fiten: al nord, amb la Poble Llarga i

Carcaixent; a l'est, amb Xàtiva (pertinença del Realenc) i amb Simat de la Valldigna; al sud, amb Barxeta i l'Ènova, i a l'oest, amb l'Ènova.

Rafelguaraf (situat a 43 metres d'altitud i amb 1.948 habitants) està ubicat al sector pla del terme i comprén els llocs següents: el Tossalet, a 800 metres de distància de Rafelguaraf (a 47 metres d'altitud i 283 habitants); Berfull, a 700 metres de distància (a 40 metres d'altitud i 16 habitants); el Riurau, a 600 metres de distància (a 50 metres d'altitud i 89 habitants), i una sèrie d'horts disseminats amb 54 habitants. El total d'habitants del terme municipal l'any 2006 era de 2.390.

El terme és accidentat pel sector sud-oriental, amb les muntanyes que limiten pel nord-est amb la comarca de la Costera (345 metres a la Penya Roja, que és el punt més elevat), i es caracteritza bàsicament per l'oposició entre la zona de les serres (al sud-est) i les terres de cultiu, el pla (al nord-oest). Tots els nuclis de població estan ubicats en la zona final del glacis d'erosió, a excepció del Riurau i del Tossalet, situats en tossals.

Hidrològicament el terme està drenat per una densa xarxa formada per barrancs que prenen inicialment la direcció de sud-est a nord, si bé en arribar a la planura giren cap a l'oest. Així, el terme està creuat, entre d'altres, pels barrancs de la Font de Carcaixent (dit ací de Pelaburros), de Matilde (del Pla o de la Casa dels Frares) i del Tossalet (o del Racó). No obstant això, cal destacar, perquè és el principal, el del Realenc (o del Pinar dels Frares, o del Poble, o de Rafelguaraf), que s'anomena de *Barxeta* a partir de la Poble Llarga fins a desguassar directament al riu Xúquer a Alzira.

Aproximadament una tercera part del terme és ocupada per pinars i matollars. Els conreus s'estenen sobre la resta de terrenys, quasi tots de regadiu, gràcies a l'aigua del riu d'Albaida a través de les séquies que formen part de la séquia Comuna de l'Ènova (400 ha) i de pous (490 ha). Cal destacar que el tarongerar constitueix gairebé un monocultiu (750 ha) i que la superfície de secà és poc important (unes 30 ha).

El clima és mediterrani, amb hiverns suaus i estius calorosos. Les mitjanes tèrmiques oscil·len entre els 9° de gener i els 26° d'agost. La superfície cultivada suposa aproximadament el 56,7% del total, mentre que la inculta ocupa el 37,5% i està coberta per vegetació de pins, romers i altres

espècies menors de tipus mediterrani. Les estructures agràries es basen en una propietat de la terra molt distribuïda, amb un alt índex de minifundisme, i cal ressaltar el fet que aproximadament un 25% dels terrenys de reg són propietat de carcaixentins (un 33% dels propietaris).

Al terme de Rafelguaraf hi ha constància de l'existència de tallers lítics de principis de l'Eneolític (per la font de la Figuera). També se sap, per testimonis verbals i coneixement personal, que en diversos llocs del nucli urbà de Rafelguaraf aparegueren enterraments, i no podem descartar que es tractara, en algun cas, de necròpolis romanes. No obstant això, el cert és que Rafelguaraf era una antiga alqueria islàmica, ja que hi ha documentació que acredita l'existència d'una mesquita, així com d'uns banys àrabs; a més a més, el mateix topònim és molt clar. La mesquita estava situada en la base de l'actual església i els banys, en el curs d'una de les séquies pròximes a la part més baixa de la població (a ponent del nucli urbà o als afores).

La xarxa de séquies deriva de la séquia Comuna de l'Ènova, de la qual es té constància documental ja en 1325 (anomenada en aquest document *d'Ènova* i de *Castelló*), i, fins i tot, hom assenyala la possibilitat que tinguera un origen romà. Després de la conquesta del rei Jaume I, però, la població continuà sent mudèjar en la seua totalitat. Els nuclis de població del terme pertanyien en època foral (1244-1707) a la ciutat de Xàtiva, i formaven part del que aleshores s'anomenava *Quarter de l'Ènova*; és a dir, una de les quatre parts en què s'integraven les poblacions del terme particular de la ciutat xativina.

Hom diu que durant la primera Germania el virrei va aposentar-hi el seu exèrcit camí de Xàtiva. En el desarmament dels moriscos, efectuat l'any 1563, es recolliren un total de 95 armes entre Berfull (20), el Tossalet (35) i Rafelguaraf (40), entre les quals hi havia 46 espases, 20 ballestes i 14 punyals i dagues. Els tres nuclis de població, que formaven part en 1602 de la *fillola* de Xàtiva, quedaren completament despoblats per l'expulsió dels moriscos. Concretament se sap que el dia 22 d'octubre de 1609 foren embarcades pel port de Dénia un total de 122 persones de Rafelguaraf.

El nivell demogràfic d'abans de l'expulsió ja no es recuperaria fins a principis del segle XIX. Igualment va passar

amb Berfull, que tenia 20 focs (96 habitants) aleshores; nivell de població que tampoc es recuperaria fins a la segona meitat del segle XIX. El Tossalet tenia 23 focs (110 habitants) en 1609, i aquest nucli va ser el primer a recuperar el nivell demogràfic a principis del segle XVIII. Posteriorment a l'expulsió morisca, el Tossalet va passar a denominar-se *Tossalnou*, i a Rafelguaraf li va ser atorgada carta de poblament, amb data de 6 de juliol de 1626, per Joana Eslava, comtessa del Castellar i senyora de Rafelguaraf, entre altres llocs.

Durant la Guerra de Successió, el senyor de Rafelguaraf, aleshores el comte d'Almenara, va prendre part pel bàndol dels seguidors de Felip V (botiflers), fet que li va comportar la confiscació de tots els béns, així com que fóra també saquejat el seu palau a la ciutat de València. Al contrari, el senyor de Berfull va prendre part pels seguidors de Carles III d'Àustria (maulets), i arribà a ser governador de les forces que resistien a la ciutat de Xàtiva després de la batalla d'Almansa, tot i que va ser destituït un poc abans de la crema de la ciutat, perquè, aconsellat per lord Galway, tenia intencions de rendir-se.

Una de les conseqüències d'aquella guerra va ser la progressiva castellanització del País Valencià, que es pot comprovar en la documentació de l'església del Tossalet, en què, tot i en contra de la prohibició de l'arquebisbe Mayoral "que se pongan los items en lengua castellana", no obstant això, el rector va continuar fent les anotacions en valencià fins a mitjan segle XVIII.

Al llarg del segle XVIII, entre 1720 i 1778, va haver-hi un plet per la possessió del Realenc entre els dominicans i les autoritats de Xàtiva, d'una part, i les de Rafelguaraf i els successius titulars de la senyoria, de l'altra. Açò va coincidir també amb els primers intents cap a la independència de la ciutat xativina. Tanmateix, el plet per la possessió del Realenc es va transformar en un contenciós entre Xàtiva i Rafelguaraf per la pertinença o no al terme d'una població o de l'altra; de fet, el Realenc va arribar a formar part del terme de Rafelguaraf durant un breu espai de temps, tan sols un any, entre setembre de 1851 i setembre de 1852.

Aquell litigi, en definitiva, encara s'allargaria en el temps fins a l'actual configuració municipal, ja que, en aquest cas per la possible reclamació dels béns municipals, va arribar fins a vespres de la Guerra Civil, i és en 1993 quan es va dur

a efecte el darrer intent per tal d'incorporar el Realenc com a part del terme de Rafelguaraf. Ara bé, l'actual configuració del terme municipal no va concloure fins a les agregacions de Berfull i el Tossalet, en el segle XIX. Així, i pel que fa a Berfull, va ser municipi independent fins al 1846, any en què per una reial ordre de 24 de juliol va ser agregat a Rafelguaraf. També el Tossalet va tindre ajuntament propi fins que va ser agregat per una reial ordre de 26 de juny de 1870; però cal dir que en 1929 alguns veïns signaren un document que presentaren a l'Ajuntament de Rafelguaraf per tal d'intentar recuperar la independència municipal.

En el segle XIX hi hagué canvis importantíssims. Va ser l'època en què s'originà el llogaret del Riurau, que va nèixer a mitjan segle a partir d'unes primeres construccions molt elementals, a penes unes senzilles barraques; encara que creiem que hi ha la possibilitat, bé al Riurau o per les seues proximitats, d'un precedent d'època romana (pel topònim Palmella). El topònim Riurau és degut al fet que en aquells moments encara hi havia vinya per aquesta zona i s'hi elaborava la pansa. Especialment va haver-hi unes grans transformacions agrícoles com a conseqüència de l'auge del conreu del taronger, influència, d'alguna manera, dels llauradors carcaixentins que colonitzaren des del s. XVI, i sobretot des del XVIII, gran part del terme rafelguareny.

En les revolucions de 1854 i 1868 es va prendre part pels liberals, de manera pacífica. Un altre fet remarcable va ser la desamortització dels béns comunals municipals que, en 1871, passaren a ser propietat de la família Reig Bigné, en contra de la voluntat expressa de la població manifestada explícitament per les autoritats.

L'edifici de l'ajuntament és de 1896, del qual cal destacar la façana principal amb decoració de ressonàncies medievals i d'acord als postulats historicistes de l'època. Durant la Segona República i la Guerra Civil cal ressaltar la quasi total absència de fets de violència, a excepció de la crema de l'església i de l'arxiu parroquial.

Quant als aspectes parroquials, cal dir que l'església de Rafelguaraf està dedicada a la Nativitat del Senyor. Està assentada sobre l'antiga mesquita i pertanyia a l'Ènova. Però en 1535 es va convertir Rafelguaraf en rectoria de moriscos, amb Berfull i el Tossalet com a annexos; aleshores comptava

amb 24 cases de cristians nous (115 habitants). Aquesta primera església probablement fóra dels segles XVI o XVII, i en substitució de la qual, per l'incendi de 1936, fou que es va edificar l'actual, entre 1948 i 1954, d'un gust sobri i auster i amb escassa decoració exterior.

El Tossalet comptava en el moment de l'annexió parroquial amb 18 cases (86 habitants). Té església dedicada a sant Josep, i és un temple del segle XVII amb vuit capelles i un bon campanar, si bé el sostre actual no és l'original que es va enfonsar l'any 1972. Cal destacar d'aquest edifici l'elegant portada, interessant per l'equilibri i per la sàvia combinació d'elements classicistes ben ordenats. Aquesta església la va emancipar de Rafelguaraf l'arquebisbe Tomás Rocaberti en 1688.

Berfull tenia 15 cases en 1574 (72 habitants). L'església o ermita és probablement del segle XVIII per les seues característiques constructives i decoratives; estava dedicada a la Puríssima Concepció, si bé anteriorment ho havia estat als sants de la Pedra, Abdon i Senent, i abans a sant Antoni de Pàdua.

Pel que fa als titulars dels senyorius, de Rafelguaraf foren senyors els Ferrer de Xàtiva; els Tallada; els Quintana; els Eslava, comtes del Castellar; el comte d'Almenara; la comtessa del Real, i la comtessa de Cirat. De Berfull foren senyors els Esplugues, senyors de la Pobla Llarga; els Ferrer de Xàtiva; els Dassió; els Asensio; Francesc Donato, i els Rodrigo. Del Tossalet foren senyors els Ferrer de Xàtiva; els Català de Malferit; els García; els Faus, senyors de Ròtova; Francesc Larraga, i el comte de Ròtova.

El Realenc

El Realenc (o el Pinar dels Frares) és una pertinença del municipi de Xàtiva que, amb 10,38 km², constitueix una de les majors explotacions agrícoles del País Valencià. Els habitants residents a hores d'ara són quatre, si bé fins fa ben poc hi havia unes poques famílies dels treballadors de la finca (aproximadament unes 36 persones, i encara abans arribaren a viure-hi unes 100 persones). Els nuclis habitats eren els Molles (67 metres d'altitud, ara sense habitants), situat a 1.600 metres de Rafelguaraf, així com la Casa dels Frares (75 metres d'altitud, amb 4 habitants).

El relleu és molt accidentat pel sector nord-oriental, amb les muntanyes que limiten per llevant amb la Valldigna

(amb 425 metres d'altitud al Molló Alt, que és el punt més elevat), i es caracteritza per l'oposició entre la zona de les serres (al nord-est) i les terres de cultiu, el pla (a l'oest). Els nuclis habitats estan ubicats en la zona mitjana del glacis d'erosió.

Hidrològicament està format per una gran xarxa de barrancs que prenen la direcció de nord-est a sud-oest, si bé en arribar a contactar amb l'obstacle de les serres del terme de Rafelguaraf giren cap a l'oest. Està drenat per les canalitzacions de la zona plana abancalada per al conreu dels cítrics, i pels barrancs de Pere i dels Covarxons; aquests últims són l'origen del barranc anomenat de Barxeta, que rep el nom de barranc del Realenc o del Pinar dels Frares des que entra al terme de Rafelguaraf. Després de les últimes transformacions dutes a terme en la finca, una meitat aproximadament és ocupada per pinars i matollars. Els conreus s'estenen sobre la resta, amb regadiu a degoteig gràcies a l'aigua dels pous de reg, i destaca el tarongerar com a monocultiu.

* * *

A la pertinença del Realenc es té constància de l'existència de tallers lítics de principis de l'Eneolític (al pla de Brunet i per la font del Senill) i també de materials del Ferro-I (a la cova de Xàtiva). El Realenc té el seu origen en una donació efectuada l'any 1247 pel rei en Jaume I a l'orde dels dominicans, segons sembla que constava en el *Llibre del Repartiment* de Xàtiva desaparegut en l'incendi de 1707. A aquesta orde va pertànyer ininterrompudament fins a la desamortització de 1835. De l'antic cenobi encara hi ha un oratori dedicat a la Mare de Déu dels Desemparats; capella que recull elements historicistes en una façana amb decoració a la gòtica, senzilla, tal com correspon a un oratori d'una explotació agrícola per a culte particular.

Com hem assenyalat adés, en el segle XVIII, entre 1720 i 1778, va estar en litigi la possessió del Realenc entre els dominicans i les autoritats de Xàtiva contra les de Rafelguaraf i els successius titulars de la senyoria, i arribà a ser terme de Rafelguaraf durant un any. Com a conseqüència de la desamortització de Mendizábal, el Realenc va passar a ser propietat privada. En 1851 pertanyia a la família Reig Bigné i, posteriorment, ja en el segle XX, a la família Oriol y Urquijo.

Durant la Segona República, i només iniciada la Guerra Civil, es va col·lectivitzar el Realenc —rebatejat amb el nom de *Comunidad el Progreso*— per una comissió formada pels sindicats CNT i UGT de forma unitària. De l'administració d'aquesta comunitat s'ocuparen les societats obreres de totes les poblacions limítrofs (Carcaixent, Simat de la Vallidigna, Barxeta i Rafelguaraf), però també de Xàtiva, l'Ènova i la Pobla Llarga. Des de l'any 1995 és propietat dels germans Cañamás, uns dels més importants empresaris citrícoles del país.

Finalment, cal assenyalar que el sistema lingüístic de Rafelguaraf forma part de la modalitat riberenca del valencià meridional. Aquesta modalitat es parla en una reduïda contrada de la Ribera del Xúquer (en l'extrem sud), just l'espai geogràfic format per dues subcomarques: la vall de Càncer i la comuna de l'Ènova. Això es nota en el fet que el valencià que s'hi parla és més semblant al de la Costera que no al de gran part de la Ribera, que utilitzen el dialecte apitxat. I cal dir que, a parer de Joan Veny, és un tant diferent de les altres varietats d'aquest heterogeni subdialecte català que se sent a la Safor, a la Marina Alta o a la Vall d'Albaida.

Del parlar de Rafelguaraf va deixar escrit mossén Antoni Mª Alcover i Sureda, amb motiu de la seua estada el 29 d'abril de 1901, el següent: "...Davallam a la Pobla Llarga, y cap a Rafelguaraf... A un grandíós taronjeral que té allà devora'l senyor Comte,¹ vaig poder fer mos estudis lingüístichs, notant qu'el llenguatge ja tornava esser molt semblant a Mallorca mes qu'el de València...".

Val a dir també, tot i que siga només una anècdota, que les persones que residien al Realenc mentre va ser propietat dels Oriol eren gent de parla castellana, per ser de procedència d'altres regions de l'estat espanyol (bascos, andalusos i castellans).

TOPONÍMIA URBANA

La toponímia urbana, l'he tractada fent distinció dels següents apartats: "Etimologia", "Distintes grafies" i "Nomenclàtor".

1. De segur que es tracta de l'hort de la Senyoria, propietat del comte de Ròtova, de qui anava acompanyat en aquell viatge.

En el cas de *Rafelguaraf*, i dins de l'apartat d'"Etimologia", cite les versions que coneixem sobre el possible origen del nom. Exemple:

Per a Coromines (BDC, XXIV, 69) el topònim vindria de l'àrab *rahl Ua'rab*, 'masia de Uarab', nom personal.

En "Distintes grafies" apareixen les diverses maneres en què he arribat a veure escrit el topònim, tenint en compte que en alguns casos són simples errors d'impremta, i advertint que quan he trobat diverses formes que coincideixen, sols he deixat la referència documental o bibliogràfica més antiga. És a dir, que he recollit qualsevol forma amb què he vist escrit el topònim *Rafelguaraf*, encara que siga sols per la diferència d'una sola lletra, i que en són més d'una cinquantena. Exemple:

1249: Rafal Alaraf (*Llibre del Repartiment*, 2.487, ed. Martínez Ferrando i altres).

1249: Raffal Alarof (*Llibre del Repartiment*, 969, ed. Cabanes Pecourt-Ferrer Navarro).

I, finalment, en "Nomenclàtor" tracte dels noms dels carrers i places, citant els diversos noms que han tingut al llarg del temps, així com fets històrics lligats amb el nom; si bé en la "Relació dels topònims" els he distingit per "Barris, edificis i construccions singulars" i "Llistat de carrers i places".

Dintre dels llistats de carrers i places, en general faig una referència breu a les persones, institucions, etc., que donen o han donat nom a les vies urbanes, cosa que ens pot ajudar a comprendre com i de quina manera la toponímia urbana s'ha vist marcada des d'un punt de vista ideològic segons les distintes èpoques i tipus de governs, tant locals com estatals;² a més a més, no he defugit relacionar fets històrics i d'altre tipus ocorreguts *in situ* d'una forma documentada. Cal dir que he destacat sempre els topònims en desús, però remetent en tots els casos al topònim actual d'aquell carrer o plaça, que en èpoques pretèrites es denominava d'una altra manera. Exemple:

2. Encara a la meitat dels anys 70 la majoria de noms dels carrers i places corresponien a noms de sants, militars i altres noms relacionats amb la Guerra Civil. Esta situació va començar a canviar amb l'arribada de l'actual Constitució, i a partir d'aleshores el nomenclàtor és molt més variat, perquè igual trobem noms religiosos, com de personatges il·lustres, populars i d'altres.

BLASCO IBÁÑEZ

1. Blasco Ibáñez, el carrer de

Aquest carrer du el nom d'un important escriptor valencià. Blasco Ibáñez: novel·lista (1867-1928). En 1891 va fundar el periòdic *El Pueblo*, òrgan del blasquisme, partit polític radical. Diputat set vegades per València. La seua obra, vinculada al naturalisme, pot dividir-se en quatre períodes: novel·les valencianes, novel·les de tesis, temes americans i novel·les inspirades en la guerra europea. És un carrer del barri del Xampinyó que du el nom d'aquest important novel·lista valencià.

2. Blasco Ibáñez, el col·legi públic Vicente

Edifici construït a finals dels 80 del s. xx. Du el nom d'aquest gran escriptor valencià en llengua castellana, que també va ser un destacat polític republicà. La seua influència política va ser tan gran que a tot arreu del País Valencià té dedicats carrers, places i monuments. A Rafelguaraf, a més, també té dedicat un carrer al barri del Xampinyó.

3. Blasco Ibáñez, la plaça de

Topònim en desús. Vegeu Espanya, la plaça d'

I igualment he fet en els altres casos. Així, i pel que fa al *Tossalet*, també cite el possible origen del nom en "Etimologia", i igualment hi ha el "Nomenclàtor". I cal destacar que en "Distintes grafies" he arribat a veure escrit el topònim d'unes vint formes diferents.

Pel que fa a *Berfull*, també tracte del possible origen del nom i un mínim "Nomenclàtor", i destaque en "Distintes grafies" les diverses maneres en què he arribat a veure escrit el topònim, unes catorze.

Quant al *Riurau*, el mateix; l'apartat d'"Etimologia" i un breu "Nomenclàtor". En "Distintes grafies" cite les diverses maneres en què he arribat a veure escrit el topònim: quatre.

Finalment, en el cas del *Realenc*, l'apartat d'"Etimologia" i un breu "Nomenclàtor". En "Distintes grafies" cite les diverses maneres en què he arribat a veure escrit el topònim: sis; amb la matisació que en el cas del *Realenc* hi ha distintes grafies tant pel que fa a la manera de designar el territori (set) com per a designar el nucli de població (sis).

TOPONÍMIA RURAL

Pel que fa a la toponímia rural, l'he subdividida en vuit apartats, corresponents a: "Orografia", "Hidrografia natural", "Hidrografia artificial", "Poblament", "Grans divisions del terme", "Partides i paratges", "Vies de comunicació" i "Altres llocs d'interés"; és a dir, està dividit tal com apareix en els fullets de toponímia de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, però fent la distinció de si són de Rafelguaraf o del Realenc (Xàtiva). Així, doncs, i tenint en compte que també he arreplegat ací un nombre considerable de topònims en desús, sempre que ha sigut possible s'han tractat d'ubicar en l'àrea que designaven quan la informació de la qual dispose ho ha permés.

També he recollit una sèrie de noms de lloc que per distintes causes no apareixen en els mapes, nomenclàtors, etc., però que en tot cas són plenament vigents en la parla de la població. La majoria dels topònims van acompanyats del genèric que els correspon, cosa que indica una referència clara i pot proporcionar una agrupació de noms de lloc des d'aquesta perspectiva. He buscat i indicat les motivacions dels topònims i, sempre que dispose d'informació, fins i tot, he aportat comentaris relacionats amb els topònims de tot tipus: històrics, etc; a més d'assenyalar-ne uns pocs als quals he batejat al meu parer. Exemples:

Orografia

Arenal, la lloma de l' (Realenc)

Topònim que apareix en el mapa de 1953 i que designa la zona coneguda com el pla dels Cara-sols.

Hidrografia natural

Cova

1. *Cova, el barranc de la (Realenc)*

Barranquet situat entre el de la lloma Estreta i el de les Malladetes. Apareix en la Planimetria de 1905.

2. *Cova de Xàtiva, el barranc de la (Realenc)*

Topònim en desús. Vegeu *Purgatori, el barranc del*.

3. *Covarxons, el barranc dels (Realenc)*

Barranc que s'origina als caents de ponent del pla de Miramar i la zona del molló Alt, la lloma Estreta i el cocó de la

Sabata. Ací cal aclarir que en la Planimetria de 1905 apareix denominat així el que és el barranc del Pinar o del Realenc.

Covarxo: "Enfony en forma de cova; cavitat on es poden arrecerar d'una manera rudimentària; derivat de cova amb el sufix despectiu *-arxo* (= *-atxo*), probablement per influència del cast. *covacha*" (DCVB).

Hidrografia artificial

Doménech

1. *Doménech, el pou de*

Pou que hi ha en la zona del Corral de la Serra.

2. *Doménech, la sènia de*

Sènia que hi havia en un hort del senyor Frederic Doménech, junt a la séquia del Pla.

3. *Doménech, la sènia de*

Sènia que hi havia en l'hort dels hereus del senyor Rafael Doménech (Ullera) al Corral de la Serra.

Poblament

Senyoria, l'hort de la

Un altre dels horts més importants i emblemàtics del terme. Es refereix a la senyoria del Tossalet, encara que tinc dubtes que fóra originàriament territori d'allí.³ En 1727 (ARV, protocols notariais V. Cantó, 5.168) apareix un Olivar de la Senyoria del Tossalet que pel context del document supose que estaria pròxim a l'actual hort de la Senyoria. L'hort es va edificar en 1872. Segons Hilari García hi ha qui parla d'una *serrica* de la Senyoria, referint-se en realitat a la serreta de la Casa Blava. Apareix documentada en 1881 (AMR, Censos).

Ací cal parlar un poc del seu propietari, el comte de Ròtova, que al voltant de 1870 aproximadament era Francesc de Paula Faus Escribá, abans Ortíz de Rodrigo, comte de Ròtova i baró d'Antella, que en 1846 era el *propietari* del Tossalet. Potser fóra aquest —o en tot cas el seu successor en el

3. Per la forma del terme del Tossalet, i coincidint la finca de la Senyoria com a única propietat a la banda de dalt de la séquia Mare de Rafelguaraf, em sembla que el comte de Ròtova va ser un terratinent que en el segle XIX va voler tenir una finca de tarongers, i és possible que adquirira aquell tros a este efecte. Cosa que, posteriorment, motivaria que s'incloguera com a terme del Tossalet. I això perquè sembla del tot irregular aquella forma, a més que el terme originari del Tossalet, en consideració a les joves de reg que li corresponen, devia estar tot a la part de baix del reg de les séquies i no a la part de dalt del camí Reial de Benigànim.

títol— qui va manar construir l'hort de la Senyoria. El que sí que podem afirmar és que en 1879 el comte de Ròtova vivia al carrer Cadirers de València, i que a l'agost de 1910 el comte de Ròtova era el senyor Joaquim Rovira Mérita.

A més, cal dir també que l'il·lustre lingüista (a més d'eclesiàstic, folklorista i publicista) Antoni Mª Alcover i Sureda, coordinador i coautor del *Diccionari català-valencià-balear*, va visitar Rafelguaraf el 29 d'abril de 1901, acompanyat del senyor comte de Ròtova, on va efectuar els seus estudis lingüístics. Doncs bé, va comentar: "...Davallam a la Pobla Llarga, y cap a Rafelguaraf... A un grandíós taronjeral que té allà devora'l senyor Comte, vaig poder fer mos estudis lingüístichs, notant qu'el llenguatge ja tornava esser molt semblant a Mallorca mes qu'el de València...".

Grans divisions del terme

Pla, el

Zona del terme de Rafelguaraf molt extensa i plana, formada en gran manera per terres arenoses. La trobem documentada ja en 1727 (ARV, protocols notariaus V. Cantó, 5.168): "...partida nombrada del Pla...". Antigament es deia *el Palmellot*.

Partides i paratges

Camp, la partida del

Topònim en desús documentat en 1759 (ARV, visita parroquial Tossalet, A. Ventura): "...partida de les Foies, del Camp i Rollet...", i també en 1765 (ARV, Batllia, exp. 94): "...partida del Campo...". Sembla que era la zona de l'alteró dels Giners, terme de l'Ènova, i això pot ser degut al fet que per aquella època encara no estaven ben definits els límits dels termes.

Vies de comunicació

Assegador

1. Assegador, l'

1.1. Aquest antic assegador, ara camí, uneix el Tossalet amb el camí Reial de Benigànim i la Vereda. Els assegadors eren els camins oberts per a servir de pas al bestiar o per a tragar les collites.

1.2. Aquest antic assegador, ara camí, uneix el camí reial de Carcaixent amb la Vereda. Es deia així perquè els ra-

mats baixaven des de la Vereda per a arribar a un abeurador que hi havia en la séquia Nova del Pla.

2. Assegador Reial, l'

L'Assegador Reial és el mateix que coneixem per *la Vereda*. Apareix documentat així en 1783 quan es desllinda la finca de 1.000 fanecades a què es referien els dominicans de Xàtiva com a justificació de la seua propietat: "...a la misma orilla del Azagador Real..." (ARV, Batllia, lletra E, exp. 1.074), i potser fóra la manera més correcta de designar aquest camí, ja que *vereda* és un castellanisme. Originàriament creuava per dins de la finca del Realenc, tal com es veu clarament en el mapa que figura en el mateix document anterior. I segurament més endavant, bé els Reig Bigné o els Oriol la desviarien per la banda de ponent, per on va ara, i això perquè no entraren dins de la seua propietat els ramats ni ningú que transitara per l'assegador.

Altres llocs d'interés

Alt, el molló (Realenc)

Molló entre dos termes (els de Simat de la Valldigna i de Xàtiva). Està a 425 metres d'altitud. Al seu voltant s'originen dos barranquets que són el principi de l'anomenat barranc de Barxeta, i que potser el nom més correcte seria barranc del Realenc. En les seues proximitats hi ha un topònim en la Planimetria de 1905 que diu "alt d'Isidor". També en el mateix document, i en les seues proximitats, hi havia un "alt de les Pedrisses".

CONCLUSIONS

Pel que fa als aspectes quantitatius, a títol provisional i a falta de la darrera revisió, he de dir que aquest projecte de llibre recull uns 1.036 noms de lloc. Dels quals hi ha 318 topònims urbans: 188 corresponents a Rafelguaraf, 69 al Tossalet, 24 a Berfull, 12 al Riurau i 25 al Realenc.

De topònims rurals, n'he recollit un total de 718. Corresponents a orografia n'hi ha 106; d'hidrografia natural, 80; d'hidrografia artificial, 85; de poblament, 188; de grans divisions del terme, 16; de partides i paratges, 105; de vies de comunicació, 90, i, finalment, d'altres llocs d'interés, 48.

Cal destacar també, quant al nombre, un aspecte important, com són els topònims en desús, que en són 99 de

toponímia urbana, desglossats així: de Rafelguaraf n'hi ha 58; del Tossalet, 31; de Berfull, 3 i del Realenc, 7. I pel que fa als de toponímia rural, n'he trobat un total de 188, corresponents a orografia, 31; a hidrografia natural, 10; a hidrografia artificial, 3; a poblament, 54; a grans divisions del terme, 8; a partides i paratges, 34; a vies de comunicació, 30, i, finalment, d'altres llocs d'interés n'hi ha 18.

Dels aspectes qualitatius, cal ressaltar els següents:

- a) La pervivència de topònims originats en època musulmana: *Rafelguaraf*, el *barranc d'Abensale-la*⁴ i la *séquia* i la *partida dels Banys*.
- b) Els casos de *Palmella*, el *Palmellot* i el *Rafalet*, que tenien bastant més importància que unes simples partides, perquè tot sembla indicar que en realitat eren alqueries poblades.
- c) La dualitat de topònims per a anomenar un mateix lloc: el *Tossalet* i *Tossalnou*, el *Realenc* i el *Pinar dels Frares*.
- d) La quantitat i variabilitat dels topònims de poblament⁵ (horts, cases i porxes).
- e) La importància dels topònims d'orografia i d'hidrografia natural, sobretot per la gran extensió de la serra⁶ de Rafelguaraf i la del Realenc en l'àmbit d'aquest treball.
- f) La gran importància dels topònims referits a l'activitat ramadera (mallades, assegadors, paridores, etc.), del conreu de l'arròs (els anomenats *Cotos*, *les Foies*, *les Marjaletes*, *Rollet*, etc.) i d'hidrografia artificial (sénies, pous, basses, etc.).
- g) L'abundància de topònims del s. XVIII. Això es deu al fet que els topònims que eren vigents en època musulmana i morisca desapareixen per complet, excepte *Rafelguaraf*, el *barranc d'Abensale-*

la i la *séquia* i *partida dels Banys*. Després, com a conseqüència de la repoblació posterior a l'expulsió morisca, que va ser molt lenta durant els segles XVII i XVIII, fins a assolir el mateix nivell demogràfic del 1609 a principis del s. XIX.⁷ Amb la qual cosa, com és evident, trobem que la majoria dels topònims més antics corresponen al s. XVII.

- h) La recomanació de canviar uns pocs topònims per uns altres. Com ara: el *barranc de Pelaburros* (més correcte *de la Font de Carcaixent*), el *barranc de Matilde* (més correcte *del Pla*, o fins i tot *de la Casa dels Frares*).
- i) I finalment, conservar en l'àmbit local la denominació *barranc del Realenc*, al qual s'anomena *barranc de Barxeta* a partir de la Poble Llarga.

Dir per últim, a propòsit dels noms de les cases i horts, que la major part dels noms d'aquests provenen d'antropònims (dels propietaris o dels habitants), tant de noms o cognoms com de malnoms o sobrenoms (derivats, entre altres coses, de qualitats físiques o animalitzacions, de l'ofici, de la procedència geogràfica, etc.).⁸ Si bé quan es donen unes circumstàncies diferents, ho he indicat i, si ha estat possible, he explicat el motiu de la denominació.

En qualssevol dels casos, la toponímia és sens dubte una ciència molt interessant i molt lligada a la història, per això he documentat tots aquells topònims dels quals tenia alguna referència documental o bibliogràfica. I malgrat els esforços per sistematitzar la informació, potser hi haurà més errors dels que em puga imaginar. De tota manera, he intentat recollir tots els noms que he trobat, i per això es dona el cas que hi ha diversos topònims per a referir-nos a una mateixa casa o hort actual.⁹ I açò que acabe de dir encara és prou comprensible o té una certa lògica, però, per contra,

4. Aquest barranc encara era conegut així a finals del segle XVIII.

5. Els topònims dels horts han sigut i són molt *vulnerables* i canviant amb el pas del temps, perquè el nom d'un hort ha anat canviant tal com s'esdevenen les herències i compravendes, i així passen a denominar-se amb el nom dels nous titulars o bé dels hortolans o estatgers. Encara que sempre hi ha excepcions. I és que, pel que fa als horts i cases, és molt difícil seguir l'evolució dels canvis de nom, ja que la informació és molt escassa i els noms canvien per diversos motius difícils d'esbrinar.

6. A Rafelguaraf es diu *serra* al que a Carcaixent diuen *montanya*.

7. En 1609 hi havia al terme actual de Rafelguaraf unes 350 persones (totes morisques), quantitat de població que no es recuperaria fins a principis del s. XIX (en 1811 n'eren 347).

8. Segons Hilari García Gázquez.

9. A Rafelguaraf s'utilitzen com a paraules sinònimes *casa* i *hort*, en el sentit que a la majoria dels horts amb més antiguitat i grandària sol haver-hi una casa de camp.

què dir del nom d'una llima, una séquia, un indret o qualsevol paratge, que a vegades des de ben antic tenia un nom i ha anat canviant amb el pas del temps? Com s'explica que topònims que supose que devien estar ben arrelats desapareguen per complet, com ara *Palmella*, *el Palmellot*, etc., i són desconeguts per tothom fins que s'han pogut traure de nou a la llum?

ANNEX

UNA TEORIA SOBRE EL TOPÒNIM *BERFULL*

L'hivern de 2006, mentre realitzava un xicotet estudi que no té res a veure amb la toponímia,¹⁰ l'atzar va voler que m'assabentara que a França hi ha, si més no, un parell de llogarets i tres pobles que, amb alguna diferència en les lletres dels topònims respectius, s'escriuen de la mateixa manera i sembla que clarament amb idèntic significat. Són els següents:

Vertefeuille (al poble de Crépy, departament d'Aisne), *la Verfeille* (al poble de La Fouillade, departament d'Aveyron [Avairon]), *Verfeuil* (poble del departament de Gard), i dos *Verfeil* —escrits *Verfuèlh* en occità— (pobles dels departaments, respectivament, de l'Haute Garonne [Alta Garona] i del Tarn-et-Garonne [Tarn i Garona]). Tots aquests topònims sembla que deriven del compost llatí *VRIDIFOLIUM* O *VRIDIFOLIO* (*VERTE FEUILLE*); almenys aquesta és l'explicació que dona el lloc web de Verfeil, poble situat en les proximitats de Tolosa (Tarn-et-Garonne): "Les hommes d'armes, groupés autour du seigneur de Viridefolio (Verte Feuille) ne demeuraient pas inactifs dans leur imprenable forteresse."

En qualsevol cas, com veiem, aquests topònims vindrien a ser *Vertfull* en català. I cal dir ara mateix que *Berfull*, amb *b* alta (llogaret del terme municipal de Rafelguaraf) s'escriu *Vertfull* en la documentació del segle *xv*, la més antiga de què hom té coneixença d'aquest nucli de població (que

en segles posteriors va continuar utilitzant-se). En concret, s'escriu *Vertfull*, o siga, amb *ve baixa*, *e*, *erra*, *te*, *efa*, *u*, *ela*, *ela*, encara que també apareix escrit de vegades sense la *te*; aquesta forma més antiga del topònim sempre m'havia cridat l'atenció per poc corrent en la nostra llengua, ja que en la construcció del compost va primer l'adjectiu i després el substantiu. Però cal dir que l'altra forma, *Berfull*, apareix ja en el segle *xv* i és la que finalment s'imposà.

Pel que acabe d'exposar, si parem un poc d'atenció ens adonarem que excepte Vertefeuille (al nord-est de París), tots els altres pobles —i en particular el Verfeil esmentat adés— estan més o menys pròxims a les ciutats de Tolosa, Albi i Orange; ciutats, entre altres, que varen ser centres destacats de l'heretgia dels albigesos, que és com dir dels càtars. Aquesta heretgia va provocar, com tothom sap, fins i tot una croada contra el catarisme, croada que va acabar amb els càtars en la segona meitat del segle *xiii*.

I de fet, aquest Verfeil al qual m'he referit va tindre algun protagonisme en l'heretgia perquè és citat repetidament per Paul Labal en *Los cátaros: herejía y crisis social* (Grijalbo Mondadori 1995); així, i només a títol d'exemple, en la p. 80: "La implantación de la herejía se observa primero al sur de Albi y al este de Tolosa... Aquí y allá, algunas aldeas apiñadas alrededor de la iglesia y de una plaza central, tales como Verfeil, Lanta, Caraman..."; en la p. 81: "...tampoco son vulgares aldeas fortificadas ya que los tratados que los cónsules de Tolosa firmaron en los primeros años del siglo *xiii* con algunos de ellos (Verfeil, Villemur, Rabastens)..."; en la p. 129: "El abad de Claraval, sin embargo, encontró la derrota en el curso de ese mismo viaje. Es una historia que Geoffroy d'Auxerre prefirió silenciar. En esta ocasión no hubo milagro. Se contenta con evocar la 'sede de Satán' (sedes Satanae) que es el castro de Verfeil. Habrá que esperar más de cien años para que Guillaume de Puylaurens relate la derrota de San Bernardo..."; en la p. 131: "Sólo le queda a San Bernardo batirse en retirada y Guillaume de Puylaurens para no menoscabar su prestigio ante la posteridad le atribuye un juego de palabras (Verfeil en latín es Viridifolium=la hoja verde)", i en la p. 144: "... (Diego de Osma y Domingo de Guzmán)... En Verfeil, mantienen un coloquio sobre temas religiosos con dos diáconos cátaros, Pons Jourda y Arnaud Arrufat...".

10. *Notícia de l'emigració als Estats Units*, Vicent Sanchis i Martínez, publicat en Festes Patronals de Barxeta de l'any 2007, i comunicació a la XII Assemblea d'Història de la Ribera (Guadassuar, novembre de 2008). En 1920 els serveis d'immigració dels Estats Units o personal del vaixell en què va arribar allà un emigrant de Berfull, varen escriure *Verheille* per *Berfull*. És possible que en tractar-se d'una nau francesa varen entendre la pronunciació de *Berfull* més o menys pròxima a *Verfeil*, poblacions existents a França.

Segons la bibliografia, durant el segle XIII —sobre-tot— i el XIV, fugint de la persecució a què eren sotmesos els càtars, sembla que alguns senyors i cavallers procedents d'aquella zona emigraren a Catalunya, i fins i tot arribaren a formar part de l'exèrcit del rei Jaume I en la conquesta de les terres dels sarraïns valencians. I per això és que em vaig plantejar que, més enllà de la simple coincidència en els topònims, cabria la possibilitat que un càtar haguera originat el nom del llogaret de *Vertfull* (esdevingut *Berfull*).

De totes les maneres em semblava, en principi, una possibilitat molt arriscada, així, sense més, sense tenir referència d'algun document o alguna informació bibliogràfica que donara peu a pensar, amb certa fermesa, en la possibilitat formulada fa un moment. I arribats ací he de dir que recentment m'he assabentat per Internet de les següents dades bibliogràfiques, que al meu parer *apuntalen* aquest plantejament, i és l'existència a Catalunya, si més no, de dos topònims i dos antropònims dits *Vertfull*. De nord a sud són els següents:

- 1) Al municipi de Viladrau (comarca de la Selva) existeix el topònim *Vertfull*. Sembla que era un mas desaparegut, l'existència del qual podria ser d'abans del 1400, segons el Capbreu d'aquell any de l'arxiu parroquial de Viladrau i el Capbreu del marquès de Rupit de 1707 de l'arxiu parroquial de Taradell (segons figura en Pladevall i Font, Antoni (1955): *Parroquia de San Martin de Viladrau*, p.16).
- 2) En l'obra *Annals de Montserrat*, apareix un comentari sobre el testament, en maig de l'any 1265, d'un personatge, probablement es tractava d'un cavaller —en tot cas una persona laica—, que es deia Bernat de Viridifolio (*Vertfull*) (segons figura en Altés, Francesc Xavier, i Galobart, Josep (1997): *Annals de Montserrat (1258-1485) per Benet Ribas i Calaf*, p. 137).
- 3) Al municipi de Reus (comarca del Baix Camp) existeix el topònim *Verfull*, que per a Ramon Amigó és un topònim desconegut i no dona més explicació tret de la constatació de la seua existència (segons figura en Amigó i Anglés, Ramon

(1999): *Introducció a la recerca en Toponímia i Antroponímia*, publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 21).

- 4) En *El senyoriu de Santes Creus* apareix citat un *Verfull*, sense poder afegir més explicació respecte d'això (segons figura en Fort i Cogul, Eufemià (1972): *El senyoriu de Santes Creus*, fundació Salvador Vives Casajuana, p. 497).

Per altra banda, i també segons la bibliografia, a l'Arbolí i a la muntanya de Gallicant (el Priorat) hi hagué activitat dels càtars, que adquiriren un cert ressò, així com a la regió de Morella i a la comunitat de Sant Mateu del Maestrat. Aquesta estava dirigida per Guillem Belibasta, ancià càtar, el darrer d'aquesta jerarquia a Occitània i als territoris de parla catalana del qual hom té notícia, que en el perllongat exili occità a Catalunya s'establí el 1315 durant sis anys a Morella. I, fins i tot, encara més al sud, alguns cavallers càtars com Hug de Saissac i Robert de Castellrosselló arribaren a ajudar en la conquesta de València i les terres dominades pels sarraïns valencians.

Doncs bé, considerant tot el que he comentat fins ara, em sembla almenys un poc raonable pensar en la possibilitat que un càtar, bé formant part de l'exèrcit del rei Jaume I o bé *a posteriori*, arribara a tenir la titularitat per compra o donació a mitjan segle XIII o durant el segle XIV sobre el territori que ara coneixem de *Berfull*, a qui va posar el seu cognom, que, alhora, era el del seu lloc de procedència; la qual cosa suposaria també, en aquest cas, que fóra el primer o un dels primers senyors del llogaret, i per això probablement apareix en el segle XV el topònim *Vertfull*.

Per acabar, plantege dos comentaris i un interrogant:

1. Sembla evident que Coromines no coneixia els *Vertfull* de Catalunya i per això no els va relacionar amb el *Vertfull* de la Ribera.
2. Si donem per vàlid que un càtar donara origen al topònim, em pregunte si en el moment de la donació hi hauria població mudèjar vivint en aquell territori. Si n'hi havia, aquell suposat senyor de *Vertfull* va refundar —pel que fa al nom— una població preexistent sense respectar el possible topònim mudèjar que utilitzari-

en els seus habitants.¹¹ I si no hi havia població en aquell territori, va fundar una població nova amb un topònim al seu gust.¹²

3. ¿Es tractarà sols d'una simple coincidència en l'origen de tots els VIRIDIFOLIUM O VIRIDIFOLIO, sense tenir res a veure el nostre *Vertfull* amb un càtar? I en aquest cas, ¿podríem pensar que fóra un lloc habitat d'època romana, potser relacionat amb la vil·la romana de Cornelius que es troba escassament a un parell de quilòmetres? Potser si algun dia apareix documentació anterior al segle *xv* ens ajude a aclarir els dubtes.

11. Tal com va fer el senyor del Tossalet, llogaret veí i també del terme de Rafelguaraf.

12. Tal com va fer el senyor de la Pobla Llarga, però sembla que volia que es diguera la Pobla d'Esplugues.

TOPONÍMIA DE BELLÚS

Arantxa Sentandreu Esquer

INTRODUCCIÓ

La finalitat d'aquest estudi serà veure l'etimologia i la motivació dels topònims de les partides de Bellús, realitzar una anàlisi percentual de la tipologia toponímica i fer referència a la gran quantitat d'hidrònims existents en el terme, cosa que ens indica la gran quantitat d'aigua de què disposa o disposava Bellús i com la construcció de la presa ha afectat la toponímia. A més a més, pretenc deixar constància de quins són els topònims que ara es troben davall de les aigües de la presa de Bellús, per tal que no es perda aquest llegat tan valuós.

Per a fer l'anàlisi, agruparé les partides segons la seua tipologia toponímica. Analitzaré l'etimologia i, tot seguit, veuré de manera general la motivació dels topònims. Una vegada feta tota la relació dels topònims de les partides, faré una anàlisi percentual de la procedència etimològica d'aquests. Tot seguit completaré el corpus toponímic de Bellús i faré una anàlisi percentual de la tipologia toponímica. Per a finalitzar, analitzaré els hidrònims, ja que és la tipologia més abundant en el corpus toponímic de Bellús. Pel que fa als hidrònims, faré una relació del corpus existent a Bellús i després faré una apreciació particular del que ha suposat la construcció de la presa a Bellús.

PARTIDES

a) Vegetació

PARTIDES	ETIMOLOGIA
EL BALADRET	Del llatí VERATUM
EL CAMÍ DE L'ALMETLER	Del llatí AMIGDALUS COMUNIS
LA CLOTXA DE LA MORERA	Del llatí CLOTXEA / Del llatí MORUS
EL LLORER	Del llatí LAURARIA derivat de LAURU
LA SERRETA DE L'ESPART	Del llatí SPARTUM o SPARTON, i aquest ve del grec

La motivació d'aquestes partides és ben transparent, ja que prenen el nom de la planta que abunda en la partida. Aquests noms ens donen informació del tipus d'arbres fruiters i de la vegetació de la zona. El més curiós és *la Clotxa de la Morera*: aquesta partida ha pres aquest nom perquè es troba situada en una zona més baixa que forma un clot i antigament estava plantada de moreres. Una de les produccions de Bellús als segles XVI i XVII era la seda i, com és ben sabut, els cucs de seda s'alimenten de les fulles de morera.

El llorer té utilitats culinàries, i l'espart el feien servir per a fer les soles de les espardenyes valencianes i, els caçadors, per a enviscar.

b) Agricultura

PARTIDES	ETIMOLOGIA
L'HORTETA	Del llatí <i>HORTUS</i>
LA PLANTA	Del llatí <i>PLANTA</i>
LES FANECADES	Deriva de <i>FANECA</i> , de l'arab <i>Fanika</i>
EL REMITJÓ	Derivat de <i>remitjar</i> , compost parasintètic de <i>mig</i> i el prefix <i>re-</i>

La motivació d'aquests topònims es deu al tipus de conreu de la zona, com és el cas de l'*Horteta*, on es conreen hortaliçes, i de la *Planta*, que és una partida de secà plantada majoritàriament d'oliveres. Bellús abans era productora d'oli d'oliva.

Per les dimensions del terreny, tenim el topònim *les Fanecades* (una fanecada equival a 12 hectàrees). A la Vall d'Albaida els llauradors prenen com a mesura de les dimensions del terreny la fanecada i no l'hectàrea. Aquesta partida és de grans dimensions, per això li deuen haver posat el nom *fanecades*, per a indicar que és molt gran. Actualment està plantada de vinya. El topònim *el Remitjó* ens indica que és una partida relativament xicoteta, només té 52 parcel·les. Si la comparem amb les partides veïnes, observem que realment sí que és més menuda, ja que la Senyoria té 221 parcel·les i el Llorer en té 117.

c) Ramaderia

PARTIDES	ETIMOLOGIA
EL TOSSAL DEL CORRAL NOU	Del llatí vulgar <i>CURRALE</i>
L'ALT DEL CORRAL	Del llatí vulgar <i>CURRALE</i>

A més de l'agricultura, una altra activitat molt important a Bellús és la ramaderia i això ha donat lloc al nom d'aquestes partides. En la partida del Tossal del Corral Nou, la qual es troba situada en un tossal, hi ha una corral on es crien gallines, cabres i porcs. La sorra d'aquest tossal és molt fina i abans es feia servir per a lluir i escurar. En l'Alt del Corral actualment no hi ha cap corral, però el seu nom ens fa suposar que abans n'hi havia algun. Aquestes terres també eren anomenades amb el castellanisme *los Mimbrales*, perquè abans hi havia més de 500 fanecades de vímet; però actualment aquestes terres estan ermes, ja que varen ser expropiades per a la construcció del pantà.

d) Tipus o composició del terreny

PARTIDES	ETIMOLOGIA
L'ALGAMASSA	Origen incert. Hipòtesis: 1. preromà; 2. compost del llatí <i>MASSA</i> amb un element preromà; 3. és més convincent admetre que té procedència indoeuropea.
L'ALGEP SAR	Prové, en última instància, del grec <i>guix</i> , a través del llatí <i>GYP SUM</i> . Aquesta forma va passar des de molt antic a l'àrab <i>Giss</i> , <i>Gebis</i> i d'aquesta prové <i>algeps</i> .
LA GRAVA	Del preromà indoeuropeu <i>GRAVA</i>

Aquests topònims ens donen informació dels diferents tipus de composició del terreny que podem trobar a Bellús. L'Algamassa, perquè aquesta terra és molt rica en carbonats, la qual és de tipus calitja i es fa servir per a la construcció. L'Algepsar, perquè en aquestes terres abunda l'algeps i antigament la gent del poble n'extreia d'ací. La Grava, perquè el nom de la partida també s'atribueix al tipus de sorra més grossa que hi ha.

e) L'home i les seues activitats humanes

Molins

PARTIDES	ETIMOLOGIA
MOLÍ DE BELLÚS	Del llatí <i>MOLINU</i>
LES ERES	Del llatí <i>AREA</i>

El Molí de Bellús apareix esmentat en el *Diccionario Geográfico, Histórico, Estadístico* de Pascual Madoz: "Por la derecha del Rio Albaida, y en su izquierda a muy corta distancia se encuentra un molino harinero y arrocero en un sitio llamado Aigües de Bellús." Actualment els bellusers anomenen aquestes terres *les Porcaters*, perquè hi ha edificades granges de porcs.

La partida de les Eres s'anomena així perquè antigament en aquestes terres hi havia eres. L'existència d'aquests topònims deixa constància d'una altra de les activitats econòmiques del poble: Bellús era productora de cereals (blat i dacsa).

Relacions institucionals i jurídiques

PARTIDES	ETIMOLOGIA
EL MOLLÓ	De l'hispanollatí <i>*MUTUL-OMS</i> , derivat del llatí <i>MUTULUS</i>
LA SENYORIA	Del llatí <i>SENIORE</i>

La partida del Molló marca el límit de propietat entre Bellús i Benigànim. A començament del segle ^{xx} aquesta partida era un arrossar. Les terres de la Senyoria es troben situades a l'eixida del poble i pertanyien als senyors de Bellús. El primer senyor del poble després de la conquesta va ser Vicent Bellví, que pertanyia a una important família xativina.

Religió

PARTIDES	ETIMOLOGIA
EL CALVARI	Del llatí CALVARIUM
EL CEMENTERI	Del llatí COEMENTERIUM
LA MESQUITA	De l'àrab <i>Mesgrid</i>

Aquests topònims ens mostren les diferents religions que s'han practicat a Bellús: actualment, la religió cristiana, però antigament en aquestes terres es va practicar la religió musulmana, ja que, com podem comprovar, els àrabs habitaren aquestes terres. Coromines fa un esment a l'*Onomasticon cataloniae* (pàg. 412): "A Bellús hi havien moros cultes i devots i un d'ells de bella i exacta escriptura i bon coneixement de l'àrab clàssic. A mitjan segle ^{xv}, Bellús constava de 38 cases habitades pels moros, el 1574 els van fer l'església (la mesquita, d'ací vindria el nom d'aquest topònim), però restà despoblat per l'expulsió el 1611, i reduït a quatre veïns. El seu senyor Bellví atorgà aquell any carta de població que hi atragué 35 cristians." Regla troba a Bellús 90 cases de moriscos el 1609, i n'hi ha de 40 a 64 en els censos de 1527, 1563, 1572 i 1602 (Lapeyre, pàg. 36).

Fets bèl·lics

PARTIDES	ETIMOLOGIA
LA CONQUISTA	Del llatí CONQUIDERE

Aquesta partida, possiblement, pren aquest nom perquè antigament en aquestes terres tingué lloc la batalla de Bellús, el 2 de setembre de 1522, en la qual les tropes reials derrotaren els agermanats després d'apoderar-se d'Alzira i de Xàtiva. En aquesta loma trobem una roca que presenta un forat, la qual es coneix amb el nom de l' *Agenollat Sant Jaume*, ja que per tradició local es creu que aquest forat fou fet per la puntada que va pegar ací el genoll del cavall del rei en Jaume quan aquest perseguia els moros.

f) Orònims

Plans

PARTIDES	ETIMOLOGIA
LA PLANISSA	Derivat del llatí PLANA
EL PLA DEL TRAMUSSAR	De l'hispanoàrab <i>Tramus</i> (àrab <i>Trumu's</i>)

Les dues partides, com indica el nom, es troben situades en superfícies planes. I en la partida del Pla del Tramussar antigament es conreava tramús (d'origen àrab).

Depressions

PARTIDES	ETIMOLOGIA
EL CLOT DE LA MONA	Del llatí MUNDA, plural MUNDUM De l'àrab <i>Mu'na</i>
LA CLOTXA DE LA MORERA	Del llatí CLOTXEA / Del llatí MORUS
LA FOIETA (terres expropiades, actualment ermes)	Del llatí FOVEA

Aquestes terres prenen el nom perquè es troben situades en superfícies fondes.

Eminències

PARTIDES	ETIMOLOGIA
L'ALTERÓ (terres expropiades)	Derivat del llatí ALTUS
L'ALT DE CAROIG	De l'indoeuropeu CAR (roca)
LA LLOMA DE LLUÍS (terres expropiades)	Del llatí LUMBU
SERRA GROSSA	Del llatí GROSSUS
TOSSAL DEL CALDERO	Del llatí TONSU/ Del llatí CALDARIA
TOSSAL GALLUT	D'origen incert, segurament preromà i emparentat amb el gascó <i>jaugue</i> i el francès occidental <i>joghe</i> , <i>jeyon</i> , <i>ajona</i> , 'argelaga'.
TOSSAL DEL MIG	Del llatí MEDIUS
TOSSAL DEL POLL	Del llatí PODIUM
TOSSAL REDÓ (restes d'un poblat de l'edat del bronze)	Del llatí ROTUNDUM
EL TOSSAL DEL REGULÓ	Del llatí ROTULONE

Totes aquestes partides prenen el nom influenciat pel lloc on es troben situades, en una elevació del terreny, que l'anomenen de diferents maneres: *alt*, *alteró*, *lloma*, *tossal*, *serra*. Aquests noms acaben completant-se a partir d'adjectius o sintagmes preposicionals que ens indiquen algun dels seus trets: color de la pedra, *Caroig* (pedra roja); la forma, *tossal Redó*, *el Tossal del Reguló*; la situació, *tossal del Mig*, que es troba situat entre el *tossal del Poll* i el *tossal Gallut*. També trobem una duplicació tautològica, és a dir, la repetició d'un mateix concepte (amb formes diferents), en el topònim *tossal del Poll*, on *poll* significa 'puig'.

Forma del terreny

PARTIDES	ETIMOLOGIA
LA COSTERETA	Del llatí <i>COSTA</i>
L'ESCALETA	Del llatí <i>SCALA</i>
EL FONDET	Del llatí <i>FONDUS</i>
LA VOLTA	Del llatí <i>VOLVITA</i>

Aquestes partides prenen el nom per la forma del terreny. En la Costereta, el terreny és pendent, costerut. En l'Escaleta, els bancals estan disposats en esglaons, estan abancalats, per a aprofitar el terreny en pendent. En el Fondet, la partida està abancalada i la part més baixa, la més fonda, es troba a nivell del riu. En la Volta, la partida va formant una volta tancada des de l'eixida del poble fins a la carretera de Benigànim.

g) Hidrònims

Aigües corrents

Barrancs

PARTIDES	ETIMOLOGIA
BARRANC FONDO	Del llatí <i>FONDUS</i>
EL BARRANC DE LA FILLOLA	Del llatí <i>FILIOLA</i>
EL BARRANC DE CARI	Del llatí <i>CARA</i>
EL SALT	Del llatí <i>SALTU</i>
ELS ULLALS (submergida)	Del llatí <i>OCULUM</i>
EL CANYO (submergida)	Preromà: <i>CANNUM</i>
L'ALFAMA (submergida)	De l'àrab <i>al-hamma</i> 'bany calent, les aigües minerals'

L'ESTRET DE LES AIGÜES	Del llatí <i>STRINGERE</i>
L'OMBRIA DE LA FONT	Del llatí <i>OMBRIVU</i> / <i>FORTE</i>

Aigües no corrents

PARTIDES	ETIMOLOGIA
ELS BANYS (submergida)	Del llatí <i>BALNEUM</i>

h) Antropònims

PARTIDES	ETIMOLOGIA
BELENGUER	Nom propi germànic: <i>Beringar</i>
BENIMANTELL (submergida)	De l'àrab <i>beni manantiial</i>

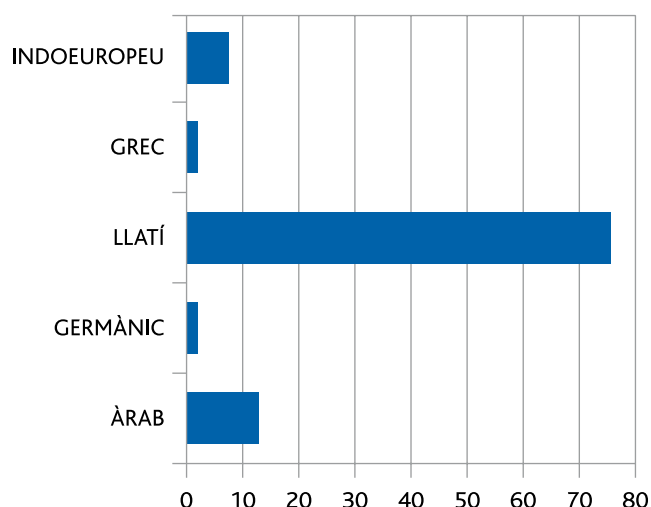
La partida de Benimantell antigament era una alqueria, que apareix esmentada al *Llibre de Repartiment de València*: "A Valeri Escrivà, Pere Ponç, Joan de Segarra i Fort de Saragossa i altres companys vostres comptat en nombre de dotze, sengles cases, fanques i lliures, a Xàtiva; i cadascú d'ells tres jovades de terra entre vinyes i terra en dues alqueries de la Vall d'Albaida, anomenades Benimantell i Beniabdó, i si no fos suficient es completarà a Alharra. 6 de maig 1248."

i) Vies de comunicació

PARTIDES	ETIMOLOGIA
EL CAMÍ DELS BANYS	Del llatí <i>BALNEUM</i> . Camí que va de Bellús als Banys.
EL CAMÍ DE LA FONT	Del llatí <i>FORTE</i> . En aquest camí hi ha un naixement d'aigua, que antigament omplia l'antic llavador del poble.
CAMÍ REIAL	Del llatí <i>REGALE</i> . Antigament per ací passava el Camí Reial.

Anàlisi percentual de l'origen del nom de les partides

INDOEUROPEU	7'4%
GREC	1'9%
LLATÍ	75'9%
GERMÀNIC	1'9%
ÀRAB	12'9%

Conclusió

La majoria de topònims provenen del llatí, però en el lèxic han quedat restes d'altres substrats com l'àrab, provinents de l'etapa poblacional islàmica. En menor proporció trobem lèxic del substrat preromà provinent de les llengües indoeuropees, és a dir, aquell que els romans prengueren, a l'època de la colonització, dels pobles peninsulars que parlaven una llengua indoeuropea. També trobem un antropònim germànic. La proliferació de noms germànics en el nostre territori s'atribueix a una mena de moda social, prolongada durant segles, ocasionada pel prestigi dels nous dominadors de les antigues províncies romanes, que es veié incrementat nostàlgicament en temps de la reconquesta. I un mot d'origen grec que s'ha transmés a través del llatí per via de manlleu o de calc. Són mots antics que pertanyien a la llengua quotidiana, que foren usats en la llengua del poble i que aquest trasmeté també a les llengües romàniques.

Cal precisar que ací s'ha estudiat l'ètim de les paraules, però la toponímia de Bellús no és tan antiga i aquests topònims ja pertanyen al valencià.

Anàlisi percentual de la tipologia toponímica de Bellús

Primerament acabaré de fer la relació de topònims del corpus toponímic de Bellús i després faré l'anàlisi percentual de la tipologia toponímica.

a) Coves

COVA DE LA PETXINA	S'anomena així perquè té forma d'una closca de petxina. Es troba situada a l'Estret de les Aigües, va estar habitada en el paleolític mitjà i s'hi han trobat abundants mostres del mosterí.
COVA DE CABOT	Antropònim que fa referència a un llinatge valencià o a un malnom (cabot = qui té el cap gros).

b) L'home i les activitats humanes

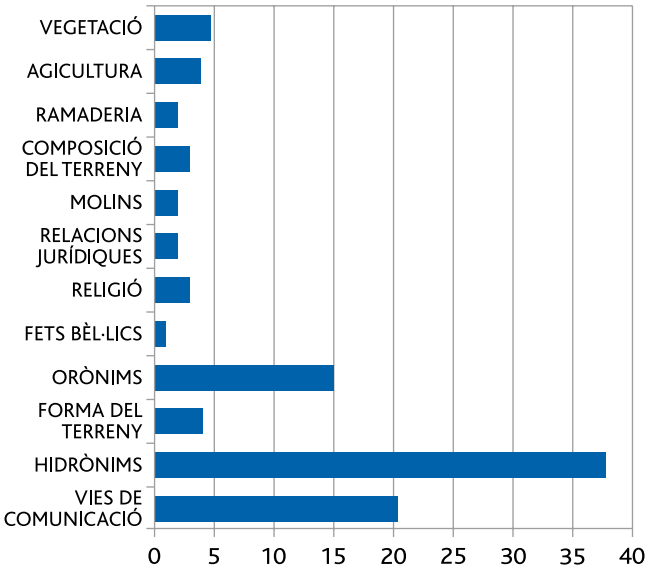
Habitatge rural. Cases

CASA DE LA METJA	En aquesta casa va viure una antiga metgessa del poble.
CASA ROJA	Pren aquest nom perquè està pintada de roig.
CASETA DELS PEONS	Va estar habitada en temps de guerra per una quadrilla de peons.
BARRACA O CASILLA DE MACARI	Ací va haver-hi afusellaments en 1936.

Vies de comunicació

Camins amb topònims de pobles veïns	CAMÍ DE XÀTIVA
	CAMÍ DE L'OLLERIA
	CAMÍ O PAS DE BENIGÀNIM
	CAMÍ DE LA POBLA DEL DUC
	CAMÍ DE GUADASSÉQUIES
Camins amb noms de partides	CAMÍ DE L'ALGEP SAR
	CAMÍ DE LA FILLOLA
	CAMÍ DE LA CASA DE LA METJA
	CAMÍ DE L'ALMETLET
	CAMÍ ROIG
	CAMÍ DELS BANYES
	CAMÍ DE LA FONT
	CAMÍ DEL SALT
	CAMÍ DE LES AIGÜES
Camins	CAMÍ DEL MOLÍ DE MALANY
	CAMÍ DE LA SERRA
Sendes	SENDA DELS PEONS CAMINERS

Carreteres	CARRETERA XÀTIVA-ALCOI-ALACANT (N-340)
	CARRETERA DE BENIGÀNIM
Assagadors	ASSAGADOR DE LA PLANTA
	ASSAGADOR DEL CAMÍ

VEGETACIÓ	4'58%
AGRICULTURA	3'66%
RAMADERIA	1'83%
TIPUS DE TERRENY	2'75%
MOLINS	1'83%
RELACIONS INSTITUCIONAL O JURÍDIQUES	1'83%
RELIGIÓ	2'75%
FETS BÈL·LICS	0'91%
ORÒNIMS	13'76%
FORMA DEL TERRENY	3'66%
HIDRÒNIMS	35'77%
ANTROPÒNIMS	1'83%
HABITATGE RURAL	3'66%
COVES	1'83%
VIES DE COMUNICACIÓ	20'3%

Conclusió

De tot el corpus toponímic de Bellús, els hidrònims és la tipologia més abundant, ja que representa el 35,77% dels

topònims. Bellús era i és un poble molt ric en aigua. Després de veure la importància dels hidrònims dins del corpus toponímic de Bellús, els analitzaré més detingudament.

HIDRONÍMIA

a) Aigües corrents

RIUS	
RIU D'ALBAIDA	Afluent del riu Xúquer. La presa de Bellús actua com a mur de contenció d'aigües per a impedir que s'inunden les terres de la Costera i la Ribera.
EL SALT	A la meitat del recorregut del barranc, a prop del poble, es forma un salt, ja que hi ha un tallat bastant profund.
ELS ULLALS (submergida)	En aquestes terres hi havia un brollador d'aigua subterrània que omplia la sèquia de Baix.
EL CANYO (submergida)	En la partida hi havia una font que s'anomenava la <i>Font del Canyo</i> .
ESTRET DE LES AIGÜES	Per aquest estret el riu d'Albaida travessa la serra Grossa. Ací es troba situada la font de Bellús, o també anomenada el <i>Naixement de Bellús</i> . Pascual Mandoz fa referència a aquest en el seu <i>Diccionario</i> : "Nace a la iz. del r. Albayda y sitio llamado Les Aigües de Bellús, donde se ve brotar con violencia de las entrañas de la misma Serra-Grosa por una cueva de 8 pies de diámetro elevada sobre el nivel del r. algunas varas, la cual se halla en el mismo camino que conduce a Játiva, encerrada con una puerta que solo deja ver sus aguas por medio de una pequeña ventanilla que sirve como respiradero."
L'OMBRIA DE LA FONT	En aquesta ombria hi ha una font, aquesta és el naixement de les Aigües de Bellús, les quals van ser comercialitzades amb el nom de <i>Balbellús</i> .

BARRANCS	
BARRANC DE LA FILLOLA	Delimita el terme de Bellús de la pertinença de la Garrofera, del terme de Xàtiva.

BARRANC DE CARI	En aquest barranc s'ha fet un pou que dóna aigua a Montaverner, Bixquert, Xàtiva i Guadasséquies.
BARRANC FONDO	Desemboca en el riu d'Albaida.
BARRANC DEL PALLER	Va des del Paller fins al riu d'Albaida.
BARRANC AMPLE	Aquest és molt ample i desemboca en el barranc del Salt.
BARRANC DE LA PENYA DE LA MEL	Va des de la serra Grossa, passa per la penya de la Mel i baixa fins que s'ajunta amb el barranc de Cari.
BARRANC DE LA CREU	Situat al nord de la serra Grossa, separa el terme de Xàtiva i Bellús.
BARRANC DEL DESAIGÜE	Separa el terme de Bellús i de Guadasséquies.
BARRANC DEL SALT	Aquest ve des de l'Ollería, travessa tot el terme de Bellús i desemboca al riu d'Albaida.

FONTS	
FONT DE L'ALFAMA (submergida pel pantà)	Naixement d'aigües termals que abastien el balneari de Bellús. En el <i>Diccionario Geográfico-Histórico-Estadístico</i> de Pascual Mandoz es fa referència a aquesta font: "La copiosa fuente, cuyas aguas limpias sin color, ni sabor, son jabonosas y de una temperatura de 20 grados, habiéndose hecho célebres por sus maravillosas curaciones en las afecciones reumáticas."
FONT DE L'ARBRE	Situada en les terres de la casa de la Metja.
FONT DEL CANYO	<i>Canyo</i> té significat de 'font', per tant aquest hidrònim és una duplicació tautològica.
FONT DE LA CASA ROJA	Situada en la casa Roja. Aquesta font també s'anomena <i>fonteta Roja</i> .
FONTETA DELS CASTELLANS	Es troba situada en la bassa del Castellans (els propietaris de la bassa eren castellans).

FONT DE LA MERDA	Pels voltants fa una olor molt forta, ja que allí van a parar tots els desaigües del poble.
FONT DEL MOLÍ DE MALANY	El nom <i>Malany</i> podria vindre d'un antropònim, del malnom d'un antic propietari; també pot vindre de la fusió de <i>mal</i> i <i>any</i> , fent referència a una mala anyada al camp.
FONT DEL TIO VALLÀ	Aquest topònim està format per un antropònim que fa referència a un cognom molt estès a la Vall d'Albaida.

b) Aigües no corrents

ELS BANYS (submergida)	Antigament ací es trobava situat el balneari de Bellús. Aquest, durant la dominació musulmana, era l'aljama on es reunien els senyors feudals. Al segle XIX, el marquès de Bèlgida va fer edificar un balneari: "Para tomar dichos baños se constuyó un edificio de un solo poso, el cual tiene 70 palmos de largo, 45 de ancho y 25 de elevación, cubierto de canas y vigas y teja vana, como se acostumbra en el pais, con muy mala distribución en el interior y cuentan pocas comodidades para los enfermos [...]. En el piso bajo ó inferior, se encuentran 5 balsas o pilas, talladas en la misma piedra junto al nacimiento de las aguas [...]. Hay un médico titular que acude al establecimiento en las temporadas de baño [...] su dueño el Marqués de Bèlgida, que los tiene bastante descuidados y arrendados en la actualidad a un labrador de Guadasséquies, que cobra 2 rs. por cada baño." (Pascual Mandoz). A principi del s. XX es varen modernitzar: "Se han adecentado las cinco balsas antiguas y añadido un vaporatorio para inhalaciones difusas, ampliando la fonda, instalado duchas, botiquín, biblioteca, recreos, etc." (Sarhou Carreres, <i>Provincia de Valencia</i> dins de <i>Geografía del Reino de Valencia</i>). El balneari va ser tancat definitivament l'any 1976, enderrocat i actualment es troba davall de les aigües del pantà de Bellús.
------------------------	--

L'ASSUT	Ve de l'àrab <i>as-sudd</i> . Es troba situat al costat del molí de Malany, per això també es coneix amb el nom de <i>l'assut del Molí de Malany</i> .
---------	--

c) Intervenció de l'home

BASSES	
BASSA DELS CASTELLANS	Pren el nom de l'antropònim que la gent del poble feia servir per a anomenar els antics propietaris d'aquesta bassa, i amb el qual es marca la procedència forana d'aquests.
BASSA DE LA MIQUELA	Possiblement ha pres el nom de la filla o la dona de l'antic propietari.
BASSA DEL MOSCARDÓ	<i>Moscardó</i> és un cognom molt estès a la Vall d'Albaida. Se suposa que l'antic propietari de la bassa era de cognom Moscardó.

SÉQUIES	
SÉQUIA DE BELLÚS	En l' <i>Onomasticon Cataloniae</i> es fa referència a aquesta séquia: "Que partint de Xàtiva rega tots dos termes i altres de la seva hota, d'on escorrim al peu nort del castell, anomenats el Bellusset." Rega els termes de Bellús i Xàtiva.
SÉQUIA COMUNA (submergida per la presa)	Era l'antiga séquia Comuna que regava les hortes de Guadasséquies, Sempere, Benissuera, Bellús i l'alqueria de Benimantell. En les ordenances que dictaren els senyors d'aquestes terres, a Bellús li pertocava emprar-la dos dies i una nit.
SÉQUIA DE BAIX	Aquesta séquia naixia als Ullals, regava la part baixa del poble arribada al riu i, finalment, desembocava al riu d'Albaida.
SÉQUIA DE L'ALFAMA (submergida davall de la presa)	Naixia dins del Balneari i anava paral·lela a la séquia Comuna.
SÉQUIA MARE (submergida davall de la presa)	És la séquia que separa els termes de Bellús i Guadasséquies.

L'ALCAVÓ	De l'àrab hispànic <i>Qualm</i> (àrab <i>qabw</i>). Aquest alcavó portava l'aigua des de la bassa del Moscardó a la casa de la Metja.
----------	--

PRESES	
LA PRESA	La presa de Bellús fou contruïda, després de diverses protestes dels habitants dels pobles d'arreu de la Vall d'Albaida, per la Confederació Hidrogràfica del Xúquer l'any 1995. Té una superfície de 707 hectàrees i una capacitat màxima de 69 hectòmetres. Aquesta presa comprén el terme del que es coneix com els poblets del riu, que són: Sempere, Guadasséquies, Benissuera i Bellús. El terme d'aquest darrer ha estat el més afectat, ja que és ací on s'ha construït la gran presa. Aquesta té la funció de fer de mur de contenció d'aigües del riu d'Albaida. Aquesta impedeix que en temps de pluges fortes no hi haja sobrecàrrega d'aigua al Xúquer, i impedeix així que es produïsquen inundacions a la Costera i la Ribera.

Com ha afectat la construcció de la presa

La construcció de la presa ha beneficiat els pobles de la Costera i de la Ribera, però aquesta presa ha generat a Bellús diversos problemes, tant ecològics com de productivitat; a més a més, també ha afectat el lèxic i el patrimoni històric i cultural del poble.

Ha ocasionat un impacte ecològic que afecta:

- La vegetació: l'extens pinar ha quedat ofegat, ja que s'han podrit les arrels dels pins per l'aigua de la presa.
- El paisatge: s'ha vist modificat el paisatge de la Vall d'Albaida.
- Les aigües: estan contaminades i són de baixa qualitat, ja que el riu d'Albaida, en el seu recorregut, travessa zones industrials que vessen al riu.
- Els veïns: les aigües estancades i putrefactes desprenen una olor molt forta i generen la proliferació de mosquits.

S'han expropiat els bancals de diverses partides, els quals actualment estan erms, de manera que s'ha impedit així la seua productivitat. Les partides afectades són les següents: la Costereta, l'Alt de Caroig, la Foieta, l'Alteró, la Lloma de Lluís i l'Alt del Corral.

També s'ha vist afectat el lèxic, ja que amb la construcció de la presa ens trobem amb el fet que tant partides, com fonts i camins s'han quedat submergits davall de les aigües de la presa. I, per tant, s'ha posat fi a aquest patrimoni lèxic i s'ha enfonsat, davall de l'aigua, part de la història dels temps gloriosos de Bellús, amb el balneari i les aigües mineromedicinals, les quals han estat substituïdes per les aigües estancades, contaminades i putrefactes de la presa. Els topònims que han quedat submergits davall de la presa són els següents: Benimantell, l'Alfama, l'Algamassa, el Canyo, el Camí de l'Almetler, el Camí dels Banyes i els Ullals.

Conclusió

Amb tot açò podem concloure que un poble tan xicotet com Bellús té un gran corpus d'hidrònims, ja que Bellús era una gran font: arreu hi havia dolls, fonts, assuts i barrancs per on l'aigua corria amb força; però amb el pas del temps aquesta força de l'aigua ha minvat i en la història queden els temps esplendorosos del balneari i de la comercialització de les seues aigües. Actualment, la construcció de la presa ha fet que Bellús continue sent rica en aigua, però no en aigua pura, mineromedicinal, sinó en l'aigua estancada i putrefacta de la presa, la construcció de la qual ha afectat l'ecologia, el paisatge, la toponímia i el patrimoni històric i cultural de la població, que ha quedat submergit davall de les aigües del pantà.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. i DE BORJA MOLL, Francesc (1930-62): *Diccionari català-valencià-balear*, Editorial Alcover, Palma de Mallorca.
- COROMINES, Joan (1982): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes / La Caixa, Barcelona.
- COROMINES, Joan (1996): *Onomasticon cataloniae*, Curial Edicions Catalanes / La Caixa, Barcelona.
- FABRA, Pompeu (1994): *Diccionari general de la llengua catalana*, Edhasa, Barcelona.
- MADOZ, Pascual (1849): *Diccionario geográfico-histórico-estadístico*, t. III, Madrid.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Editorial Moll, Mallorca.
- SARTHOU CARRERES, Carlos: *Geografía feneral del Reino de Valencia. Provincia de Valencia*, Madrid.
- SARTHOU CARRERES, Carlos: *Datos para la historia de Játiva*.
- VENTURA CONEJERO, Agustí: "Recull de la toponímia de la Vall d'Albaida".

TOPONÍMIA URBANA HISTÒRICA DE XÀTIVA

Agustí Ventura i Conejero

[Cronista Oficial de Xàtiva]

Presentem avui, 12 desembre 2008, un llibre en dos volums titulat *Els carrers i les partides de Xàtiva. Estudi històric sobre la toponímia urbana i rural de la ciutat* (Mateu Editors), amb un total de 664 pàgines, 15 plànols i 80 fotos. Primerament, parlarem del primer volum, de 368 pàgines, sobre els carrers o la toponímia urbana de la part antiga de la ciutat.

1. Documentació: bàsicament la Secció de Clergat de l'Arxiu del Regne de València, completat amb el *Llibre del repartiment* i documentació de l'ACA de Barcelona i l'Arxiu Municipal.
2. El concepte de *ciutat* en Sant Agustí
La capital de la regió del regne del sud del Xúquer
Els tres repartidors del segle XIII
3. Divisió per parròquies de la ciutat, segons les llistes del morabetí:
 - 3.1. Sant Pere
 - 3.2. Santa Maria
 - 3.3. La Juderia o la Vilanova
 - 3.4. Santa Tecla dins los murs
 - 3.5. Les Barreres o Santa Tecla fora los murs
 - 3.6. El Raval de la Moreria
4. Classificació dels topònims urbans: "El carrer que va (o baixa) de ... a ..."
 - 4.1. Els portals
 - 4.2. Els noms de les institucions

4.3. L'activitat

4.4. Els llinatges de cavallers, notaris o llauradors propietaris

4.5. Les fonts i algun forn

4.6. Alguna particularitat descriptiva

4.7. El carrers amb indicacions religioses; esglésies, convents o sants de la cantonada

1. DOCUMENTACIÓ

El present estudi és una reflexió sobre aquest llibre de toponímia urbana i rural de Xàtiva, basat sobretot en la documentació de Clergat i "Propiedades antiguas", que es troba a l'Arxiu del Regne de València, procedent de la desamortització dels béns eclesiàstics. En la major part es tracta de censals que, en indicar la propietat sobre la qual estan carregats, donen molta informació sobre la toponímia, tant urbana com rural, perquè presenten com a aval la possessió d'una casa o unes terres. Es tracta en total de 275 carrers o places i portals. A més d'això tenim les més antigues referències que ja apareixen en el *Llibre del Repartiment*, les llistes antroponímiques dels morabetins, agrupades per parròquies, i la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona i dels arxius municipals i de la Seu de Xàtiva. Les nòmimes més antigues de ciutadans de Xàtiva, que són el repartiment i els morabetins, ens mostren Xàtiva dividida

en tres parròquies cristianes, més la moreria i la juderia. El morabetí era un llibre on es feia constar, cada set anys, els qui pagaven aquest impost, mentre que els moros pagaven el besant. Aquest document, quan és nominal, serveix per a conèixer els noms i llinatges de la ciutat. El més antic conegut és de 1373, i es refereix a tot el Regne (ARV, MR, 10.866), però els més interessants per al nostre objectiu són els de 1408 (ARV, MR, 11.802) i el de 1421 (ARV, MR, 11.780), i també el de 1448 (ARV, MR, 3033), que dóna els besants de la moreria i els veïns dels obradors del carrer de la Corretgeria. Aquests tres donen prou informació sobre els llinatges de la ciutat, de les alqueries del terme i de la moreria, però dissortadament no és costum encara designar els carrers on vivien, sinó solament cadascuna de les tres parròquies.

2. EL CONCEPTE DE CIUTAT EN SANT AGUSTÍ

Convindria, prèviament, fer algunes consideracions sobre quina idea tenien de la ciutat en distintes èpoques de la nostra cultura occidental:

2.1. Ja per als antics grecs i romans la *polis*, la ciutat, era comparable a un cos humà, amb un cap o centre que regeix —on està el poder municipal o religiós—, el fòrum o mercat i una perifèria o braços, on s'agrupen els professionals que atenen cadascuna de les activitats necessàries perquè el ciutadà veja ateses totes les demandes. En *La ciutat de Déu* de sant Agustí (llibre II, cap. 21), citant un passatge de *Sobre la república* de Ciceró, podem trobar una idea filosòfica sobre com entenien els antics la ciutat, com una suma de diferents parts, que es coordinen per a aconseguir la felicitat del ciutadà:

Com en les lires i flautes i en el mateix cant i veus s'ha de guardar un cert concert de part dels sons distints, el qual si s'altera o discrepa no pot ser aguantat per les orelles instruídes, i no obstant aquest concert esdevé concordant i congruent amb la moderació dels sons diferents; així dels estaments més alts, més baixos i mitjans, entrellaçats com sons, la ciutat forma un concert amb raó moderada per consens dels discrepans, i allò que els músics anomenen "harmonia" en el cant, és la "concordia" ("homònia", en grec) en la ciutat, el més suau i estret lligam de consistència d'una república, la qual sense la "justícia" de cap manera no pot subsistir.

O siga, que la ciutat és un compost de parts molt diferents, coordinades per la concòrdia i l'acord, i presidides per la justícia. Al ciutadà grec, llatí o medieval, totes les seues necessitats li podien ser solucionades dins la seua ciutat. D'ací que l'ostracisme, el desterrament, fóra un càstig tan terrible. I passant ja al terreny concret, en les ciutats romanes el *forum holitorium*, o mercat de les verdures, estava en lloc diferent del *forum boarium*, o mercat dels bous o dels animals que es venen en viu, i en un lloc apartat del *macellum*, o carnisseria dels animals sacrificats. Els corretgers es trobaven en un carrer diferent del que estaven els tintorers o els argenters. Aquesta distribució continua igual en les ciutats medievals, tant musulmanes com cristianes. En la Xàtiva medieval el mercat de les verdures estava en la plaça de les Cols, actual mercat, mentre que la fira o el mercat dels animals en viu estava en la plaça de Sant Pere, que va donar nom al barri (*barri del Mercat*), que en essència era un barri ramader o del bestiar.

2.2. Una característica que sí que distingia les ciutats musulmanes de les cristianes a l'Edat Mitjana, com ja va remarcar Torres Balbàs (*Ciudades hispano-musulmanas*, 1960, I, 281), és que els carrers eren per a *estar-hi*, no per a *passar-hi*. D'ací que n'hi hagueren tants *darbs* o carrerons sense eixida (castellà *adarbe*), en valencià *atzucac* o *callissó*. El barri xativí de les Barreres, com en altres llocs, pren el nom d'aquells carrers de veïns que es podien tancar amb barreres. Potser aquest concepte estiga reflectit en el topònim *illeta*, que sembla indicar una placeta tancada. A Xàtiva tenim ara la Illeta de Sant Miquel, però al segle XVIII també hi havia la Illeta de Sant Agustí i la Illeta dels Sants de la Pedra, totes aquestes situades a l'antiga moreria o juderia, com no podia ser d'una altra manera. També n'hi ha a Benigànim. Els cristians, després de la reconquesta, començaren a obrir *carrers per a passar* i anaren canviant la morfologia de la ciutat.

2.3. Malgrat tot, hi havia un gran conservadorisme en la ciutat de Xàtiva. En principi, cal pensar que els cristians deixaren moltes coses *more sarracenorum* —segons el costum dels sarraïns—, com veiem pels documents. Però encara al principi del segle XVIII, quan s'encomana al pare Tosca uns

plànols per a reconstruir la ciutat després de l'incendi de 1707 que no s'acompliran mai, s'intentava reformar l'estructura de la ciutat, que tenia uns carrers estrets i medievals. Sembla que això no ocorre més que en la plaça de l'Espanyoletó, davant el quarter de cavalleria, i solament per les necessitats de defensa, que volien deixar amples espais oberts.

2.4. Una característica també molt important és que els repobladors, en la ciutat de València, s'agrupaven en barris segons la seua procedència: Calataiud, Osca, Saragossa, Tudela, Tarassona, Terol, Lleida, Girona, Barcelona, Tortosa, Perpinyà, Montpeller. De la mateixa manera, a Xàtiva sembla que al barri del Mercat abundaven, sobretot, aragonesos, navarresos i lleidatans, i potser eren més ramaders; catalans de Tarragona i Barcelona a Santa Tecla; al centre de la ciutat, tota una barreja de professionals de totes les parts, i de Girona o Montpeller, prop sant Feliu i l'Aljama. Més, a banda, els jueus s'agrupaven entorn a les Santes i Sant Agustí, i els moros que eren els antics valencians, a les Barreres i al Raval. I per altra part, cada professió es concentrava en un carrer. Pellissers i corretgers donaren nom a la Corretgeria. La via dels Alatars o adrovers devia ser una part del carrer Botigues, si pensem que aquest nom venia del grec *apothēke*, que igual pot significar 'farmàcia o botica' (i d'ací *boticari*) o 'magatzem d'alguna cosa'. I així mateix, els carnisers anomenats en el repartiment, en l'actual Peixcateria, i els canterers i els tintorers prop dels portals de Sant Francesc i dels Banys. Això ens remetria al concepte que els romans tenien de la ciutat com un cos humà, on cada part o membre fa la seua funció específica.

2.5. Els tres repartidors

El *Llibre del repartiment* manat fer pel rei en Jaume a una comissió de tres repartidors és el primer document que tenim per a conèixer la delimitació de la Xàtiva medieval. Els tres repartidors eren Jacques Sanç, batle, representant del braç militar o la noblesa, Bernat de Sant Romà, mercedari, representant del braç eclesiàstic, i Pere Escrivà, representant dels ciutadans. El repartiment de Xàtiva es va acabar al febrer i març de 1248, mentre el rei en Jaume assetjava Llutxent, com consta en les dates de la documentació. Els cristians van ocupar la part enmurallada entre el Portal de Cocentaina i la

plaça de la Bassa, dividida en tres parròquies: Sant Pere, Santa Maria i Santa Tecla. La juderia, pertanyent després també a Santa Tecla, estava dins les muralles, entorn a l'ermita posterior de les Santes i entorn al posterior Sant Agustí. La moreria, segons l'estatut de febrer de 1251, estava fora les muralles de la part de ponent de la ciutat, encara que entorn al Convent dels Mercedaris. Ja durant el segle *xv* hi hauria habitants cristians en el barri de les Barreres, i quedaria el Raval com el darrer reducte dels musulmans. En el repartiment es troben unes poques referències a toponímia sarraïna, com el *carrer dels Alatars*, que deu ser el carrer de les Botigues, i el *carrer Major d'Aziz*, que és el carrer de Montcada, i altres referències com el *Portal de València*, el *Portal dels Banys* i el *Portal de Cocentaina*, com ja anirem veient en la seua descripció.

2.6. La ciutat de Xàtiva

El títol de *Ciutat* va ésser atorgat a Xàtiva pel rei Pere el Cerimoniós com a conseqüència de la seua actuació en la Guerra de la Unió al juny de 1347, i va ésser ratificat diverses vegades, malgrat l'oposició de la ciutat de València, que creia que veuria restringits els seus privilegis. En la ratificació feta a Barcelona el 30 d'abril de 1377 s'expressa, clarament, que tenia el títol de Ciutat des de la conquesta, i que ell faria el possible davant el papa per a retornar-li el títol de Catedral. Tenim a la vista una còpia d'aquest document (ACA, Consell d'Aragó, lligall 777, exp. 14/6), que diu expressament:

[...] Capsionis tempore et antea Civitas appellarentur prout per quoddam instrumentum seu Cartam Factam super redditione dictae civitatis inter illustrissimum Dominum Jacobum Regem Aragonum memorie recolende tritavum nostrum ex parte una et Alcaydium Abu Bachar, filium Alfaquí Rex ('regis) Albuhchein, filium quondam domini Xative et totam universitatem sarracenorum Xative et locorum omnium et adjacentium ex altera, nunc vidimus clarius apparere.

En aquest document s'esmenta el pacte entre Jaume I i l'alcaid de Xàtiva, datat un 5 de juny amb l'any esborrat o destruït, que es troba a l'ACA (Cancelleria, pergamins de Jaume I, carpeta 106, apèndix 41). L'any podria ser el de la conquesta, que fou en 1244, durant la Pentecosta. Però com en aquell any aquesta festa fou el 22 de maig, sembla que

Imatge de Levante
El Mercantil valenciano

es tractava de l'any 1248, en què la Pentecosta era el 7 de juny. Diverses raons, que faria llarg d'explicar, fan pensar en la darrera data, ja que seria la donació definitiva de la ciutat, després d'un període de transició, i el moment en què es faria la consagració de la mesquita major en Església de Santa Maria, uns anys després. És un document fragmentari bilingüe àrab/llatí, i en les línies 2, 3, i 15 del text llatí apareix clarament la paraula *civitas*. En aquesta darrera concretament, que és la datació, diu exactament: "Datis in civitate Xative nonis Junij MCC [...]".

En llatí hi ha, almenys, tres paraules per a designar la ciutat. *Oppidum* és una ciutat fortificada i envoltada de muralles, en la part alta de la qual està l'*arx* o fortalesa. *Urbs* és el conjunt d'edificis de la ciutat, encara que la *urbs* per excel·lència és Roma. *Civitas* és el conjunt de les persones, els *cives* o ciutadans. Caldria saber a quina paraula àrab correspon la *civitas* que apareix al nostre document en les tres línies esmentades, potser *Alyemàa* o *assamblea*, conjunt de

ciutadans. Potser vol dir *capital* de l'*altre regne*, del Xúquer a Xixona. Creiem en les dues possibilitats, i cal assenyalar també la de *capital d'un territori*.

Malgrat haver estat utilitzat aquest títol de Ciutat, posteriorment desapareix de la documentació de Jaume I, segurament per a incloure el seu territori dins el Regne de València, que sols arribava fins a Cullera, com diuen molts documents, com per exemple el del 15 de juliol de 1240 (Huici, núm. 312), on s'especifica de Cullera "quod esset situm infra fines Regni Valencie", o el del 21 de gener de 1250, on es regula la venda de la sal de València solament "citra Xucarum", a la part del nord del Xúquer. També hi ha un altre document de 28 d'abril de 1258 (ACA, reg. 10, fol. 61) referit a una donació a Adam de Paterna i Ramón de Mirambell de la Torre de Massalavés, que està en els límits del Regne de València, cosa que vol dir que del Xúquer avall era un altre regne, que tenia la seua *ciutat* o capital a Xàtiva: "[...] si sarraceni vobis reddant Turrem de Massalavés, que est in finibus Regni Valencie".

Aquest *altre regne* apareix així esmentat en diversos llocs de la *Crònica* reial, capítols 328, 350 i 360, i és diferent al Regne de València. Com açò ja ho hem explicat en un altre lloc, esmentarem solament una de les tres cites: "E tornam-nos-en al Regne de València, perquè era lloc e saó que Nos volièm acabar çó que havíem començat, que aítambé haguéssem tot L'ALTRE REGNE com havíem tro en Xúquer." (C. 328)

No insistirem més, però creiem que aquest és el sentit de *civitas* referit a Xàtiva, la capital de la governació "dellà de Xúquer fins al Riu de Xixona".

3. LA DIVISIÓ URBANA PER PARRÒQUIES

Per a l'estudi de la toponímia urbana històrica dividim Xàtiva d'aquesta manera:

3.1. Parròquia de Sant Pere, anomenada popularment *el Mercat* perquè hi ha la plaça on es feia la fira anual i el mercat dels cristians el dimarts. Acabava en la font de l'Àngel.

3.2. Parròquia de Santa Maria. La separació entre la parròquia de Santa Maria i la de Santa Tecla ha anat modificant-se al llarg del temps cap a ponent.

3.3. L'antiga jueria, entorn a les Santes i Sant Agustí, que s'anomena des de 1391 *la Vila Nova*, i acaba pertanyent a Santa Tecla.

3.4. Parròquia de Santa Tecla *dins los murs*.

3.5. Les barreres o Santa Tecla *fora los murs* (part de la moreria).

3.6. El raval de la moreria, on encara vivien els expulsats en 1609.

4. CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS URBANS

En un principi, en molts carrers la denominació era molt imprecisa: "El carrer que va (o baixa) des de ... a ...". Solament n'hi ha uns quants noms fixos que són molt antics, alguns des del Repartiment, i els agruparem ara per similitud de significats.

4.1. Els portals estan prou ben designats i en són nou en la muralla, més el portal de l'Almetla, que era l'entrada a l'Albacar:

4.1.1. *El Portal de Concentaina*

La primera notícia que en tenim és el document de 22 de maig de 1258, en què el rei Jaume I concedeix un privilegi als veïns del barri de Sant Pere, perquè allí es faça el mercat dels dimarts i la fira, com en temps dels sarraïns (ACA, reg. 10, fol. 78 v.):

Volens meliorare villam Xative et specialiter illam partem, quae est ab ecclesia Sancte Marie versum PORTAM DE COCENTAYNA ET PORTAM DE VALENCIA, que propter mercatum, que erat ab ipsa parte valde remota erat quasi penitus restituta et quia in ipsa parte videlicet in placia que est prope PORTAM DE COCENTAINA melius competentius, quam in altera alia parte ville Xative mercatum potuerit celebrari. Per Nos et omnes successores nostros statuimus in perpetuum et damus, quod in dicta placia semper decetero singulis diebus martis celebretur mercatum [...].

4.1.2. *El Portal del Puig*

S'anomenava així perquè d'allí eixia el camí que anava cap a la muntanya i l'Ermida del Puig, i està documentat per primera vegada en un document del rei Jaume II, datat a València el 10 de maig de 1306 (ACA, reg. 203, fol. 161-162). En aquest document el rei autoritza la construcció d'uns arcs, pilars, envans i porxes en el dit carrer per a la fira i a obrir el portal, i per tant això vol dir que abans no existia. Dóna també els noms dels primers *firers* de la fira de Xàtiva, que hi viuen:

Concedimus vobis... habitantibus in parroquia Sancti Petri, quod possitis edificare in loco in quo MERCATUM celebratur arcus, pilaria, porticus, cohoptercia et embanna... incipiat a cantone domorum Raimundi d'Alet et protendant usque ad cantonem extra domos Simonis de Canalibus fabri... et quod possitis facere aprire in muro... super Torrem Novam, quae est ante ortum Bernardi Sorribes seu ad portallum generale, et quod portale sit de petra picada cum bonis jannuis et vocetur LA PORTA DEL PUIG.

4.1.3. *El Portal de València, Portal Fosc o de les Monges*

Aquest portal ja apareix esmentat en el document anterior de 1258, però també està al *Llibre del Repartiment*, en les notacions núm. 2669, 2690, 2709 i 3012 (seguim l'edició d'Antoni Ferrando): "prope portale, per quod itur ad Valentiam".

L'actual convent de monges dominicanes de la Consolació va ésser inaugurat "en postrero dia de marzo del año 1520, y bendecido por el reverendissimo Obispo Luis Llagària, sábado víspera de Ramos", segons diu el cronista Martí de Vicianà. A partir d'aquest moment s'anomenarà també *Portal de les Monges de Consolació*, i també *Portal Fosc* fins al segle passat, en què es va enderrocar. Però mai perdrà el nom de *Portal de València*.

4.1.4. El Portal de Santa Anna

Aquest portal es deia així perquè des d'ací eixia el camí carreter de Santa Anna, que travessant tota l'horta i el riu eixia a l'actual cementeri de la Llosa i pujava a l'Ermita de Santa Anna. Pel camí de Santa Anna se'n va anar, segurament, el cardenal Roderic de Borja, futur papa, l'11 d'agost de 1473, després de la visita d'una setmana a la seua ciutat nadiua, probablement per visitar de camí l'Ermita de Santa Anna i anar a la vila d'Anna, d'on era senyora sa mare Isabel de Borja (Sarhou, Datos, I, 207). La primera referència que tenim del portal és de l'any 1448 (ARV, Mestre Racional, 7424, fol. 397):

Mossén Joliàn Peralada, primo un alberc situat a la Porta de Sentana, la qual possehia de herència de son pare, val 1000 sous.

Les dues referències següents són d'un forn que encara ara existeix, i són dels anys 1527 i 1580, de les quals esmentarem sols la primera (ARV, Clergat, Montsant 1894, fol. 9 v.):

Pere Costa, forner, un forn e casa contigua parròquia Sant Pere, en la Plaça de Sentana, apellat lo forn d'en Bossa.

4.1.5. El Portal Nou o del Lleó

En època medieval s'anomenava la *Porta Nova* i la tenim àmpliament documentada, almenys, des de la construcció del Monestir de Santa Clara, fundat pel testament de na Saurina d'Entença, vídua i segona muller de Roger de Llària, el 25 d'agost de 1325. Com a conseqüència d'això, Jaume II va fer un privilegi, el 26 de juny de 1326, en què el rei ratifica la compra d'unes terres fora els murs, vora la Porta Nova, on s'haurà de construir el convent. Aquest pergami està en l'Arxiu del Regne de València, Clergat, Santa Clara, caixa 1033, núm. 10, i està registrat en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 226-227, fol. 283:

Et dictus Jacobus de Guardia dixit se considerasse quendam trocium terre situm prope Portam Novam ville Xative extra subtus cequiam fore idoneum pro dicto monasterio erigendo et construendo.

En 1744 (AHMX, lligall núm. 2247) s'anomena ja *Portal del Lleó*, per una font, que encara està però situada a la part contrària d'on estava. En moltes ciutats musulmanes és freqüent alguna porta anomenada en àrab *Al-uyun*, 'de les fonts', que podria haver passat per etimologia popular a *Lleó*, però com que no tenim referències antigues no ho podem demostrar. La mateixa etimologia es dona en topònims àrabs com *Gibraleón*, *Massalió*, en el Baix Aragó de parla catalana. N'hi havia portes *del Lleó* a Granada, Còrdova i Almeria.

El poeta Abu-l Abbas Ahmad ben Abd Allah, *el Cec de Tudela*, que va morir a Sevilla en 1126, diu en un poema, que tradueix Emilio García Gómez (*El libro de las banderas de los campeones* d'Ibn Said Al Magribí, Barcelona 1978, pàg. 260):

Dijo el poeta sobre un león de piedra que echaba agua por la boca,
Es un león, aunque si me fijo bien en él, he de decir que és una peña.
Parece el león de los cielos, que arroja por su boca la Via Lactea.

El Portal del Lleó es va desmontar en 1908, amb gran protesta de la premsa de l'època.

4.1.6. El Portal de la Ferreria, dels Estudis o de Sant Francesc

El nom de la *Ferreria* que li atorga Vicianà, III, 330, en 1535, potser es devia a la seua activitat referent als ferrers. Potser l'hauem d'identificar també amb la plaça dels Cànters de què parla el Repartiment, núm. 2658, i era una de les tres més importants juntament amb la plaça de Sant Pere i amb la dels Banys. Des del mateix Repartiment tenia al costat el futur convent dels franciscans i, per tant, molt prompte s'anomenà *Portal de Sant Francesc* (Repartiment núm. 2569 i 3008 i solament transcrivim el segon):

Fatribus minoribus: spatium terre ante murum Xative sicut afrontatur in honore Petri de Basco et tribus viis publicis ad edificandum monasterium.

En algun moment s'anomenà *dels Estudis*, perquè hi regentaven els franciscans uns estudis, sufragats per l'Ajuntament. Així en ARV, Clergat, lligall 383, caixa 1031, núm. 5, hem trobat unes notes extretes del *Manual de Consells* de la ciutat de 1550-1599, que diuen:

Hoja 365, Año 1555, los jurados nombraron para la cátedra de Filosofía al R.P.F. Bautista Cullà del Orden de S. Francisco en salario de 25 libras.

Hoja 342, año 1588, Licencia donada al Convent de Sant Frances per a pendre el trànsit de la muralla.

Hoxa 353 de l'index, año 1883, Nominació de Catedràtic de Lògica a mestre Ferrando Chaurí, frare de S, Francés.

Però aquesta funció d'ensenyament ja la feien els franciscans, com demostra el *Manual de Consells* de 1379, en què el 28 de maig els jurats anomenen a mestre Tomàs Biota, framenor, mestre de gramàtica per tres anys més dels tres anys que ja havia complit a satisfacció de tots (Alfred Boluda, *Els Manual de Consells de 1376 a 1380*, 1999, pàg. 141).

4.1.7. *El Portal dels Banys*

Està esmentat ja al *Llibre del Repartiment*, núm. 2658: "[...] usque ad portam balneorum, que contiguatur tinturerie". I núm. 2678: "prope plateam balneorum". I també en l'any 1441 (ARV, Clergat, Seu, 2573, fol. 190): "En Marc Català... un alberc... parròquia Santa Tecla, lo qual és prop la porta dels Banys". En l'any 1839 hi havia el Molí de les Barreres (ARV, Propiedades antiguas, lligall 591).

4.1.8. *El Portal de Santa Tecla o dels Jueus*

Apareix esmentat en un document reial de 23 de juny de 1276 (ACA, reg. 38, fol. 34 v.), i estava situat vora la parròquia del mateix nom, que fou enderrocada en 1913, i de la qual sols queda el campanar: "Infans Petrus confirmamus... tibi Guillermo de Colle, vicino Xative et tuis in perpetuum illam turrem... apud portam que vocatur de Santa Tecla."

4.1.9. *Portal de Sant Jordi o de la Galera*

Possiblement deu el nom de *Sant Jordi* a l'Orde de Sant Jordi d'Alfama, que després es va fusionar amb la de

Montesa, i ací devia tenir alguna possessió o en la veïna església de Santa Tecla. El tenim documentat per primera vegada l'any 1426 (ARV, la Seu, llibre 3029, fol. 14):

"Na Francisca, muller quondam d'en Pere Ortiz, unes cases dins los murs en la parròquia de Santa Tecla damunt lo abeurador de Sant Jordi... e ab carrera pública davant lo mur." I en l'any 1447 (ARV, Clergat 2412, fol. 101): "En Pere Johan, moliner... un alberc dins los murs... a la porta de Sant Jordi." Encara s'anomenava així en 1662, però a partir d'aquest moment es popularitza la *Galera*, per la torre amb presó de dones que hi havia.

4.1.10. *El Portal de l'Almetla*

Era la porta interior d'accés a l'Albacar, situada baix l'ermita de les Santes i vora el barranc que separa la zona de Sant Feliu de la de les Santes, com es veu en el dibuix de 1564 de l'holandès Wyngaerde. Segurament hi havia la torre prop de l'escala del mur de l'Algefria o Aljaferia, des de la qual els cristians feien harca sobre els jueus el Divendres Sant, cosa que prohibeix el rei en Jaume el 25 d'abril de 1268 (ACA, reg. 15, fol. 95 v.):

Mandamus vobis quatenus de cetero, visis literis, custodiatis omnes et singulos judeos Xative... in die Veneris Sancti... faciatis claudi turrem illam que se tenet cum coemeterio judeorum Xative et est prope scalam muri Algefrie.

Però la primera vegada que el veiem anomenat *Portal de l'Almetla* és l'any 1704, parlant d'un hort que era dels agustins i antigament de la juderia (ARV, Clergat, 1429, fol. 152 i 263, i 1437, fol. 172):

Mitja fanecada, que antigament solia ser hort tancat de paret, ... dins los murs, a la costa del castell, lo qual està unit a la ermita de les Santes i ans convent de Sent Salvador, afronta ab carrer que es va a la ermita de Sent Feliu, i ab parets de la ermita de les Santes, que circueixen l'hort de dita ermita per lo barranc de Montsant, i a la part de dalt al bancal de garrofers vells de dit convent, en lo qual troç censit es juga a les birles, que serà mitja fanecada poc més o menys, ab camí per lo qual se va del portal de la Almetla a la ermita de Sant Feliu a dos parts, ab paret de la ermita de les Santes, que solia ser refetor del convent de Sant Salvador i al present hort de les Santes, paret en mig... antigament jugaven a les birles i argolla.

4.2. Els noms de les institucions

Un segon grup el formen els topònims que prenen el nom de les institucions públiques, com la Sala del Consell o les Corts. La plaça de les Corts, on es trobava la cort del Governador del·là de Xúquer, la Cort del Justícia o del Batle i la Sala del Consell, que estava situada entre la Corretgeria ampla i els escalons per on es baixa a la plaça de les Cols, actual mercat de verdures. Apareix esmentada en 1426 (ARV, Clergat, la Seu, 1029, fol. 59):

Angela de Gallac... cases que solien ser de mossén Ferrando Monyoz, contigües a les cases del Consell de la Ciutat, afronten ab lo alberc d'en Pere Gallac, prevère e ab carrera pública e ab lo Fossar.

Aquest document pareix confirmar que el fossar de la Seu devia ser l'actual carrer Noguera, baix de l'actual campar de la Seu.

Mossén Francés Sala, canonge... una casa i taula de carnisseria, situada en la Plaça de les Corts... segons que afront ab la CORT DE LA GOVERNACIÓ, ab casa de la vidua de mossén Gaspar Fons quondam cavaller, ab atzucac e ab dita plaça de les Corts.

Any 1527 (ARV, Clergat, Montsant, 1894, fol. 50 v. i pàssim)

4.3. L'activitat

Dins d'aquest grup trobaríem topònims com *Ventres* (on es netejaven els ventres dels porcs per a fer les botifarres), *Caners*, *Caldereria*, *Argenteria*, *Plaça de les Cols*, *Plaça de la Fira*, *Carnisseria*, *Peixcateria*, *Nevateria vella*, *Hostals*, *Bordell*, *Corretgeria*.

Posarem com a exemple el carrer de la Corretgeria, que tenia dues parts, ampla i estreta, i que apareix en el *Llibre del Repartiment*, núm. 2572, i en un privilegi del rei Joan I de 21 d'abril de 1394 sobre els corretgers i blanquers (ACA, reg. 2009, fol. 41), que inclou un privilegi originari del rei en Jaume de 25 de maig de 1249. En el repartiment, que deu ser de 25 de juny de 1248, els beneficiaris dels obradors de corretgeria són 27 repobladors, i en la segona data de l'any següent, són 43 beneficiaris, dels quals sols coincideixen tres i un d'ells amb dubtes: Doménec de Montsó, Ramon d'Alfaro i, potser, Bernat de Palau. No sabem si les dos donacions són diferents

entre elles, o la segona substitueix la primera d'uns beneficiaris que no en prendrien possessió. La comparació dels dos documents mereix un estudi detingut, que s'ha de comparar també amb altres llistats de corretgers de 1447 i 1468, que en serien els descendents o nous compradors:

[...] damus unicuique vestrum operatorium in Xativa ad usum çabaterie in via qua itur apud Sanctam Mariam, damus etiam vobis adoberias de correis ad officium predicti [...].

4.4. Els llinatges de cavallers, notaris o llauradors propietaris

En aquest cas tenim llinatges, la majoria dins la part enmurallada, com *Benlloc*, *Caldes*, *Abril*, *Auger*, *Bosch*, *Riberes*, *Bruns*, *Siurana*, *Terol*, *Moncada*, *Aparici*, *En Gai*, *Tomàs*, *Vallés* i abans *Batle Martorell*, *Llistons*, *Sanchis*, *Peris*, *Bellver*, *Maluenda*, *Alós*, *Perpinyà* o *Cebrià*.

Comentarem solament el carrer més important dels cavallers, que és el carrer Moncada, i que sabem que en època musulmana s'anomenava *carrer Major d'Aziz*, que probablement es refereix a Abú Bakr Abd al Aziz, rei de València de 1021 a 1061, fill de Sançol i nét d'Almansor. Alguns caps amirites de València, havent rebutjat la sobirania de Labid de Tortosa, el proclamaren rei a Xàtiva, després de la caiguda del califat de Còrdova. Construí l'Almúnia de València i potser també l'Hort de l'Almúnia, que estava al nord de les Barreres i de la moreria de Xàtiva (Huici, *Historia musulmana de Valencia*, vol. I, pàg. 165 ss. i 181). El nom del carrer està documentat en la donació del repartiment 3013, que el rei fa a Guillem de Montcada, alcaid del castell, del qual pren després el nom:

Guillelmo de Montecateno: domos in via majori de Aziza, que fuerunt de Ali Abenhacap et reallum de Alforre matre alcaydi Abohomar juxta reallum nostrum et unam jovatam vinearum.

El Real, que tenia el rei al costat del d'Alforra, era probablement *l'hort de l'Almúnia*, que està després molt documentat durant el segle XIV, i que estava en l'actual barri de la Palmera o barri del Nord-oest. Guillem de Montcada era d'una important família catalana, senyor de Tortosa i de la Baronia de Fraga. Casat amb Alamanda de Querol i, després, amb Margarida de Narbona. Participa en la conquesta de Mallorca,

on morí son pare, l'any 1229, i en la de la ciutat de València, 1238. Va estar present al setge de Xàtiva i de Biar i al tractat d'Almirra (1244-1245). Baró de Fraga en 1255. Va participar en la batalla de Llutxent al juliol de 1276, on fou malferit, però pogué escapar, no així el seu germà Pere, que caigué presoner. Morí en 1278, dos anys després que el rei en Jaume. Apareix sovint en la *Crònica* reial. Pere va morir en 1284. Els dos germans, Guillem i Pere, foren successivament alcaids del castell de Xàtiva. El seu llinatge venia de la vila de Montcada, situada al Vallés Oriental.

4.5. Les fonts i algun forn

Xàtiva tenia una magnífica xarxa de distribució d'aigua potable, pionera en la seua època, a partir dels naixements de Bellús i de Santa. I, per tant, era un tòpic literari elogiar la ciutat per les seues mil fonts. Així, el dramaturg de Guadix, Mira de Amescua, en la seua obra *El esclavo del demonio*, publicada en 1612, quan fa l'elogi de diverses ciutats diu:

Vers 409

Pudiera don Gil pintarte
la ciudad que fué mi patria;
de quien salí desterrado
por siglos y edades largas.
No te ofrezco esta ciudad,
que para mí está muy alta,
esta te ofrezco que tengo
cual si fuera imaginada,
La grandeza de Paris,
de Zaragoza las casas
y las calles de Florencia
con igualdad, limpias y anchas;
celo y suelo de Madrid,
vega y huertas de Granada,
rica lonja de Sevilla,

Vers 424

De Játiva fuentes claras,
los jardines de Valencia,
escuelas de Salamanca,
y de Nápoles las vistas
que alegran el gusto y alma;
de Lisboa el ancho río
que cuando el tributo paga
al mar, parece que lleva
no tributo, mas batalla.
De Valladolid la rica
las salidas, porque agradan

diversamente los ojos,
prados, campos, montes y agua.
El gobierno de Venecia,
de Moscovia las murallas;
solo faltarán los templos

Vers 440

que hay en la Corte Romana.

Era, per tant, una referència molt freqüent la situació de les diferents fonts públiques (es classificaven en *reials* i *veïnals*), que juntament amb les privades de convents, palaus i cases, si no arribaven a 1.000, poc hi faltaria. Així, tenim *carrer de la Font*, *font de Siurana*, *font d'Aguilar*, *font de Frígola*, *font de Terol*, en la parròquia de Sant Pere; *font del Lleó*, *font de Santa Llúcia* o *de la Trinitat*, *font de l'Àngel*, *font de Sant Vicent* o *dels Capellans*, en la parròquia de Santa Maria; *font d'Alós*, *bassa de les Barreres*, *font de Sant Jaume*, *font Trencada*, *Font Alta*, *font de Sant Joan* o *font dels Sants de la Pedra*, en la Parròquia de Santa Tecla i el Raval. Posarem un sol exemple.

Carrer de la Font de l'Àngel

Aquesta font, que encara existeix enfront del carrer En Gay en les ordenances de les séquies i en altra documentació foral, era el límit clar entre les parròquies de Sant Pere i Santa Maria. Estava dedicada a l'Àngel Custodi, protector de les ciutats i viles reials i, per tant, del braç reial de les Corts Valencianes, com està representat en el retaule de la Sala Capitular de l'Ajuntament d'Alzira del segle XVI i en la Sala de

Corts i en la capella del Palau de la Generalitat de València al voltant de l'any 1550, que porta una magnífica senyera dels quatre pals sense blau (veg. Pere M. Orts, *Història de la senyera al País Valencià*, 1979, pàg. 142 i 162 i següents). L'església llatina celebra la festa el 2 d'octubre, com a Catalunya, però a València es feia a principis de juliol. Com és sabut, les Corts del Regne de València tenien tres braços, el militar o noble, el patró del qual era Sant Jordi, l'eclesiàstic, la patrona del qual era la Mare de Déu, i el reial o de les ciutats i viles reials, el patró del qual era l'Àngel Custodi. Així està representat com hem dit en l'oratori del Saló de Corts del Palau de la Generalitat de València, que és un tríptic de Joan de Sarinyena de 1607. Però la festa està documentada ja en la ciutat de València en el *Manual de Consells* des de 1395, segons explica el xatívi Jaume Villanueva (*Viaje Literario*, 1802, II, pàg. 1-4), però se celebrava "el Domingo después de la Octava de los apóstoles San Pedro y San Pablo", o siga a principis de juliol, que és la data que ha conservat encara una altra ciutat reial de la Corona d'Aragó, Terol. En efecte, la ciutat de Terol, que a més va rebre el títol de Ciutat en 1347, el mateix any i pel mateix motiu que Xàtiva (la fidelitat en la guerra de la Unió) celebra en aquesta data de juliol la Fiesta de la Vaquilla del Àngel. Segurament Xàtiva també ho celebrava en aquesta data.

Cal recordar també que Vicent Boix (*València topogràfica*, 1862, pàg. 68) diu que la plaça de l'Àngel de València devia el nom a un hostel amb una imatge de l'Àngel damunt del portal que datava del 1400, prop la muralla romana. I així mateix a Barcelona està encara el Portal de l'Àngel, on, a principis d'octubre, data oficial de la festa llatina, es feia una fira de venda de magranes, segons el *Costumari Català* de Joan Amades (vol. v, 428). En el cas de Xàtiva també hi podia haver hagut algun antic hostel prop del portal de Santa Anna, protegint l'entrada a la ciutat, potser a càrrec dels frares Trinitaris, que hi eren. Segons Almarche (*Goigs valencians*, 1917, pàg. 17), els xiquets que acompanyaven els àngels en la seua festa recitaven aquests versos:

Àngel Custodi de Déu infinit,
 guardeu la Ciutat de dia i de nit
 per a que no entre lo mal esperit.

La referència més antiga de la font i del carrer a Xàtiva és de l'any 1552 (ARV, Clergat, la Seu, 1448, fol. 173 i 188):

Gaspar Costa... quendam domum in vico dicto de la Font del Àngel... cum adzucaco, per quem intratur ad furnum dicti de Gasparis Costa.

En unes ordenances de la séquia de la Llosa, de 10 de maig de 1650, les fonts de l'Àngel i de Sant Jaume divideixen la ciutat en tres barris (AHMX, Séquies, lligall 2010):

Capitol XXVII. Item estatuhim e ordenam que ningú de la Font del àngel enllà devés lo Mercat ni de la Font de Sant Jaume enllà devés la Argenteria no puixa eixir ningú sequier, perque és gran dany per a partir l'aigua de la jornada de la fila del sequier, i es podrien seguir algunes qüestions, per có, que aquells estàn més abundosos d'aygua i es volen burlar i riure's dels que allí van a demanar aygua e per llevar eixos abusos es fa lo dit capítol.

Els forns Major i Menor del Raval. El forn de na Pinyola

Els forns eren també uns llocs de reunió i de referència dels veïns; i en menor grau, les almàsseres. De tots, ens ha quedat encara en la toponímia el *forn de na Pinyola*, situat a l'entrada del Raval, vora una torre i una porta del Raval. En els comptes antics del Raval es parla de dos forns, el Major i el Menor; potser el Major era l'actual *forn del Raval*, situat centràticament en la plaça del Raval, i potser aquest era l'anomenat *forn Menor*. I ací estem parlant d'un personatge popular, que es passaria la vida treballant i ha deixat rastre en la toponímia, possiblement era un morisc convers.

La primera notícia és de l'any 1563 (ARV, 3014, fol. 225 v.):

Mestre Miquel Valls... 30 sol. per les cases de Pinyol en la Plaça de Sant Jaume, que alinda per un costat en la de Vicent Ivañez, a l'altre en casa y forn de Pinyol.

Any 1647 (ARV, caixa 1692/ núm. 1):

Miquel Eroles, forner... un corral extra menia in parrochia Sanctae Teclae, in vico del Forn de Pinyol, que puja des de la plaça i font de Sant Jaume al convent de Caputxins.

El propietari d'aquell forn era Francesc Pinyol, que encara vivia en 1660 i tenia "terra en Meses, tanda del dimarts, séquia jussana" (ARV, Clergat 1433, fol. 238). Sabem que va fer

testament el 21 de març de 1662, a favor de sa muller Magdalena López, que és evidentment na Pinyola, segons una anotació al marge de la referència esmentada sobre l'any 1563. Aquesta senyora ja apareix en el 1671 com a propietària d'unes terres (ARV, Clergat 1814, fol. 61):

Magdalena Lopez, viuda de Pinyol... 6 fanecades partida Horta dels Moros... confronta amb D. Francisco Sanç de la Llosa, Lluc Fuster cirurgià, Gaspar Jordà, mercader, ab séquia i camí de Castella.

Cunyat seu podria ser Jaume Pinyol, que en 1687 (ARV, Deliberaciones patrimoniales, núm. 313, fol. 340, censos del Raval de Xàtiva) pagava per 10 fanecades en l'horta dels Moros mitgerament 4 lliures. Ja es significatiu que tingueren possessions en la zona de l'horta dels moriscos expulsats.

Any 1697 (ARV, Clero, 1440, fol. 253):

Josep Guerola, casa parroquia Santa Tecla en lo carrer de Aragonés, confrontada en la de Batiste Iborra, i la de Pere Martinez, sucrer, que va al forn de Pinyol, derrocada en 1723.

El mateix any 1697 i següents (ARV, Clergat 1442, fol. 64 i 111):

D. Félix Ros y Montoro, cabiscol i canonge, 252 sol. solar i hort situat en les Barreres, en lo carrer dit de Na Pinyola, any 1716, de una fanecada i mitja, té un viver i dret d'aigua de la Font Santa per a regar, censida a la Confraria de Nostra Senyora de l'Hospital, féu testament en 1735.

Félix Abad, any 1697, casa en el carrer Forn de Na Pinyola.

Encara existeix el forn, i el carrer conserva aquest topònim.

4.6. *Alguna particularitat descriptiva*

Dins aquesta categoria podríem incloure topònims com *Albereda*, *Arrapades*, *Graons de la Seu*, *carrer de l'Ambut*, *Campanari*, *casa de les Farges*, *plaça de l'Om*, *carrer Blanc*, etc. No sabem quin és l'origen del *carrer de les Arrapades*, però encara existeix amb aquest nom i és un dels més antics. És un carreró en forma de L, qua ja apareix esmentat l'any 1426, i devia tenir gran importància comercial (ARV, Clergat, la Seu, 1193, fol. 20, 26 i 27):

Francesc Feliu... sobre un alberc dins los murs de Xàtiva en la parroquia de Santa Tecla en lo carrer de les Arrapades, segons que afronta ab cases dels hereus de n'Antoni Vicent i ab cases d'en Guillem Camarasa... e ab cases de n'Antoni Satorre.

Any 1552 (ARV, Clergat 1448, fol. 183):

Francés Tallada... quendam palauet et cameram sue domus, quam habet intra moenia in parrochia Sancte Teclae in vico dicto Hospitalis Sancti Michaelis... cum vico per quem itur ex dicto vico hospitalis Sancti Michaelis ad vicum antiquitus dictum de les Arrapades.

Any 1662 (ARV, Clergat 1464, fol. 139):

Francés Rodríguez... casa parròquia Santa Tecla en lo carrer dit del Portal dels Banyes... ab carrer per lo qual se munta de dit carrer dels Banyes al carrer dit de les Arrapades, ab casa de Paula Xixena, viuda de Geroni Soler, dit carrer dels Banyes en mig, i a les espatles ab almàssera d'Agostí Macip, llaurador.

Any 1687 (ARV, clergat 1433, fol. 165):

Josep Bonfill, Josep Estrela... casa dins los murs parroquia Santa Tecla en lo carrer de les Arrapades... ab casa eo forn dit de Rodríguez, carreró en mig, ab almàssera dita dels Macips... ab mossén Joan Batiste Borrell, prevere i ab Frances Fons notari.

4.7. *Carrers amb indicacions religioses, esglésies, convents o capelletes de sants de la cantonada*

Són, naturalment, les més abundants i les hem deixades per al final. Xàtiva medieval tenia tres parròquies: Sant Pere, Santa Maria i Santa Tecla, i 11 convents, que han deixat, naturalment, vestigi toponímic: la Mercé, Sant Francesc, Santa Clara, la Trinitat, Sant Onofre, Sant Doménec, la Consolació, Sant Agustí, Caputxins, Montsant i el Carme. Exercien la seua influència en els carrers veïns del barri corresponent i es repartien per zones els pobles del terme particular i general de la ciutat, per a evitar interferències, que molt sovint es produïen. Així, un carreró com Sant Ramon Nonat està vora el convent de la Mercé, i un carrer com Sant Tomàs de Villanueva, arquebisbe i frare agustí, està vora el convent de Sant Agustí. La dedicació d'un sant també varia al llarg del temps. La sinagoga jueva és, primer, ermita de

Sant Salvador i, després, de les Santes. Sant Sebastià passa a dir-se Sant Agustí. Sant Miquel no desapareix, però comparteix títol amb la Mare de Déu de la Mercé. Del fossar de Santa Maria s'ha perdut la memòria, que devia estar a l'actual carrer Noguera, però del fossar dels Jueus encara es conserva el record en el carrer de les Ànimes. Contràriament al que hom podria suposar, alguns noms de capelletes de sants no són molt antics, ja que segurament comencen a partir de devocions que s'introdueixen en el Barroc: així, l'actual carrer de Sant Cristòfol és anomenat abans de 1662 carrer de la Costa. Posarem com a exemple ara la plaça de Sant Agustí, abans de Sant Sebastià, i abans jueria.

La *jueria* va desaparèixer com a tal en 1391, encara que durant el segle següent hi viuen alguns jueus i conversos fins a l'expulsió de 1492. Durant el segle xv encara es conserva la memòria de la juderia, i així, en 1468, tenim (ARV, Clergat, la Seu 1431, fol. 111):

Joan Codina... quoddam alberguet situm intus menia civitatis Xative in parrochia Sante Tecla et in JUDIRIA ipsius civitatis, prout confrontatur cum hospicio Joanis Joan duabus partibus, cum alio hospicio ipsius Joanis Codina et cum via publica, quod alberguet emit a Joane Vich, carnifice.

L'any 1518 sembla que comença a construir-se l'església de Sant Sebastià dels Escrivans o Notaris, i d'això en tenim referència en ARV, Clergat, Montsant, 1894, fol. 181, ja que el carrer on es construïa era anomenat "in vico dels scrivans". Ibídem fol. 183 hom esmenta "platea dicta de Martí Joan". Aquest personatge havia estat sotsalcaid del castell. Ibídem fol. 347, "carrer major de Sant Sebastià".

Des de l'any 1563 fins a 1696 (en aquesta època ja trobem una vacil·lació) sant Agustí està a punt de suplir a sant Sebastià (ARV, Clergat 1430, fol. 179):

Gaspar Candel, llaurador, sobre casa en lo carrer que va del convent de Sant Agustí al portal de Sant Jordi, que afronta en la de Gaspar Gandel fill, en la del vicari Albalat a les espatles en la de Miquel Piquer... en 1696, Pere Candel.

Any 1559 (Ibídem fol. 190):

Gaspar Candel... sobre casa en la Illeta de Sant Sebastià al costat de la del vicari Albalat, en la de dit Candel derrocada.

Aquests *Candels* havien comprat la casa als jueus expulsats en 1492, segons explica la documentació aportada per José Hinojosa, *La Juderia de Xàtiva*, I, pàg. 56, 228, 230, 233, i II, 397.

Any 1636, 26 de maig (ARV, Clergat, Carme, caixa 624/24):

Lluís Martí, agrícola... domo mea... Sta Tecla in vico dicto de Sant Sebastià.

Any 1644 (ARV, Clergat, Mercé, caixa 1057):

Candel... illeta de Sant Sebastià.

Any 1654, 16 de gener (ARV, Clergat, Franciscans, caixa 1031/37):

Francesc Durà... herencia de Salvador Colomer, vendo... domum sitam in vico dicto de Sant Sebastià... cum domo Michaelis Armengot, cum vico nominato de Aparisi eo de Santo Romàs de Vilanova et cum domibus Josep Vanyon et cum conventu Sancti Sebastiani, dicto vico de Sant Sebastià mediante.

Any 1686 (ARV, Clergat 1433, fol. 47 i 55):

Convent de Sant Agostí, casa dins los murs parròquia Santa Tecla en lo carrer de Sant Sebastià, que afronta ab lo carrer que munta de sent Sebastià al Socós eo ermita de Sent Salvador, lo qual solar solia ser de Pere Canella, matalafer.

Any 1687 (ARV, Clergat 1427, fol. 9):

Convent de Sant Agostí... solar de garrofers en carrer Sent Sebastià... devés tramontana ab paret del Convent, migdia a la Costa del Castell, devés llevant al camí, que puja de l'hort del canonge Onofre Guitart al portal de l'Almetla, i ponent ab carrer del Convent de Sant Agostí al portal de l'Almetla.

5. TOPONÍMIA URBANA MODERNA I TOPONÍMIA RURAL

En la segona part del llibre dediquem dos capítols a la toponímia urbana moderna que ha invadit el territori de reg de les séquies de *la Vila* i *Murta*. En el primer cas dediquem un ampli espai als documents que es conserven del rei Jaume II sobre l'alqueria musulmana històrica de *l'Hort de l'Almúnia*,

que era cultivada pels moros del Raval i va ésser adjudicada, primer, al jueu Aben Vives i, després, a la infanta grega na Làs-cara, cosina dels reis d'Aragó.

I ara ens estendrem una miqueta més sobre la toponímia rural de les séquies de reg i els secans. Ací comentem uns 200 topònims. Ens limitem solament a la toponímia sense fer un estudi massa profund del sistema de reg, encara que ja la toponímia ens aporta algunes informacions sobre el sistema. Dediquem a això els següents capítols, i intentem indicar en cada cas l'època de funcionament de la séquia, de les quals solament una, la de les Foies, ha deixat d'utilitzar-se.

1) *Séquia de la Vila*: deriva del riu dels Sants, que naix a l'Alcúdia del Crespins, i del riu de Montesa o Cànyoles, i és almenys d'època musulmana. Sembla que en el Repartiment va quedar assignada majoritàriament al Raval de la Moreria, però no exclusivament.

2) *Séquia de Bellús* i el seu doblet *Murta*: deriva del riu d'Albaida, per l'esquerra, musulmana en origen però d'ús exclusiu dels cristians.

3) *Séquia de Meses*: deriva del riu de Montesa, ara dit Cànyoles, per la dreta; també musulmana, ja estava en el Repartiment, però d'ús exclusiu dels cristians.

4) *Séquia de Ranes*: deriva del riu dels Sants, com la de la Vila, però no rep aportació del riu de Montesa, i és anterior al Repartiment. Fou utilitzada per les alqueries musulmanes de la Costera de Ranes.

5) *Séquia de la Llosa*: deriva del riu de Montesa per l'esquerra, segurament musulmana i anterior al repartiment, utilitzada per moros i cristians.

6) *Séquia de les Foies Velles i Noves*: començada en el segle XVIII, deriva del riu de Montesa. La de Foies Velles, que regava 200 fanecades, ara està perduda, i la de Foies Noves o del Palmeral, que eixia de la junta del dos rius, Montesa i Albaida, encara s'utilitza, però rega unes 200 fanecades també, encara que no l'anem a considerar en aquest resum del llibre.

7) *Séquia de Benifurt* i *séquia de la Torre d'en Lloris*: deriven del riu d'Albaida per la dreta, i tenen una zona regable més reduïda. La de Benifurt deu ser musulmana, es dedicava al conreu de l'arròs, i pren el nom d'una antiga

alqueria a la Punta del Puig. La de la Torre d'en Lloris fou prou ampliada en el segle XVIII amb l'extensió del conreu de l'arròs, com la del Puig.

8) *Séquia del Puig*: deriva també del riu d'Albaida per la dreta, i és de fundació exclusivament cristiana sobre un territori de secà, el Puig de les Vinyes. Un document de Joan II de 17 de gener de 1461 (ARV, Reial Cancelleria, reg. 286, fol. 201) ens testimonia que havia estat començada però no es va acabar fins a 1525, i encara en 1580 va haver de fer una concòrdia amb les séquies de Benifurt i de Murta per a repartir-se proporcionadament les aigües del riu d'Albaida.

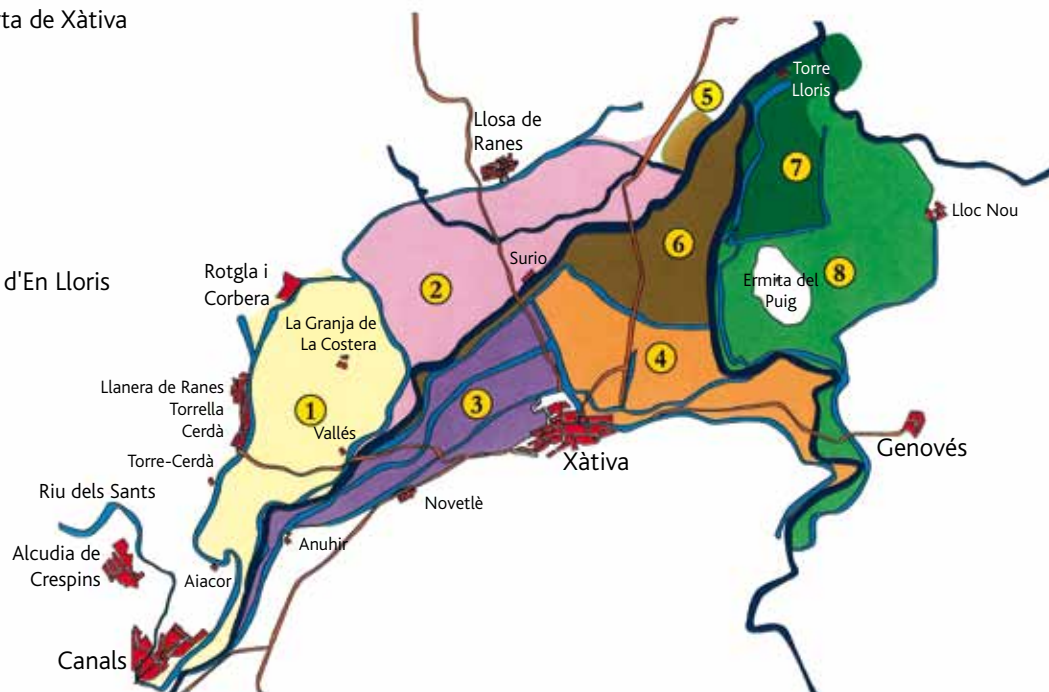
El darrer capítol del llibre, el 18, està dedicat a la toponímia dels *secans*. És sabut que en el repartiment de Jaume I ja hom dóna a cada repoblador terra de reg i terra de secà, de manera que, d'acord amb el costum fins als anys 1960 o 1970, els llauradors alternaven les tasques del regadiu i les del secà. Al mes d'agost, durant la festa de la Mare de Déu d'Agost, en què se celebrava la Fira en una pausa en les tasques del regadiu, després de la collita del blat en juny i de sembrar o plantar la collita d'estiu i abans de la collita de setembre, especialment l'arròs, n'hi havia una pausa per a la festa i per a recollir les garrofes del secà, element indispensable per a l'alimentació dels animals de treball. També la collita de les olives a l'hivern o la verema de setembre es feia en les pauses del treball al regadiu.

6. SÉQUIES DE CRISTIANS I SÉQUIES DE MOROS

Des del punt de vista toponímic, crida l'atenció que les séquies més utilitzades pels cristians que tenen tandes setmanals han deixat petjada toponímica ja que, com sempre, la tanda era el mateix dia de la setmana, i així trobem en la toponímia partides del *Dumenge*, *Dilluns*, *Dimarts*, etc. És el cas de les séquies de Murta, de Meses. En les séquies dedicades al conreu de l'arròs fins als anys 1960, com és la del Puig, la de Benifurt i la de la Torre d'en Lloris, les més allunyades de la ciutat per les prohibicions que hi havia de conrear l'arròs prop del nuclis urbans per la por al paludisme, no hi havia tandes, ja que l'aigua es deixava córrer contínuament dividida en els braçals per a inundar artificialment les terres de maig a setembre, època d'aquest conreu, i per tant tampoc hi ha topònims dels dies de la setmana.

Mapa zona regable de l'horta de Xàtiva

- 1.- Ranes
- 2.- La Llosa
- 3.- La Vila
- 4.- Murta
- 5.- Foies Velles
- 6.- Meses
- 7.- Benifurt i Torre d'En Lloris
- 8.- El Puig

En les altres séquies d'origen musulmà, on les tandes no coincidien el mateix dia de la setmana, evidentment no hi ha topònims setmanals. Així la séquia de la Vila tenia tanda en principi cada huit dies i després de 1422, cada 10 dies; i la de la Llosa, cada huit dies, i la de Ranes, cada nou dies. La tanda quedava identificada pel topònim del lloc en què es regava. Una altra característica d'aquestes antigues séquies musulmanes és la divisió en números múltiples del tres, i del sistema sexagesimal: així el primer braçal és el del *Terç* (la Vila, la séquia Comuna de l'Ènova, que arranca al terme actual de Xàtiva i entra en el mateix sistema, i en la Llosa i Ranes, encara que el primer braçal no porte eixe nom). I així el número de files en què es divideix el riu dels Sants és de 24, la de Ranes té nou files, i cada fila es divideix en *tercerols* o terçes parts, i la de la Llosa té sis files.

En canvi la de Meses (que tenia també 12 files, múltiple del tres), utilitzada solament per cristians, té únicament dos braçals i no tres, que són la séquia Sobirana (el de dalt) i Jussana o del Pintor (el de baix), a banda d'un petit afegit:

un braçalet anomenat l'*Albelló Franc*, que no compta. I la de Murta té cinc braçals i no és número múltiple del tres.

Hem d'aclarir que en totes les séquies de Xàtiva, unes i altres, la unitat de reg és la *fila*, que és l'espai quadrat per on passa l'aigua cavallera (que va al seu nivell en la cota geogràfica), que té un costat de 12 dits valencians, que és un pam valencià, que serien 23,4 cm, és a dir, quasi 24 cm, ja que un dit valencià serien dos centímetres. La fila se subdividia en 144 plomes, que és el resultat de multiplicar 12 per 12 dits lineals. Un dit quadrat seria la *ploma*, unitat que servia dins la ciutat per a subdividir les séquies de Bellús i de Santa en les fonts públiques reials o veïnals i privades. Així, un propietari podia tenir en sa casa una font amb una ploma, mitja ploma o un quart de ploma.

Una altra cosa que caldrà estudiar, abans que el reg gota a gota acabe amb el sistema de reg tradicional, és la relació entre la terra i l'aigua, si ve d'una proporció musulmana com el sistema de reg de Damasc o d'Egipte, tant per tafulla, unitat musulmana, o per fanecada, unitat cristiana. Una *jovada* (unitat per al secà, que és allò que llaura un *jou de bous* en un dia o *jornada*, després anomenat *jornal*) tenia sis cafissa-

des o 36 fanecades. Una cafissada eren sis fanecades. Cada fanecada a València correspon a 832,90 metres quadrats. Cada fanecada es divideix en 200 brases o quatre quartons, de 50 brases cadascun. Però ara no toca aquesta qüestió. Aquesta proporció de la jovada la fa el mateix rei durant el repartiment de la ciutat de València en la *Crònica*, capítol 289, quan diu: "Vos baixats la jovada a sis cafissades, e haurà nom jovada, e no ho serà."

Una altra qüestió en què coincideixen dos séquies d'arrel musulmana, com són la de Ranes i la Comuna de l'Ènova, és que celebraven la solta de l'aigua després de l'escura de l'hivern el primer divendres de març. La de Ranes encara fa el porrat aquest dia a Torrent, on es reuneixen els regants de tots els pobles (Aiacor, la Torre dels Flares, Cerdà, Torrellà Carbonell-Llanera-Cairent i Corberà-Rotglà. També ho feia aquell dia la Comuna de l'Ènova fins que els regants de Manuel i l'Ènova van canviar el dia pel de la Candelària, 2 de febrer, sense consultar els regants del braçal del Terç de Castelló, segons un document de 6 de febrer de 1601 (ARV, Reial, reg. 858, fol. 163), publicat per mi al llibre de la Fira de Xàtiva, any 2002, pàgina 54:

La séquia dita de l'Ènova se sol i acostuma de tallar lo primer divendres del mes de març i poder-la escurar, com és costum fer, precehint convocació de tota la Comuna i en particular del jurat en cap de la dita vila nova de Castelló, per ser los jurats d'aquells administradors i sobresequiers de la séquia dita del Terç.

7. EL MÉS ANTIC DOCUMENT DE LA SÉQUIA DE LA VILA

El document més antic que coneixem està datat a Barcelona el 29 de juliol de 1273 en llatí (ACA, reg. 19, fol. 37), i en versió catalana (ARV, Reial 613, fol. 31), i diu així:

Item stablí en Pere Carbó de Fortea in perpetuum lo molí situat en la séquia de la dita Vila de Xàtiva en la heretat d'Arnau Maçó a cens d'un morabatí en la Festa de Nadal.

Porta el nom de la Vila, que ha quedat fossilitzat, perquè Xàtiva no va rebre oficialment el títol de Ciutat fins a 1347, en temps de Pere el Cerimoniós. Però el més antic conegut de la partició de les aigües del riu dels Sants és un trasllat de 1297, que deu haver estat redactat en època de l'anterior, en tot cas és anterior a l'expulsió de l'antic alcaid

de Xàtiva, que després ho seria de Montesa, que és de 1278. En efecte, el rei Pere el Gran, en document datat a Lleida el 4 de juny de 1278 (ACA, reg. 40, fol. 114 v.) ordena a Roderic Ximénez de Luna que permeti a l'alcaid sarraí de Montesa traslladar-se allà on vullga, acompanyat de set persones, i així mateix a Aben Ferri, amb altres quatre. Aquest document en llatí es conserva en un pleit a l'Arxiu de la Diputació Provincial de València (E. 3, 1, Aigües, caixa 60, expedient 1005, fulls 36-41) que donem traduït al valencià:

Trellat de la partició de l'aigua de la Font de Sant Julià, ara dita "el riu dels Sants (de la Pedra)", segons els moros (any 1297)

Sàpien tots que com en temps de la repoblació de Xàtiva dubtaren sobre el fet de l'aigua de la font de Sant Julià de la qual reguen a l'horta de Xàtiva i a l'horta de Canals, què i quant de dita aigua devien tenir les heretats de Xàtiva i les heretats de Canals, en aquell temps per a resoldre tota la matèria de la disputa entre el noble baró Dionís comte d'Hongria, que era senyor de Canals i la universitat de Xàtiva per a perpetua memòria, dita universitat va fer venir a dita font a l'ALCAID DE MONTEsa i alguns sarraïns de Montesa i de Canals i de la universitat de Xàtiva, que sabien la divisió de dita aigua, al qual lloc acudiren també el noble Berenguer de Boxadors, ardiaca de Xàtiva i Doménec Marqués i Balduí de Baldoví.

Allí els vells sarraïns exposaren com es dividia l'aigua des d'antic en presència de les dites persones i altres que s'havien convocat, de tal manera com fou escrit en una cèdula de paper per mà de Ponç Carbonell, ja difunt, aleshores notari de Xàtiva. La qual cèdula es troba en el Registre dels Privilegis de Xàtiva, el tenor de la qual és:

"El senyor Berenguer de Boxadors, ardiaca de Xàtiva, Doménec Marqués i Balduí de Baldoví, per manament i voluntat de la universitat de Xàtiva, acudiren a la Font de Muntea per a conèixer la veritat sobre el fet de l'aigua de la predita font, com i de quina manera es dividien les aigües en temps dels sarraïns, i com els sarraïns també feien ús de dita aigua.

Els quals damunt dits varons, de consell i voluntat dels hòmens bons de Xàtiva per a saber la veritat, convocaren allí a l'ALCAID DE MONTEsa i molts altres sarraïns amb ell. I convocaren igualment allí un alfaquí Abulfolenc Almofeues ('Almofois?'), alcadí de tots els sarraïns del Regne de València pel senyor Rei. Tots els quals tant cristians com sarraïns allí congregats, prengueren testimoni amb juraments sobre aquestes coses, per aquests, és a dir, els sarraïns, que a continuació són anomenats:

(24 files, la primera fila dels Horts)

PRIMER va jurar Azmet Abençahuat de l'Alcúdia de Canals, que pel jurament prestat, va dir que tota l'aigua de dita font era dividida en 24 parts o files, de les quals 4 files eren de Canals, i 11 de la Vila de Xàtiva, i les altres 9 parts eren de la séquia que rega a l'altra part del riu. I de les 4 files de Canals, totes les illes (' algoleges) que estan a la vora del riu de la font, és a dir, de baix de la dita font fins al pont, deuen tenir una de les 4 files; així de tal manera que cada illa deu tenir dita fila cada dia, una, és a dir, després de l'alba successivament. I si d'altra manera els sarraïns reberen aquella fila per a regar les dites algoleges, a no ser que com a sequier de la dita vila de Xàtiva deu i pot multar als dits sarraïns.

(Dues files de Setenes)

AIXÍ MATEIX va dir que l'aigua que va a l'horta major de Canals son dues files, i s'usen particions d'hores; les quals per tota la setmana continua i quotidianament han de tenir l'horta de Canals. De tal manera que l'aigua de les dues files puge fins a aquells senyals, que ens mostra en la roca de la séquia, enfront de l'alqueria de l'Alcúdia de Canals. I si l'aigua pujara per sobre del dita senyal, diu que el sequier deu i pot multar als sarraïns que reben més de la dita aigua.

(Els dimecres toca Llistó)

DIU TAMBÉ que des del dimecres pel matí fins al dijous l'endemà, els sobredits sarraïns de Canals han de rebre tanta aigua del Riu de la Font com puge fins a l'altre senyal que està en la mateixa roca sobre el primer senyal. I el dijous pel matí, han de tornar l'aigua al senyal menor. I si més amunt d'aquest senyal en aquell dia la dita aigua pujara, o el dijous de matí no tornaren l'aigua al riu, de manera que vinguera l'aigua al senyal menor, el sequier de la Vila ha de multar els dits sarraïns de Canals per càstic.

(Una fila de Canyamars)

AIXÍ MATEIX diu que un altre partididor que es diu del Canemar està destruït i ha de ser reparat com estava en temps dels sarraïns i deuen rebre els sarraïns de Canals per aquell partididor una fila.

(Escarar la séquia)

AIXÍ MATEIX diu que quan siga temps necessari de netejar la dita Font de Sant Julià, deu ser netejada per tots aquells que d'alguna manera reguen de l'aigua de la dita font.

(11 files de la séquia de la Vila, i 9 de Ranes)

AIXÍ MATEIX diu que del partididor de la Vila i de la séquia de *Raphena* de baix, els sarraïns de Canals han de netejar la séquia que va a la Vila de Xàtiva fins als molins de Canals.

Totes aquestes coses va dir dit testimoni. Pel jurament prestat, Mahomat iben Abudara Alharraz, Azmet iben Moino, sarraïns, juraren i digueren pel mateix jurament com havia fet en tot Azmet iben Çuar"

Signatura meua de Pere de Fortea, notari públic de Xàtiva, que testifique haver vist la cèdula de paper

d'aquesta sèrie, que està anotada en la present pàgina. La qual cèdula està escrita per mà de Pons Carbonell difunt, notari de Xàtiva, com jo en temps que el dit Pons usaba de l'ofici de notari de Xàtiva [...]

HORTES I FILES DE LA FONT DE SANT JULIÀ, ARA RIU DELS SANTS DE LA PEDRA (Segle XIII)

Les illes de l'Alcúdia (l'Algoleja),	
ara fila dels Horts...	1 fila, 1 dia cadascuna
L'Horta Major de Canals (les Setenes)	2 files, per hores
El Canemar de Canals (els Canyamars)	1 fila sense especificar
La séquia de la Vila de Xàtiva	11 files, usos urbans i rurals
La séquia de Rafena (' ara Ranes)	9 files, tandes pròpies
Total del riu dels Sants	24 files d'aigua corrent

Adoberies de Canals, de dimecres a sol eixit a dijous a sol eixit, un suplement d'aigua per a la séquia de Setenes (Els dimecres LLISTÓ)

Un petit comentari mereix tan interessant document fundacional, que testimonia uns usos que han durat fins als nostres dies. La cèdula del notari Ponç Carbonell és anterior a l'expulsió de l'alcaid de Montesa, antic alcaid de Xàtiva, que està present a l'acte en 1278 per Pere el Gran.

L'alfaquí deu ser l'Almofois, negociador de la rendició de Xàtiva en els capítols 336 i següents de la *Crònica* reial. El nombre total de files és 24, número d'un sistema sexagesimal antic, que alguns creuen que podria venir de les hores del dia. La fila dels Horts rega les algoleges o illes fondes del riu, a la vora de l'actual Alcúdia del Crespins. Les dues files de Setenes reguen l'horta a ponent de Canals, vila a la qual envolta el caixer del riu dels Sants com una illa (com Algezira ' Alzira), que podria ser una almúnia o jardí antic musulmà. La fila de Canyamars té el seu partididor a les espatles de l'antiga alqueria borjana de la Torreta de Canals, on va nàixer el papa Calixt III. Després vénen, primerament, les 11 files de la Vila, on hi ha dos molins de Canals, passen a l'altre costat del riu Cànyles, del qual també reben aigua, i per la drete d'aquest riu baixen pel sud fins a Xàtiva. Les nou files de Ranes van per l'esquerra, és a dir, pel nord del riu Cànyles. Cada dimecres els regants de Canals podien posar un llistó en les preses del riu perquè pujara l'aigua a un senyal més alt i entrara en la boquera de Setenes, per a les adoberies de la Vila. I així els llauradors de la Vila i Ranes, quan quasi no podien regar, se'n recordaven del

l·listó dels dimecres. Això fou causa de pleits i disputes fins als nostres dies, de vegades violentes.

La séquia de la Vila tenia, en principi, huit tandes, això vol dir, que si una setmana regaves dilluns, a la següent et tocava dimarts. En 1422, per una concòrdia amb la séquia de Bellús i per a ampliar la zona de reg originària de la moreria, més enllà del barri de les Barreres, va arribar a tenir 10 tandes, amb els següents topònims:

Any 1297	Any 1422
Tanda dels Calatayuns	Novetlé (i també abans Annuir)
Tanda de l'Horta dels moros	La Primera
	La Darrera
Tanda d'en Torregrossa	La Gràcia
	Mançanet
Tanda de les Dones	Les Dones
Tanda Xica	Tanda Xica
Tanda Grossa	Tanda Grossa
Tanda d'en Ferran	Tanda d'en Ferran
Tanda de la Vila	Tanda de la Vila

L'estudi de la toponímia d'aquestes tandes encara suscita molts dubtes i problemes, com ara comentarem. Diem també que el primer partidor reial és aquell d'on ix el braçal del Terç, que és la tercera part del cabal d'aigua, com a séquia de les més antigues que és. I després venien el braçal de Tallada, que du l'aigua al poble de Novetlé, i els més importants: braçal del Segó (que possiblement vol dir el Segon); el del Roncador, tocant quasi a les muralles de Xàtiva, i el del Llidoner. Entre el braçal del Llidoner i el del Segó, que diuen també *Sego*, accentuat en la primera, devia estar el Real de la Palma, citat en la documentació: aquest darrer enguany està en fase de destrucció total per urbanitzacions. L'alqueria de l'Almúnia, citada en documents de Jaume II sota les muralles de la moreria de Xàtiva, actualment està urbanitzada.

La tanda dels *Calatayuns* (dels repobladors de Catalunya) representa les terres més properes al lloc d'Annair, citat ja en un document de 23 de juliol de 1271 com a "Benanuavil" (ACA, reg. 21, fol. 2 v.). Novetlé és el terme d'aquest poble. La partida anomenada *Horta dels Moros o Fondo del Raval*, coneguda en la documentació sobre els moriscos, estava entre el braçal del Terç, el camí de la Granja (antigament de Xella) i la carretera de Vallés (o de Cerdà i Énguera). La tanda de les Dones rep el nom de les "Dominae", senyores monges

Magdalenes de Montsant, que tenien moltes terres i censals entre els camins Sobirà i Jussà de Dos Molins, anomenats ara, respectivament, *Senda del Boticari* i *Camí de Dos Molins*, que anaven a la fàbrica de paper de Gregorio Molina. Les tandes de Ferran i de la Vila regaven terres de la zona de reg de la séquia Murta, afegides en 1422.

L'anomenada *Aigua Santa*, que cal no confondre amb el riu dels Sants, naix en un manantial davall de l'antiga alqueria de Sagres de Canals, al costat nord d'on està l'assut de la séquia de la Llosa al riu Cànyoles, i travessant el riu anava a Xàtiva, on era utilitzada per a beure en la moreria. Tenia tres files i el seu aprofitament va durar fins a l'any 1970. Altres topònims sols els podem deduir aproximadament, com ja expliquem al llibre.

8. LA SÉQUIA DE BELLÚS I EL DOBLET DE MURTA

La séquia de Bellús naix en un manantial d'aigua potable a la vora del riu d'Albaida, tenia quatre files i encara s'utilitza per a abastir la ciutat d'aigua potable. Les quatre files s'anomenen *del Pla de la Mesquita*, solament utilitzada per a reg, i les altres tres per a beure anomenades *del Portal de Cocentaina*, *del Lleonet* (per la font del Lleó) i *de la Bassa de les Barreres*, on la muralla separava la ciutat cristiana de la moreria.

La utilitzada exclusivament per al reg anava per una cota més baixa, deriva d'un assut del riu d'Albaida davall de la famosa cova Negra prehistòrica, a l'altura del camí del Pont Sec. Abans de 1422 sempre la veiem anomenada *de Bellús*, però per a distingir-la de l'anterior, utilitzada com a potable, s'acabà anomenant *de Murta*, que no és més que el nom d'un propietari de l'Hort de Murta, que estava a l'altura de la separació entre la moreria (el raval de les Barreres) i la ciutat cristiana, on ara està l'estació del ferrocarril, personatge documentat en temps de les Germanies. Com a cristiana, té topònims de dies de la setmana. Té cinc braços anomenats:

1. Braçal del Pla de la Mesquita
2. Braçal del Molí del Cremats
3. Braçal del Camí de València o de la Plaça de Bous
4. Braçal del Camí Santa Anna
5. Braçal del Camí Estret de Surió i Fila del Divendres

El camí de Santa Anna, que eixia de Xàtiva pel portal de Santa Anna i anava fins a l'ermita gòtica borjana de Santa Anna, damunt de la Llosa, ja apareix esmentat en un document del 10 de febrer de 1342 (ACA, Cartes Reials, Pere IV, caixa 8, núm. 99):

Fideli nostro Berengerio Dalmacii.

Exposuit nobis Raimundus Mascaroni, servitor Ecclesie beate Anne, site in Podio Talaye ville predictae quod, quamquam sibi et aliis servitoribus ... dicte Ecclesie aliisque ad eam iter agentibus, aqua necnon iter necessaria valde existat ... vobis mandamus, quatenus, vocatis illis, quorum interest, super assignatione itineris et aque, faciatis quod iusticia suadebit sine prejudicio alieni.

Al nostre fidel Berenguer Dalmau:

Ens ha exposat Ramon Mascaró, servidor de l'església de Santa Anna, situada en el Puig de la Talaia de l'esmentada vila, que, encara que a ell i a altres servidors... de la dita església i als que s'encaminen a ella, l'aigua i el camí són molt necessaris.... vos manem que, cridats aquells a qui puga interessar, sobre l'assignació del camí i l'aigua, feu allò que la justícia vos suggerirà sense perjudici de ningú.

Tenim documentat el llinatge Murta ja als anys 1426 i 1515, i en 1522 existeix un Hort de Joan Murta, situat a l'eixida del camí de Càrcer (ara estació del ferrocarril), on acaba la zona regable de la séquia i, per tant, li dona nom. El notari Miquel Garcia, cronista de les Germanies, diu que els agermanats i l'Encobert mataren allí misser Pons, doctor en lleis, el dimarts sant 15 d'abril de 1522:

E perdés lo dit misser Pons per atènyer lo Encobert, perquè passa tan avant, que quan volgué, no es podé salvar.

I Viciano (IV, 205) afegeix que això era al camí de Càrcer "en un callejón donde cayó en manos de los enemigos y junto al huerto de Juan Murta." I ja l'any 1580, s'anomena *séquia de Murta* (AHCX, F-B, Montsant fol. 82 v.):

Jaume Avinyó... 6 fanecatas et dimidiam in partita nuncupata del Reg Nou... quas riganur EX FONTE DICTA DE BELLÚS et etiam ex una hora et dimidia aque CEQUIA DE MURTA.

Això no vol dir que la séquia fora construïda per aquest senyor, sinó que acabava en el seu hort, el punt més

alt on podia arribar l'aigua. L'experiència diu que el nom de les séquies es pren de la darrera alqueria o lloc on arriben.

Ací són habituals els noms de dies de la setmana en què es rega cada partida, i així *senda del Dilluns, fila del Camí Estret de Surió o del Divendres, fila del Camí Santa Anna o del Dimecres*, on jo mateix regue, *partida del Dumenche*, etc.

Altres topònims curiosos són el *Pla de la Mesquita*, on suposem que algunes terres formaven part de les rendes de la Mesquita Major. *Molí i Partida dels Cremats*, potser recorda alguna sentència de la Inquisició, ja que sabem que hi havia càtars entre alguns repobladors de Xàtiva. *Partida del Reg Nou* (els llauradors deien *Rei Nou*) indica l'extensió de la zona regable. Un topònim documentat, però ara perdut, que estava en l'anterior partida porta el nom de *Camp Clos*, on suposem que es faria l'entrenament amb ballestes o armes dels cavallers.

9. LA SÉQUIA DE MESES

Fa temps proposàvem una etimologia llatina, ja que rega l'entorn de la Via Augusta, el camí d'Alzira, i podria ser el *cardo* d'una *centuriatio* romana. La fèiem derivar de *TERRAE MENSAR*, el participi passat del verb *METIOR*, i per tant seria 'terres mesurades, mesures'. Després de la lectura d'un llibre sobre regs antics, i l'opinió d'Abel Soler, geògraf, em va suggerir la possibilitat que vinguera de l'àrab *mezzaz*, 'partidors'. En valencià es pronuncia amb s sonora.

Té el seu assut al riu de Montesa o Cànyoles, enfront del molí de Vallés. Recordem de passada que el nom documentat històric del riu és Montesa, i que Cànyoles es un nom del segle XIX, tret de la casa *Cañolas* en terme d'Almansa, vora el de la Font de la Figuera, on naix un dels barrancs que alimenten el riu, i deu haver estat posat per algun geògraf modern.

En els partidors reials es divideix en un braçal petit de l'Albelló, i els més antics séquia Sobirana i séquia Jussana o de l'Alqueria de Pintor (*Susana* deien els llauradors antics). Ara tothom diu *del Pintor*, i és el cognom d'un jueu convers, que fou metge del papa Alexandre VI, on ara es troba l'actual Hospital Lluís Alcanyís, també un jueu convers. Trobem els partidors poc abans del molí d'Albero o de Tàrraga, que porta

el nom del coronel austriacista que va incorporar la ciutat al bàndol *maulet*.

Les tandes són setmanals i, per tant, cada partida porta el nom d'un dia de la setmana, de *Dumenge*, que és la primera, a *Dissabte*. Hem vist que la partida del Divendres, portava el nom de sant Vicent (naturalment, el màrtir), i segurament ens indica que hi havia una ermita desapareguda o unes terres, patrimoni de sant Vicent de la Roqueta de València, documentada en 1262 (ACA, reg. 12, fol. 35 v.) i 1426 (ARV, la Seu, llibre 1193, fol. 40). També hi contribuïa la situació a la vora del camí d'Alzira, per on potser s'anava en peregrinació al monestir de sant Vicent de la Roqueta.

El document més antic d'aquesta séquia és del 19 d'agost de 1273 (ACA, reg. 19, fol. 45), on el rei fa donació de la meitat de les rendes de quasi tots els molins sequiers de Xàtiva al Convent de les Monges Magdalenes d'Alzira que, en 1320, Jaume II traslladaria a Xàtiva amb motiu d'una inundació del Xúquer:

[...] del cens que té a mitges el rei amb el molí de Comadoms, situat en la séquia de Meses.

En un altre document de 12 de novembre de 1407 (ACA, reg. 2155, fols 76 v.-77 v.), el rei Martí, a suplicació de l'abadessa de Montsant, ordena als hereters de Meses que respecten la concessió dels molins i no desvien l'aigua al riu de Montesa:

Considerants que los dits molins axí censals ara nostres e del dit monestir e altres, ja en temps de la conquesta ésser fets i construïts en dita séquia, e lo sobre dit Rey en Jaume de loable recordació, qui conquistà la dita Ciutat de poder de infels, fon senyor permanent de la dita séquia e aigües d'aquell e de les terres dessús dites e molins...

Dehim e manam expressament... que dins un dia natural, après que requests serets, tornets e girets la dita aigua en la dita séquia... qua al dit riu... fon lançada...

E Nos volents axí per lo dit nostre interés com del dit Monestir provehir a la malícia d'aquells hereters, que no tements Deu ni lo coltell de nostra Senyoria, tals e semblants coses temptaràn o assajaràn de metre en execució en gran dany de la dita cosa pública e de les dites nostres Regalies e encara del dit monastir.

10. LA SÉQUIA DE RANES

És una de les més antigues de la vega, deriva del Riu dels Sants, com la de la Vila, i encara conserva molts trets

musulmans. El braçal principal passa per Aiacor, on estan els partidors reials, per la Torre dels Flares (mercedaris), antigament anomenada Benicaró, Cerdà, Torrella o Llançol, Carbonell, Llanera, Cairent, Corberà, Rotglà i acaba en l'ermita de Torrent, on se celebra el porrat el primer divendres de març, amb motiu d'escurar la séquia. També rega els termes de Vallés i la Granja de la Costera. Els topònims d'aquests pobles deriven dels antropònims dels seus propietaris.

Rega, primerament, la partida de Qüernes de Canals (*quadermae*, territori dividit en quartons), i al partidori dit de la Cubeta, d'Aiacor, es divideix en braçal de Dalt i de Baix. El de Dalt és la séquia principal. El de Baix, en el partidori dels alamins, també es divideix en dos, el de Baix i el de l'Almassereta. El de Baix, més avant, en el partidori de la figuera de Cotra es divideix en braçal del Garç i braçal de les Cases de Quilis. *Cotra* podria ser un arabisme amb el significat de la 'Gota', confert Catral (Carme Barceló, *Toponímia àrabiga valenciana*, Xàtiva, 1982, pàg. 141).

En una partida anomenada de l'Alqueria de Coquet, ja desapareguda, terme de Torrella, que està al centre de la zona regable, segons els nostres informadors es reunien, primer, els alamins per a tractar assumptes de la distribució de l'aigua i, després, els rectors dels pobles per temes de pastoral. Allí hi ha restes de ceràmica romana i àrab. Aquesta alqueria podria ser la que apareix en un llistat de 34 alqueries *poques* o petites en terme de Xàtiva, anomenada *Alqueria de Joan Cuc* (ARV, Batlia, pergami núm. 154, 12 desembre 1386).

La paraula *ranes* ve de *rahana*, que apareix en el Repartiment. L'expressió *la Costera de Ranes* deu ser una tautologia 'la costera de la costera, la pujada de la pujada'. Hui sabem que l'alqueria de Rotglà, també dita l'*alqueria Blanca*, era l'alqueria de Ranes, és a dir, l'última regada per la séquia. La identificació de l'alqueria de Ranes (Rotglà) es troba en un document del 6 d'abril de 1448 (ARV, Reial, reg. 257, fol. 122) i en un altre del 18 desembre 1449, que diu:

Lo rei d'Aragó e de les Dos Sicílies. Batle:

Segons en lo privilegi que per aquesta raó vos serà mostrat, porets largament veure Nos havem feta gràcia a l'amat uixer d'armes nostre mossén Ausiàs Rotlà del terç delme a nostra Cort pertanyent de l'Alcúdia Blanca, alias RAHANA.

Com ja hem dit anteriorment, l'alqueria de Torrent és una espècie de soc o mercat de la Costera de Ranes (en el seu sentit estricte que no és el nom d'una comarca, sinó de la zona regable de Ranes, una minicomarca, ja que la resta s'anomenava simplement *Horta de Xàtiva*). Allí hi ha una ermita, i el primer divendres de març se celebra un porrat en el moment de començar l'escurada o neteja de la séquia i posterior solta de l'aigua per al començament de l'any agrícola. El fet de ser divendres, dia de festa musulmana, i coincidir amb el porrat que celebrava la séquia Comuna de l'Ènova, a la plaça del Sol o dels partidors de Manuel, fa pensar que és una festa prejaumina. Els de Manuel, sense avisar el braçal del Terç de Castelló, la canviaren al dia de la Candelària, el 2 de febrer, com es fa ara, segons el document ja comentat del 6 de febrer de 1601.

També existia l'alqueria de Maneu, aglutinada després a la Granja, i la partida de Cabrella, situada al sud de la zona regable.

11. SÉQUIA DE LA LLOSA

Té l'assut al riu de Montesa o Cànyoles, sota la desapareguda alqueria de Sagres, terme de Canals, i prop del naixement de l'Aigua Santa, terme actual de Xàtiva. Passa per Vallés i pel molí de Sentandreu. Al partidor dels Elemins o Alamins ix el braçal del Terç. Després, en els partidors reials es divideix en dos, la séquia Mare i el braçal de Surió. La séquia Mare toca el poble de la Llosa, mal dit de Ranes, perquè això és una altra séquia, i rega més enllà les partides de l'alqueria de na Marca i de les Vinyes.

Al començament té unes partides amb topònims numèrics, en masculí, *els Dotze*, *els Vint*, *els Cinc*, que deriven de grups de repobladors. Es tracta de companyies militars de cristians als quals es donen terres. Al terme de l'actual Olleria hi havia una alqueria anomenada dels *Vint-i-cinc*, que tenia altres tants focs o llars. Les partides dels Vint-i-cinc sumen uns 25 repobladors. La meitat d'una companyia són els Dotze, que també apareix en Llutxent, on hi ha un carrer dels Dotze.

La partida de Surrac està ja documentada en 1426 (ARV, Clergat, la Seu 1193, fol. 119).

La partida de n'Arençs pren el nom d'un mossén Pere d'Arenys, canonge de la Seu, que funda un hospital en 1435

i el dota amb les seues terres (ARV, Clergat 2573, fol. 192). També la partida de Ricart deriva d'un antropònim, les dues estan davall de la Llosa.

Creiem que el segon campament cristià de Jaume I en 1244 (el primer fou a Sellent) estava vora el braçal de Surió, en aquesta alqueria, entre el riu i el barranc dels Carnissers (*Crònica*, capítols 339):

E posam-nos en l'horta riba del riu e d'altra part que ens venia un BARRANC, e dessús faem un vall, e axí fo enserrada la host.

Surió, que sempre s'ha pronunciat amb *u* en la comarca, probablement ve de l'àrab *Suruyyun*, 'els procedents de Siria' (Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, VII, 162), basant-se en l'arabista de Carcaixent Julià Ribera, que la creia pàtria d'Aben Guzman.

El camí de Càrcer i barranc del Salt, creiem que ve d'un altre episodi de la conquesta, els dos assalts que els sarraïns de Xàtiva fan als cristians, segons la *Crònica* reial, cap. 316 i 333.

L'ermita de Sant Joanet de Betrillent era una antiga alqueria en el Repartiment. La tanda d'en Gay és ara la partida de la Casa Soler. El topònim perdut *els Garcetons*, que seria com *braçal del Garç*, en la séquia de Ranes, ha de venir de l'*arrelam* d'una planta amb el terròs enganxat, que vindria de l'àrab vulgar, *Garçó* o *Gassó*. També tenia el nom de *garceta* el floc de cabells que baixa dels polsos a la galta. El rei Joan I, el 2 de maig de 1390, obligava els sarraïns de Xàtiva a portar la *garceta* (ARV, Cartes reials, Joan I, caixa 4, núm. 471)

12. SÉQUIA DE BENIFURT I DE LA TORRE D'EN LLORIS

Passant per alt la séquia de les Foies, de poca tradició i ara desapareguda, parlarem de Benifurt. Aquesta era una alqueria situada a l'oest de la Punta del Puig. La séquia té el seu assut al riu d'Albaida, en el pont i molí del Genovés, i es dedicava fins a 1970 al conreu de l'arròs.

Podria venir d'una família musulmana de Xàtiva, els Banu Hurr, que apareix en 1145 en un poema d'Abu Bakr Ibn al Yannan. Una altra etimologia podria ser una adaptació àrab del llatí *PENNA FORTIS*, 'penyafort', referint-se a la magnífica presència de la muntanya del Puig.

La séquia, després de moure el molí Salvador, arribava a l'alqueria de Benifurt, al camí de la Creu de Benifurt, i es dividia en diverses files i dobles files. Al pont de Ferriol s'ajuntaven els sequiers per a dividir les aigües per al conreu de l'arròs, juntament amb l'altra séquia del Puig. No hi havia, per tant, tandes, encara que sí que hi havia un càlcul de les hores de reg de cada propietari en funció de l'extensió de les seues terres.

L'alqueria de la Torre d'en Lloris té el seu assut al riu d'Albaida, en la confluència del barranc dels Carnissers, i després de regar les terres d'aquest poble passava per un aqüeducte construït al segle XVIII sobre el barranc de Barxeta per a conrear arròs a l'altra banda. Aquest aqüeducte, anomenat *els Canals de la Torre*, no s'ha derribat de miracle en construir a la seua vora la via de l'AVE en els anys passats.

13. LA SÉQUIA DEL PUIG

Té el seu assut al riu d'Albaida, davall del poble d'Alboi. És l'única construïda exclusivament per cristians en una zona, el Puig de les Vinyes, que en el repartiment era de secà. El Puig Escardenyo és anomenat també en la *Crònica* reial en juny de 1240, al capítol 320:

E puis enviam Bertran d'Aunés, que pujàs al PUIG ESCARDENYO ab tres cavallers e ab quatre escuders. E ells pujà-hi, e dix-nos que no hi podien parar tendes, que de cabres enfora, altra re no hi pot aturar.

En principi, doncs, era terra de secà. Any 1426 (ARV, Clergat, la Seu 1193, fol. 85):

Francesc Spelto ... un olivar de secà de 5 fanecades en la partida del Puig de les Vinyes, camí del Teular.

Coneixem la data de construcció o ampliació de la séquia del Puig, per un privilegi del rei Joan II de 17 de gener 1461 (ARV, Reial Cancelleria, reg. 286, fol. 20):

Galcerandus Sanç, jurisperitus juratus et Dalmacius de Flors, civis, ac jurati universitatis civitatis Xative magna cum querimonia Maiestati nostre exposuerunt, quod opera et ingenio aliquorum hereditorum seu hereditates aut terras tenentum et possidentum in partita vulgo dicta del PUIG DE LES VINYES territori civitatis predicte, FUIT INICIATA QUEDAM CEQUIA SEU AQUEDUCTUS... ad capiendum seu avertendam aquam a quodam flumine

vulgo dicto LO RIU D'ALBAIDA ad opus rigandi dictam partitam del Puig, etc.

Galceràn Sanç jurisperit jurat i Damià de Flors ciutadà i jurats de la ciutat de Xàtiva amb gran queixa han exposat a la nostra Majestat, que per obra i enginy d'alguns hereters o posseïdors de terres i heretats en la partida vulgarment dita del Puig de les Vinyes del territori de dita ciutat, ha estat iniciada una séquia o aqüeducte... per a prendre o apartar aigua del riu dit vulgarment Lo riu d'Albaida per a regar dita partida del Puig.

No obstant això, tardaria prou a fer-se, ja que les ordenances de la séquia publicades en 1864, pàgina 7, article 5é, diuen que va ser acabada en 1530 pels fundadors en Pere Roca, en Bernat Esteve i n'Esteve de Fenollet, senyor del Genovés i batlle de la ciutat. Per altra banda, sabem que l'11 de juliol de 1588 es va signar una "concordia de las Acequias de Benifurt, Puig y Murta entre los regantes y hereteros de una y los señores don Estevan y don Miguel Fenollet, autorizada por Hipólito Pedrola". Aquest document, conservat a l'Arxiu Municipal, lligall 2072, va acabar amb les disputes del repartiment de les aigües del riu d'Albaida entre les tres séquies. Encara jo mateix, com a regidor d'Agricultura de l'Ajuntament, vaig participar en 1984 en una concòrdia entre les tres comunitats, visitant el lloc on es troben els ferros medidors de cada séquia, que havien de tenir un cabal igual d'altura en els tres punts. El ferro medidor del Puig està en el partididor del braçal de l'Albelló i el de Murta, davant el primer partididor que és el del braçal del Pla de la Mesquita. Els ferros tenen uns senyals marcats i l'aigua ha de passar a la mateixa altura, tant si n'hi ha molta com si n'hi ha poca en període de sequera, com era el cas. Anteriorment a la concòrdia, el riu es dividia en 24 files, 5 per a Murta, 9 per al Puig i 10 per a Benifurt. En la concòrdia de 1588, la distribució era de 33 files, 9 per a Murta, 18 per al Puig i 6 per a Benifurt.

Segons una col·lecta de 1941, que posseïm de mon pare quan plantàvem arròs en els Arenals, les 18 parts del riu corresponents a la séquia eren set files i mitja, i la distribució era aquesta:

Abans del partidors reials

- Albelló o roll del Molí, un quart de fila, 42 hores (un roll és un orifici circular, sempre obert)

Aqüeducte d'Alboi

- Albelló o roll dels Manyans, un quart de fila, 42 hores
- Braçal de l'Albelló, una fila, 168 hores (ací es troba el ferro medidor, i aquest braçal va més cap a dalt, al poble de Llocnou d'en Fenollet)

A partir dels partidors reials, d'esquerra a dreta

- Braçal dels Arenals, 1 fila, 294 hores, 35 minuts
- Braçal de Bru i braçal de na Borrellà, una fila, 208 més 85, total 293 hores
- Comuna dels Dos Terraforts, el de Dant i el de Baix, 4 files (mitja fila és la del braçalet de la Ballaora), 420 hores

Total 7 files i mitja, 1260 hores

Cal tenir present que no hi havia tandes, ja que l'aigua entrava corrent i era distribuïda per a inundar les terres de l'arròs, que eren totes des de maig a setembre. I el sistema de reg tradicional d'aquesta séquia, així com la de la Vila i la de Ranès, s'ha substituït pel reg gota a gota. Sols queda el sistema tradicional en les altres.

A l'època foral, hi havia a Xàtiva experts *anivelladors*, normalment matemàtics com mossén Casimir Medina (1671- 1745) i els germans Josep i Esteve Chaix (1759- 1813), que actuaven en els pleits dels regants i assessoraven, també,

la séquia Reial del Xúquer i, en general, a la Ribera. I anteriorment també n'hi havia, encara que no coneixem tant els noms. De manera que els coneixements d'aquests *anivelladors*, dits així perquè anivellaven el curs de l'aigua i la distribució dels braçals, és una ciència que hauríem de valorar i no menysprear, com fan els ignorants d'ara. És un patrimoni d'arquitectura de l'aigua, que ha donat a menjar als nostres avantpassats durant segles.

Dels topònims de la séquia, en comentarem tan sols alguns que ens han cridat l'atenció per algun motiu. El pont de Ferriol, situat al creuament del camí de la Creu de Benifurt i la senda de Múrcia, era un lloc central (com a Ranès hem vist de l'alqueria del Coquet), on es reunien tots els sequiers de tots els braçals de Benifurt i el Puig a l'hora d'esmorzar cada matí, per a comentar o decidir els problemes de la distribució de l'aigua durant l'època de l'arròs, que és de maig a setembre. El braçal de na Borrellà pren el nom de Betriu Anna Bella, viuda del cavaller Josep Borrell, en 1634, membre d'una distingida família de notaris que és coneguda ja a començaments del segle xv. El braçal de Bru pren el nom de membres d'aquesta família, dels quals destaquen el canonge Jaume Bru i Basili Bru, jurat austriacista de Xàtiva en 1707, afectat per les confiscacions borbòniques.

Un extranyíssim *tossal de Henares* actual en els mapes hem pogut descobrir que és una castellanització del *Tossal de n'Archs*, que apareix esmentat en 1429 (ARV, Clergat, 2412, fol. 219):

En Joan Domínguez... vinya de secà partida del Puig...
ab senda del Tossal de N'Archs.

I aquest és un personatge que fa testament en 1414 (ARV, Clergat, 2573, fol. 186 v.):

En Guillem Sanç e la dona Margalida, muller sua, filla de N'Antoni d'Arcs... 20 sous... per raó de l'aniversari lexat per lo dit N'Antoni d'Arcs en son darrer testament, any 1414.

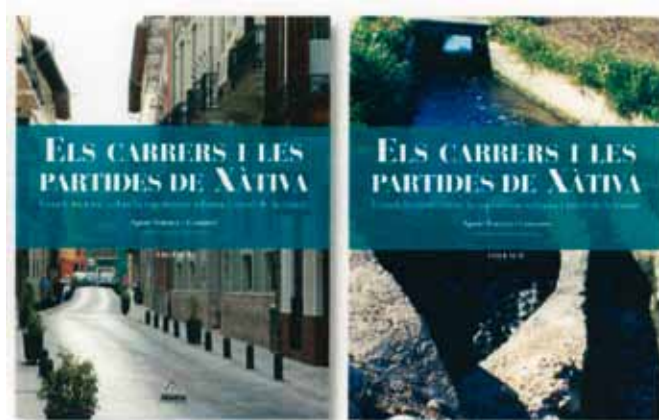
14. ELS SECANS

Per al llaurador, ja hem dit que el secà era un complement de tasques en els moments de pausa dels treballs de l'horta, com és a l'hivern la collita de les olives, a la Mare

de Déu d'Agost, la de les garrofes, i després de segar el blat, a setembre, la verema de la vinya. Allò que hui anomenem *la Vall de Bixquert*, al sud de la ciutat entre la serra del Castell, la de Vernissa i la serra Grossa, rep un nom general de *l'Alqueria de Bixquert*, que ja està citada al Repartiment. Com és la part de solana i d'un clima menys humit, era la zona de vacances de Pasqua i de setembre dels burgesos de la ciutat. Els llauradors menyspreaven aquesta passió per construir-se el *secanet*, o el *xalet* que diríem ara, en aquells versos que va arreplegar Francesc Palanca i Roca en el seu sàinet *Els secanistes de Bixquert*:

En Bixquert, qui més posa, més perd.

Fins i tot l'almirall Roger de Llòria tenia, en 1280, unes vinyes a Bixquert, que passarien a les monges de Santa Clara. L'alqueria devia estar en l'encreuament del camí d'Alcoi, el barranc de la Font Voltada i el barranc del camí del Pont Sec, per on passava el camí medieval fins a la Marina. Dins d'aquesta vall estava també la *Vall Farta* i el camí d'Alboi, que porta a les arcadetes gòtiques construïdes en temps del rei Martí per a l'abastiment de l'aigua de Bellús. El *Guerro* pren el nom d'un repoblador. La font Voltada és una font amb una volta (o *bóveda* en castellà), segurament un alcavó de recollida d'aigua de pluja, que ara no és el cas d'explicar. El camí de les Olles travessa la vall de llevant a ponent i pren el nom de l'alqueria de les Olles o vila de l'Olleria, que era del terme particular de Xàtiva. La partida de les Almasseretes potser recorda aquestes instal·lacions de la fabricació de l'oli. La font i l'alqueria de la Quintana està encara al sud d'aquesta vall, vora la serra Grossa. La Bastida i la Corona de l'Estrela, front al castell i vora el riu d'Albaida, potser ens porta a una llegenda de la conquesta de la ciutat, narrada en la *Crònica* llatina de Pere Marsili, que el frare afegeix a la *Crònica* del rei en Jaume, sobre els càtars i albigesos. Al nord de la ciutat, vora la Llosa, es troba la partida de Vistabella, no molt lluny de l'ermita de Santa Anna, des d'on el rei en Jaume veuria la ciutat en 1239 per primera vegada. Un clar arabisme és la *Garbia* (l'occident del riu d'Albaida) que està situada enfront de Manuel. És comparable a la *Garbia* en terme de Sumacàr, i la *Xarquia* en terme d'Antella, a ponent i a llevant del riu Xúquer respectivament.

APORTACIÓ DELS ARXIUS PARROQUIALS ALS ESTUDIS D'ONOMÀSTICA (EL CAS DE L'ALCÚDIA DE CRESPINS I DE CANALS)

Alfons Vila Moreno
[AVL]

En diferents ocasions he posat en relleu la conveniència d'acudir a les fonts documentals històriques abans d'entrar en estudis filològics i toponomàstics davant d'un topònim susceptible d'estar històricament documentat, i es fàcil donar a conèixer una llista de casos en què les explicacions etimològiques s'aboquen a inverosímils hipòtesis sense adonar-se que la font històrica és concloent (el carrer Nau-selva o el Gorg de St. Pere a Canals, el malnom Gandul en una font del mateix municipi, el pont de l'Àguila, la casa Cotó o les partides de la Venta i Malreg a l'Alcúdia de Crespins, la partida de Saurina en l'antic terme d'Aiacor, la dels Vinyals en el territori de la Torreta, etc.).

No es tracta, per tant, d'una suplantació ni d'una prioritat d'unes tècniques de treball o d'unes altres; es tracta, senzillament, d'investigar i de treballar conjuntament i coordinadament. D'ací la conveniència que els estudiosos de l'onomàstica i la toponímia, a més de posseir una formació històrica, s'acosten i utilitzen els fons documentals depositats en tot tipus d'arxius històrics, entre els quals no s'han d'oblidar els parroquials. Estos arxius aporten noves, i no massa explotades, possibilitats de trobar una documentació informativa adequada en llibres i altres registres que provenen de la mà del clergat o de les relacions de béns parroquials, encara que en l'actualitat no es troben en poder de l'església.

Naturalment, açò no vol dir que ens conformem amb les referències a la documentació pròpia dels arxius parroquials, sinó que cal estendre la nostra vista cap als arxius públics, com ara l'històric del Regne de València i l'Arxiu Diocesà, acudir igualment als privats, especialment als familiars, i repassar les aportacions de sacerdots il·lustrats com Martí Gadea, Roc Chabàs, Sivera Font, Sucías o Sanchis Sivera, i, d'una manera especial, l'ingent "Informe" dut a terme en la diòcesi de València, en les darreries del segle XVIII, per encàrrec personal del comte de Floridablanca a l'arquebisbe Fabián i Fuero.

Este ventall de fonts documentals ens pot ajudar inclús en el cas que s'haja perdut l'arxiu parroquial d'un lloc concret; però, per més que en algun cas pot arribar a ser la peça fonamental en el trencaclosques de la toponímia del municipi en estudi, mai ha de ser l'única font de consulta i sempre cal confrontar les troballes procedents d'estos arxius amb les recollides d'altres fonts històriques.

La jerarquia eclesiàstica sempre ha tingut una cura especial en la formació i conservació dels arxius parroquials, els papers dels quals han esdevingut —especialment en els municipis més menuts— l'únic i exclusiu centre de documentació administrativa i testimoni fefaent a l'abast de la gent humil, i el suport en paper capaç de recollir els fets històrics casolans.

Ramón Fita, en l'entrada del minuciós estudi sobre els informes redactats pel clergat relatiu a l'estat dels arxius parroquials en 1941,¹ dona compte de distintes disposicions emanades de sínodes i concilis i destaca l'obligatorietat que tenen els encarregats dels arxius, des del 12 de juliol de 1564 —data en què Felip II imposà l'aplicació a Espanya de la legislació tridentina—, "de llevar, anotar, conservar y custodiar diligentemente cuantos libros fueran necesarios para constancia y testimonio del ejercicio de su ministerio"; obligació que recau en els "párrocos, curas, vicarios, curas de almas y rectores de iglesias".²

Un altre pas important es fa quan el Papa Lleó XIII obri i fa accessible als investigadors l'incommensurable depòsit de l'Arxiu Secret Vaticà: "A partir de aquel momento, 1881, la legislación eclesiástica centró su atención en cuidar los fondos documentales y facilitar a los investigadores el acceso a su estudio." La normativa legal dictada al llarg del segle xx va centrar la seua atenció en la formació de protocols, inventaris i catàlegs que possibilitaren l'ordenació dels fons i facilitaren i controlaren l'accés a estos materials, i així sol ocórrer en les catedrals i les esglésies importants; però els arxius de les parròquies ateses per un sol capellà (que sovint té a càrrec seu més d'un poble) solen continuar tancats als investigadors, salvant casos especials, per causes tan diverses com ara:

- a) Falta de personal i de llocs en condicions per a atendre els investigadors.
- b) Carència d'un inventari mínim (inclús de referències escrites que donen a conèixer la seua existència).
- c) Pèrdua de la major part del material, especialment el més antic, per guerres, revolucions o descurança en la conservació i el control.

Actualment, i a causa del maltractament de la documentació i, fins i tot, la desaparició de materials que han observat certs investigadors *amateurs*, des del Palau Arquebisbal s'està recomanant restringir l'accés als arxius parroquials; i per una altra banda —en l'àmbit estatal— estan

fomentant-se les concentracions en els arxius diocesans a partir de la recomanació de la Confederació Episcopal Espanyola de 5-VII-1973.³ D'esta manera els arxius *locals* poden ser degudament catalogats, escanejats i, de vegades, reparats i recuperats, a més a més de poder oferir una millor atenció als investigadors.⁴

El ja citat treball de Ramón Fita arreplega una descripció de les distintes circumstàncies que han donat lloc a la penúria actual. No és el moment d'exposar-les de forma general ni d'entrar en el tractament de la qüestió; però sí que em detindré un moment a considerar alguns trets desgraciats referits, explícitament, als arxius parroquials de l'Alcúdia de Crespins i de Canals.

El de la parròquia de Sant Antoni de Canals va desaparèixer pràcticament tot en els primers dies d'agost del 1936. Tampoc es conserva l'informe que devia haver fet el rector Enrique Clemente en 1941; però per fonts orals ens hem assabentat que imatges, mobles, ornaments i l'arxiu complet de l'església foren tirats i amuntats en el llit del riu Canyoles per a ser cremats tot seguit. Per tant, amb anterioritat al 1936 tan sols es conserven els llibres del *Quinque libri* que s'inicien en 1919,⁵ i en eixes circumstàncies la recerca de qualsevol nota referida a toponímia cal anar a trobar-la fora de la parròquia, especialment en:

- a) L'obra del beneficiat Sebastián Sivera Font, que va examinar profitosament estos fons a principis del segle xx.
- b) Els pleits i expedients puntuals referits a la parròquia i conservats en l'Arxiu Diocesà.
- c) La documentació corresponent als antics beneficis —hui *Legados píos*— que es conserva en el palau arquebisbal (en un departament propi, fora de l'Arxiu Diocesà i de difícil consulta).

3. Es va recomanar "la transferencia de los archivos parroquiales de antigüedad superior a cien años, a un archivo diocesano". Veg. sobre este tema Serra Estellés, Xavier: *Ordenamiento de los archivos parroquiales en la Diócesis de Valencia*, pàg. 14, Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer de València.

4. En estos momentos són sis els arxius parroquials que ja s'han depositat en el Diocesà de València, un dels quals és el de l'Alcúdia de Crespins, entregat el mes de juny del 2008, i que ja va ser utilitzat per primera vegada el 18 de juliol d'eixe any.

5. Probablement els guardava el rector o el vicari en sa casa i pogueren salvar-se.

1. FITA REVERT, Ramón: "La documentación eclesiástica en la archidiócesis de Valencia en la década de los años 30", en la *Revista d'Arxius*, 2005-2006.

2. REPRESA RODRÍGUEZ, A.: "Valoración histórica de los archivos parroquiales", en *Archivos de la Iglesia en España*, Lleó, 1978, p. 94.

- d) La Secció Real Audiència de l'Arxiu del Regne, que conserva una certa quantitat de pleits (especialment per qüestions de l'organització municipal) duts a terme per canalins, en els quals hi ha un grapat de partides de batejos dels implicats i dels seus familiars.
- e) La Secció Clero d'este mateix arxiu, on es guarda bona part de la documentació generada per l'administració dels diversos beneficis locals i l'adquisició i possessió de censals, especialment les visites d'amortització realitzades al llarg del segle XVIII.
- f) La documentació dels arxius particulars, no obstant la dificultat de consultar-los.

Pel que fa a l'arxiu de la parròquia de Sant Onofre de l'Alcúdia de Crespins, descrit per Javier Argente Vidal i actualment —des del mes de juny del 2008— depositat en l'Arxiu Diocesà, cal posar en relleu les pèrdues produïdes pels conflictes bèlics de 1707 i 1811 i per la desamortització.⁶ En 1918 el sacerdot José Bau, en el quinari que va preparar per a les festes del Stm. Crist del Mont Calvari, encara comenta que en l'arxiu es conservaven testimonis sobre els fets prodigiosos del Crist del Calvari, documentació que possiblement es perdé en la primera mitat del segle passat i que jo no he arribat a consultar. També s'ha fet malbé el conjunt dels expedients matrimonials dels segles XIX i XX, però en este cas sí que havia pogut tindre'ls en les mans.⁷ Sortosament la documentació més valuosa es va salvar íntegrament l'estiu del 1936 gràcies a mans piadoses, però gens preocupades per la seua conservació, que l'enterraren en un clot sense les més imprescindibles mesures de seguretat, motiu pel qual els darrers *Quinque libris*, que estaven damunt, han quedat molt deteriorats. El rector Antonio Cerdà, que va haver de complimentar l'informe encarregat al seu antecessor per l'Arquebisbat, no es va infor-

mar convenientment i va deixar escrit que: "todos los libros fueron enterrados por lo que la mayoría se pudieron por la humedad, siendo pocas las partidas legibles. De matrimonios queda el tomo corriente y uno atrasado, los demás se pudieron por completo... Los de bautismo y defunciones aunque en pésimas condiciones, quedan todos..."; però la realitat és que s'han conservat i són consultables els primers *Quinque libri*⁸ i els relatius als aspectes econòmics, com ara els llibres de cul-te, de carregaments i censos, els racionals i els de confraries.

Igualment es pot trobar també documentació adient en els arxius de València; però com que es tracta d'una parròquia curta de veïnat, els llibres arreplegats per l'Estat en el moment de la Desamortització tenen menys importància que en el cas de Canals.

En estos llibres i lligalls trobem, plenament documentats, els noms de tots els nascuts, confirmats, casats i difunts en unes sèries que a l'Alcúdia vénen des del segle XVI, amb el parèntesi del pas del segle XVII al XVIII, si bé a Canals queden reduïdes als noranta últims anys (des de 1919). També és rica l'aportació a la toponímia, i prova d'això és el llistat d'un centenar de noms dels dos termes (i també del de Montesa) que he pogut arreplegar fent un escorcoll superficial en els llibres no sacramentals com ara: els *Llibre de carregaments i rendes* de l'Alcúdia i les Administracions de Cirildo Donat i J. Bte. Sanchis, de l'ARV, la "Declaració" de J. Climent, d'un arxiu particular, i els *Apuntes histórico-descriptivos de Canals* de Mn. S. Sivera Font, referits tots estos a Canals.

6. En la visita de desamortització de 1723, el notari de Canals, Joan Bta. Sánchez, fa constar l'existència d'un llibre de censos "que es en forma mayor con cubiertas de pergamino, cordon y boton de luda para cerrarle, y en la cubierta... el título siguiente en idioma valenciano Llibre dels contes de la Alcudia dels Crespins...".

7. En els anys vint s'assolà la casa abadia per a eixamplar la plaça de l'església. L'actual ha tingut diverses reformes i, finalment, s'ha alçat de peus en les últimes dècades. Això ha permés que es tirara la paperassa de caràcter més burocràtic.

8. Excepte el segon, que va ser robat per les tropes del francès D'Asfeld pel maig del 1707.

